COLECȚIA

memorii/
jurnale

RAOUL BOSSY

AMINTIRI DIN VIAȚA DIPLOMATICĂ (1918-1940)

VOLUMUL al II-lea
1938-1940

Ediție și indice
de
STELIAN NEAGOE

HUMANITAS
BUCUREȘTI, 1993

Coperta colecției
IOANA DRAGOMIRESCU-MARDARE

©' 1993, familia RAOUL BOSSY

ISBN 973-28-0379-9
ISBN 973-28-0429-7

Notă asupra ediției

Volumul de față reprezintă a doua parte, și ultima, din lucrarea memorialistică a diplomatului, istoriculr.i și omului politic român Raoul Bossy (1894-1975)[1], intitulată generic *Amintiri din viața diplomatică* (1918-1940). Calendaristic, cuprinde perioada 1938-1940, corespunzătoare misiunilor sale diplomatice — ambasador al României — la Budapesta (continuarea din volumul I, pînă în noiembrie 1939) și apoi la Roma (noiembrie 1939-octombrie 1940). Se tipărește după manuscrisul ograf al autorului, pus la dispoziția noastră prin amabilitatea soției, Senta Bossy, șî a fiicei, Ilinca Bossy.

Pentru a facilita lectura de către publicul larg cititor, am tradus în limba română textele documentare, frazele, expresiile scrise de R. Bossy în diverse limbi de circulație internațională și le-am plasat în subsoluri de pagini, marcînd aceste intervenții cu cifre arabe, spre a le deosebi de notele autorului care poartă însemnul asterisc și se află tot în manșete de pagini.

La cererea expresă a familiei Bossy, Editura a respectat ortografia autorului.

Indicele, cu nume de persoane — pentru ambele volume — va întregi o lucrare de referință pentru istoriografia genului memorialistic românesc.

Stelian Neagoe

1 Detalii despre viața și activitatea lui Raoul Bossy se găsesc în *Studiul introductiv* semnat ue noi la volumul I al *Amintirilor din viața diplomatică,* Editura Humanitas, București, 1993, pp. *5* -29.

BUDAPESTA
(1936-1939)

2
1938

în țară, căderea guvernului Tătărescu — care n'a reușit la alegeri — și formarea unui minister prezidat de Octavian Goga, cu renumitul avocat și profesor universitar Istrate Micescu ca titular al Departamentului Afacerilor Străine.

În Ungaria, guvernul Darányi prezintă Adunării Deputaților un proiect de lege pentru reforma electorală, a cărei dispoziție principală este introducerea votului secret. Căci, cu toată mândria maghiarilor de a avea instituțiile parlamentare cele mai vechi din lume, după cele engleze, votul în alegerile lor a fost întotdeauna făcut pe față, ceea ce înlesnea, firește, imixtiunea și presiunea autorităților. Ungaria era astfel singura țară din lume lipsită de dreptul elementar al secretului votului. Soarta proiectului de lege părea însă foarte îndoielnică în pragul anului 1938, din cauza opunerii cercurilor de dreapta și de centru — mai ales a contelui Bethlen —, înfricoșate de perspectiva unei „proletarizări" a vieții politice.

La 8 ianuarie, la amiază, ne prezentăm cu toții, șefii de misiune străini, la Palatul Regal, spre a prezenta Regentului Horthy urări de Anul Nou. Spre a fi de față la această ceremonie, mi-am scurtat vacanța de sărbători, petrecută cu familia la Semmering. Detaliu nostim: făcând cerc, Horthy se apropie de colegul nostru polon, Orlowski, și'i spune ceva la ureche. Știind că se

pregătește vizita Regentului ungur în Polonia — pentru vânătoare, pasă-mi-te! —, întreb pe Orlowski dacă a fost vorba de această călătorie. „Dar de unde", îmi răspunde râzând polonezul, ‚jn'a întrebat doar: «Sagen Sie mir denn, wer ist der Gesandte der neben Ihnen steht, ich kann mich gar nicht mehr an ihn erinnem!»"[2] Era vorba de ministrul Greciei, Pipinelis!

Două zile după aceasta, are loc la Budapesta sesiunea Consiliului Statelor legate prin protocoalele de la Roma. Sunt de față: Ciano, din partea Italiei; Schuschnigg și Guido Schmidt, din partea Austriei. Cu prilejul seratei date de Darányi în onoarea lor, colegul meu austriac, Baar-Baarenfels, mă prezintă din nou șefilor săi, pe care'i cunoscusem la Viena, când primul era ministru al Justiției, iar cel de al doilea secretar al Președintelui Republicii, Miklas. Stăm de vorbă împreună, și ei îmi spun că sunt satisfăcuți de mersul conferinței lor, exprimându'și totodată mulțumirea față de ameliorarea vizibilă a relațiilor noastre cu Ungaria. Cât despre Ciano, după câte aflu, el stăruie ca Austria și Ungaria să recunoască guvernul Franco din Spania, să adere la pactul anticomunist și să critice, în declarații publice, Societatea Națiunilor, cereri la care s'ar părea că se împotrivește Kânya. Părăsesc mai devreme serata spre a mă întâlni în gară cu noul ministru de afaceri străine, Micescu, în trecere de la Praga la Geneva. îl pun la curent cu stadiul actual al relațiilor noastre cu Ungaria. El ar dori să ajungem la un acord, fiind chiar dispus, la nevoie, să reconfirme obligațiile noastre în materie de minorități, cu condiția ca formula să conțină și o reconfirmare, din partea Ungariei, a respectării Tratatului de la Trianon. Micescu îmi spune că, din informații precise ce posedă, Italia ar vrea să constituie un bloc cu Statele protocoalelor de la Roma și ale Micii înțelegeri, ca și cu Polonia, spre a putea contrabalansa, la un moment dat, predominanța germană în Europa centrală. Micescu îmi mai spune că nu se va duce de la

2 Spuneți-mi, vă rog, cine este ambasadorul care stă lingă dumneavoastră, nu-mi mai aduc deloc aminte!

Geneva la Paris, ca să nu stânjenească politica de apropiere de Germania și Italia, pe care vrea s'o urmeze guvernul nostru actual, și spre a nu se expune unei primiri reci (în urma declarațiilor germanofile și italofile ale lui Goga). Ne despărțim, după ce Micescu îmi mulțumește pentru modul „prompt și precis" în care informez guvernul.

în toastul ce rostește la banchetul dat în onoarea lui Ciano și Schuschnigg, Kănya menționează recunoașterea imperiului italo-etiopian de către guvernele din Viena și Budapesta, ca și recunoașterea, de către Italia și Austria, a echității punctului de vedere ungar în privința egalității de înarmare, vrând astfel să sublinieze identitatea pozițiilor și coeziunea celor trei State. Ciano, în răspunsul său, accentuează că Protocoalele de la Roma nu reprezintă un sistem închis care să blocheze cele trei țări prin excluderea sau sugrumarea intereselor altor puteri învecinate. Dimpotrivă, adaugă el, protocoalele de la Roma trasează un cadru în care să poată colabora toate statele din Europa centrală. Mulțumită acestui principiu „și a simțului realităților" s'au înjghebat axa Roma-Berlin (firește, trebuia spus!), precum și înțelegerile cordiale dintre Italia și Iugoslavia, pe de o parte, și dintre Austria, Ungaria și Germania, pe de altă parte. Se vedea deci limpede că ministrul afacerilor străine al Italiei ținea să vestească eventualitatea unor acorduri separate ale țării sale cu alte i.tate și că protocoalele de la Roma nu'i stânjeneau libertatea de acțiune. Cum a subliniat necesitatea unei bune înțelegeri și stabilități în Europa centrală, s'ar părea că informația de mai sus, dată lui Micescu, să nu fi fost lipsită cu totul de temei pentru un viitor mai îndepărtat. Guido Schmidt s'a mărginit, în cuvântarea sa, la afirmarea principiului de respect față de interesele legitime, ale tuturor țărilor din bazinul dunărean. După masă, cum mă vede, Ciano mă recunoaște, îmi spune „caro Bossy"[3], îmi vorbește pe

3 scumpe Bossy

italienește și mă întreabă — ce fișă exactă i s'a dat de Legația Italiei de aici despre mine! — dacă mai scriu studii istorice etc. Este vădit amabil, ca spre a crea o atmosferă cordială între noi. Apoi, deodată, trece la politică. îmi spune că trebuie să ne împăcăm cu ungurii, că până atunci, „Italia nu va putea strânge mai mult *oficial* legăturile cu România", dar că în ziua în care se va semna un acord româno-maghiar — oricare ar fi — „si potră lavorare sul serio fra noi".[4] îi expun stadiul negocierilor noastre, pretențiile ungurilor, justele și echitabilele noastre obiecții. „Găsiți o formulă", replică el, „oricare. Noi vom insista ca ungurii s'o primească." Cunoaște pe Goga, de care'mi vorbește cu căldură, dar se întreabă dacă Garda de Fier îl va lăsa să guverneze, dacă va putea cădea de acord cu ea. în timpul extrem de lungii noastre convorbiri, diferite personalități vin să strângă mâna lui Ciano (de pildă, colegul francez, Maugras, principele de Montenuovo ș. a.). Caut discret să mă dau înapoi, spre a'l lăsa să se mai întrețină și cu alții. Dar Ciano le strânge distrat mâna și se întoarce din nou spre mine. Prelungește vădit conversația, ca pentru a sublinia „flirtul" cu România! Fotografii au chiar timpul să ne fotografieze împreună. Ce o fi gândind Kănya!

Declarația comună a reprezentanților Statelor semnatare ale Protocoalelor de la Roma, publicată după conferința lor, a înfățișat o echilibrare de concesiuni reciproce. Austria și Ungaria recunoșteau guvernul Franco, se solidarizau cu pactul anti-Komintem și criticau Societatea Națiunilor. Ungaria dobândea, în schimb, o nouă și inutilă recunoaștere a egalității de drepturi. Interesul manifestat de Italia față de o dezvoltare a relațiilor româno-ungare corespunde cu cele spuse mie de Ciano. Ungaria pare să iasă micșorată, trecând de acum pe un plan secundar în acțiunea diplomatică a Romei, ceea ce îi va scădea și

4 vom putea în'.r-adevăr colabora.

valoarea internațională ca element constitutiv al unui eventual angajament dunărean. Partea senzațională a declarației comune este, după părerea generală, pasajul privitor la România. Este pentru prima dată că o putere străină grupului este citată nominal într'un comunicat oficial și cercurile diplomatice consideră acest gest ca o invitație fățișă făcută României de guvernul italian. Se pare că au trebuit multe stăruințe pe lângă Kănya ca să se învoiască la publicarea acestui comunicat final al Conferinței.

într'o conversație avută curând după aceea (31 ianuarie) cu ministrul de externe ungur, acesta îmi dă oarecari amănunte în privința ultimei întrevederi „tripartite[44] din Budapesta. Se pare :ă Schuschnigg insistase să se menționeze în mod special, în comunicatul final, independența Austriei, dar Ciano s'a opus, „spre a nu se provoca Germania![44] Se vede, așadar, că, de pe atunci încă, Italia își sacrificase aliata ca să'și poată menține legăturile de alianță cu Reichul hitlerist. Kănya pare mulțumit de activitatea guvernului Goga, „care, în chestiunea evreiască, va crea poate un precedent susceptibil să fie urmat de Ungaria, oprimată și ea de masa semită[44].

Speră că și conversațiile dintre noi vor putea progresa „guvernul ungar cerând doar aplicarea angajamentelor noastre în materie minoritară[44]. îi atrag atenția că nu noi suntem aceia care nu'și respectă angajamentul, ci Ungaria' și îi dau ca pildă chestiunea arhivelor transilvănene pe care s'au angajat, prin Tratatul de la Trianon (art. 77, 175 și 177), să ni le restituie, ceea ce n'au făcut. Kănya pare surprins și jenat de acest contraatac neașteptat și nu răspunde. După câte aud din toate părțile (contele Nicolae Banffy, contele Dominic Festetics ș. a.) sosirea guvernului Goga la putere este privită la Budapesta ca o chezășie a normalizării relațiilor dintre România și Ungaria. în ceea ce privește Anschlussul, suntem de părere cu toții, în corpul diplomatic, că se apropie cu pași repezi. Kănya ne repetă mereu; „este treaba Franței și Italiei, noi nu

putem face nimic.[44]

Concomitent, se caută strângerea relațiilor ungaro-polone. Horthy pleacă „la vânătoare[44] în Polonia însoțit de Kănya și de o suită numeroasă. La întoarcerea sa la Budapesta, Orlowski îi dă un mare dineu, la care stăruie să asist că să dovedim că vizita Regentului era de pură curtoazie, fără nici o influență asupra alianței noastre. Tot îh acest scop, se vede, Horthy stă îndelung de vorbă cu mine după masă, dar numai despre vânătoarea la care a luat parte. Orlowski pretinde că, la plecare, Regentul i'ar fi spus: „ein reizender Mensch dieser rumânische Gesandte![44]*

[1] acest ambasador român este un orr. foarte umblat!

11

O fi adevărat, n'o fi, fapt este că am fost înconjurat de amabilități, doar-doar să nu fiu prea amărât de „turul de vals" al aliatei poloneze cu adversarul ungur!

Dar preliminariile marii drame europene — și mondiale — nu mai îngăduiau nici speranțe, nici iluzii. întrevederea Hitler- Schuschnigg e'a semnalul apropiatului sfârșit al independenței austriece și impresionă adânc cercurile politice ungare. Prezența masei germane la frontiera Ungariei dădu de gândit tuturor[5] și presa budapes ană se făcea ecoul

5 Tendința de împotrivire a guvernului ungar față de presiunea germană apărea și din arestarea, în februarie 1938, a șefului nazist ungur Szălasi, care era să joace un rol de frunte în stabilirea unui regim fascist în Ungaria înainte de înaintarea rusă în Europa centrală.

12

[1] Mai bine am primi nu atît de mult ajutor moral, ci ceva mai mult material. Dar, *de fado,* nu ne va ajuta nimeni. Iar dacă armata germană va intra în Austria, noi am hotărit de mult să nu ne apărăm. E o hotărire foarte înțeleaptă din partea lui Schuschnigg, căci nu putem să luptăm împotriva uriașei armate germane și nici un austriac nu vrea să verse sînge frățesc. Dar Anschlussul nu se va realiza atît de repede. Mai întîi vine Cehoslovacia la rind. Săracii cehi, sînt într-o situație îngrozitoare! Abia după aceea, Hitler se va ocupa și de Austria.

îngrijorărilor, arătându'și nedumerirea 1 ață de atitudinea Italiei. Mi se exprima, de către diferite personalități, nevoia poruncitoare a aplanării diferendului româno- naghiar în vederea alcătuirii unui bloc al statelor dunărene, singura posibilitate de rezistență față de presiunea exercitată în E uropa centrală de către marile puteri învecinate. Singur perspi .acele Kănya își dădea seama că totul era prea târziu și că nu se mai putea ridica nici un baraj de rezistență în Europa centrală.

La noi în țară, guvernul Goga era înlocuit printr'un minister prezidat de Patriarhul Miron Cristea, cu Tătărescu interimar la externe. în urma instrucțiunilor acestuia, arăt lui Kănya, la 25 februarie, că suntem dispuși să reluăm negocierile cu Ungaria — în numele celor trei guverne al Micii înțelegeri — și că urmează, ca atare, să dea ordinul de cuviință lui Băr- dossy, la București. Este de acord deși mă previne că guvernul ungar nu'și va modifica poziția. Dar gravele evenimente ce se pregăteau pe scena internațională treceau pe planul al doilea diferendele locale între România și Ungaria.

Reamintindu'mi, după atâția ani, momentele acelea fatidice mă surprinde faptul cum oameni ce ar fi urmat să presimtă ce era să se întâmple păreau atât de puțin informați. La o masă mare, dată în cinstea șefilor de misiune străini, Regentul Horthy ne spunea tuturor (la 26 februarie!) că un adevărat Anschluss nu va putea fi realizat de Hitler nici peste douăzeci de ani! Iar bietul coleg austriac, fostul vice-cancelar Baar- Baarenfels, părea mai îngrijorat de soarta Cehoslovaciei decât de a patriei sale. Cum îi spuneam că Austria are întreaga opinie mondială în spatele ei, în lupta ce duce pentru a'și păstra independența, Baar-Baarenfels mi-a răspuns: „Lieber nicht so viei moralische Unterstiitzung, und ein bischen mehr materiele. Aber, *de fado,* wird uns niemand helfen. Und wenn die deutsche Armee in

Oesterreich einriickt, haben wir längst be- schlossen uns nicht zu verteidigen. Das ist sehr vemiinftig von Schuschnigg, denn kämpfen gegen die riesige deutsche Armee konnen wir doch nicht, und briiderliches Blut vergiessen, das will kein Oesterreicher. Aber mit dem Anschluss wird es doch nicht so rasch, erst kommt die Tschechoslowakei an die Reihe. Die armen Tschechen sind in einer fiirchterlichen Lage. Erst nachier wird sich Hitler iiber Oesterreich beschäftigen.'[q] Bietul Baar nu'și închipuia că istoria va inversa rândul victimelor lui Hitler, și aceasta peste câteva zile!

Eram într'o scurtă permisie la Monte-Carlo, când se anunță, la 11 marie, ca un trăznet din senin, că Hitler a dat trupelor germane ordinul de a înainta pe teritoriul statului austriac. Graba cu care a luat sângerosul tiran această criminală hotărâre se explică prin voința de a împiedica ținerea plebiscitului decretat de Schuschnigg, care ar fi dat o covârșitoare majoritate în favoarea independenței Austriei. A doua zi, sosit la Linz, Hitler proclamă anexarea Austriei, suprimând astfel țara sa de baștină de pe harta Europei. întors îndată la post, găsesc cercurile politice din Budapesta, ca și opinia publică ungară în genere, consternate și înfricoșate de dispariția Austriei. De teama noului vecin uriaș, guvernul Darányi „fait bonne mine ă mauvais jeu"* și'și înmulțește manifestațiile de cordialitate față de Germania, politică preconizată acum și de Eckhardt. Circulă zvonul, în cercurile diplomatice, că guvernul britanic ar fi declarat celui german, cu prilejul întrevederii Halifax- Hitler, că nu se opune penetrației germane în Europa centrală, cu condiția să nu se producă o agresiune care n'ar putea lăsa Anglia indiferentă. Bakăch-Bessenyey, directorul politic al Ministerului Afacerilor Străine, amintindu'și de anii petrecuți laolaltă la Viena, îmi spune că regretă firește „finis Austriae"[6] [7], dar că nu vede altă soluție pentru

6 se arată amabil în fața unui joc necinstit .
7 sfîrșitul Austriei

Ungaria, în împrejurările de față, decât o politică de strânsă apropiere cu cel de al treilea Reich. Se tratează acum cu Italia întocmirea unui nou pact care să înlocuiască „răposatele[8]' protocoale tripartite de la Roma. El prevede o apropiată acțiune germană în Cehoslovacia, conjunctura fiind foarte favorabilă planurilor lui Hitler. Intr'ade- văr, îmi arată el, Rusia sovietică este paralizată prin situația ei internă și prin faptul că nu i se îngăduie trecerea forțelor ei armate nici prin Polonia, nici prin România; Anglia este opusă unei intervenții în favoarea Cehoslovaciei; Franța, nefiind atacată direct, nu s'ar decide ușor să intre în luptă (articolul lui Barthelemy din *Le Temps:* „Peut-on mourir pour la Tcheco- slovaquie?"[9]) și nu ar fi în stare, de altfel, să străpungă puternica „Siegfrid-linie"; cât despre asistența Micii înțelegeri, ea este exclusă, ministrul Iugoslaviei declarând formal că țara sa nu ar mișca decât dacă Cehoslovacia ar fi atacată de Ungaria. Atitudinea directorului politic oglindea pe aceea adoptată de șeful său, care voia să dea aparența că este satisfăcut de evenimentele din Austria sub cuvânt că a dispărut acum singura cauză de fricțiune între Budapesta și Berlin, pe care o constituiau legăturile Budapesta-Viena. De acum, nu ar mai sta nimic în calea amiciției ungaro-române. De aceea s'a grăbit Kănya să transmită felicitări guvernului german (!) și să transforme Legația de la Viena în consulat general. Mai rar așa dovadă de oportunism și cinism din partea unui aliat al țării sugrumate! Kănya caută și strângerea relațiilor cu Polonia spre a ajunge la o concordanță de vederi pentru momentul în care se va pune problema cehoslovacă și împărțirea prăzii.

Emoționantă este vizita de plecare pe care mi'o face (19 martie) colonelul Eberle, atașat militar al Austriei la Budapesta și București. Nu îndrăznesc să'i spun ce am pe inimă ca să nu'l pun într'o situație delicată, cum văd

9 Se poate muri pentru Cehoslovacia?

că are un „Haken- kreutz“ (zvastica) brodat pe uniforma lui austriacă. Dar își dă seama că înțeleg ce simte și are ochii împăienjeniți de lacrimi, îmi spune doar „es war glânzend inszeniert[10'1] și îmi descrie apoi soarta nefericită ce'i așteaptă pe camarazii săi de arme: ofițeri superiori prea bătrâni spre a se asimila spiritului german și care vor fi înlăturați și condamnați unei lente pieiri cu pensii minime.

La 19 martie înaintam guvernului un raport în care arătam, în modul următor, reacțiile Ungariei față de aducerea la îndeplinire a Anschlussului:

„Deși cercurile politice ungare își dădeau de mai multă vreme seama că desfășurarea evenimentelor, în urma închegării axei Berlin-Roma pe baza dezinteresării Italiei de afacerile Europei centrale, trebuia să ducă în mod fatal la Anschluss, ele au fost însă cu totul surprinse de ritmul vertiginos în care s'a desăvârșit anexarea Austriei de către Reichul german.

După întrevederea de la Berchtesgaden și discursurile lui Hitler și Schuschnigg, ministrul de externe Kănya îmi exprima adânca sa convingere că Fiihrerul, cu care avusese lungi convorbiri la Berlin, se va abține de la orice act de agresiune contra Austriei, lăsând vremii, care lucrează pentru el, să îndeplinească procesul de unificare a rasei germane. La dineul oferit în seara de 27 februarie șefilor de misiuni diplomatice, Regentul Horthy nu se sfia să ne asigure pe toți că efectuarea formală a Anschlussului nu se va putea realiza înainte de 20 ani!

Directorul politic al Ministerului Afacerilor Străine, baronul Bakăch-Bessenyey, îmi mărturisea că guvernul ungar nu ar fi fost informat de intenția Cancelarului Schuschnigg de a decreta plebiscitul decât cu câteva zile înainte de publicarea acestei măsuri. Vestea a produs îngrijorare în sânul guvernului ungar, care prevedea că Fiihrerul german nu s'ar putea împăca

10 a fost o înscenare strălucită

nicicând cu gândul că o manifestație publică a voinței poporului austriac ar putea da o majoritate impunătoare în favoarea independenței Austriei. Dar era prea târziu și nimic nu mai putea opri înlănțuirea fatală a faptelor.

... Se pare că dl von Schuschnigg ar fi rugat, la sfârșitul lui ianuarie, pe dl Puaux, ministrul Franței la Viena, să'l informeze dacă, în cazul unei intervenții armate germane în Austria, guvernul austriac s'ar putea bizui pe sprijinul material efectiv al Franței. Puaux și'ar fi consultat guvernul, iar acesta s'ar fi pus îndată în contact cu guvernul britanic care, la rândul său, ar fi efectuat unele sondaje indirecte la Roma. Ca rezultat, Puaux ar fi fost însărcinat să răspundă Cancelarului Schuschnigg că, întrucât guvernul britanic nu poate lua nici un angajament în această privință, nici Franța nu este în măsură să făgăduiască Austriei că ar interveni efectiv pentru salvgardarea neatârnării ei. Descurajat, Schuschnigg s'ar fi resemnat atunci să se ducă la Berchtesgaden. Anunțarea plebiscitului este în genere privită ca un gest disperat și inexplicabil al șefului guvernului austriac, întemeiat pe o greșită apreciere a situației internaționale și pe o ultimă și întru nimic îndreptățită nădejde că, în ceasul marii primejdii, nu va fi părăsit de Italia aliată.

Prăbușirea Austriei, a acelei vechi Austrii de care destinele Ungariei au fost strâns legate, sub o formă sau alta, de atâtea veacuri, nu putea lăsa indiferentă națiunea maghiară. Vestea tragică a zguduit adânc sufletul tuturor ungurilor. Generația bătrână, mai ales, care a trăit viața dublei monarhii, nu se poate obișnui cu gândul că Austria... aparține de acum trecutului. Zvonul public — care pare verosimil celor care cunosc firea sentimentală a fostului ofițer de marină austro-ungar și adjutant al împăratului, aflat la cârma Statului maghiar — pretinde că Regentul Horthy însuși ar fi izbucnit în plâns la aflarea evenimentelor dramatice de peste Leitha.

Sunt crud și iremediabil loviți legitimiștii unguri. Un fruntaș al lor mi'a mărturisit că scopul final al mișcării lor era reînvierea dualismului austro-ungar. Acest proiect, acum spulberat, un legitimism maghiar nu și'ar mai avea rostul, căci dinastia Habsburgilor, în sine, nu ar putea aduce Ungariei nici un adaos de forță, nici măcar morală. De aici, atitudinea agresivă față de Reichul hitlerist a organelor legitimiste *(Magyarszâg, Nemzeti Ujsâg)...*

Durerii de ordine sentimentală a ungurimii i se adaugă și teama față de puterea uriașă a germanismului care va exercita de acum încolo o presiune directă la însăși granița țării. Față de această presiune, ungurii își dau seama că nu au nici o apărare. Cu vecinii din Mica înțelegere au legăturile pe care ei au vrut să le aibă, întreținând mereu flacăra urii și a răzbunării, în loc de a căuta destinderea însuflețiți de spiritul realităților. Protocoalele din Roma sunt definitiv caduce... Se tratează cu Roma în vederea găsirii unei noi formule de colaborare directă italo-ungară, dar puțini au rămas în Ungaria care mai au încredere în prietenia Italiei, învinovățită de a'și fi părăsit aliații în 1915 și în 1938 (ca și, mai târziu, în 1944). Un bărbat politic ungur nu a ezitat să'mi reamintească fraza crudă și celebră, atribuită pe vremuri ambasadorului francez Bompard, «il faut laisser ă ses adversaires l'amitiă de l'Italie»[1]. Constituirea faimosului bloc catolic Roma-Budapesta-Varșovia este încă de domeniul fanteziei și multe piedici îi stau în cale, pe care ostilitatea față de Praga nu este suficientă pentru a le înlătura.

Astfel, în mod logic, toate cercurile politice și opinia publică au ajuns la încheierea că singura politică externă posibilă pentru Ungaria este alături de Germania. De aceea, guvernul s'a grăbit să'și manifeste atașamentul față de Reich, transmițând Secretariatului de Stat de la «Auswărtig Amt»[11] [12], Mac- kensen (fost

11 prietenia Italiei trebuie lăsată adversarilor

12 Serviciul de Externe

ministru la Budapesta), prin generalul Sztdjay, ministrul Ungariei la Berlin, «cele mai călduroase felicitări pentru Fiihrer cu prilejul reunirii Austriei de Reichul german, care, spre bucuria Ungariei, s'a realizat fără vărsare de sânge», precum și expresia «speranței celei mai întemeiate și fericite că relațiile bune și amicale dintre cele două țări vor continua ca și în trecut». Totodată, se comunica la Wilhelmstrasse, că, cea dintâi din toate puterile străine, Ungaria hotărâse transformarea legațiunei ei la Viena în consulat general. Acest «zel» al guvernului ungar a fost apreciat la Berlin, după cum a reieșit... din discursul lui Hitler, în care a lăudat «călduros și cordialul asentiment al Ungariei față de alipirea Austriei la Germania nazistă».

Oficial, Kănya și colaboratorii săi au arătat șefilor de misiune străini, «independent de un firesc sentiment de melancolie», satisfacția guvernului ungar de a vedea înlăturată singura piedică din calea perfectei înțelegeri ungaro-germane, pe care o înfățișa intimitatea legăturilor austro-maghiare.

Poziția oficială a guvernului din Budapesta pare tuturor atât de inevitabilă încât este aprobată chiar de opoziția de stânga, într'o cuvântare publică, șeful partidului agrar, Tibor Eckhardt, prieten personal al cancelarilor Dollfuss și Schuschnigg, cunoscut pentru ideile sale antihitleriste, partizan al formării triunghiului Budapesta-Viena-Praga, a declarat: «însemnătatea Germaniei a sporit considerabil pentru Ungaria, întrucât puterea militară de căpetenie a continentului a devenit vecina noastră directă... Nu avem decât un singur drum spre Occident: Germania...» Leaderul legitimist, contele Anton Sigray, arăta într'un discurs că, deși destinul a vrut ca «Germania să ajungă până la Hegyeshalom (frontiera austro-ungară), și noi dorim să rămânem prieteni și buni vecini cu dânsa, vrem ca ea să nu depășească acest hotar, căci nu înțelegem să fim slugile nemților»...

în afară de porunca inexorabilă a situației geografice un alt motiv mai îndeamnă pe unguri spre o cât mai cordială cooperare cu marele lor vecin: speranța că, în cazul unei acțiuni împotriva Cehoslovaciei, germanii îi vor lăsa să'și ia și ei o parte din prada de război. Aspirația asupra Slovaciei și a Rusiei subcarpatice înfățișează deci, în ochii maghiarilor, adevăratul cheag al comunității de interese germano-ungare...

18

Faptul că Germania se consideră de acum drept apărătoarea firească a populațiilor germane de peste hotare, după cum rezultă din discursurile lui Hitler și Goring... conține primejdia imediată a imixtiunii Berlinului în afacerile interne ale Ungariei, pentru sprijinirea doleanțelor și a aspirațiilor crescânde ale șvabilor locuind pe teritoriul unguresc, la frontiera noii Germanii.

...Sentimentele cu care ungurii privesc noua lor poziție «geo-politică» sunt deci destul de complexe. Fondul adevărat este îngrijorarea față de presiunea germană, pe care nici o încercare de apropiere de Polonia, în vederea constituirii unui «contraechilibru» nu o poate slăbi. Spre a se mângâia ea însăși de inexorabilitatea soartei de vasală a Reichului ce i se pregătește, Ungaria se mai leagănă cu nădejdea unor compensații în direcția Cehoslovaciei... Totul va depinde de metoda ce se va adopta la Wilhelmstrasse pentru politica de penetrație în Europa dunăreană și balcanică/*

La 24 martie, adăugăm următoarelele observații privitoare la reacțiile pricinuite de Anschluss asupra politicii interne ungare:

„Incorporarea Austriei în Reichul german nu putea să nu zbuciume adânc întreaga viață politică a Ungariei. Evenimentul, prevăzut îndeobște pentru o epocă mai îndepărtată, s'a produs pe neașteptate tocmai în ceasul în care se puneau, în Ungaria, temeliile unei noi așezări electorale și se făcea apel la avutul particularilor și al

băncilor în vederea înzestrării ostășești și sociale a țării. Din punctul de vedere al politicii externe de urmat, unanimitatea opiniei publice socotește — unii cu regret, alții cu îngrijorare — că singura formulă adoptată de guvern este posibilă: o nesovăitoare alăturare de noul și puternicul vecin german, în jurul căruia se polarizează și ultimele nădejdi sau iluzii revizioniste. în afară de aceasta, contact amical cu Italia — salvarea rămășițelor protocoalelor de la Roma — și cu Polonia care, după cum declara Kănya, «prin interesul ce'l poartă problemelor bazinului dunărean, confirmă că pașnica și cordiala cooperare ungaro-polonă va putea avea dezvoltări favorabile în viitor». Cu toate acestea, nimeni nu'și ascunde consecințele acestei politici: vasalitatea necondiționată

a Ungariei față de Berlin. Vasalitatea economică în primul rând, vasalitatea politică în al doilea, cu riscul unei permanente imixtiuni în favoarea minorității germane. Precum a rezumat situația un fruntaș politic de aici «am ajuns și noi *das Land Ungam*[13], la fel ca Austria». Deși Kănya mă încredința de curând că «cu germanii te poți întotdeauna înțelege», mulți bărbați politici de dreapta (legitimiști) și de stânga (finanța evreiască, socialiștii) nu se împacă deloc cu aceste perspective. Contele George Szdchenyi, deputat al Partidului Uniunii Creștine, a ridicat la Cameră chestiunea Anschlussului, regretând că, în fața acestor evenimente, guvernul ungar nu a dat dovadă nici de lealitate, nici de sentiment cavaleresc... De asemenea, deputatul independent Payra a amintit în ședința publică a Camerei de «tragica prăbușire a Austriei», de primejdia în care se afla Cehoslovacia, de absența definitivă a Societății Națiunilor și a întrebat cine garantează de acum încolo independența statelor mici... Dacă numai prea puține glasuri răzlețe produc o

13 regiunea ungară

disonanță în corul care înalță imnuri interesate în slava Rei- chului hitlerist, se constată însă divergențe mai accentuate în privința cursului pe care urmează să'l ia politica internă. într'o declarație făcută presei la 19 martie, președintele consiliului a arătat intenția sa de a trasa o linie de demarcație între politica externă și cea internă: «Evenimentele externe nu au pentru noi decât însemnătate externă și nu influențează întru nimic gospodăria noastră internă, căci politica externă și cea internă evoluează pe planuri cu totul deosebite». Totuși, chiar Darányi nu a putut contesta că «în Ungaria, ca pretutindeni, predomină în stat directive naționaliste» (adică de dreapta). în ajunul evenimentelor din Austria, țara era împărțită între cele două curente politice de dreapta și de stânga, cu tendințe vizibile de sporire a organizațiilor naționaliste. Manifestațiunea de forță a hitlerismului în Austria a rupt echilibrul în favoarea curentului de extremă dreaptă. Diferitele grupări «hitlerizante» sau «fascistizante» caută să se afirme și să fuzioneze. Lipsește doar încă omul care să aibă darurile necesare spre a lua conducerea mișcării..."

La 23 martie, Kănya expunea punctul de vedere oficial al Ungariei față de dramaticele desfășurări din Austria la Comisia Parlamentară de Afaceri Străine. Spre a justifica completa inacțiune a guvernului maghiar în clipa prăbușirii aliatei sale, Austria, el invoca atitudinea pasivă a Angliei, și mai ales a Franței, „care nici nu s'a gândit să încerce restabilirea Austriei pe care ea, în mare măsură, o crease". Pentru viitor, a adăugat el „Ungaria va urma aceeași politică față de Reichul german ca și în trecut", cu atât mai mult cu cât „guvernul german nu a lăsat nici o îndoială asupra faptului că privește actuala frontieră germano-maghiară ca tot atât de intangibilă ca frontierele cu Italia, Elveția și Iugoslavia". De observat că nu a citat frontiera franceză printre cele considerate definitive de către guvernul din Berlin. Ministrul de externe a precizat, pe de altă parte, că „bunele raporturi între Ungaria și Italia vor rămâne neschimbate, în spiritul vechilor Protocoale

de la Roma", și că „interesul purtat de Polonia problemelor din bazinul dunărean umple de bucurie Ungaria, care speră astfel că pașnica legătură ungaro-polonă se va dezvolta favorabil în viitor". Despre relațiile cu statele din Mica înțelegere, Kănya a spus că le dorește „mai bune, adică normalizate" și că „negocierile începute în septembrie, și apoi întrerupte, au fost reluate la București, guvernul ungar punând toată bunăvoința pentru izbutirea lor".

*

Aflu de la Externe, în legătură cu această reluare a negocierilor, că guvernul român propune celui ungar formula sugerată de mine, toamna trecută, lui Victor Antonescu și anume: „La Roumanie a dăcide spontandment et dans son entiăre souverainete, sous reserve de reciprocity, de prendre, dans le cadre des principes găneralement admis dans la legislation interieure de 1'Etat, toutes mesures administratives necessaires, destinees ă supprimer toutes difficultes de nature ă entraver le developpement des relations amicales avec la Hon- grie. Il est bien entendu que cette declaration ne saurait etre interpretee, en aucun cas, comme portant atteinte aux principes de non immixtion dans les questions d'ordre interne de la

Roumanie.[4]*[14] Dar Kănya, pe care'l văd la 30 martie, îmi spune că nu se poate învoi cu formula mea pentru că nu conține cuvântul „minoritate*[4]. Am impresia că preferă

14 România a hotărât spontan și în deplină suveranitate, sub rezerva reciprocității, să ia, în cadrul principiilor general admise în legislația internă a statului, toate măsurile administrative necesare, menite să înlăture orice dificultăți de natură să împiedice dezvoltarea relațiilor de prietenie cu Ungaria. Se înțelege de la sine că această declarație nu poate fi interpretată, în nici un caz, ca impietînd asupra principiului non-imix- tiunii în problemele de ordin intern ale României.

să nu ajungă la un acord, deoarece îmi arată că, „dacă nu se găsește chestiunea destul de matură spre a fi prezentată opiniei publice românești, ar fi preferabil ca rezolvarea ei să fie amânată[44]. Cu privire la această întrevedere, am înaintat, la 1 aprilie, raportul următor: „Convorbirea destul de îndelungată ce am avut cu ministrul afacerilor străine ungar la 30 martie a atins trei puncte principale:

1. Evenimentele din Austria. Kănya nu mi'a tăinuit că, fost ministru plenipotențiar al împăratului-rege Franz-Joseph și vienez prin educație și predilecție, a fost personal foarte lovit de dispariția Austriei de pe hartă. Ca ministru al afacerilor străine al Ungariei, însă, nu poate decât să constate un deces — irevocabil ca toate decesele — în fața căruia te închini fără a discuta și care, oricât de crudă ar părea această afirmație, îndepărtează singura piedică din calea bunelor legături ungaro- germane.

Kănya a insistat că era absolut sincer când excludea posibilitatea unei agresiuni germane contra Austriei, deoarece se întemeia pe declarația ce'i făcuse personal Hitler. După convingerea sa intimă, declarația Fiihrerului era sinceră în momentul când a făcut'o, dar evenimentele s'au dezlănțuit într'un ritm care a produs un reviriment îh intențiile celor de la Berlin.

Kănya m'a asigurat că știa în mod pozitiv cum s'au petrecut lucrurile și mi-a dat următoarea versiune, care cred că merită a fi înregistrată, fie numai dintr'un interes istoric: După întrevederea de la Berchtesgaden, Kănya s'a dus *incognito* la Viena spre a afla din însăși gura Cancelarului Federal cum decursese convorbirea sa cu Cancelarul Reichului. După ce Schuschnigg i-a făcut o expunere amănunțită, a adăugat: «Colaboratorii cei mai de încredere mă sfătuiesc să organizez un plebiscit, care mi-ar da, și față de țară și față de străinătate, autoritatea necesară pentru a rezista serios Germaniei. Dar eu socotesc o atare soluție prea primejdioasă prin reacțiile ce ar produce în Reich și

niciodată nu o voi adopta!» Puține zile însă după aceasta, Cancelarul Schuschnigg, cedând îndemnurilor prietenilor săi, adresa o scrisoare lui Mussolini spre a'i cere sfatul în privința ideii unui plebiscit în Austria. Scrisoarea a fost dusă la Roma de atașatul militar al Italiei la Viena și înmânată Ducelui. La rândul său, și pe aceeași cale, Mussolini a trimis o lungă scrisoare lui Schuschnigg, arătându-i că nu se poate, desigur, amesteca în afacerile interne ale Austriei, dar că personal îl sfătuiește insistent să renunțe la un proiect putând fi socotit provocator de Hitler. Cu toate acestea, Cancelarul Schuschnigg a hotărât plebiscitul, aducând decizia sa la cunoștința guvernului ungar în ultimul moment.

Când a dat trupelor sale ordinul de a înainta pe teritoriul austriac, Fiihrerul nu s'ar fi gândit să treacă și el personal frontiera. Goring l'a îndemnat însă să plece, să rostească mai multe discursuri și «atunci Austria va fi a lui». Chiar când a urmat acest îndemn, Cancelarul Hitler nu s'ar fi gândit la'alipirea Austriei înainte de un plebiscit. în dimineața sosirii sale la Linz, nu era nimic hotărât în această privință. Numai după- amiază, adânc zguduit de entuziasmul popular, Fiihrerul, care este o fire impulsivă, a chemat brusc la telefon pe ministrul de justiție al Reichului, la Berlin, spre a'i cere să redacteze imediat o lege pentru alipirea Austriei. Astfel s'ar fi efectuat acest act atât de însemnat pentru toată Europa, după informațiile precise pe care Kănya mi-a spus că le are de la unul din protagoniștii dramei. El mi'a adăugat că nu crede că persoana lui Schuschnigg să fie serios amenințată, dar că este îngrijorat pentru soarta lui Schmitz, fostul primar al Vienei, și a lui Hornbostel, directorul politic de la Ballplatz.

2. Raporturile Ungariei cu Germania. Ministrul afacerilor străine recunoaște că vecinătatea puterilor mari nu este întotdeauna de folos statelor mici, dar cum nu se poate modifica

23 geografia, Ungaria își va da toată silința spre a continua cordialele și tradiționalele raporturi de prietenie cu Germania.

Kănya consideră absurde zvonurile despre eventuala intenție a Germaniei de a lua în stăpânire, la un moment dat, teritoriile ungurești locuite de populație șvabă. Cancelarul Hitler ar fi om cu prea mare simț politic și istoric pentru a încerca să frângă așezări seculare. Tot ce el va dori va fi o cooperare cu Ungaria, pe care aceasta are tot interesul a o accepta.

întrebându'l pe interlocutorul meu dacă noua poziție a Germaniei nu'l va stânjeni în acțiunea ce a dus până acum și a cărei caracteristică era o oarecare libertate de mișcări, mi-a răspuns că, întrucât legăturile directe italo-maghiare nu slăbesc întru nimic, Ungaria își menține toate posibilitățile ca și în trecut.

întrebând din nou pe Kănya dacă, având în vedere coeziunea axei Berlin-Roma, această libertate de mișcări nu va fi oarecum iluzorie, el mi-a observat surâzând că «coeziunea nu exclude, în unele împrejurări și un joc de nuanțe, fiind vorba de două puteri mari aliate, iar nu de un singur stat unitar». Cred că, prin aceasta, el a vrut să'mi spună că, în cazul unei prea mari presiuni germane, influența favorabilă a Italiei ar putea fi de folos guvernului din Budapesta.

3. Tratativele româno-maghiare. Deschizând vorba despre tratativele duse acum, la București, cu dl Bărdossy, ministrul afacerilor străine mi'a spus:

a) Ungaria a obținut, prin Tratatul de la Trianon, un articol, favorabil intereselor ei: art. 239 privitor la instituirea tribunalelor arbitrate mixte, lă care opinia publică nu ar admite să se renunțe de bunăvoie.

Am observat ministrului că, întrucât zisele tribunale nu mai funcționează și întrucât cunoaște atitudinea guvernelor Micii înțelegeri în această privință, articolul în chestiune este în fapt perimat. Ar fi deci oportun, atunci când încercăm «de dăblayer le terrain»[15] pentru a înlesni viitoarea dezvoltare a relațiilor dintre noi, să

15 să curățăm terenul

limpezim și acest punct în sens realist.

Kănya dorește însă să'și «rezerve viitorul», deoarece nu exclude ca, într'o anumită conjunctură, tribunalele de arbitrare să poată fi restabilite. Apoi, mi-a adăugat că sunt și alte interese în joc, despre care nu'mi poate vorbi, care se opun renunțării la art. 239. Cred că interlocutorul tneu a vrut să mă lase să înțeleg că acele interese sunt de ordin material și privesc pe ungurii cu proprietăți în Transilvania, de a căror soartă contele Bethlen are o grijă deosebită.

b) în privința proiectului nostru de declarație, ministrul afacerilor străine al Ungariei mi-a arătat că nu'l poate primi, deoarece nu menționează cuvântul «minoritate». I-am arătat că motivul care m'a îndemnat, toamna trecută, să supun examinării ministrului afacerilor străine român principiul formulei în chestiune era tocmai necesitatea de a se evita menționarea într'un text eventual a unei probleme putând atinge sensibilitatea îndreptățită a opiniei noastre publice. Am adăugat că, după părerea mea, formula, prin lipsa ei de precizie, acoperă toate posibilitățile de divergență între cele două țări și oferă ambelor guverne garanția că ele vor lua reciproc, în cadrul suveranității lor naționale, măsurile menite să îngăduie dezvoltarea unor legături amicale în viitor... Dacă atmosfera dintre majoritari și minoritari nu este cum am dori cu toții să fie, aceasta se datorește, în cea mai bună parte, propagandei revizioniste care, fără odihnă și cu toate mijloacele, tulbură spiritele. în măsura în care această propagandă va înceta, se va ameliora și atmosfera... Am încheiat făcând apel la «spiritul de cooperare dunăreană» al guvernului ungar ca să primească formula ce i se oferă, nu fără reale sacrificii de popularitate din partea guvernului român.

...Kănya mi-a răspuns pe un ton plin de amabilitate: «Trebuie să recunosc spiritul conciliant cu care guvernul român se străduiește să găsească o formulă de acord. Poate însă că această chestiune nu este destul de

matură pentru a fi înfățișată opiniei publice românești. în acest caz, ar fi preferabil să amânăm soluționarea ei».“

Impresia pe care am dobândit’o, în parte în urma unei destăinuiri a colegului meu italian, Vinci — întors de la Roma —

era că dificultățile pe care guvernul ungar le făcea în negocierile cu noi izvorau și din aprehensiunea de a fi apoi silit să semneze un acord similar cu celelalte state ale Micii înțelegeri, deci și cu Cehoslovacia, ceea ce Far fi pus într’o situație neplăcută față de Berlin. Cu atât mai mult cu cât, în momentul acela, toată lumea politică din Budapesta considera Cehoslovacia ca de pe acum definitiv condamnată, cu perspectiva — sau iluzia — unei apropiate anexiuni a Slovaciei și a Rusiei subcarpatice. într’un discurs public, Eckhardt mergea până la a promite „o largă autonomie", viitoarei minorități slovace din Ungaria! Se anunța, în legătură cu acele perspective, un nou guvern mai înclinat spre dreapta — deci mai bine văzut la Berlin — prezidat de guvernatorul Băncii Naționale, Băla Imredy.

într’o convorbire avută cu dânsul la 22 aprilie, Kănya îmi spune că guvernul ungar dorește realmente o înțelegere cu România, și că, dacă s’ar ajunge la un acord separat între țările noastre, s’ar putea conveni ca el să nu intre în vigoare decât după ce și celelalte două guverne ale Micii înțelegeri vor fi încheiat și dânsele învoieli directe cu Ungaria. Aceasta, îmi afirmă ministrul „nu pentru a produce o sciziune în Mica înțelegere — lucru pe care’l știe imposibil și pe care nici nu l’ar încerca măcar —, ci pentru a avea mâinile libere cu Praga“, care se pare că, față cu pericolul iminent al unei acțiuni germane contra Cehoslovaciei, ar fi dispusă la concesii uluitoare, mergând aproape până la o autonomie a regiunilor populate de unguri. Dacă nu găsim formula aceasta acceptabilă, Kănya propunea o

destindere de fapt — fără act scris — între București și Budapesta, asemănătoare aceleia dintre Belgrad și Budapesta. Răspund că ne trebuie o formulă comună pentru cele patru state, care să constituie baza raporturilor noastre viitoare. Nimic nu se opune însă ca pe această bază să se ridice construcții ulterioare. Astfel, dacă, după încheierea acordului între Mica înțelegere și Ungaria, s'ar întâmpla ca guvernul cehoslovac sau altul să fie dispus a acorda, în cadrul suveranității sale interne, avantaje suplimentare minoritarilor

maghiari ar fi liber s'o facă, deoarece formula propusă de noi ar consta doar dintr'o declarație de principii privind de altminteri toate diferendele dintre noi, iar nu un statut minoritar, în cursul conversației, Kănya îmi mărturisește în sfârșit gândul care'l frământă: el nu vrea ca prin acceptarea unei formule minoritare minimum cu Mica înțelegere să fie împiedicat a se folosi de situația actuală a Cehoslovaciei spre a'i cere concesii mult mai mari, pe care crede că le'ar obține. De fapt, vrea să aibă mâinile libere pentru eventualitatea unei acțiuni germane împotriva Cehoslovaciei. Se și organizează manifestații revizioniste în Budapesta, în care se cere o intervenție militară ungară — în cazul unei agresiuni germane — pentru redobândirea Slovaciei și Ruteniei subcarpatice. Colegul cehoslovac, Kobr, mă asigură, pe de altă parte, că guvernul său nu are nici o intenție de a acorda populației maghiare un statut minoritar și că nu vrea să trateze separat cu Budapesta. El consideră manoperele lui Kănya având drept obiectiv disocierea Micii înțelegeri prin exploatarea dificultăților actuale ale Cehoslovaciei.

La 27 aprilie, dau un prânz la legație, la care iau parte Kănya, contele Nicolae Bănffy (fost ministru ungur, azi cetățean român), contele și contesa Francisc Hunyady (foștii proprietari ai moșiei Săvârșin de lângă Arad, cumpărate de Rege), contesa Edina Raphael Zichy

(născută Pallavicini) cu fiica ei, Marie-Eugănie, subșeful protocolului și contesa luliu Teleki, primul secretar francez, Charmasse, și fratele și cumnata mea. La cafea, Kănya stăruie din nou să tratăm separat cu Ungaria, atât noi cât și iugoslavii, urmând ca, paralel, să se desfășoare tratativele Budapesta-Praga, instrumentele urmând să intre toate concomitent în vigoare. îi arăt că aceasta este imposibil, că i-am explicat'o de mai multe ori, și că este „hochstezeif"[1], să cădem în sfârșit de acord, fără a mai complica lucruri simple. Bănffy este de aceeași părere și nu vrea *junctim*[16] [17] [18] destinderea româno-ungară și acordarea, în cadrul statului român, a unor concesii minoritare. îmi spune că Bethlen, care s'a întâlnit cu Goga în cursul șederii acestuia în Budapesta, împărtășește și el același punct de vedere. Trecem la subiecte de conversație mai puțin serioase. Spun, glumind, lui Kănya:

„Să fiți recunoscător României, care vă va da ea un Fiihrer, întrucât ziarele afirmă că maiorul Szălasi, șeful naziștilor unguri, ar fi de neam armenesc din Moldova (Salașian)." Kănya face mare haz și, bine dispus, îmi povestește, în altă ordine de idei, că are un prieten, bancher evreu, care, întrebând la un „Gasthof[4] din Tirol, unde își petrecea verile, dacă poate veni acolo și acum, după Anschluss, a primit răspunsul: „Bei uns kann a' jeder komrnen, ob Christ oder Jude ist einerlei, nur Arier sollen's sein!!"[1]

*

Stau de vorbă cu Goga, în ajunul plecării sale din Budapesta, și'mi relatează conversațiile sale cu Bethlen și cu Bănffy. Mă îndeamnă să stărui pe lângă Kănya „să înceteze cu chițibușurile" și să încheie un acord cu noi, care este indispensabil pentru toți. Goga este de părere să nu ne legăm prea mult destinul de acela-al Cehoslovaciei, care este sortită pieirii, sau, în cel mai

16 de mult timpul
17 una după alta

bun caz, căderii în zona de influență germană, îmi spune că Hitler și Goring i-au promis formal că granițele României vor fi respectate (!!!). Vorbind de politica noastră internă, este convins că Regele va îngădui (!) existența a trei partide: unul liberal sub șefia lui Tătărescu, altul național- țărănesc, prezidat de Călinescu, și al treilea creștin-național, cu Goga în frunte. Patriarhul Miron i-a destăinuit că vrea să se retragă de la președinția Consiliului. Cu Codreanu, numai el, Goga, după câte îrpi spune, a știut să trateze. I-a declarat fățiș: „sau mă împuști, sau eu pe dta." De atunci se potolise Codreanu și renunțase la agitația electorală. L'ar fi domolit cu totul dacă mai rămânea la guvern. „Să pui sute de oameni în închisoare nu e sistem bun." [19] [20]

*

Șeful de cabinet al lui Kănya și viitorul său succesor în fruntea Ministerului Afacerilor Străine, transilvăneanul Stefan Csăky, cu care întrețin legături destul de bune, îmi confirmă și dânsul că guvernul ungar nu este în măsură să încheie un acord cu Mica înțelegere — ca entitate — din cauza Cehoslovaciei, unde ține să'și lase toate posibilitățile deschise, în conjunctura actuală, îmi adaugă, opinia publică maghiară nu ar putea admite o înțelegere cu Praga.

Conferința de la Sinaia a Micii înțelegeri (4-5 mai)

Sunt chemat telefonic la Sinaia, pentru consultări cu guvernul. Prima întrevedere o am cu Patriarhul, în calitatea sa de președinte al Consiliului. După ce ne reamintim vremurile când era regent, iar eu secretar

19[1] La noi poate să vină oricine, fie el creștin sau evreu, numai să fie arian!!

general al Regenței, conversația se îndreaptă spre politică. Patriarhul, ca transilvănean, mă asigură că nu ar trebui să se vorbească la noi de o pretinsă persecuție a minorităților, ci, dimpotrivă, de persecutarea majorității, și'mi dă ca pildă că el, ca șef al Bisericii dominante, dispune de un buget relativ mult mai mic și de o organizație mai puțin numeroasă decât cultele minoritare. Este favorabil ideii mele de a se clădi o biserică românească la Budapesta, deși ar prefera, evident, să putem redobândi vechea biserică româno-greacă, ctitorie a familiilor aromânești Mocsonyi, Dumba și Șina, care ne-a fost luată de comunitatea grecească, în 1909, în urma unui proces ce s'ar cuveni să fie redeschis. Aprobă, de asemenea, propunerea mea de a se înlesni românilor rămași în Ungaria cumpărarea unei tipografii și editarea unui ziar. Văd apoi pe ministrul de externe Petrescu-Comnen, care'mi vorbește despre o nouă propunere a lui Bărdossy, tot relativă la un schimb de scrisori în materie minoritară[21].

---

21 Textul scrisorilor propus de Bărdossy era următorul:

„Le Gouvemement Royal de Roumanie, animă d'un esprit de confiance ă l'ăgard du Gouvemement Royal de Hongrie et convaincu que

29 celui-ci est fermement et sincerement decide ă persister dans l'obser- vation des principes contenus dans le Pacte de Paris du 27 aout 1928, declare, en ce qui le concerne, reconnaître l'egalite des droits de la Hon- grie en matiere d'armements.

Le Gouvemement Royal de Hongrie dăclarera sa ferme volonte de s'abstenir de tout recours ă la force dans ses relations avec la Roumanie. Cette declaration sera suivie d'une declaration analogue, â regard de la Hongrie, de la part du Gouvemement Royal de Roumanie.

Le Gouvemment Royal de Hongrie et le Gouvemement Royal de Roumanie sont d'accord pour proceder â un ^change de lettres concer- nant la question des minorites.*'

(Guvernul Regal al României, animat de spirit de încredere față de Guvernul Regal al Ungariei și convins că acesta este ferm și sincer hotărît să respecte și pe mai departe principiile conținute în Pactul de la Paris, din 27 august 1928, declară, în ceea ce-1 privește, că recunoaște egalitatea în drepturi a Ungariei în problema armamentelor.

Nici unul din cei trei miniștri de externe ai Micii înțelegeri nu a acceptat această idee, nici Stoiadinovici și nici Krofta, căruia guvernul german însuși nu'i cere un atare angajament, mulțumindu'se deocamdată cu o înțelegere directă cu Henlein, șeful minorității germane din Sudeți. Mă îndeamnă să'l văd numaidecât pe Rege și telefonează în fața mea spre a'mi obține audiența pe după amiaza aceleiași zile. Carol mă primește excepțional de cordial, îmi pune multe și felurite întrebări și pare, de altminteri, perfect la curent cu toate. Admiră pe Bethlen, „singurul bărbat de stat ungur[1]", și dorește mult o destindere cu Ungaria. Se vor acorda facilități minorității maghiare din Ardeal. Personal, ar vrea să li se recunoască dreptul de a petiționa în românește și ungurește, textul ungar fiind, în cazurile dubioase, cel considerat valabil. Carol este de părere ca în comunele locuite de o populație exclusiv maghiară să se poată vorbi ungurește la primărie. Mă întreabă ce impresie a făcut la Budapesta înființarea, la noi, a comisariatului minorităților. îi spun că impresia a fost din cele mai favorabile, dar că se așteaptă desemnarea viitorului comisar, al cărui rol va fi precumpănitor. îmi destăinuiește că a primit în ajun pe Sir Reginald Hoare, ministrul Angliei, care a stăruit mult în vederea unei destinderi româno-ungare, demers ce a fost făcut, de asemenea, la Budapesta. Răspund că important este mai ales ceea ce germanii spun la Budapesta, și că mă tem că ei nu sfătuiesc o destindere cu Praga. întreb dacă nu s'ar putea să admitem ca

---

Guvernul Regal al Ungariei va declara voința fermă de a se abține de la orice recurgere la forță în relațiile sale cu România. Această declarație va fi urmată de o declarație analoagă în ceea ce-o privește pe Ungaria, din partea Guvernului Regal al României.

Guvernul Regal al Ungariei și Guvernul Regal al României sunt de accrd să treacă la un schimb de scrisori privind problema minorităților.)

acordul cu Ungaria să fie semnat, sau parafat măcar, acum, pe când intrarea lui în vigoare să fie amânată la o dată mai îndepărtată, când guvernul cehoslovac va fi acordat minorității maghiare un statut minoritar. Regele este cu totul de acord cu această sugestie. Carol mă întreabă apoi cum suntem primiți de societatea ungară și pare satisfăcut aflând că suntem cât se poate de bine primiți. La plecare, îmi mulțumește pentru informațiile date și pentru activitatea depusă și mă însărcinează să stărui, în numele său, pe lângă Horthy, spre „a face o presiune morală" cu scopul de a se ajunge la o înțelegere între cele două guverne. De abia întors la Budapesta, aflu de moartea lui Octavian Goga, lovit de apoplexie.

între timp, s'a publicat la Sinaia următorul comunicat oficial în legătură cu conferința Micii înțelegeri:

„Cei trei miniștri ai afacerilor străine au trecut în revistă diferitele evenimente care au marcat situația internațională de la ultima reuniune a Consiliului Permanent și au procedat la schimburi de vederi amănunțite privitor la toate chestiunile care interesează în mod special politica Micii înțelegeri. Ei au ajuns în mod unanim la concluzia că trebuie să'și continue eforturile spre a colabora la orice operă de împăciuire și de înțelegere. Consiliul Permanent al Micii înțelegeri a acordat un interes special recentului acord anglo-italian, pe care îl socotește drept un element de înaltă importanță, menit să asigure și să mențină o pace durabilă.

Consiliul Permanent a examinat în modul cel mai stăruitor chestiunea relațiilor între statele Micii înțelegeri și Ungaria. El își menține în chip unanim dorința de a continua negocierile

în curs, având drept scop să contribuie la stabilirea unui regim de înțelegere și de încredere în bazinul Dunării.

Mica înțelegere reafirmă lealitatea sentimentelor

membrilor ei față de Societatea Națiunilor. Ea subliniază declarația care a fost făcută, în numele celor trei țări, la ultima sesiune a Consiliului, în luna ianuarie a acestui an. Ea își proclamă voința de a contribui la realizarea idealului de colaborare internațională, conceput de către autorii Pactului...

Consiliul Permanent a examinat cu cea mai vie atenție în drept și în fapt, situația nou creată pe Dunăre, din punctul de vedere al regimului navigației, și a fost de acord de a recunoaște că este în interesul tuturor acelora care au colaborat până acum la progresul schimburilor economice în regiunea dunăreană, de a căuta mijloacele cele mai potrivite pentru a continua să aducă colaborarea lor morală, tehnică și materială la căutarea de soluții ținând seama de toate interesele de față..."

*

întors la Budapesta, după o scurtă ședere la Viena, cu familia, asist la un dineu oferit de primul-ministru, Darányi, (9 mai). îi vorbesc de bunele intenții ale guvernului în privința negocierilor cu Ungaria, ceea ce îmi spune că „îl bucură adânc". Kănya apropiindu-se de noi, cer să'l pot vedea la Minister, ca să'i pot împărtăși vești „plăcute" despre conferința de la Sinaia. „Mais vous me dites toujours des choses agrăables, mon cher!"[1] — răspunde el. „II s'agit, cette fois-ci, de faits agrăables"[22] [23], replic eu. Fixăm întâlnirea pe 12 mai. îl pun atunci (12 mai) la curent cu dispozițiile conciliante ale guvernului român și'l rog să'mi mijlocească o audiență la Regent, spre a'i transmite mesajul Regelui. Apoi intrăm în obișnuita discuție asupra „formulei" acceptabile la Budapesta și la București. Cum pare să ezite și să ridice mereu dificultăți noi, îl întreb „ă brule-

22 Dar dumneavoastră îmi spuneți întotdeauna lucruri agreabile!

23 De data aceasta este vorba despre fapte agreabile.

pourpoint": «Si nous acceptions votre formule, signe-
riez-vous de suite?»[1] Se codește să'mi răspundă. îl strâng cu ușa: „Alors pourquoi discuter encore sur la formule et ne pas avouer franchement que vous ne voulez pas conclure avec la Tchăcoslovaquie?"[24] [25] [26] Kănya se vede silit să'mi mărturisească atunci că opinia publică ungară n'ar admite o destindere și o declarație de neagresiune cu Cehoslovacia, în aceste momente când toate privirile ungurilor sunt îndreptate înspre Slovacia. Ar accepta cel mult să se prevadă că instrumentul diplomatic pe care l'am încheia să intre în vigoare după ce guvernul din Praga va fi căzut de acord cu minoritatea maghiară. La rândul meu, am stăruit asupra imposibilității pentru guvern de a se învoi cu propunerea unui schimb de scrisori în materie minoritară, ceea ce, am adăugat, ar constitui un precedent grav nu numai pentru noi, ci și pentru Ungaria, care ar putea și ea să aibă de discutat, la un moment dat, probleme minoritare cu vreun „mare stat învecinat[27]'.

*

Chiar în zilele acelea se petrecea o schimbare în echipa guvernamentală, Darănyi fiind înlocuit la Președinția Consiliului prin Imrddy, guvernatorul Băncii Naționale. Kănya rămânea însă la Externe. în discursul său inaugural, Imredy a accentuat caracterul de dreapta al ministerului său, menținând legea privitoare la evrei și planul economic pe cinci ani, formulat de predecesorul său. Din punctul de vedere al politicii externe, el a reafirmat cordialitatea legăturilor cu Germania, Italia și Polonia, exprimând totodată speranța că negocierile cu Mica înțelegere vor putea duce la normalizarea raporturilor și chiar, după rezolvarea unor

24 dintr'o dată: „Dacă acceptăm formula dumneavoastră, veți semna imediat?**

25 Atunci de ce să mai discutăm asupra formulei și să nu recunoaștem

26sincer că nu vreți să încheiați tratate cu Cehoslovacia?

probleme pendinte, la o colaborare prietenească a popoarelor din bazinul dunărean.

Cauzele căderii guvernului Darányi erau destul de complexe. Deși având la activul său un an și jumătate de guvernare liniștită după dispariția lui Gombos, precum și aducerea la îndeplinire a mult așteptatelor reforme politice (lărgirea prerogativelor Regentului și ale Camerei înalte, introducerea votului secret în alegeri etc.) și economice (programul de investiții pe cinci ani), Darányi ajunsese să piardă încrederea factorilor de căpetenie ai țării prin lipsa sa de energie față de agitațiile crescânde ale extremei drepte. Regentul îl învinuia de a nu fi știut să pună capăt campaniei fățișe duse contra sa și familiei sale de adepții șefului hitlerist din Ungaria, maiorul Szălasi. Darányi se putea însă apăra, arătând că, dacă extremiștii naționaliști fuseseră în stare să'și intensifice activitatea, aceasta.se datora, în bună parte, indulgenței — sau chiar protecției — de care se bucurau în anturajul lui Horthy. Totuși, el nu a ezitat să facă loc colegului său Băla Imredy, ministrul economiei naționale și guvernator al Băncii Naționale, desemnat mai de mult, prin consensul unanim, ca președinte al Consiliului. Acesta, financiar de frunte, cu înfățișarea ascetică a unui călugăr medieval — avea asemănarea fizică a lui Savonarola — era partizanul unui regim autoritar, dar inspirat de teorii intelectuale, nu de patimi ideologice. Țin minte cum îmi spunea odată că idealul său pentru un bărbat de stat nu era Hitler, nici Mussolini, ci Salazar. A fost desigur și modelul său, căci și el era înzestrat cu o vastă cultdră care'i îngăduia să smulgă o problemă din mărăcinișul amănuntelor spre a o ridica pe planul preocupărilor de ordin național. Autoritatea și hotărârea lui, ca și discursurile sale — de o elocință mai mult britanică decât meridională — exercitau o incontestabilă atracție asupra concetățenilor săi. Adus la putere datorită influenței a doi foști prim'miniștri, Stefan Bethlen și luliu Kărolyi, formula de guvernare indicată lui Imr6dy a fost: înăbușirea

agitațiilor extremiste și aplicarea unui program de dreapta, cuprinzând și mai multe din ideile naționaliștilor, spre a lipsi pe Szălassi de platforma sa propagandistică. în general, guvernul Imr6dy este privit ca ultima încercare de a opri evoluția vieții interne ungare în direcția extremismului de dreapta.

34

întrevedere cu Regentul Horthy

în dimineața de 18 mai sunt primit de Horthy, spre a'i transmite mesajul Regelui. Regentul mă primește foarte cordial și pe un ton aproape familiar. începe prin a'mi povesti un recent accident de vânătoare, apoi îmi mărturisește regretul ce l'a resimțit fiind silit să se despartă de Darănyi ca prim-ministru: „Das ist das schreckliche am Platz an dem ich mich Befinde. Es kommt bei mir ein Mann an dem ich Vertrauen habe, der Vieles fur sein Land geschofften hat, den ich hoch schătze, und ich muss ihn eins an dem Haupt hauen und sagen: «Du muss von Deiner Stelle scheiden»!"* îl felicit pentru modul liniștit și rapid în care a rezolvat criza guvernamentală.

Vorbind de pasajul din discursul lui Imrădy, în care noul prim-ministru își exprimă dorința unor raporturi amicale cu statele vecine, îi transmit mesajul Regelui. Apoi îi reamintesc diferitele faze ale negocierilor noastre întrerupte toamna precedentă prin intransigența guvernului ungar, care insista pentru introducerea în textul acordului a unui angajament minoritar, prin partea noastră, pretenție pe care nici măcar guvernul german nu a ridicat'o față de Cehoslovacia. La reluarea tratativelor în primăvară, România și aliatele ei au mers atât de departe pe calea concilierii, încât cu toată exasperarea sentimentelor naționaliste am admis posibilitatea unor declarații reciproce care să prevadă înlăturarea în limitele posibilului, prin măsuri administrative luate în cadrul suveranității naționale, cu excluderea oricărei imixtiuni străine, a diferendelor de natură să compromită

dezvoltarea bunelor raporturi cu Ungaria. Or, nici această concesie considerabilă, am adăugat eu, nu pare să fi avut răsunet în cercurile guvernamentale ungare, deoarece ultima formulă ce ni se propune conține aceeași condiție, cu totul inacceptabilă, a schimbului de scrisori în materie minoritară.

[1] Ăsta este un lucru îngrozitor pentru poziția mea. Vine la mine un om în care am încredere, care a făcut mult pentru {ara sa, pe care-1 prețuiesc în mod deosebit și eu trebuie să-i dau una în cap și să-i spun: „Trebuie să-ți părăsești postul!“

Am explicat lui Horthy că, după părerea noastră, o destindere cu Ungaria nu poate fi un act juridic, care să ne încătușeze pe unii și pe alții în formule strâmte, cu atât mai mult cu cât istoria recentă ne arată valoarea îndoielnică a angajamentelor prea precise. Pentru noi, o atare destindere ar fi un act politic neavând nevoie de multe clauze și precizări, ci dimpotrivă de elasticitatea necesară pentru a crea o atmosferă prielnică în care problemele cele mai gingașe să poată afla soluții firești și echitabile. Am încheiat exprimând speranța că Regentul va uza de înalta sa autoritate spre a determina guvernul său să dea dovadă de mai mult spirit conciliant și să înțeleagă însemnătatea istorică a ceasului de față..

Regentul Horthy mi’a răspuns că este sensibil față de gestul Regelui și că este personal convins că perioadele cele mai fericite din istorie au fost acelea în care șefii de stat au luat efectiv în mâini frânele cârmuirii, putând astfel lucra pentru apropierea dintre popoare peste contingențele unei politici de moment. In această ordine de idei, Horthy mi’a arătat că în Ungaria puterea efectivă o deține dânsul de 18 ani, parlamentul fiind o simplă fațadă, întrucât guvernele a căror activitate se desfășoară sub controlul direct al șefului statului s’au bucurat întotdeauna de majorități zdrobitoare. Trecând la ideile expuse de mine cu privire la spiritul în care ar trebui duse negocierile dintre Ungaria și țările aliate ale

Micii înțelegeri, Regentul mi'a spus următoarele: „Nu sunt nici jurist, nici diplomat, dar vă împărtășesc vederile. Ce'mi folosește un angajament semnat și prevăzut cu peceți, dacă el nu este respectat? Ceea ce ne trebuie pentru minoritarii maghiari din țările vecine este un climat de împăciuire în care să li se acorde condiții de trai mulțumitoare. Eu am împiedicat mereu, cu toată autoritatea mea, reacții prea violente la noi în chestiunea minoritară, dar trebuie făcut ceva și în țările respective. Trebuie să recunosc că s'au produs în România unele gesturi care dovedesc că atmosfera în această privință s'a îmbunătățit. Bineînțeles, voi vorbi cu ministrul meu al afacerilor străine despre cele discutate azi împreună."

La plecare, Horthy m'a asigurat că va depune toate sforțările în vederea unei destinderi între țările noastre, care sunt puse în fața atâtor probleme identice de ordine internă și externă.

Congresul Euharistie

întregul an 1938 s'a aflat pentru unguri sub semnul Sfântului Ștefan. Congresul internațional euharistie nu avea alt înțeles pentru poporul maghiar decât reînsuflețirea principiilor politice ale primului lor Rege. Nici un alt popor din lume nu avea putința, pe care o avea cel unguresc, de a trăi veșnic în trecut și mereu în viața basmelor și legendelor. De aici fenomenul care se constata pe atunci — și care ar fi fost inadmisibil în alte țări — ca oameni politici serioși Și ziariști de mâna întâi să facă dintr'un erou aproape legendar, care trăise cu o mie de ani înainte, o realitate politică actuală. Nu era în acea vreme discurs politic sau articol de ziar care să nu amintească măcar o dată pe zi de întemeietorul statului maghiar. Nu se vorbea de alți stăpânitori vestiți ai țării

cum au fost Carol-Robert de Anjou sau, mai recent, fie Maria Theresa, fie Franz-Joseph, dar despre Sf. Ștefan se pomenește în cea mâi mare ca și în cea mai modestă adunare politică. Poporul englez este desigur cel mai tradițional din lume, cel care înconjoară cu mai multă pietate și dragoste mândrul lui trecut. Dar niciodată nu s'ar vedea un bărbat politic ridicându-se pe băncile Camerei Comunelor spre a îndemna pe colegii săi să se inspire, într'o chestiune de actualitate, din principiile lui Edward the Confessor (cam contemporan cu Ștefan) sau editorialele politice din *Times* amestecând numele acelui erou aproape mitic în discuția problemelor la ordinea zilei. Or, ceea ce părea cu neputință în Anglia tradiționalistă, în Franța, în Italia, în Germania se verifica în fiece zi la Budapesta.

Iată rațiunea pentru care Congresului Euharistie din primăvara anului 1938, care se ținea în Budapesta și se desfășura în

același timp ca și celebrarea celui de al optulea centenar al morții Sf. Ștefan, ise atribuia de unguri nu numai un caracter religios istoric, ci și unul de politică actuală. Astfel se explica cum și alte biserici ungare, decât cea catolică, colaborau, direct sau indirect, la apoteoza aceluia care reprezenta, în mintea maghiarimii, întruchiparea istoriei ei trecute și a dezvoltării lor viitoare și, în același timp, la reușita Congresului Euharistie.

Cu toate acestea, acest al 34-lea Congres Euharistie Internațional s'a desfășurat la Budapesta, între 22 și 29 mai, într'un climat destul de neprielnic din cauza situației politice internaționale. Agresivitatea crescândă a lui Hitler contra Cehoslovaciei, pe care se pregătea s'o nimicească, a avut ca urmare absența numeroșilor pelerini germani și austriaci pe care se conta, opriți de a participa la congres printr'o interdicție absolută a guvernului din Berlin, care n'a făcut excepție nici în

privința Cardinalului Innitzer, numărul firește redus al par- ticipanților cehoslovaci, îngrijorați de evenimentele în curs, precum și lipsa multor credincioși din regiuni îndepărtate, puțin dispuși a călători într'o Europă centrală amenințată de război. A fost micșorat, din aceste cauze, fastul și cadrul grandios al manifestației. Peste toate acestea, o vreme nefavorabilă, cu o serie aproape neîntreruptă de ploi și furtuni, a contribuit și ea la insuccesul congresului. Dispoziția generală, în loc de a fi sărbătorească, ca în împrejurări de acest fel, era apăsată de primejdia ce se apropia, iar gândurile tuturor se îndreptau mai mult spre Berchtesgaden, de unde se aștepta lovitura de trăznet, decât spre Vatican.

Aparent însă, solemnitățile au decurs înconjurate de pompa cuvenită: liturghii pontificale, adunări ecleziastice, procesiuni. Pentru unul ca mine, obișnuit cu pompa și fastul ceremoniilor de la Roma, desigur că cele din Budapesta nu puteau face o impresie prea mare. Era însă impunătoare înfățișarea asiatică a Legatului papal, cardinalul secretar de stat, Eugenio Pacelli, viitorul Papă Pius al XII-lea, cu ochii săi sclipitori de inteligență. Inaugurarea congresului a avut loc pe Hosoktere, în aer liber, cu discursuri prea lungi și neinteresante și o nesfârșită procesiune lipsită de culoare, la care am asistat cu soția mea, maică-mea,

38 cumnată-mea, Marga Florescu, și mătușa noastră, Elisabeta Ghica. Apoi, un dejun oferit de ministrul afacerilor străine în onoarea Cardinalului-Legat, la care au luat parte toți șefii de misiune, afară de cel sovietic. Seara, recepție mare la Regent: suntem introduși într'un salon special unde făceau cerc soții Horthy, alături cu Cardinalul Pacelli, Arhiducii Iosif și Iosif-Francisc și Albrecht, Arhiducesele Augusta și Anna. Am avut prilejul să vorbesc mai îndelung cu Cardinalul Pacelli, pe care era să'l mai întâlnesc în două rânduri la Roma, ca Papă. Mi s'a părut foarte la curent cu eparhiile catolice și unite din țară și mi'a mulțumit pentru înlesnirile acordate de guvernul român cetățenilor săi dornici să ia parte la congres, în număr de vreo opt mii. în sală, priveliște frumoasă: cardinalii în roșu, episcopii în violet, diplomații în mare uniformă, bărbații unguri în „disz-magyar" și doamnele în costume vechi unguțești. Au mai fost și „procesiuni nautice" pe Dunăre. Primesc vizita, la legație, a abatelui Zavoral, care'mi arată — într'o românească perfectă — dragostea sa pentru țara mea și mă binecuvântează, împreună cu familia. Dau o recepție mare în cinstea fruntașilor pelerinilor noștri: arhiepiscopul Cisar din București, episcopul Robu de la Iași, Hossu de la Alba Iulia și vreo 70 de clerici și mireni.

*

Văd, la 8 iunie, pe noul ministru Băla Imrădy, pe care'l cunoșteam bine încă de pe când era guvernator al Băncii Naționale. îmi expune proiectele sale de guvernare, care tind spre întinse reforme sociale și o energică stăvilire a mișcărilor extremiste. în privința tratativelor noastre, socotește că numai negocieri separate cu fiecare din guvernele Micii înțelegeri ar putea da roade, date fiind diferitele situații. Cu România constată o ușoară destindere. Nu tot astfel însă cu Cehoslovacia, unde ungurii, laolaltă cu germanii, cer instituirea unui stat federal.

De altfel, înțeleg de la Vukicevici că Belgradul dorește să poată începe conversații particulare cu Budapesta, cu rezerva ca eventualul acord să fie doar parafat, urmând

ca semnarea să aibă loc numai atunci când toate cele trei guverne vor fi ajuns

la o înțelegere cu Ungaria. îi atrag atenția că procesul verbal al recentei sesiuni de la Sinaia a Consiliului Micii înțelegeri prevede, în paragraful final al punctului 3, posibilitatea unor convenții separate ale celor trei guverne cu minoritățile lor respective, dar nu cu guvernul de la Budapesta. Vukicevici pretinde însă că ar fi vorba de o hotărâre confidențială luată la Sinaia, și pe care Stoiadinovici l-a autorizat s'o comunice lui Imredy și Kănya. Cer lămuriri la București.

în timp ce opinia publică maghiară așteaptă cu înfrigurare desfășurarea fazelor ulterioare ale crizei internaționale, guvernul Imredy ia cu prudență măsurile socotite de natură să asigure Ungariei un maximum de foloase cu un minimum de riscuri. în discursurile oficiale, ca și în convorbirile particulare, Kănya arată care este firul conducător al diplomației sale: „legarea de prietenii cu vecinii vecinilor Ungariei". Amiciția cu Italia constituie pentru Ungaria o asigurare contra Iugoslaviei; vechea prietenie cu Germania îi deschide perspective spre Cehoslovacia. Numai în ceea ce privește România nu a putut proceda Kănya la fel, căci, după cum pare că se scuză ministrul afacerilor străine, „forma de guvernământ a Uniunii Sovietice împiedică o apropiere între Budapesta și Moscova". Conjunctura internațională fiind defavorabilă Cehoslovaciei în primăvara 1938, guvernul din Budapesta lasă la o parte celelalte revendicări ale sale — în speranța că va sosi pe rând și pentru ele timpul oportun — și își închină toate sforțările exclusiv revizionismului spre nord. El caută, așadar, sprijinul necondiționat al Germaniei, eventuala cooperare a Poloniei, și — dacă s'ar putea — neutralitatea celorlalte două state ale Micii înțelegeri.

Kănya se va strădui deci să'și sincronizeze acțiunea diplomatică cu aceea din Wilhelmstrasse, cu gândul că va putea astfel beneficia de roadele culese de Germania.

Există, paralel, o colaborare foarte strânsă între Statul major german și cel ungar care a culminat prin vizita la Budapesta a generalului Keitel, șeful comandamentului superior militar.

Prietenia Poloniei pare mai puțin activă față de unguri, poate și din cauza primejdiei latente a vecinătății ei cu Reichul hi-

40 tlerist. Pericolul cel mai acut pentru îndeplinirea năzuințelor maghiare rămâne tot Mica înțelegere și, de aceea, sa căutat întruna zdrobirea unității ei prin negocieri separate cu fiecare din țările componente. Cea mai receptivă la asemenea momeli pare să fie Iugoslavia, al cărei reprezentant la Budapesta este copleșit de amabilități și tratat ca un membru al axei Berlin- Roma. Cu România, de asemenea, deși pe o scară mult mai redusă, se caută o oarecare ameliorare a situației. La Ministerul Afacerilor Străine mi se spune că ultima noastră propunere este „îh studiu*', unele puncte fiind lesne de acceptat altele mai greu, iar Kănya îmi spune că este mai optimist în privința negocierilor noastre, dar că „c'est une affaire de longue haleine"[28]. Din punctul de vedere „monden" societatea budapestană se grăbește să accepte toate invitațiile Legației României și să poftească pe titularul ei. Printre musafirii noștri, la o serie de mese (unele cu prilejul prezenței Principesei Margareta de Hohenzollem, soția șefului familiei), găsesc numele diferiților membri ai guvernului cu soțiile lor, Arhiducele losîf-Francisc și Arhiducesa Anna, Contele Ștefan Csăky (viitorul ministru de externe) cu sora sa, Contele și Contesa Szechenyi, Contele și Contesa luliu Teleki, Contesa Cecilia Teleki, Contele Dominic Festetics, Contele Revedin, Baronesa Oer și atâția alții. Societatea maghiară, pe de altă parte, își va manifesta sentimentele de condoleanță la moartea Reginei Maria, asistând în număr mare la parastasul pe care'l săvârșim la 24 iulie.

*

28 este o afacere de durată

Despre legăturile dintre Ungaria și Reichul german, raportam următoarele guvernului la 23 iunie 1938: „Pe zi ce trece, legăturile politice și economice dintre Ungaria și Germania par să se închege mai strâns. Vizitele bărbaților de stat (ministrul finanțelor, Remenyi-Schnell, ministrul justiției, Mikecz) și ale militarilor (amiralul Raader, generalul Keitel) celor două țări nu mai contenesc. Negocierile comerciale vor confirma dependența economică a Ungariei. Toate simpto- mele indică deci că ipoteza după care guvernul din Budapesta, îngrijorat de vecinătatea Reichului, ar căuta contacte politice în Apus, nu este întemeiată.

Tocmai teama față de masiva presiune hitleristă, care se exercită atât pe planul extern cât și pe cel intern (prin mișcarea Szălasi), determină guvernul ungar să se apropie tot mai mult de cel din Berlin, în credința că raporturile prietenești vor împiedica pe acesta din urmă de la acțiuni dăunătoare independenței sau integrității Ungariei... Până și Imredy — cu toate declarațiile făcute la preluarea frânelor cârmuirii — dă unele semne că ar fi dispus să alunece de pe poziția sa constituțională și creștină la o atitudine mai conciliantă față de ideologia și năzuințele de peste Leitha.

Noul președinte de consiliu nu are într'adevăr de ales decât între două căi: sau adoptă o linie de conduită intransigentă cu privire la înrâurirea nazistă — și aceasta ar avea ca urmare că va fi, la un moment dat, răsturnat de Germania —, sau se încadrează în curentul care pornește de la Berchtesgaden și în acest caz va fi sprijinit atât în acțiunea sa externă cât și în cea internă. Sunt numeroase indiciile care dovedesc că Imredy a ales calea a doua. El va arăta, de bună seamă, la Berlin că în cazul în care Germania vrea să instaureze un regim autoritar în Ungaria — fie făți̦s, fie sub comoda etichetă a parlamentarismului budapestan — spre a impune voința ei politică și economică, ar fi preferabil să renunțe la o formulă aleatorie ca aceea a lui Szălasi, folosindu-se mai degrabă de formula, mult mai serioasă, Imredy. Este sigur că evoluția, dacă se adeverește, va

avea loc în mod treptat și cu păstrarea tuturor aparențelor la care ține primul ministru. întrebuințez termenul «aparențe» deoarece, în fond, Imredy este cu totul câștigat metodelor autoritare. încă înainte de luarea puterii, el îmi vorbea adesea de admirația sa pentru Salazar, pe care'l considera cea mai frumoasă figură a vieții politice contemporane. El este foarte măgulit de porecla ce i s'a dat de «Salazar al Ungariei». în materie de politică externă, este sigur că el ar vedea cu un sentiment de ușurare formarea în această parte a Europei a unui grup de țări decise să reziste penetrației marilor puteri înveci-

 nate, mai ales dacă Italia ar manevra din culise o astfel de «axă Helsinki-Ankara», dar nu va face cel mai mic gest care să dea Fiihrerului impresia că Ungaria ar adera la o combinație câtuși de puțin ostilă intereselor germane.

Kănya are, în această privință, misiunea de a observa discret curentele care se ivesc, bizuindu-se pe acțiunea extrem de prudentă a Italiei, fără a pierde nici un pas din terenul câștigat în direcția Reichului. Simptomatică este emoția lui Kănya față de cea mai ușoară susceptibilitate trezită la Berlin, precum și grija cu care netezește terenul de orice ar putea pricinui neplăceri la Wilhelmstrasse... Este limpede, prin urmare, că în conjunctura internațională actuală, Ungaria oficială urmează fără șovăire linia politică germană. Chiar în sferele care regretă, din motive ideologice sau tradiționale, cooperarea cu Reichul hitlerist (cazul contelui Bethlen sau al lui Tibor Eckhardt), se recunoaște că aceasta este singura politică posibilă pentru o Ungarie care nu vrea să renunțe la revendicările ei revizioniste."

*

Considerându-se siliți de împrejurări să îmbrățișeze politica hitleristă, guvernanții maghiari nu sunt mai puțini înfricoșați de uriașa masă germană care'i amenință la hotarele lor. Misiunea ministrului

plenipotențiar german Martius în capitalele dunărene, începând cu Budapesta, și având ca scop străveziu înlocuirea Comisiei internaționale a Dunării printr'o comisie așa-zis tehnică a puterilor riverane, înspăimântă pe unguri — cu drept cuvânt, de altfel, căci riscăm cu toții, noi popoarele dunărene, să rămânem „en tete-ă-tete" cu Germania pe Dunăre. Guvernul ungar caută, așadar, să se opună, pe cât îndrăznește, planului de acaparare dunăreană al lui Hitler, fiind încurajat, pe sub mână, în această atitudine a lui, de către Italia, care riscă să'și piardă locul din Comisia internațională a Dunării. Kănya îmi confirmă preocupările lui în această privință, și el speră să refuzăm și noi propunerea Martius astfel ca Ungaria să poată invoca solidaritatea statelor riverane în sprijinul împotrivirii ei.

43

Vizita lui Imrădy și Kănya la Roma — premergătoare aceleia a lui Horthy la Berlin — are drept scop a constata în ce măsură pot spera o asistență politică a „Ducelui" față de tendințele acaparatoare ale lui Hitler. Ei doresc să afle, în ajunul confruntării cu Fiihrerul, ce a mai rămas ca element politic activ din vechile legături italo-maghiare în urma prăbușirii protocoalelor din Roma. Pe vremea intrării în vigoare a acelor protocoale, dificultatea pentru guvernul din Budapesta era de a ține dreaptă balanța între Roma și Berlin, de a trage tot folosul politic și economic din sistemul dunărean întocmit de Mussolini, fără a sacrifica pentru aceasta tradiționalele relații cu Reichul. S'ar fi putut crede, în consecință, că renunțarea la politica (hotărâtă la Conferința de la Stresa 11-14 aprilie 1935), marcată întâi prin epoca sancțiunilor contra Italiei, apoi prin înjghebarea axei Berlin-Roma ar fi netezit asperitățile în calea acțiunii diplomatice maghiare, care, avându'și acum pe cei doi ocrotitori în același lagăr, nu mai era expusă riscurilor inerente unui echilibru nestabil. Oricât ar părea de paradoxal insă, greutățile sporiseră, nu la suprafață — căci se păstrau toate aparențele unei

perfecte solidarități germano-italiene —, ci în adâncime, unde Ungaria se găsea prinsă în jocul secretelor rivalități dunărene a celor două puteri.

Scopul permanent al politicii Budapestei a fost, pe de o parte, să dobândească sprijinul Germaniei — al cărei dinamism reprezintă o speranță pentru revizionismul unguresc — și, pe de altă parte, să își asigure libertatea mișcărilor cu ajutorul Italiei, spre a evita pericolul imperialismului hitlerist. Din momentul constituirii axei Berlin-Roma și al retragerii treptate a Italiei din zona Europei centrale, funcțiunea atribuită alianței cu Roma în acțiunea diplomatică maghiară a încetat. Iar după Anschluss, legăturile strânse cu puterea fascistă au părut o vreme oarecum lipsite de utilitate politică față de presiunea exercitată de Reich, ajuns acum vecin direct cu Ungaria. Ce ajutor ar mai fi putut aduce italienii ungurilor în fața valului de expansiune germană, se întreba opinia publică, atunci când asistaseră impasibili — ba chiar colaboraseră indirect la prăbușirea Austriei? Realitatea statisticilor economice (45%

44 din exportul ungar se îndreaptă în Germania, iar numaj45% în Italia), contribuia să pună în relief proporția pentru Ungaria a factorului italian față de cel german.

La aceste constatări trebuie adăugat faptul că pe când Italia nu juca nici un rol în politica internă maghiară, întreaga viață internă a Ungariei era răscolită de curentul „hungarist" care nu era decât un afluent al mișcării hitleriste.

în forme mai atenuate, poziția lui Imrădy prezintă deci analogii cu aceea a Cancelarului Schuschnigg înainte de Berchtesgaden. Evident, situația nu era aceeași: pentru șeful guvernului austriac, Hitler înfățișa numai o uriașă amenințare, pentru primul ministru maghiar — și mai ales pentru opinia publică, hrănită de două decenii cu iluzii — el întruchipa putința unor câștiguri teritoriale în Slovacia și Rutenia și poate chiar realizarea altor năzuințe revizioniste în viitor. Cu toate acestea, Imr6dy, ca și Schuschnigg, avea de luptat, pentru a'și menține

guvernarea, împotriva unor organizații politice fățiș încurajate și sprijinite de Berlin. Iar din punctul de vedere politic și extern, vedea cum țara sa aluneca treptat spre situația unei colonii germane.

în ajunul întrevederilor de la Kiel și de la Berlin, trebuie să i se fi dat, la Roma, sfaturi de moderație. A fost desigur îndemnat să se arate cât mai conciliant în formă, spre a nu pierde favoarea Fiihrerului în acele clipe de zbucium, dar rămânând dispus la înlocuirea protocoalelor italo-austro-ungare printr'o nouă formulă mai suplă, care să lase poarta deschisă altor adeziuni, eventual.

Jocul italienesc era interesant de urmărit în conjunctura de atunci: solidaritate desăvârșită cu Germania pe marile probleme internaționale spre a nu slăbi eficacitatea axei Berlin- Roma, încercare, pe de altă parte, de a grupa puterile dunărene într'un bloc susceptibil să contrabalanseze masa germană în Europa centrală. Locul Austriei în triunghiul protocoalelor romane ar fi putut să fie ocupat acum, și cu mai multă autoritate, de Iugoslavia. Kănya era să'mi mărturisească mai târziu că, fără să i se vorbească direct în acest sens la Roma, Ciano îi recomandase cu căldură o apropiere de Belgrad și își mani-

festase prețuirea pentru Stoiadinovici. Dar Kănya îmi adăugă că relațiile maghiaro-iugoslave nu erau de natură să îngăduie o legătură mai strânsă între cele două țări. Nu este mai puțin adevărat că în combinația întrevăzută de Duce prezența Iugoslaviei ar fi putut atrage mai târziu pe aceea a României și a statelor balcanice. De aici, eforturile diplomației italiene pentru a câștiga adeziunea Iugoslaviei. în toastul său de la Palazzo Venezia, Mussolini insistase asupra „bunei înțelegeri cu lugo- slavia", punând'o aproape pe același plan cu axa Berlin-Roma. Dar Kănya arată colegului meu iugoslav că Budapesta nu s'ar învoi cu intrarea Iugoslaviei într'un pact tripartit italo-maghiar- iugoslav

decât după lichidarea unor chestiuni prealabile. Prin „chestiuni prealabile[4]' se pare că se înțelegea o revizuire teritorială, zisă „mai mult simbolică" privind triunghiul de la Darda, la confluența Dravei cu Dunărea, și de la Prekumurje, la sudul Burgenlandului. Se pare însă că s'ar fi stăruit pe lângă Stoiadinovici, de partea germană, ca să nu adere la acel nou triunghi cu colorit antigerman, ci să propună mai degrabă un pătrat Berlin-Roma-Belgrad-Budapesta, în care, firește, nu Roma, ci Berlinul și'ar rezerva conducerea.

Era, prin urmare, un moment hotărâtor pentru guvernul Imredy, căci trebuia să renunțe la tergiversări și să adopte o atitudine bine determinată: sau intrarea fără rezerve în făgașul german, sau adeziunea la politica de echilibru a Italiei, cu perspective de acorduri cu vecinii. în acest din urmă caz însă, eventualul sprijin german în vederea realizării revendicărilor ungurești ar deveni mai aleatoriu.

*

La 13 iulie, guvernul român emite celui ungar, prin mijlocirea lui Bărdossy, o formulă prin care Mica înțelegere recunoaște Ungariei egalitatea de drepturi în materie de armamente, amândouă părțile angajându-se să nu recurgă la forță în relațiile dintre ele. Este anexat și proiectul unei declarații a guvernelor român și ungar cu conținutul următor:

„Dans son ddsir d'ameliorer et de consolider les relations de bon voisinage entre la Roumanie et la Hongrie, le Gouveme-

ment roumain (hongrois) a examind tons les dldments suscep- tibles de contribuer ă cette fin et a ddcidd spontanement de prendre dans son entidre souverainetd, toute mesure administrative ndcessaire destinde ă supprimer toute difficultd de nature ă entraver le ddveloppement des relations amicales avec la Hongrie (Roumanie)/*[1]

în același timp, printr'un decret din 3 august, s'a promulgat la noi un regulament pentru funcționarea Comisariatului general al minorităților, Silviu Dragomir, un ardelean, fiind numit comisar general. Dat fiind acest gest concret și important de conciliere, rog pe Kănya, la 6 august, să renunțe la intransigența din trecut și să accepte ca protocolul adițional al pactului ce negociam să rămână în redactarea propusă de România. Ministrul afacerilor străine al Ungariei îmi declară că statutul acordat de guvernul român minorităților este un gest care l'a impresionat adânc și care este primit cu cea mai mare satisfacție de opinia publică. „J'avoue" — adăugă el — „que je n'aurais jamais cru que vous feriez ce geste."[29] [30] Consideră acum negocierile dintre noi ca mult înlesnite și crede că se va putea învoi cu o formulă aproape identică cu cea propusă de România. Ar dori numai să se renunțe la calificativul „admi- nistratiye" după „mesure", ca să nu se constituie un precedent, deoarece în cazul Cehoslovaciei măsurile în favoarea minorităților vor fi de ordin constituțional și legislativ. în orice caz, se va consulta cu juriștii departamentului său. Punctul acesta o dată stabilit, va rămâne dificultatea pentru guvernul ungar de a semna un text identic cu Cehoslovacia, căci opinia publică maghiară n'ar înțelege cum poate fi considerată acceptabilă o simplă declarație anodină ca aceasta atunci când misiunea Runciman deschide perspective atât de largi minorităților din Cehoslovacia și când întreaga ungurime cere autonomia pentru frații de la nord, dacă nu chiar mai mult încă. M'am folosit de prilej pentru a sublinia necesitatea

29 în dorința de a îmbunătăți și consolida relațiile de bună vecinătate între România și Ungaria, Guvernul român (ungar) a examinat toate elementele care ar putea contribui la realizarea acestui scop și a decis pe loc să ia, în deplină suveranitate, orice măsură administrativă va fi necesară pentru a înlătura dificultățile de natură să împiedice dezvoltarea relațiilor prietenești cu Ungaria (România).

30 Mărturisesc că n-aș fi crezut niciodată că veți face acest gest.

imperioasă ca și Ungaria, la rândul ei, să amelioreze regimul minorității române din Ungaria, spre a se ajunge la o adevărată destindere între țările noastre. Kănya a obiectat că numărul românilor din Ungaria nu este destul de mare ca să li se poată acorda concesiuni excepționale. Am răspuns că nu ar fi vorba de un regim excepțional, ci de un minimum de măsuri — care le-au fost refuzate până acum — pentru a'și putea menține individualitatea etnică și mi'am rezervat să'i arăt, cu alt prilej, în detaliu principalele revendicări ce ar urma să fie satisfăcute. La plecare Kănya insistă asupra interesului comun al țărilor noastre de a se apăra contra primejdiei bolșevismului. Sunt de acord și observ doar că, față cu un asemenea pericol, ar trebui să se renunțe de toate puterile la visuri de expansiune.

Prin baronul Apor, subsecretar de stat, el îmi remite, la 12 august, un memoriu cu următorul conținut:

„Le gouvemement hongrois apprăcie le geste roumain se manifestant dans la promulgation du statut des minoritäs et il aime ă croire que 1'exEcution des dispositions de ce Statut sera appliqude du meme esprit qui a inspiră son Elaboration.

Dans ces conditions le gouvemement hongrois est preț ă accepter, avec de lEgăres modifications, se rapportant ă la declaration concemant Ies minoritäs, Ies textes qui ont 6t6 remis ă M. Bărdossy en date du 12 juillet demier.

Annexe A. Les textes contenant les propositions definitives du gouvemement hongrois sont ci-annexăs.

[1] Guvernul ungar apreciază gestul român ce s-a manifestat prin promulgarea Statutului minorităților și speră că punerea în practică a dispozițiilor acestui statut va fi aplicată în același spirit ca și cel care a inspirat elaborarea lui.

In aceste condiții, guvernul ungar este gata să accepte, cu mici modificări privind declarația referitoare la minorități, textele care au fost remise d-lui Bărdossy pe 13 iulie trecut.

Anexa A. Textele conținînd propunerile definitive ale guvernului ungar sunt anexate aici.

L’acceptation par le gouvemement hongrois des textes en question eSt limitde aux seuls rapports avec la Roumanie et la Yougoslavie, le gouvemement hongrois se trouvant toujours dans 1’impossibility de conclure un accord avec la Tchecoslo- vaquie.

Pour mener ă bonne fin les n£gociations, il faudra done choisir, selon 1’avis du gouvemement hongrois, entre les deux alternatives suivantes:

1. faire un effort en vue d’obtenir du gouvemement tche- coslovaque, concemant la question des minorites, une declaration plus dtendue que celle qui est envisagee dans les rapports avec la Roumanie et la Yougoslavie;

2. ou bien conclure des accords avec ces deux Etats seule- ment et en remettre la publication ă une epoque oil la situation en Tchecoslovaquie sera suffisamment clarifide pour qu’on puisse envisager la conclusion d’un accord avec cet etat dgalement.

En ce qui concerne la premiere de ces alternatives, le gouvemement hongrois saurait grd au gouvemement roumain s’il interposait ses bons offices auprăs de M. Krofta en vue d’obtenir du gouvemement tchdcoslovaque la declaration plus ample, ci-dessus envisagde.

Acceptarea textelor respective de către guvernul ungar se limitează numai la relațiile cu România și Iugoslavia, guvernul ungar aflîndu-se deocamdată în imposibilitatea de a încheia un nou acord cu Cehoslovacia pe baza acelorași texte.

Pentru a duce la bun sfârșit negocierile, va trebui, deci, să se aleagă, după părerea guvernului ungar, între următoarele două alternative:

1. a se face un efort pentru obținerea, din partea guvernului ceho slovac, în ceea ce privește problema minorităților, a unei declarații ma. ample decât cea proiectată pentru relațiile cu România și cu Iugoslavia.

2. sau, a se încheia acorduri numai cu aceste două state.și a amîna publicarea textului acestora pentru o perioadă în care situația va fi suficient clarificată în Cehoslovacia pentru a se putea trece la încheierea unui acord și cu această țară.

în ceea ce privește prima dintre aceste alternative, guvernul

ungar ar fi recunoscător guvernului român dacă și-ar oferi bunele oficii pe lîngă dl Krofta pentru a obține această declarație mai amplă de la guvernul cehoslovac.

Annexe B. Un projet de cette declaration, que le gouveme- ment hongrois est preț ă discuter quant ă la forme, mais sans que le sens en soit altdrd, se trouve dgalement ci-annex6. Au cas de l'acceptation de ce texte par la Tchdcoslovaquie, 1'accord avec cet Etat pourrait etre conclu sans retard.

Bien entendu, la Hongrie emettrait, dans ses rapports avec la Tchdcoslovaquie, la meme declaration qui sera arretde dans ses rapports avec la Roumanie et la Yougoslavie et ceci — abstraction faite de toute autre consideration — pour le motif que la situation de la Tchecoslovaquie, du point de vue de la politique europeene, diffdre beaucoup de celle de la Roumanie et de la Yougoslavie.

Pour le cas oh la premidre alternative s'avererait comme irrdalisable, le gouvemement hongrois estime indispensable que 1'oppinion publique soit informee de la conclusion des accords avec la Roumanie et la Yougoslavie. Le gouvemement croit qu'un communique de la teneur ci-jointe, et qui devrait 6tre publie le jour meme de la signature des accords, correspondrait parfaitement ă ce but (annexe C).

Projet de Protocole (annexe A):

Le Gouvemement Royal de Hongrie, repr6sent£ par..., d'une part, le gouvemement de..., reprdsentd par..., d'autre part,

Anexa B. Este anexat, de asemenea, un proiect al acestei declarații pe care guvernul ungar este gata să-1 discute în ceea ce privește forma, dar fără ca sensul lui să fie modificat. în cazul.acceptării acestui text de către Cehoslovacia, se va putea încheia neîntârziat acordul și cu acest stat.

Bineînțeles, Ungaria ar emite, în relațiile sale cu Cehoslovacia, aceeași declarație care va fi înregistrată în relațiile sale cu România și Iugoslavia și aceasta, făcînd abstracție de orice alte considerente, pentru motivul că

situația Cehoslovaciei, din punctul de vedere al politicii europene, diferă mult de cea a României și Iugoslaviei.

în cazul în care prima alternativă s-ar dovedi irealizabilă, guvernul ungar estimează că va fi indispensabil ca opinia publică să fie informată asupra încheierii acordurilor cu România și Iugoslavia. Guvernul crede că un comunicat cu conținutul acestuia, care ar trebui publicat în chiar ziua cînd va fi fost semnat, ar corespunde perfect acestui scop (anexa C).

Proiect de protocol (anexa A):

Guvernul Regal al Ungariei, reprezentat de..., pe de-o parte, și Guvernul..., reprezentat de..., pe de altă parte,

50

Ddsireux de contribuer au maintien de la paix dans le bassin danubien et de order ainsi une atmosphere confiante et favorable au resserrement des rapports de bon voisinage entre les Etats de cette region,

Entrds en pourparlers ă ce sujet,

Sont tombes d'accord sur le procddd ă suivre pour rdaliser le but ci-dessus rappeld, en consignant 1'accord ainsi intervenu dans le present Protocole Confidentiel.

I

Le Gouvemement de... ddclarera, en ce qui le concerne, qu'il reconnaît 1'egalite des droits de la Hongrie en matidre d'armements.

La teneur de cette declaration sera la suivante:

«Le gouvemement de..., animd d'un esprit de confiance ă l'6gard du Gouvemement Royal de Hongrie et convaincu que celui-ci est fermement et sincdrement decide ă conserver le caractere pacifique de sa politique extdrieure, declare, en ce qui le concerne, reconnaître l'dgalitd des droits de la Hongrie en matiăre d'armements».

Dornice să contribuie la menținerea păcii în bazinul Dunării și să creeze, astfel, o atmosferă de încredere, favorabilă consolidării relațiilor de bună vecinătate între statele din această regiune,

Începînd tratative pe acest subiect,

Au căzut de acord asupra procedurii de urmat pentru a realiza scopul menționat mai sus, consemnînd acordul astfel intervenit în prezentul Protocol Confidențial.

I

Guvernul... va declara, în ceea ce-1 privește, că recunoaște egalitatea în drepturi a Ungariei în materie de arme.

Conținutul acestei declarații va fi următorul:

„Guvernul.... animat de un spirit de încredere față de Guvernul Regal al Ungariei și convins că acesta este ferm și sincer hotărît să păstreze caracterul pacifist al politicii sale externe, declară, în ceea ce-1 privește, că recunoaște egalitatea în drepturi a Ungariei în materie de armamente/*

51

II

Le Gouvemement Royal de Hongrie declarera sa ferme volontd de s'abstenir de tout recoups ă la force dans ses relations avec la...

Cette declaration sera suivie d'une declaration analogue ă 1'egard de la Hongrie, du gouvemement...

Ces declarations auront la teneur suivante:

«Le gouvemement...

Desireux de contribuer au maintien de la paix dans le bassin danubien et de creer ainsi une atmosphere confiante et favorable au resserrement des rapports de bon voisinage entre les Etats de cette region,

Reaffirme sa ferme volonte de s'abstenir dans ses relations avec la... de tout recours ă la force».

Ill

Les declarations prevues aux articles I et II seront publiees simultandment ă Budapest et ă..., ă la date du...

Faită..., le... 1938.

n

Guvernul Regal al Ungariei va declara voința sa fermă de a

se abține de la orice recurgere la forță în relațiile sale cu...

Această declarație va fi urmată de o declarație analoagă, în ceea ce-o privește pe Ungaria, a Guvernului...

Aceste declarații vor avea următorul conținut:

„Guvernul...

Domic să contribuie la menținerea păcii în bazinul Dunării și să creeze astfel o atmosferă de încredere, favorabilă consolidării relațiilor de bună vecinătate între statele acestei regiuni,

își reafirmă voința fermă de a se abține, în relațiile sale cu..., de la. orice recurgere la forță."

ni

Declarațiile prevăzute la punctele I și H vor fi publicate simultan la Budapesta și la..., pe data de...

întocmit la..., 1938.

52

Projet de Protocole additionnel.

Au moment de procdder ă la signature du Procds-Verbal confidentiel en date de ce jour, le Gouvemement Royal de Hongrie et le Gouvemement... sont tombds d'accord de publier, chacun en ce qui le concerne et simultanăment avec les declarations prevues au dit Procăs-Verbal confidentiel, la declaration suivante:

„Dans son desir d'ameiiorer et de consolider les relations de bon voisinage entre la Hongrie et la..., le Gouvemement... ă examine les elements principalement susceptibles de contri- buer ă cette fin et a decide spontanement de prendre, dans son entidre souverainete, toute mesure necessaire, destinee ă supprimer les difficultes de nature ă entraver le ddveloppe- ment des relations amicales avec la...

Fait ă..., le... 1938».

(Anexe B). Dans son desir d'ameiiorer et de consolider les relations de bon voisinage entre la Tchecoslovaquie et la Hongrie, le Gouvemement de la Republique Tchecoslovaque a examine les elements principalement susceptibles de contribuer ă cette fin et a decide spontanement de prendre, dans son entidre souverainete, toute mesure d'ordre constitutionnel,

legislatif,

Proiect de Protocol adițional.

în momentul trecerii la semnarea Procesului-Verbal confidențial votat în această zi, Guvernul Regal al Ungariei și Guvernul... au căzut de acord să publice, fiecare în ceea ce-1 privește, și simultan cu declarațiile prevăzute, în mai sus-numitul Proces-Verbal confidențial, declarația următoare...

„Jn dorința de a îmbunătăți și de a consolida relațiile de bună vecinătate între Ungaria și..., Guvernul... a examinat elementele în mod principal susceptibile să contribuie la materializarea acestui scop, și a hotărît să ia de îndată, în deplină suveranitate, orice măsură va fi necesară pentru a înlătura dificultățile de natură să împiedice dezvoltarea relațiilor de prietenie cu...

întocmit la..., 19...

(Anexa B). în dorința de a îmbunătăți și de a consolida relațiile de bună cooperare între Cehoslovacia și Ungaria, Guvernul Republicii Cehoslovacia a examinat elementele susceptibile în principal de a contribui la realizarea acestui scop și a hotărît pe loc să ia, în deplină suveranitate, orice măsură de ordin constituțional, legislativ sau

ou administratif en vue d'assurer ă la nationality hongroise en Tch£coslovaquie les conditions năcessaires ă la conservation et au ddveloppement de sa vie naționale, dans le domaine politique, cultural et dconomique.

(Anexe C). Les n£gociations en cours depuis l'annde demidre entre la Hongrie et la Roumanie (Yougoslavie), inspirdes du dăsir commun de d£blayer le terrain des 616ments de nature ă entraver le ddveloppement des rapports de bon voisinage entre ces Etats, ont permis d'arriver ă un accord. Cet accord comporte la reconnaissance de la part de la Roumanie (Yougoslavie) de legality des droits de la Hongrie en matidre d'armements et une renonciation rdciproque ă tout recours ă la force dans les relations entre les Etats en question.

Lors des pourparlers qui ont prăced^ la realisation de cet accord, d'autres questions exerțant une influence predominante sur les rapports entre les Etats danubiens

ont ăgalement fait l'objet d'un examen approfondi et bienveillant. Les negotiations relatives, cependant, n'ont pu etre mendes ă bonne fin, et ceci pour des raisons techniques, inddpendantes de la volontd des Etats negociateurs.

Il est ă espărer qu'une fois ces difficulty surmontdes les ndgociations relatives ă ces questions seront reprises.

administrativ pentru a asigura naționalității ungare din Cehoslovacia condițiile necesare păstrării și dezvoltării vieții naționale, în\lomeniul politic, economic și cultural.

(Anexa C). Negocierile începute de anul trecut între Ungaria și România (Iugoslavia), inspirate de dorința comună de a pregăti terenul,. curățîndu-1 de elementele de natură să împiedice dezvoltarea relațiilor de bună vecinătate între aceste state, au permis să se ajungă la un acord. Acest acord cuprinde recunoașterea din partea României (Iugoslaviei) a egalității în drepturi a Ungariei în materie de armament și o renunțare reciprocă la recurgerea la forță în relațiile dintre statele în discuție.

La întrevederile care au precedat realizarea acestui acord au fost studiate amănunțit și într-un spirit de înțelegere și alte chestiuni care au o influență predominantă asupra relațiilor dintre statele dunărene. Totuși, negocierile referitoare la acestea nu au putut fi duse la bun sfîrșit, și aceasta din motive tehnice, independente de voința statelor aflate în negocieri.

Se speră că, o dată depășite aceste .dificultăți, vor putea fi reluate negocierile privind aceste chestiuni.

Declarations des Gouvemements:

Proposition roumaine:

«Dans son d6sir d'amăliorer et de consolider les relations de bon voisinage entre la Roumanie et la Hongrie, le Gouvemement roumain (hongrois) a examine *tous les elements suscep- tibles* de contribuer ă cette fin et a decide spontanement de prendre, dans son entidre souverainete, *toute mesure administrative necessaire* destinee ă supprimer *toute difficult^* de nature ă entraver le developpement des relations amicales avec

la Hongrie (Roumanie).»

Proposition hongroise:

«Dans son desir d'ameiiorer et de consolider les relations de bon voisinage entre la Hongrie et la Roumanie, le Gouvemement hongrois (roumain)a examine *les elements prin- cipalement susceptibles* de contribuer & cette fin et a decide spontanement de prendre, dans son entidre souverainete, *toute mesure* necessaire destinee ă supprimer *les difficultes* de nature ă entraver le developpement des relations amicales avec la Roumaine (Hongrie)».[1]

*

Pe baza instrucțiilor guvernului, comunic lui Kănya, la 16 august, că România acceptă modificarea propusă de

Declara(ii ale Guvernelor:

Propunerea României:

„Jn dorința de a îmbunătăți și de a consolida relațiile de bună vecinătate între România și Ungaria, guvernul român (ungar) a examinat *toate elementele susceptibile* să contribuie la realizarea acestui scop șl a hotărît pe loc să ia, în deplină suveranitate, *orice măsură administrativă va fi necesară* pentru înlăturarea oricărei dificultăți de natură să împiedice dezvoltarea relațiilor prietenești cu Ungaria (România)'*.

Propunerea Ungariei:

„în dorința de a îmbunătăți și de a consolida relațiile de bună vecinătate între Ungaria și România, guvernul ungar (român) a examinat *elementele susceptibile în principal* de a contribui la realizarea acestui scop și a hotărît pe loc să ia, în deplină suveranitate, *orice măsură* va fi necesară pentru a înlătura *dificultățile* de natură să împiedice dezvoltarea relațiilor prietenești cu România (Ungaria).**

Ungaria formulei noastre, anume suprimarea adjectivului „administratives" după cuvântul „jnesures", rămânând ca Ungaria să obțină eventual din partea Cehoslovaciei adaosul „legislatives[11] sub condiția reciprocității. Ministrul de externe ungar îmi arată că atunci „totul este în regulă[11] cât privește declarațiile româno-iugoslave-maghiare, dar că nu'i este posibil, din cauza opiniei publice, să dea Cehoslovaciei o declarație

identică în formă cu aceea pe care guvernul din Budapesta o cere de la guvernul din Praga. îi arăt că un refuz asupra acestui punct ar putea avea urmări serioase, deoarece guvernele Micii înțelegeri doresc să aibă situația complet limpezită — într'un fel sau într'altul — înaintea Conferinței de la Bled (care urma să aibă loc la 20 august, dar a fost amânată pe a doua zi, spre a nu coincide cu serbarea națională ungurească). Kănya îmi răspunde că înțelege punctul nostru de vedere, și dorința noastră de a nu părea că ne desolidarizăm de Cehoslovacia, dar că nu poate primi să'i fixăm o dată limită pentru încheierea acordului, ca și când ar fi vorba de un ultimatum, atunci când cunoaștem dificultățile în care se zbate, date fiind reacțiile opiniei publice ungare îndată ce este vorba de Cehoslovacia. Mă întreabă dacă am putea parafa documentul, noi și iugoslavii, rămânând ca semnarea să aibă loc ulterior, după rezolvarea problemei minoritare în Cehoslovacia. Răspund categoric că nu putem parafa decât împreună cu Cehoslovacia. Propune atunci, spre a nu se rupe tratativele, să dăm publicității un comunicat în sensul celui menționat mai sus (anexa C din memoriul ungar din 12 august), adică arătând că România, Iugoslavia și Ungaria au căzut de acord asupra egalității de drepturi și neagresiune, rămânând însă încă în suspensie unele chestiuni din motive tehnice. Dar nici aceasta nu putem primi, întrucât un asemenea comunicat ar implica de asemenea o desolidarizare de Praga. Kănya sugerează atunci că s'ar putea înlocui cuvintele „România[11] și „Iugoslavia[11] din comunicat prin termenul „statele Micii înțelegeri[11] — o denumire colectivă pe care o refuzase mereu până atunci. îi spun că aceasta ar putea într' adevăr forma, după părerea mea, o bază de discuții, cu condiția însă a unui

„gentlemen's agreement"[31] prealabil, constatând, în mod

31 înțelegere între gentlemeni

verbal, acordul desăvârșit al celor patru guverne asupra tuturor clauzelor protocolului și făgăduind semnarea lui după rezolvarea chestiunii minoritare din Cehoslovacia. Kănya și'a rezervat să'mi dea un răspuns definitiv după ce se va fi consultat cu primul ministru. îmi amintește de demersul însărcinatului cu afaceri britanic — de care mă informase însuși Gascoigne (viitor ambasador al Angliei la Moscova) — prin care i'a exprimat speranța guvernului din Londra că Ungaria va depune toate sforțările pentru a ajunge cât mai curând la un acord cu Mica înțelegere.

La 18 august, Kănya mă roagă să trec la minister ca să'mi transmită răspunsul oficial al guvernului său la contra-propu- nerile noastre. Este de acord cu formula noastră, dar persistă în refuzul de a da guvernului din Praga o declarație identică aceleia pe care i-o cere lui. îi arăt că, în asemenea condiții, întreaga problemă va fi examinată la Bled. Dat fiind dovezile de bunăvoință ale celor două părți, deși nu s'ar putea ajunge la o înțelegere acum — din cauza obligațiilor noastre de alianță față de Cehoslovacia și a imposibilității guvernului ungar de a semna protocolul cu Praga, spre a nu slăbi poziția minoritarilor maghiari din Slovacia în timpul misiunii Runciman — Kănya este de părere să nu se rupă punțile în mod definitiv, ceea ce nu ar folosi nimănui.. Ne'am mărgini la comunicatul sugerat de dânsul, care ar constata acordul asupra egalității de drepturi și a declarației de neagresiune, lăsând în suspensie „toate celelalte chestiuni". El adaugă că, întrucât România și Ungaria au căzut, de fapt, de acord asupra formulei, nu vede nici un motiv de încordare a relațiilor. Mă asigură că Ungaria nu se gândește la denunțarea unilaterală a clauzelor militare din Tratatul de la Trianon, deși recunoaște că ea se înarmează cât poate, chiar fără consfințirea egalității ei de drepturi.

în concluzie, câștigasem impresia că guvernul ungar fusese destul de impresionat de stăruința Angliei pentru o destindere în bazinul dunărean și că nu putea rămâne pasiv față de un cuvânt hotărât venit de la Foreign

Office. De aci, insistența ca „să nu rupem punțile** și să evităm campanii de presă învrăjbite. De altfel și mie îmi spunea Gascoigne: „We hope you won't bang the door!"[32]

*

într'un raport adresat Ministerului Afacerilor Străine, la 19 august, rezumam ultimele mele tratative cu Kănya, în ajunul Conferinței Micii înțelegeri de la Bled, în modul următor:

„...în urma recentelor măsuri luate la-noi pentru apărarea drepturilor minorităților, am cerut Ministerului Afacerilor Străine al Ungariei, în ziua de 6 august, să părăsească poziția sa intransigentă de până atunci și să accepte, pentru declarația prevăzută în Protocolul adițional al proiectului nostru de acord, un text care să nu menționeze direct problema minoritară.

Kănya nu a tăinuit satisfacția guvernului ungar și a opiniei publice maghiare față de gestul nostru și mi-a declarat că acest gest îi înlesnește mai mult poziția față de opinia publică ungară și'i va îngădui probabil să adere la formula noastră, cu mici și neînsemnate-alterări de redactare, printre care suprimarea calificativului „administrative», întrucât «măsurile» luate de guvernul din Praga în favoarea naționalităților vor fi, de bună seamă, de natură constituțională. D-sa a adăugat însă că nu se angajează încă asupra acestui ultim punct, urmând să consulte juriștii departamentului asupra formulei de adoptat, ținând seama de situația specială a Cehoslovaciei. S'ar putea astfel să ne sugereze ca să păstrăm formula propusă de noi numai pentru declarațiile reciproce româno-iugoslavo-maghiare, urmând ca guvernul din Praga să adauge cuvântului «măsuri» calificativele «constituționale, legislative și administrative». în acest din urmă caz însă, guvernul ungar n'ar face celui cehoslovac aceeași declarație, neputându-se angaja la modificarea

32 Sperăm că nu veți trînti ușa!

Constituției sau la o nouă legislație pentru codificarea dispozițiilor minoritare existente, ci ar adresa Cehoslovaciei o declarație identică în conținut cu aceea destinată României și Iugoslaviei. în cazul în care guvernul cehoslovac ar fi dispus să accepte intercalarea cuvintelor «constituționale și legislative», «declarația guvernului ungar ar rămâne totuși aceeași față de toate trei statele Micii înțelegeri, el neputându-se angaja la noi măsuri constituționale sau legislative în această materie», spre folosul Cehoslovaciei.

Discuția a avut mai mult caracterul unui schimb de vederi, dl Kănya rezervându'și a'mi da răspunsul său după avizul juriștilor, iar eu mărginindu-mă a arăta că voi referi guvernului meu. Cu toate acestea, am crezut că era momentul de a aminti ministrului afacerilor străine al Ungariei și de situația nenorocită a minorității române din Ungaria, întrebând dacă guvernul din Budapesta intenționează să facă în favoarea ei un gest asemănător cu acela făcut de noi și pe care D-sa pare că'l apreciază atâta. Interlocutorul meu mi-a replicat că nu se poate concepe aceeași largă atitudine față de o minoritate atât de redusă ca număr. Am observat, la rândul meu, că sunt multe revendicări de natură relativ foarte modestă ce ar putea fi satisfăcute de guvernul ungar, atât de exigent când este vorba de conaționalii săi. Nevoind a mă angaja mai mult atunci pe acest tărâm, mi-am rezervat a ridica din nou chestiunea ulterior...

în ziua de 11 august, dl Renyeg, însărcinatul cu afaceri al Ungariei la București, remitea, în lipsa dlui ministru Băr- dossy, suferind, un memoriu, conținând contra-propunerile ungurești. Aceste contra-propuneri corespundeau ideilor expuse mie de dl Kănya dar într'o formă simțitor diferită de aceea ce'mi fusese sugerată. Ce este drept, se cerea suprimarea termenului «administrative», dar nu spre a permite o formulă identică pentru Cehoslovacia. Textul era destinat numai declarațiilor reciproce dintre România, Iugoslavia și Ungaria. Pentru Cehoslovacia se prevedea, în afară de

introducerea cuvintelor «constituționale și legislative» și un pasaj implicând o obligație internațională suplimentară. în plus, după cum preciza limpede zisul memoriu guvernul ungar n'ar da guvernului cehoslovac o declarație identică cu a sa, ci «la Hongrie ămettrait, bien entendu, dans les rapports avec la Tchecoslovaquie, la meme declaration qui sera arretăe dans les rapports avec la

Roumanie et la Yougoslavie et ceci — abstraction faite de toute autre consideration — pour le motif que la situation de la Tchdcoslovaquie, du point de vue de la politique europ^enne, diffdre beaucoup de celle de la Hongrie ou de la Roumanie et la Yougoslavie»[33].

în ziua de 12 august, am fost convocat la Ministerul Afacerilor Străine, unde baronul Apor, secretarul de stat al departamentului, mi-a înmânat, în numele dlui Kănya, un exemplar din memoriul respins la București în ajun...

Am arătat îndată interlocutorului meu obiecțiile României, predându-i în același timp textul propus de noi pentru declarația reciprocă dintre România, Iugoslavia și Ungaria, cu suprimarea cuvântului «administrative», dar menținerea restului redactării noastre, precum și textul propus de noi pentru declarațiile reciproce dintre Cehoslovacia și Ungaria, identic cu primul, dar conținând adaosul «legislative și administrative» după cuvântul «măsuri». Am stăruit evident asupra necesității imperioase a unei reciprocități absolute — măcar în formă, dacă nu în fond — a declarațiilor Cehoslovaciei și Ungariei.

Dl Kănya mi-a obiectat că această reciprocitate

33 Ungaria va emite, desigur, în relațiile cu Cehoslovacia, aceeași declarație care va fi înregistrată în relațiile cu România și Iugoslavia și aceasta — făcînd abstracție de orice alt considerent — pentru motivul că situația Cehoslovaciei, din punctul de vedere al politicii europene, diferă mult de aceea a Ungariei sau a României și Iugoslaviei.

absolută nu și-ar avea rațiunea de a fi, Ungaria fiind o țară unitară cu o minoritate slovacă — în felul României și Iugoslaviei — pe când Cehoslovacia ar fi un conglomerat de popoare. «Slovacii sunt o minoritate în Ungaria» — mi-a spus D-sa — «pe când maghiarii sunt una din naționalitățile constitutive ale statului cehoslovac. Problema nu poate fi deci tratată identic. Noi nu mai schimbăm nimic la regimul minoritar existent. Cehii au de alcătuit de acum încolo statutul naționalităților».

Am răspuns că acestea sunt considerente asupra modalității ulterioare de aplicare a principiilor declarației, în a căror dezbatere nu este locul să intru. Dar principiile conținute în declarație nu pot fi decât aceleași pentru statele contractante. «Chiar Anglia», mi-am permis a arăta, «când tratează cu cel mai mic stat din lume se pune formal pe picior de egalitate, iar Ungaria, care nu este o țară mai mare ca Cehoslovacia, dimpotrivă, pretinde o discriminațiune în favoarea ei. Pretenția este cu atât mai neîntemeiată cu cât nimic nu ne face să bănuim că Guvernul din Praga ar cere identitatea modalității de *aplicare* a principiilor din declarație. El cere numai *enunțarea* identică a acestor principii».

Dl Kănya mi-a observat însă că, independent de motivul invocat mai sus, nu poate să se înfățișeze în fața opiniei publice ungurești, ale cărei priviri sunt ațintite acum spre conaționalii din Slovacia, cu un pact încheiat cu Cehoslovacia în care ar sta scris că această din urmă țară nu făgăduiește Ungariei decât aceleași dispoziții minoritare pe care le-ar primi eventual.

Cât despre formula însăși, propusă pentru schimbul de declarații cu Cehoslovacia, D-sa o consideră insuficientă.

Textul declarațiilor cu România și Iugoslavia însă l'a satisfăcut și m'a încredințat că va fi primit și de primul-ministru.

Am subliniat necesitatea unui răspuns oficial, clar și urgent, întreaga chestiune urmând a fi elucidată

înaintea întrunirii Conferinței de la Bled. Dl Kănya m'a întrebat dacă este un «ultimatum», în care caz nu l'ar primi. I'am răspuns că nu este un ultimatum, dar că la Bled urmează să se examineze mersul negocierilor și că se vor stabili răspunderile față de opinia publică internațională.

Dl Kănya m'a întrebat atunci dacă am putea parafa protocolul noi, iugoslavii și ungurii, publicându-se comunicatul anexat la memoriul din 11 august, rămânând ca semnarea să aibă loc ulterior, o dată cu cehoslovacii, după rezolvarea problemei naționalităților din acea țară. La refuzul meu categoric de a sta de vorbă despre orice proiect de soluție implicând — fie indirect — o desolidarizare de Cehoslovacia, ministrul afacerilor străine m'a sondat asupra posibilității de a se da același comunicat înlocuindu-se numele «România și Iugoslavia prin statele Micii înțelegeri».

61

Fără a releva că pentru prima oară ni se propune din partea Ungariei întrebuințarea numelui colectiv de «Mica înțelegere» am arătat că n'aș putea să vă transmit o atare sugestie decât dacă ar fi urmarea «gentlemen's agreement» asupra tuturor clauzelor protocolului. Dl Kănya a spus că mă va ruga să trec să'l văd, de îndată ce se va fi consultat cu Președintele Consiliului și vreo doi alți colegi din guvern.

Această surprinzătoare sugestie a dlui Kănya, care revenea în fond la acceptarea, sub formă de «comunicat» în loc de «protocol», a primei noastre propuneri de anul trecut pentru -destinderea cu Budapesta — adică recunoașterea egalității de drepturi a Ungariei contra unei reconfirmări reciproce a angajamentelor de neagresiune, fără nici o aluzie la chestia minoritară — se datora desigur demersului verbal și în scris al dlui Gascoigne, însărcinatul cu afaceri britanic, prin care se confirma «interesul purtat de Anglia la grabnica și favorabila încheiere a negocierilor în curs».

La 18 august, dl Kănya m'a invitat la D-sa spre a'mi comunica răspunsul D-sale oficial, care nu diferă mult

de ceea ce îmi spusese cu două zile înainte: 1. guvernul ungar acceptă fără nici o modificare ultima noastră formulă pentru schimbul de declarații între România, Iugoslavia și Ungaria; 2. guvernul ungar acceptă să renunțe, pentru declarația Cehoslovaciei, la cuvântul «constituționale» mulțumindu-se cu «măsuri legislative și administrative», dar cere înlocuirea ultimului grup de frază din textul nostru prin «en vue d'arriver ă un reglement de la question des nationality en Tchăcoslovaquic rătablissant le calme et faisant naître la confiance au sein de la nationality hon- groise»[34]; 3.guvernul ungar nu poate oferi guvernului cehoslovac aceeași formulă, ci îi va face o declarație identică eu aceea pe care o dă guvernelor român și iugoslav.

Am declarat ministrului afacerilor străine al Ungariei că: l.iau cu satisfacție act de adeziunea sa la formula noastră pentru schimbul de declarații între România, Iugoslavia și Ungaria; 2.primesc, cu titlu informativ, noua sa formulă pentru declarația Cehoslovaciei, dar refuz a lua cunoștință de ea în mod oficial cât timp nu admite principiul reciprocității; 3.respingerea de către guvernul ungar a principiului reciprocității în privința schimbului de declarații cu Cehoslovacia pune capăt convorbirii noastre în această materie, deoarece instrucțiunile mele îmi impun a'i arăta că nu mai este timpul necesar de a face noi sugestii la Praga și Belgrad și că, dacă D-sa se menține pe actualele poziții, rămâne ca întreaga chestiune să fie reconsiderată în cadrul Conferinței Micii înțelegeri de la Bled, care începe la 21 august.

Cu acest prilej am explicat d-lui Kănya că guvernul român a atins limita concesiilor și a făcut cea mai mare sforțare la Praga spre a îndemna guvernul cehoslovac să accepte o discriminare, care reprezintă un sacrificiu important adus cauzei concilierii dintre țările noastre.

34 în vederea ajungerii la o reglementare a problemei naționalităților în Cehoslovacia care să restabilească liniștea și să genereze încrederea în sînul naționalității ungare.

Am adăugat că, deși constat — ca reprezentant al României — că noi și ungurii suntem de acord asupra textelor ce ne privesc, nu pot să nu'mi exprim regretul că guvernul ungar nu a vrut, sau ■— după cum declară — nu a putut să ajungă la încheierea unui acord definitiv între Ungaria și Mica înțelegere, care ar fi dat o confirmare oficială destinderii de fapt ce există acum între noi.

Dl Kănya m'a asigurat că și D-sa regretă că împrejurările internaționale nu ne-au îngăduit a merge acum mai departe, dar că s'a arătat bunăvoință din ambele părți. D-sa înțelege că România și Iugoslavia nu se pot desolidariza de aliata lor și înțelege că Cehoslovacia nu a. putut accepta texte ce nu erau bazate pe reciprocitate perfectă («je savais d'avance qu'elle ne pourrait y consentir»[35], a mărturisit dl Kănya). Dar ne roagă să admitem și noi că guvernul ungar nu ar fi putut semna un instrument diplomatic cu Cehoslovacia care ar fi slăbit poziția minoritarilor maghiari din Slovacia, tocmai în timpul misiunii Runciman. Ungaria, mi-a declarat D-sa, nu'și va modifica atitudinea față de România și Iugoslavia și va fi gata, după rezolvarea crizei cehoslovace, să încheie un acord identic cu al nostru și cu guvernul din Praga.

După cum am telegrafiat ieri, dl Kănya mi-a oferit atunci — «spre a nu rupe punțile, ceea ce nu ar folosi nimănui» — să încheiem un «gentlemen agreement», prin care guvernele din București, Belgrad, Praga și Budapesta convin că au căzut de acord asupra punctelor dobândite — «Ies points acquis» — (egalitatea de drepturi, reconfirmarea reciprocă a angajamentelor minoritare, formula declarației pentru România, Iugoslavia și Ungaria), rămânând de terminat lucrările (găsirea unei formule de declarație în raporturile cehoslovace-ungare) pentru a se ajunge la semnarea protocolului. D-sa mi-a remis un proiect de comunicat, arătându-mi că i-a modificat puțin redactarea «spre a se

35 știam dinainte că nu putea consimți la așa ceva

arăta și mai conciliant față de noi», m'a asigurat că ar accepta și denumirea «Ies Etats de la Petite Entente: la Roumanie, la Tchecoslovaquie et la Yougoslavie»[1]. Comunicatul ar urma să fie publicat în aceeași zi la Bled sau în capitalele Micii înțelegeri și la Budapesta.

Desigur că acest comunicat, care pare a fi o adeziune completă la punctul nostru de vedere, înlocuindu-se doar forma mai precisă a unui acord prin aceea mai puțin solemnă a unui comunicat, are de scop a grăbi recunoașterea egalității de drepturi, de care Ungaria are nevoie în momentul în care își intensifică, pe un ritm atât de rapid, armamentul. Dar, după cum arătam mai sus, se simte și influența Angliei care stăruie pentru destinderea în bazinul dunărean. Ungaria și'a legat mereu unele speranțe de Londra, cum se dovedește din efortul ei propagandistic în Anglia; ea nu putea deci rămâne pasivă față de un cuvânt hotărât venit de la Foreign Office.

Adaug că însărcinatul cu afaceri britanic a fost îndată pus la curent cu «comunicatul» dlui Kănya și a venit să mă roage să examinăm chestiunea cu bunăvoință, spre a se evita o rupere răsunătoare a tratativelor («We hope you won't bang the door!»[36] [37], mi'a spus D-sa).

Baronul Apor, secretarul de stat de la Ministerul Afacerilor Străine, a fost însărcinat ca, în timpul călătoriei dlui Kănya în
Germania, să se țină în contact permanent cu baronul Besse- nyey, ministrul Ungariei la Belgrad, pentru orice comunicări ce Conferința Micii înțelegeri ar avea eventual a'i face."

Ultima Conferință a Micii înțelegeri

36 statele Micii înțelegeri: România, Cehoslovacia și Iugoslavia

37 Sperăm că nu veți trînti ușa!

Primesc instrucțiuni de la guvern să iau parte la Conferința Consiliului Micii înțelegeri, care se deschide la Bled la 21 august. în seara de 20 august, potrivit indicațiilor primite, sosesc din Budapesta la Timișoara, cu automobilul, spre a mă urca în vagonul ministerial românesc. La plecare, Apor îmi urase „Călătorie bună și succes", ca și Gascoigne și Char- masse. Petrescu-Comnen pare să nu fi fost la curent cu ultimele mele telegrame, astfel încât rămâne uimit când îi arăt succesul negocierilor noastre: acceptarea de către guvernul ungar a ideii unui comunicat comun al celor trei puteri ale Micii înțelegeri și Ungaria, în care să fie bine stabilit că părțile contractante sunt de acord asupra egalității de drepturi și a declarației de neagresiune, fără a se aminti de celelalte chestiuni care ar rămâne m suspensie. Nu'i vine să'și creadă ochilor când citește proiectul unguresc de comunicat, mă felicită călduros și'mi mulțumește pentru „izbânda" obținută. Telegrafîază îndată Regelui. Mă întreabă doar dacă cred că s'ăr putea parafa textele *ne varietur*[38] de către tuspatru guvernele. îi spun că mă îndoiesc ca ungurii să fie dispuși să parafeze măcar cu Ceho-slovacia, date fiind speranțele cu care se leagănă. La Jimbolia, se atașează la Simplon și vagonul ministerial al lui Stoiadinovici, de care n'ar fi fost nevoie, cum ai noștri călătoreau în vagonul românesc. Directorul protocolului iugoslav, Franges, mă invită să mă instalez până la Bled în cabina primului-ministru, ceea ce primesc cu plăcere, ca să mă pot odihni puțin la adăpostul „șuetelor" compatrioților. La Ljubliana se atașează și vagonul lui Krofta.

A doua zi, 21 august, la ora 10 dimineața, ajungem în Bled, salutați în gară de Stoiadinovici, de o companie de onoare, precum și de o mulțime de slovene, în frumoasele lor costume naționale, care ne aruncă flori. După instalarea în plăcutul hotel Toplice și apoi

38 fără a schimba nimic

înscrierea în registrele familiei regale, cei trei miniștri de Externe intră în ședință, ceea ce îmi dă răgazul de a mă uita la priveliștea fermecătoare din jurul meu, la lacul limpede cu insula și mănăstirea de pe ea, la munții dimprejur și la ruinele castelului de pe deal. Am chiar timpul să mă răcoresc, înotând în lac.

Iau contact cu vechiul meu coleg, Bessenyey, acum ministru al Ungariei la Belgrad, și caut să'l sondez cu privire la unele modificări de adus textului comunicatului ca și la eventualitatea unei parafări comune *ne varietur.* îmi promite că va cere instrucțiuni lui Apor, telefonic (Kănya fiind în Germania cu Horthy).

Seara, dineu așa-zis „Jntim" oferit de Stoiadinovici pe terasa hotelului, de unde avem o vedere din cele mai frumoase asupra lacului. Focuri de artificii brăzdează cerul, iar mănăstirea și castelul sunt luminate de reflectoare. După terminarea cinei, am prilejul unei convorbiri cu Krofta. îi spun cât îl admirăm, pe el și concetățenii săi, pentru curajul liniștit și desăvârșita eleganță morală cu care așteaptă desfășurarea evenimentelor și se pregătesc să le facă față. Krofta îmi răspunde că, fiind vorba de o luptă pe viață și pe moarte, toți cehoslovacii își dau seama că nu au de ales o cale,' drumul fiindu-le de pe acum trasat, astfel încât liniștea conștiinței le determină calmul atitudinilor. Vor face maximum de concesiuni compatibile cu dăinuirea independenței și integrității Statului.

Dimineața zilei de 22 august este consacrată ședinței Consiliului permanent al Micii înțelegeri. Andrici, subsecretar de stat la Ministerul iugoslav al Afacerilor Străine (pe care era să'l regăsesc peste trei ani, în calitate de coleg de post, la Berlin), a remis lui Bessenyey textul, convenit între noi, al comunicatului. Ministerul Ungariei a fost autorizat telefonic de Apor să parafeze textele *ne varietur* — de preferință cu Stoiadinovici, pe lângă care este acreditat și care preia acum pre-

66 zidența Consiliului Micii înțelegeri — ceea ce se admite. Cât privește redactarea finală a comunicatului, se va consulta telegrafic Kănya aflat acum cu Regentul la Kiel.

Dejun oferit de banul Dravei la Bohinje, lângă Bled. Munți, înalți și lac alpestru. Schimb de toasturi între ban (în limba slovenă) și Krofta (în limba cehă), limbile lor fiind aproape identice. După dejun, plimbare pe jos până la izvorul Saviței și impresionanta sa cascadă.

La banchetul de seară, Petrescu-Comnen urmează să rostească un discurs. El îmi spune că va arăta că Mica înțelegere nu a căzut încă de acord cu Ungaria. îl sfătuiesc să dea o rudT mai optimistă, având în vedere apropiatul rezulta'râvorabil al tratativelor, dar am impresia că i-e ftj^s^se arate optimist în privința unei înțelegeri cu^avEmul din Budapesta. înainte de a se intra în sala barbetului, Bessenyey se apropie de mine jlfll uinillțîfaj[1] aredezlegarea necesară pentru a accepta textul nostru de comunicat, cu singura condiție să rămână termenul de „diffficult6s". Șoptesc acest rezultat lui Petrescu-Comnen și'l rog să'și modifice discursul în acest sens. El nu vrea însă, sub motiv că nu s'a înțeles încă cu Stoiadinovici și Krofta. îmi promite însă că va adăuga o frază indicând că „se va cădea de acord mai curând decât s'ar crede". Motivul adevărat este că Petrescu-Comnen se teme de reacțiile opiniei publice de la noi și că preferă deci ca Stoiadinovici să fi încheiat definitiv acordul. Teama lui Petrescu-Comnen este însă cu totul neîndreptățită, căci se știe că el nu procedează decât pe baza ordinelor Regelui, care dorește sincer o destindere între noi și unguri. De altminteri, egalitatea de drepturi o are, de fapt, Ungaria de mult și este mai bine să le'o recunoaștem noi decât s'o proclame oficial singură. După cină, la care au pronunțat toasturi Stoiadinovici și Petrescu-Comnen, concert și bal. Toți se prind într'un „Jcolo" (horă sârbească), afară de Petrescu- Comnen care găsește că ar fi sub demnitatea lui! Andrici, Bessenyey și cu mine verificăm textele pe un colț al barului. Apoi,

Stoiadinovici, în numele Micii înțelegeri, și Bessenyey pentru Ungaria, parafează textele. Totul s'a încheiat. Bessenyey și cu mine ne strângem mâna. Petrescu-Comnen mă felicită din

nou și îmi mulțumește cu căldură „pentru inima care am pus'o spre a duce la capăt aceste negocieri". A doua zi, sfârșitul conferinței și de la Ljubljana (Laibach) mă întorc la Budapesta.

Nu este mai puțin adevărat însă că, în privința acestui acord, guvernul ungar a dat apoi dovadă de rea credință. Prin demersul făcut de guvernul din Budapesta pe lângă guvernele din București și Belgrad pentru punerea în vigoare a acordului de la Bled din 23 august 1938 se căuta a se pune la îndoială valabilitatea juridică a actului. Atât Imrădy cât și Kănya nu s'au sfiit să exprime, fără a se recurge la vreo argumentație juridică, lU^alor că singur punctul referitor la egalitatea de înarmări ^^■^■Mjțj^kevocabil admis, dar că reconfirmarea angajamentelor de nSgrtSMiBL"" $_{1}^{\text{Va deveni}}$ °P^{erantă} decât după tranșarea favorabilă pentru a chestiunii minorită
ților sale, adică după stabilirea fonnureH^uguvemul dinPraga. Atrăgând atenția lui Kănya (2 sept.) asupTS" i'PJr.țnretării tendențioase ce dă acordului nostru, el s'a mărginit la un răspuns evaziv, spunând că este mai bine ca, de acum încolo, să ne ferim și unii și alții de a comenta comunicatul de la Bled. El va căuta să evite ca să se discute în parlament chestiunea, opinia publică ungară fiind foarte explozivă îndată ce se vorbește de o destindere cu Cehoslovacia, în credința că un viitor apropiat îi va satisface, cu ajutorul lui Hitler, năzuințele sale în ceea ce privește Slovacia.

Despre impresiile ce a adus din Germania, Kănya pare reticent și nu prea optimist. Prevede o intervenție militară a Reichului și nu se știe ce va ieși până la urmă.

*

Radu Djuvara, ministrul nostru la Berlin, în trecere prin Budapesta, îmi destăinuie că, la prezentarea scrisorilor sale de acreditate, Hitler îi spusese că, dacă România nu autorizează trecerea trupelor ruse prin teritoriul ei, în caz de conflict, Germania îi garantează intangibilitatea tuturor frontierelor sale. „Kann ich das Seiner Majestăt feierlich erklăren?"' a întrebat

[1] Să fiu sigur că Maiestatea Voastră o declară solemn?

Djuvara. Hitler i'a răspunsa „Ich gebe Ihnen mein Wort darauf. Konnte ich.nicht mein Wort halten, so wiirde ich es nicht geben. Wenn ich es gebe, heisst es, dass ich es halten kann und halten werde.[44]' Viitorul era să arate cât s'a ținut de cuvânt. I-a pus și Goring întrebarea dacă am lăsa pe ruși să treacă. Djuvara i-a explicat că nu ne putem opune la trecerea avioanelor la 3 000 metri înălțime. „Davon ist natiirlich gar keine Rede"[39] [40], a exclamat Goring, adăugând că tot ce Reichul ne cere este să nu admitem tranzitul trupelor ruse pe uscat. Ribbentrop i s'a plâns, pe de altă parte, că, în loc de a se apropia de Germania, opinia publică română se îndepărtează de ea. Lipski, ministrul Poloniei la Berlin, îndeamnă cât poate ca guvernul din București să declare oficial că nu va încuviința trecerea trupelor ruse prin România. Primejdia de război pare iminentă cercurilor diplomatice din Berlin.

*

Atmosfera se întuneca din ce în ce mai mult în cursul lunii septembrie. Cu o agresivitate și vulgaritate revoltătoare, Goring tratează pe cehi, într'un discurs, drept „pitici ridicoli[44], lăudându-se că Germania este aprovizionată pe treizeci de ani și atât de strașnic înarmată încât nici o putere din lume nu'i va putea călca

39 Aveți cuvîntul meu. Dacă n-aș putea să-mi respect cuvîntul dat nu l-aș mai da. Cînd îmi dau cuvîntul înseamnă că pot să mi-1 respect și că așa voi face.

40 Nici nu încape discuție asupra acestui lucru.

hotarele! Profeție care urma să fie dezmințită de istorie. La fel de arogant și de vulgar discursul în care Hitler acuză pe „dieser Herr Benes[41'42] de a fi un „mincinos[44]. Nu s'ar spune că este un șef de stat vorbind de alt șef de stat, ci un zidar înjurând pe altul! Se vorbește de un plebiscit pe care germanii l'ar impune pentru sudeți. în acest caz, îmi spune colegul polon Orlowski, ungurii vor cere plebiscit în Slovacia, iar guvernul din Varșovia pentru regiunea Teschen. Evenimentele se precipită. Minoritarii germani din Cehoslovacia devin atât de aroganți și de amenințători încât guvernul din *Praga* proclamă starea de asediu în regiunea Sudeților. Aceștia nu se sfiesc să dea un ultimatum lui Beneș pentru anularea măsurii, de unde nu, „nu vor mai răspunde de situație". Guvernul din Praga, bineînțeles, nu ține seama de acest ultimatum și ia dispoziții foarte stricte în vederea restabilirii ordinii în ținutul rebel. Față cu gravitatea situației, Chamber- lain ia avionul spre a se întâlni cu Hitler. între timp, minoritarii unguri din Slovacia dau publicității un text de rezoluție prin care revendică dreptul de autodeterminare. La rândul său, guvernul ungar anunță, prin comunicat oficial (18 sept.) că va recurge la toate mijloacele de care dispune politica sa externă pentru a dobândi îndeplinirea acestei revendicări. Orlowski mă întreabă ce vom face dacă, o dată cu Germania, și trupe ungurești trec frontiera cehoslovacă, guvernul din Budapesta te- mându-se de o intervenție a României ce s'ar putea încheia cu prezența armatei sovietice la granița ungară. îi spun că răspunsul limpede îl poate găsi în 'ratatele noastre de alianță, ce sunt de domeniul public.

întrucât Henlein a proclamat într'un manifest că Sudeții trebuie neapărat alipiți celui de al treilea Reich, Londra și Parisul, impresionați, încep să cedeze. Din cele două capitale pornesc la Praga îndemnuri în vederea unei cesiuni a teritoriului sudet către Germania. Cum s'a putut ajunge la un asemenea act, nedemn de

42 acest domn Bcneș

istoria Franței și Angliei! Se pare că Parisul a fost impresionat de un referat al ministrului afacerilor străine, Georges Bonnet. Acesta ar fi întrebat pe Litvinov, la Geneva, despre atitudinea Rusiei sovietice în cazul unui atac german contra Cehoslovaciei, iar ministrul de externe sovietic ar fi răspuns că Moscova se va limita la ceea ce'i prescriu obligațiile ei internaționale, adică va interveni numai dacă Franța este atacată, sau dacă Societatea Națiunilor vestejește Germania ca agresoare. Descurajat de o reacțiune atât de slabă, Bonnet, întors la Paris, a înfățișat Consiliului de Miniștri situația generală în culori mohorâte: Italia vrăjmașă, cum a declarat'b Mussolini în discursul său de la Trieste; Polonia, dubioasă; Rusia rezervată; Anglia dispusă a contribui numai cu aviația și flota; rămânând ca francezii, rămași singuri, să moară pe linia Maginot. îngrozit,

Consiliul de Miniștri a hotărât să nu facă un război preventiv. L'a mai îndemnat la aceasta și un discurs abil al lui Hitler, la Niim- berg, îh care Fiihrerul a declarat că, pentru dânsul, chestiunea Alsaciei este închisă (s'a văzut, peste doi ani, cât de închisă era!) și că își va limita flota la 30% din cea britanică. Profesorul Barthăleny publica în *Le Temps* un articol îngrozitor: „Peut-on mourir pour la Tchdcoslovaquie?**[1], în care arăta că nu se va putea electriza poporul francez pentru menținerea sub dominația cehă a 3 1/2 milioane; de germani. Daladier nu a putut decât striga după ajutor la Londra. La Berchtesgaden', Hitler a comunicat condițiile în care s'ar abține de la o acțiune armată și Chamberlain a făgăduit că i le va obține, ușurat de a nu avea să expună viețile compatrioților săi „for a country so far from our shores, and about which we know so little[1]*[43] [44]. Horthy și Kănya se precipită și ei la Berchtesgaden ca să obțină de la Hitler promisiunea că ungurii din Slovacia

43 Se poate muri pentru Cehoslovacia?

44 pentru o țară atît de îndepărtată de țărmurile noastre și despre care știm atît de puțin.

vor beneficia de un tratament similar cu acela al germanilor din Sudeți. Colegul cehoslovac Kobr mai anunță că, față cu presiunile anglo-fran- ceze, primul ministru Hodza a acceptat cesiunea teritorială de făcut Reichului. Kobr se așteaptă că vor trebui făcute cesiuni teritoriale corespunzătoare: ungurilor, în Slovacia, și polonilor, la Teschen. Ce durere pentru Cehoslovacia, încheie el, și ce rușine pentru aliații ei. Blum a caracterizat situația în următoarea frază: „On se sent rempli de lâche soulagement et de honte!**[45] Vine la mine principele Karl-Emil Fiirstenberg, fost ministru al Austro-Ungariei la București (pomenit de Take Ionescu în ale sale *Souvenirs*[46]) și apoi ambasador la Madrid, care îmi spune că, deși detestă pe cehi, „care i'au distrus patria și dinastia ei", recunoaște cât de tragică este poziția lui Hodza. îmi vorbește de nespusele suferințe ale austriecilor sub călcâiul nazist. Crede că dacă Hitler întinde prea mult coarda, va sfârși prin a dezlănțui un război mondial, din care nu va putea ieși cu bine.

Colegul italian. Vinci, îmi spune că, atât la Roma cât și la Berlin face o impresie penibilă simpatia exprimată de presa română față de Cehoslovacia, ceea ce denotă ostilitatea față de Axă. îi răspund că este moralmente explicabil ca presa să'și manifeste admirația și compătimirea pentru un popor care ne-a fost aliat timp de două decenii.

*

La 24 septembrie, notam în carnetul meu:

„Zile dramatice. Guvernul cehoslovac a dat o proclamație citită la radio de ministrul propagandei Vavrecka (fost ministru al Cehoslovaciei la Viena pe vremea mea, între 1931 și 1932), cu conținutul următor: «Cum Hristos s'a jertfit pentru omenire, tot astfel ne

45 Te simți plin de o ușurare lașă și de rușine!
46 *Amintiri*

sacrificăm și noi pentru pace. Cu dânsul am rămas părăsiți și singuri. Răspunderea va cădea pe țările care ne'au părăsit. Nu le numim, dar istoria le va judeca.» Guvernul Hodza a demisionat Generalul Sirovy, inspectorul general al armatei, a fost numit președinte al Consiliului, Krofta rămânând la Externe. Este un guvern de funcționari, cu câteva clanuri politice apropiate de Beneș. Sirovy este popular și energic de aceea formația sa ministerială este criticată la Berlin și la Roma. Chamberlain a plecat la Godes- berg cu avionul și s'a întors la Londra după două zile în care a scris lui Hitler mai mult decât i'a vorbit. Beneș, tratat pe față de «mincinos» la Niimberg, caută să îmbărbăteze poporul, asigu- rându'l că «are planul său» și aseară a ordonat mobilizarea generală. Azi-dimineață, Franța a decis o mobilizare parțială, iar Anglia a chemat sub drapel pe rezerviștii marinei. La Padova, Mussolini ține o adevărată cuvântare de isteric, îh care atacă vehement pe «dușmanii de peste Alpi». Parcă ar declara război Franței. Toată omenirea trebuie să piară pentru ca doi paranoici să'și poată descărca nervii!

Ministrul Japoniei vine la mine, în vizită protocolară de prezentare, și'mi declară că țara sa, în plin conflict cu China, va păstra neutralitatea în conflagrația ce ne amenință, chiar dacă Uniunea Sovietică intră în acțiune. Vukicevici critică aspru

Franța și Anglia care și'au părăsit aliatul cehoslovac; dacă este să izbucnească războiul, ele îl vor începe printr'o înfrângere morală. Despre țara sa crede că, prinsă ca într'un clește între Italia, Germania, Bulgaria și Albania, ea nu va putea interveni în ajutorul Cehoslovaciei, cu toate prevederile pactului Micii înțelegeri. Polonia pare a se da pe față de partea Germaniei și Ungariei și, după câte mă informează Maugras își petrece veacul cu Kănya și Csâky. Maugras este foarte abătut: «La guerre de 1914-1918, comparee

ă celle qui va -commencer, aura 6t6 une guerre en dentelles; maintenant ce sera la melăe des gangsters."[1] Pare convins că, o dată cu Germania, vor dez- lănțui o agresiune contra Cehoslovaciei atât Polonia cât și Ungaria.

Am o lungă convorbire, la Ministerul Afacerilor Străine, cu Ștefan Csăky, directorul politic. El îmi afirmă categoric că în ziua în care trupele germane vor înainta pe teritoriul cehoslovac, armata polonă va începe ofensiva contra Cehoslovaciei. O știe cu certitudine, fiind în contact permanent cu Orlowski: «Tenez, en ce moment meme, il est dans le bureau d'ă cote, oii je l'ai mis en relation avec notre directeur eco- nomique, car il me demandait des details que j'ignorais.»[47] [48] întreb pe Csăky dacă guvernul ungar continuă să dorească să păstreze cât mai multă vreme neutralitatea, dar el îmi spune că nu este în măsură să'mi dea un răspuns la această întrebare, întrucât, dacă germanii și polonii intervin spre a'și asigura luarea în stăpânire a teritoriilor locuite de conaționalii lor, guvernul ungar va fi, de bună seamă, silit să procedeze la fel în momentul în care se va pune chestiunea dezmembrării Cehoslovaciei. îi arăt ce primejdie ar fi pentru Ungaria, și că ar fi mai prudent să lase pe «cei mari» să se certe între ei decât să'și cufunde populația în sânge și ruine. El îmi replică, pe un ton liric, că Ungaria nu va putea să nu răspundă unei agresiuni cehoslovace. îl întreb dacă își poate serios închipui că Cehoslovacia, în situația ei actuală, s'ar putea gândi să atace pe cineva. El susține că cehoslovacii ar avea, la frontiera maghiară, efective de patru ori mai mari ca cele ungare. Dezvolt ideea că Franța, Anglia și America formează un trinom cu

47 Războiul din 1914-1918, comparat cu cel ce va începe, a fost un război în dantele: acum va fi grămada gangsterilor.

48 Iată, chiar în acest moment se află în biroul de alături, unde l-am pus în legătură cu directorul nostru economic, căci îmi cerea detalii pe care nu le cunosc.

neputință de a fi înfrânt până în cele din urmă. «Chiar în cazul victoriei lor», proclamă cu ifos bietul Csăky, «Cehoslovacia nu va reînvia, căci nu vor mai fi cehi. Germanii îi vor extermina. Nu va rămâne acolo decât piatră peste piatră.»-

Identic, aceeași frază mi'o repetă mai târziu Orlowski. Din modul în care a decurs conversația, capăt impresia că Ungaria se pregătește să atace Cehoslovacia, în același moment cu Germania și Polonia, invocând probabil pretextul unei agresiuni imaginare/'

*

Desprind din carnetul meu zilnic câteva note de pe convorbiri avute în acele zile de încordare:

25 septembrie. Orlowski, foarte agitat, vine să mă vadă. Este de părere că Cehoslovacia trebuie redusă la proporții cât de mici, căci este neviabilă și nu ar fi, în viitor, decât „un bastion al Prusiei împotriva României și Cehoslovaciei"!! România, sfătuiește el, „devrait acheter la Hongrie aux ddpens de la Tchecoslovaquie"[49], învoindu-se ca Rusia subcarpatică să fie cedată Ungariei, spre a se ajunge la o frontieră comună polono-ungară!! îmi spune mai departe că „nu trebuie ajutați cei slabi, ci cei puternici și viabili", și că, prin urmare, „România ar trebui să sprijine Ungaria, țară de viitor și popor puternic, care va uita desigur visurile ei trecute. îi atrag atenția că, deocamdată, guvernul ungar nu revendică ținutul rutenilor, îmi răspunde: „guvernul *nu,* dar statul major, cercurile economice și o mare parte a opiniei publice da". îl întreb dacă față de vestea de azi că Cehoslovacia este dispusă să'i acorde concesiuni, Polonia va intra totuși în război. Crede că nu, dar vor trebui examinate sdrios propunerile cehoslovace, spre a se constata „dacă sunt sincere și complete". Am impresia că ar fi preferat o soluție de forță. întreb mai

49 ar trebui să cumpere Ungaria pe cheltuiala Cehoslovaciei!!

departe dacă, aceasta fiind atitudinea polonă, socotește că ungurii vor intra totuși în război, o dată cu germanii. „Ar fi nebuni să n'o facă" — spune Orlowski — „este un prilej unic pentru dânșii. Fără război capătă cel mult teritoriile din sudul Slovaciei, cu război li se va da și Rusia subcarpatică. Războinic om, colegul Orlowski! Ministrul Angliei are impresia că Polonia îndeamnă Ungaria să intre în acțiune în același timp ca Germania.

26 septembrie. Maugras vine să'mi relateze o convorbire avută cu Csăky, care i'a spus că, în cazul unui conflict localizat, Ungaria va trebui să intervină alături de Germania dar că, în eventualitatea unei conflagrații generale, ea va rămâne cât mai multă vreme neutră „pour se joindre aux vainqueurs cette fois-ci, pas comme en 1914"[1]. Cel puțin este sincer, dacă nu prea abil! Găsesc pe Maugras foarte întărâtat față de Hitler și Mussolini — „ces ănergumănes" — ca și față de Beck („quelle folie d'avoir ressuscită la Pologne!)[50 51].

Knox împărtășește sentimentele colegului francez. Despre Beck îmi spune: 'Jie is the man I most despise in Europe!"[52] Primesc și vizita veșnic optimistului și fantezistului Vinci. Pare convins că Anglia nu va interveni, și că Germania *și Italia* vor învinge Franța în trei săptămâni!! îi răspund liniștit că Anglia Va interveni, tot așa și America, și că, până la urmă, Germania „sera battue ă plates coutures"[53]. Dar el replică: „N'oubliez pas l'armde italienne et le fait que la France aura ă lutter contre trois fronts: Allemagne, Italie et Espagne de Franco! !"[54] Ce caraghios, dacă n'ar fi tragic! îi arăt ce nebunie ar fi să se ajungă la

50 pentru ca, de data asta, să se alăture învingătorilor, nu ca în 1914.

51 ce nebunie, să fie resuscitată Polonia!

52 este omul din Europa pe care-1 disprețuiesc cel mai mult!

53 va fi înfrîntă definitiv

54[3] Nu uitați armata italiană și faptul că Franța va avea de luptat pe trei fronturi: Germania, Italia și Spania lui Franco!!

distrugerea Poloniei, Parisului, Veneției și la măcelul a milioane de tineri numai pentru că Hitler vrea să ocupe cu armele, la 1 octombrie, teritoriile ce i s'ar ceda în rtiod pașnic câteva zile mai târziu, când se va fi efectuat evacuarea în mod civilizat. Dar bietul Vinci este orbit de patima supranaționalistă și, de altfel, în statele autoritare, raționamentul individual este interzis! Seara, ascult la radio discursul brutal al lui Hitler, cu insulte triviale la adresa lui Beneș.

27 *septembrie.* Apor mă încredințează că s'au dat ordinele de cuviință ca remorcherele și șlepurile românești, oprite de autoritățile ungare, să He autorizate să'și continue drumul. Ministrul Portugaliei vine să'mi ceară informații și nu'și ascunde indignarea față de Hitler. Ascultăm cu toții, emoționați, scurta cuvântare la radio a lui Neville Chamberlain. Cu glasul stins, obosit și parcă înecat în lacrimi, primul-ministru englez își pregătește compatrioții pentru perspectiva unui război. Cu toate că Anglia se angajează ca teritoriile făgăduite lui Hitler să'i fie predate, după evacuarea lor, el având chiar dreptul să ocupe, în mod simbolic, Asch la 1 octombrie, Fiih- rerul vrea să recurgă la forță spre a împiedica armata cehoslovacă de a'și salva munițiile și refugiații cehi, avutul. Linia de demarcație impusă de Hitler trece opt sute de mii de cehi sub stăpânirea germană, în contradicție cu faimoasele teorii etnice ale naziștilor.. Englezii, declară Chamberlain, nu se vor lupta deci numai pentru libertatea Cehoslovaciei, ci contra unei dominații a Europei prin violență. Ton demn și civilizat, ce contrastează izbitor cu urletele bestiale ale lui Hitler și ale partizanilor săi cuprinși de isterie colectivă.

28 septembrie. Anglia și'a mobilizat flota și se anunță pentru astăzi probabila mobilizare germană. Pipinelis vine să mă vadă spre a'mi povesti o conversație avută, chiar azi- dimineață, cu Csăky. Acesta i-a spus că Ungaria nu va intra în acțiune o dată cu Germania, încercând să rămână neutră cât mai mult timp. Dacă însă, sub presiunea germană, s'ar descompune

Cehoslovacia, Ungaria ar ocupa teritoriile din sudul Slovaciei locuite în majoritate de unguri. Consideră o eroare din partea lui Krofta de a nu fi „oferit“ imediat ținutul revendicat de Ungaria, ceea ce ar fi asigurat neutralitatea maghiară. Iugoslavia ar îndemna Praga la această jertfă, nu însă România.

76

Vine la mine și Talas, colegul finlandez, ca să ceară informații și să predice neutralitatea pentru țările învecinate cu Rusia. Orlowski, tot agresjv față de Franța, recunoaște că Ungaria s'a hotărât acum să nu miște imediat, „chiar în eventualitatea unui atac germano-polon contra Cehoslovaciei[4]*. îmi destăinuiește că președintele Moscicki a cerut lui Beneș să cedeze Poloniei întregul fost ducat Teschen, inclusiv regiunea locuită de slovaci! „Dar asupra acestui ultim punct s'ar putea negocia**!! Dacă se cedează îndată acest ținut, Polonia ar rămâne neutră. în cazul însă în care Franța ar cere trecerea trupelor ruse prin teritoriul polon, și s'ar face o încercare în acest sens, Polonia ar trece de partea Germaniei. Apoi îmi telefonează că, deși optimist până acum, este în momentul de față „effrayd par le dechaînement des 6v6nements***. Vestea senzațională a zilei: Hitler, după îndemnul lui Chamberlain, a invitat pentru mâine la Miin- chen pe Chamberlain, Daladier și Mussolini, spre a conferi asupra situației. în urma stăruințelor „Ducelui**, Fiihrerul acceptă să amâne pe 24 de ore mobilizarea generală. Hitler va fi fost impresionat, de bună seamă, și de mesajul lui Roosevelt, care'l face răspunzător de întreruperea negocierilor și de un eventual recurs la arme cu urmări incalculabile (poate intervenția Statelor Unite). Se pare că, la Camera Comunelor, a fost un adevărat delir când, după un lung discurs învinovățind pe Hitler, Chamberlain a anunțat vestea — pe care o primise pe când vorbea — despre Conferința de la Miinchen. Un sentiment de ușurare vremelnică, căruia îi va urma probabil o dureroasă dezamăgire viitoare.

29 septembrie. La Miinchen, „the big four**[55] [56] în culmea euforiei, semnează acordul care ciopârțește Cehoslovacia. Germania se leagă să nu ocupe decât treptat zone mai puțin întinse decât acelea pe care le ceruse, prin ultimatum, la Godecob. Se va înființa o comisie mixtă franco-italo-germano-cehoslovacă pentru a supraveghea transmiterea teritoriilor, consultarea populațiilor și trasarea frontierei pe teren. Germania și Italia se angajează să garanteze, o dată cu Franța și cu Anglia, noile frontiere cehoslovace, după ce se vor fi rezolvat revendicările minoritare polone și urțgare! Naivul Chamberlain, aclamat la întoarcerea sa la Londra, va putea vesti „peace for our time"[1]!

30 septembrie. Convocat de Kănya, îl găsesc posomorât și agresiv. A propus Iugoslaviei să considere intrat în vigoare acordul încheiat la Bled și Stoiadinovici ar fi acceptat îndată, cu condiția ca un demers sințjlar să fie făcut la București. Demersul a fost făcut de opt "Zile și n'a primit nici un răspuns, îi explic că Petrescu-Comnen s'a întors abia acum de la Geneva și că nu se poate da, fără matură chibzuială, un răspuns într'o chestiune prezentând atâtea aspecte. „Bătrânul crocodil[44], cum îi spunea Grigorcea, mă întreabă atunci de ce i-a fost posibil lui Stoiadinovici să primească. Lămuresc că, deși suntem două țări aliate, nu suntem o singură țară, condițiile nefiind întotdeauna aceleași, fie măcar din considerente geografice. Trebuie să așteptăm, prin urmare, până ce Petrescu- Comnen va comunica punctul de vedere al Guvernului român. La auzul numelui lui Petrescu-Comnen, care i-a fost coleg la Berlin, Kănya sare în sus și strigă: „Comndne se moque de nous et nous trăite en esclaves ou en canailles; quand on vous pose une question on a au moins la politesse de răpondre; or, M. Comnăne ne daigne pas recevoir Bărdossy et fait faire des intrigues

55 îngrozit de dezlănțuirea evenimentelor
56 cei patru mari

contre la Hongrie ă Gendve et dans toutes Ies capitales, il veut sans doute prendre la place de Bănăs.[442] De două ori îl întrerup, spunând hotărât: „Si vous continuez sur ce ton, M. le ministre, il sera impossible de poursuivre cette conversation.[443] La a doua oară, se potolește. Tocmai în momentul în care mă pregăteam să mă scol și să ies din odaie. Din fericire [57] [58] [59] am avut.mai mult sânge rece ca dânsul, și mi-am adus aminte de cuvintele lui Ion I.C.Brătianu: „un diplomate doit tâcher d'aplanir les incidents existants, et non en faire surgir de nou- veaux."[1] Dându'și seama de regretabila întorsătură luată de convorbirea noastră, Kănya, dezmeticit, dă înapoi. Mă asigură că intenția sa nu este de a ataca pe Petrescu-Comnen ca om (deși este vizibilă aversiunea ce o are față de fostul său coleg de post din Berlin), ci ca ministru de externe, și că nu se plânge de vreo nepolitețe făcută lui Bărdossy, ci de ostilitatea guvernului român (adică tocmai contrariul celor spuse anterior). Vorbind de politețe, îmi spuse: „Si j'ai jamais ete impoli envers vous, je vous en fais mes excuses"[60] [61]. Este un mod de a se scuza pentru ieșirea sa contra lui Petrescu-Comnen, ministrul de externe al guvernului pe care îl reprezint! îi spun atunci că nu există ostilitate din partea noastră, și că el este acela care a șters din proiectul de pact dintre țările noastre cuvintele „cooperation confiante": „C'est ă vous, M.le

57 pace pentru timpurile noastre

58 Comnen își rîde de noi și ne tratează ca pe niște sclavi sau netrebnici; cînd ți se pune o întrebare trebuie si ai cel puțin politețea de a răspunde; or, dl Comnen nu catadicsește să-1 primească pe Bărdossy și pune la cale intrigi împotriva Ungariei, la Geneva și în toate capitalele; vrea, desigur, să-i ia locul lui Beneș.

59 Dacă veți continua pe acest ton, domnule ministru, va fi imposibil să ducem mai departe această conversație.

60 un diplomat trebuie să încerce să aplaneze incidentele existente, nu să genereze altele noi

61 Dacă am fost vreodată nepoliticos față de dumneavoastră, îmi cer scuze.

Ministre, que nous pourrions adresser le reproche, pour employer votre expression, de n'avoir pas «daignă» nous accorder plus q'une «normalisation de rapports»."[62] Kănya răspunde: „C'ătait parce que l'expression correspondait plus exactement ă l'ătat de fait."[63] Apoi, pe un ton cu totul liniștit, îmi spune că problema cehoslovacă n'a fost ridicată de Ungaria, ci de Germania. O dată ridicată însă, nu era motiv pentru ca Ungaria să nu tragă și ea foloase politice. Se plânge de împotrivirea României, care ar contrasta cu „spiritul conciliant" al Iugoslaviei. Aici îl doare! Ar vrea să't ajutăm să ne despoaie aliata. Conversația se termină normal, dar ce deosebire între stilul de mare senior al lui Apponyi, care ne era tot atât de adversar, și acela al țărăno- iului de origine slovacă, care dirijează acum acțiunea politică a Ungariei. Asupra convorbirii avute, am trimis îndată scrisoarea confidențială următoare lui Petrescu-Comnen (redactată în limba franceză spre a nu fi silit să traduc expresiile folosite de Kănya și de mine):

„...II y a quelques jours, mon collăgue italien, le comte Vinci ătant venu me voir, m'a demands si j'avais vu Kănya ces demiers temps. Je lui ai răpondu que je m'en ătais abstenu pendant cette crise internaționale si aigiie, d'autant plus que nous n'avions rien de special ă nous dire. «Vous devriez cependant aller le voir», me dit Vinci, «vous savez qu'il parle toujours de vous avec sympathie». Devant ce conseil — je ne savais pas jusqu'ă quel point il ne m'ătait pas transmis sur la demande de Kănya — j'ai profită d'une conversation tălă- phonique avec le Sous-Secrătaire d'Etat, le baron Apor, le 27 septembre, pour lui dire que, sans insister le moins du

62 cooperare plină de încredere: Dumneavoastră, domnule ministru, vă putem adresa reproșul, pentru a folosi expresia dumneavoastră, că nu „ați catadicsit" să ne acordați mai mult decît o .normalizare a relațiilor".

63 Asta pentru că expresia corespundea mai exact stării de fapt.

monde, je serais content de pouvoir causer avec le ministre des Affaires Etrangdres quand il en aurait le temps.

Hier, 29 septembre, on m'annonce que Kănya me prie de passer chez lui aujourd'hui. J'y vais et je tombe sur une figure sombre et un accueil glacial. Il me dit qu'il a fait une proposition ă la Yougoslavie concertant la mise en vigueur de l'accord de Bled, et que M. Stoyadinovitch l'a immădiatement

[1] Acum cîteva zile, colegul meu italian, contele Vinci, a venit să mă vadă, m-a întrebat dacă-1 văzusem pe Kănya de cuiînd. I-am răspuns că mă abținusem s-o fac în timpul acestei crize internaționale atît de acute, cu atît mai mult cu cît nu aveam nimic special să ne spunem. „Ar fi trebuit totuși să-l întîlniți, îmi spune Vinci, știți că vorbește întotdeauna cu simpatie despre dumneavoastră." Față de acest sfat — nu știam sigur dacă nu-mi era transmis chiar la cererea lui Kănya — am profitat de o conversație telefonică cu subsecretarul de stat, baronul Apor, la 27 septembrie, pentru a-i spune că, fără a insista prea mult, aș fi mulțumit să pot sta de vorbă cu ministrul afacerilor externe, când ar avea timp pentru asta.

Ieri, 29 septembrie, am fost anunțat că sunt rugat să trec pe la Kănya astăzi. Mă duc și dau de o figură întunecată și o primire glacială. îmi spune că a făcut o propunere Iugoslaviei privind punerea în vigoare a acordului de la Bled și că dl Stoiadinovici a acceptat-o imediat, cerînd

acceptde, en demandant seulement que la meme proposition fut faite ă la Roumanie. Suivant le ddsir exprimi par le President du Conseil yougoslave, Bărdossy aurait fait une demarche analogue auprds du gouvemement roumain il y a de cela huit jours, sans avoir jusqu'ici de reponse.

Je lui ai expliqud que M. Cancisov etant interimaire il etait paturel qu'on attendit votre retour et que des questions aussi deiicates ne pouvaient se r6soudre en un instant. 11 m'a demande alors pourquoi M. Stoyadinovitch avait accepte de suite. Je lui ai fait remarquer que je ne savais pas qu'il e'ut acceptă, mais qu'en tout cas, tout en etant allies, nous nations pas un

seul pays et que certaines conditions — ne fut-ce que d'ordre g6ographique — n'etaient pas identiques. D'ailleurs, ai-je ajoute, je n'ai pas d'instructions ă ce sujet et il faudra attendre que notre ministre des Affaires fitrang^res se prononce.

Alors Kănya a hausse le ton et s'est mis ă crier que 1'on se «moquait d'eux», qu'on voulait les traiter comme s'ils etaient «des esclaves ou des canailles» et que «lorsqu'on vous demande quelque chose, on a la politesse de repondre». Aussi penible que cela me soit, je crois de mon devoir de vouș dire que les attaques personnelles ă votre adresse n'ont pas manque et ont meme pris un accent assez vif. 11 vous reproche de ne

doar ca aceeași propunere să fie făcută și României. După dorința exprimată de președintele Consiliului iugoslav, Bărdossy ar fi făcut un demers pe lingă guvernul român acum opt zile, fără să fi primit, pînă la ora actuală, vreun răspuns.

I-am explicat că, dl. Cancisov fiind interimar, era normal să se aștepte întoarcerea dumneavoastră și că asemenea probleme, atît de delicate, nu puteau fi hotărîte pe loc. M-a întrebat atunci de ce dl. Stoiadinovici a acceptat imediat. I-arn spus că nu știam să fi acceptat dar că, în orice caz, deși sîntem aliați nu constituim totuși o singură țară și că anumite condiții — fie și de ordin geografic — nu sînt identice. De altfel, am adăugat, nu am instrucțiuni în acest sens și va trebui să aștept ca ministrul nostru al afacerilor străine să se pronunțe.

Atunci Kănya a ridicat tonul și a început să strige că ne „batem joc de ei", „că vrem să-i tratăm ca și cum ar fi sclavi sau netrebnici** și că „atunci cînd ești întrebat ceva, trebuie să ai măcar politețea de a răspunde**. Oricît de penibil mi-ar fi, trebuie să vă spun că atacurile la persoana dumneavoastră nu au lipsit și au luat chiar un accent violent. Vi se reproșează

pas «avoir daignă recevoir Bărdossy» et d'avoir fait faire dans toutes Ies capitales et ă Gerteve «des intrigues contre la Hon- grie», en voulant ainsi «tâcher de remplacer B6nds».

Je l'ai interrompu par deux fois, en disant que s'il continuait sur ce ton, notre conversation ne pourrait etre poursuivie et que j'ătais surpris de le voir adopter

la nouvelle măthode d'attaquer personnellement un homme, au lieu de discuter de gouvemement ă gouvemement. La conversation prenait un tour dăsa-grăable et je me prdparais ă me lever et ă quitter la chambre pour ne pas avoir ă dire des choses irrâmediables, mais j'eus le sang-froid ndcessaire pour me rappeler et mettre en application l'adage de Brătianu: «un diplomate doit s'efforcer d'aplanir Ies incidents, et non pas en susciter de nouveaux».

Kănya a sans doute vu aussi le danger et s'est arretd net. II m'a dit que ce n'ătait pas vous en tant qu'homme qu'U atta- quait, mais en tant que chef du Ministere des Affaires Strangles et a ăvită, par la suite, de vous prendre ă pârtie personnellement.

II m'a dit que du moment que le probteme tchăcoslovaque dtait pos6 — et cela par 1' Allemagne et non par la Hongrie — il ne voyait pas pourquoi cette demtere seule serait «exclue des băn6fices».La Yougoslavie, selon lui, se montrait bien-

că „nu ați catadicsit să-l primiți pe Bărdossy** și că ați pus la cale în toate capitalele și la Geneva „intrigi împotriva Ungariei** vrînd astfel să „încercați a-1 înlocui pe Beneș**.

L-am întrerupt de două ori spunîndu-i că, dacă va continua pe acest ton, conversația noastră nu mai poate fi purtată și că „sînt surprins să-l văd adoptmd noua metodă a atacului la persoană, în loc să discute de la guvern la guvern**. Conversația lua o întorsătură dezagreabilă și mă pregăteam să mă ridic să părăsesc camera pentru a nu fi nevoit sii spun lucruri iremediabile, dar am avut sîngele rece necesar pentru a-mi aminti și a pune în practică spusele lui Brătianu: „un diplomat trebuie să încerce să aplaneze incidentele, nu să genereze altele noi.“ Desigur și Kănya a sesizat pericolul și s-a oprit dintr-o dată. Mi-a spus că nu vă atacă pe dumneavoastră ca om, ci ca șef al Ministerului Afacerilor Străine și a evitat, deci, să vi se adreseze personal.

Mi-a spus că, din moment ce se punea problema Cehoslovaciei — și asta de către Germania, nu de către Ungaria — nu vedea de ce numai aceasta din urmă să fie „exclusă de la beneficii**. După părerea lui, lugo-

veillante envers la Hongrie, en ce moment, alors que la Rou- [1] manie tdmoignait «de toute son hostility». 11 nous propose done une fois de plus sa formule, ou une formule dquivalente d'entente directe Roumanie-Hongrie (sans mentionner la Tch6- coslovaquie), stir la base du «premier pas fait ă Bled». «Mais e'est ă prendre ou ă laisser, la Hongrie pouvant s'en passer».

Je lui ai r6pliqu6 que si la Hongrie pouvait se passer de la Roumanie, ă plus forte raison la Roumanie pouvait se passer de la Hongrie, mais que je trouvais tout ă fait ddraisonnable qu'aprăs les efforts faits pour arriver ă ce «premier pas» nous jettons par dessus bord ce resultat, modeste mais r€el, pour nous dire des choses d6sagr6ables au lieu de causer calmement.

La conversation s'est achevăe sur un diapason normal, mais cela promet pour l'avenir, et si Kănya continue ă adopter cette attitude, je suis ddcidă de lui tenir tete".[1]

*

La 2 octombrie, Petrescu-Comnen îmi răspundea: „în drumul meu de la Geneva spre țară, Stoiadinovici mi'a ieșit în cale și mi'a comunicat, între altele, că ministrul Ungariei la Belgrad îi făcuse cunoscut, cu două zile mai înainte, că guvernul ungar consideră acordql de la Bled intrat în vigoare. Stoiadinovici a luat act, întrebând dacă un demers similar fusese făcut și la București. Ministrul Ungariei (Bessenyey) i'a răspuns că nu știe. A doua zi, acesta l'a chemat la telefon, spunând că

slavia se arăta binevoitoare cu Ungaria în acest moment, în vreme ce România își arăta „toată ostilitatea**. Ne propune deci îhcă o dată formula sa sau o formulă echivalentă de înțelegere directă România-Ungaria (fără a menționa Cehoslovacia) pe baza „primului pas făcut la Bled**. „Dar trebuie să ne hotărîni sigur, Ungaria neputînd să renunțe la așa ceva**.

I-am replicat că, dacă Ungaria putea să renunțd la România, cu atît mai mult România putea să renunțe la Ungaria dar că gă-'eam că este cu totul fără sens ca, după eforturile făcute pentru a ajunge la acest „prim pas** să renunțăm la acest rezultat, modest dar real, pentru a ne spune lucruri neplăcute, în loc să stăm de vorbă cu calm.

Conversația s-a terminat într-un ton normal dar asta promite în viitor și, în cazul în care Kănya continuă să adopte această atitudine, suit hotărît să-1 înfrunt. \

83 demersul a fost făcut și la București. Cum eu nu aveam cunoștință de acest demers, Stoiadinovici m'a rugat ca, după ce voi examina chestiunea, să ne punem de acord în vederea unei atitudini comune. în momentul în care am sosit la București, situația internațională era de așa natură încât am fost nevoit a avea zilnic convorbiri cu miniștrii sau audiențe la Rege, pentru a aviza la măsurile impuse de evenimente. Ministrul Ungariei (Bărdossy) mi'a făcut apoi cunoscut telefonic că, fără a avea nimic de comunicat, îmi stă la dispoziție «ca act de curtenie». Concomitent, Raczynski, ambasadorul Poloniei, m'a întrebat ce cred despre demersul Bărdossy, relativ la acordul de la Bled. Am răspuns că nu pricep prea bine sensul demersului unguresc întrucât am considerat acordul perfect încă din momentul parafării sale. După plecarea sa, am făcut cunoscut ministrului Ungariei că'l aștept a doua zi dimineața. A doua zi însă, îmi comunică că este bolnav și nu poate veni. Azi a cerut să fie primit și l'am primit imediat. I'am reiterat cele ce spusesem ambasadorului Poloniei: România și Iugoslavia nu au pus niciodată la îndoială valoarea acordului de la Bled, pe care l'au considerat perfect chiar din ziua parafării sale. România și Iugoslavia — cu care nu am încetat un moment de a fi de acord — doresc în mod sincer să întrețină cele mai bune relații cu Ungaria, dar se tem de un gest nesocotit din partea ei, care ar putea provoca o recrudescență a crizei de abia potolite..."

*

2 octombrie. „Le coup de pied de l'âne"[64]: polonezii au trimis un ultimatum Cehoslovaciei la 30 sept, spre

64 lovitură dată necinstit unui adversar mai slab

a'i cere teritoriul Teschen. Elegant! Bieții cehoslovaci, părăsiți de toată lumea, au acceptat astăzi condițiile polonezilor. La Ministerul ungar al Afacerilor Străine, constat nemulțumire și enervare față cu rezultatul de la Miinchen, căci se așteaptă ca revendicările maghiare să fie sprijinite mai efectiv de Hitler și Mussolini. Se fac aluzii melancolice la „părăsirea celor mici de către cei mari". Termenul de trei luni fixat pentru înțelegerea directă ungaro-cehoslovacă este considerat prea lung și de natură a îngădui tărăgănarea tratativelor. Apor îmi spune: „în trei luni avem timpul să ne certăm, iar nu să ne împăcăm!"

Se elucidează cauza iritării lui Kănya. Raczynski a transmis lui Bărdossy numai prima parte a reflecției lui Petrescu-

* Comnen că „nu înțelege rostul demersului unguresc[4'], fără a adăuga și partea a doua, anume că „guvernul român a considerat acordul de la Bled intrat în vigoare încă de la semnarea lui[44]. Kănya, după câte îmi arată Apor, fiind ministrul unei țări mici, deci suferind de un complex de inferioritate, a crezut că i se dă „un bobâmac[44] și se simțea adânc umilit. După întrevederea dintre Petrescu-Comnen și Bărdossy, toate au fost puse la punct și incidentul închis. La un dejun la Orlowski, spun însă lui Apor că eram să mă scol de două ori spre a pune capăt conversației cu Kănya atunci când a atacat personal pe Petrescu-Comnen în mod atât de vehement, căci, oricum ar fi, acesta este în momentul de față ministrul de externe al țării mele. Apor surâde: „Ne prenez done pas cela au tragique: Kănya est un honune de soixante dik ans, avec beaucoup de temperament (!), et dnervă par ces joumees de crise. Vous savez bien qu'il vous aime beaucoup, il le dit ă tout le monde![44]* Cu alte cuvinte, mă iubește pe mine, dar nu'l poate „înghiți[44] pe Petrescu-Comnen.

3 octombrie. întrevederea cu Kănya. Atmosferă corectă și protocolară. îi arăt că România, ca și Iugoslavia, dorește să aibă cât de bune relații cu

Ungaria, dar are oarecari aprehensiuni față de aceasta, dat fiind măsurile militare exagerate pe care le ia pe frontiera cehoslovacă și, pe de altă parte, nota ce a remis la Praga, cerând dreptul de autodeterminare „pentru . toate naționalitățile din valea dunăreană[44]. Kănya îmi spune, cu privire la acest din urmă punct, că este vorba „d'une betise de mes bureaux[442] și că, de îndată ce a constatat'o, a telegrafiat ministrului Ungariei la Praga să precizeze lui Krofta că nota

[1]Nu luați totul la modul tragic! Kănya e un om de șaptezeci de ani, cu mult temperament (!) și enervat de aceste zile de criză. Știți bine că ține mult la dumneavoastră, o spune tuturor!

[2] de o prostie plecată din birourile mele

85 se referă numai la minoritatea maghiară din Slovacia, declarație pe care mi'o repetă și mie oficial și de care iau act. îi spun totodată că Stoiadinovici nu a acceptat propunerea ungară de punere în vigoare a pactului de la Bled, ci s'a mărginit să ia act de ea, urmând să se pună de acord cu guvernul român. A fost primită, în urmă, formula noastră: „pactul a intrat în vigoare o dată cu parafarea comunicatului/[1] Comunicatul era, într'adevăr, materializarea unui „gentlemen's agreement" încheiat de mine cu Kănya. Interlocutorul meu continuă însă să afirme că răspunsul iugoslav se deosebea de al nostru prin mai multă bunăvoință deoarece Stoiadinovici ar fi declarat lui Bes[J] senyey: „Je prends acte avec satisfaction de votre proposition et j'adapterai ma politique ătrangăre ă l'accord de Bled."[1] Cât despre guvernul ungar, el consideră acordul intrat în vigoare numai cu România și Iugoslavia, singurele cu care s'au stabilit cele trei puncte. îi reamintesc că nu poate fi vorba de vreo discriminare „le «gentlemen's agreement» portant sur tous Ies points acquis."[65 66]

Dau un dejun, la legație, de plecarea lui Vukicevici,

65 Iau act cu satisfacție de propunerea dumneavoastră și-mi voi adapta politica externă față de acordul de la Bled.

66 înțelegerea între gentlemeni referindu-se la toate puncte dobîndite.

mutat la Varșovia, deși se pare că acesta se ține de oarecari mici intrigi, spunând ungurilor că Iugoslavia și România se împotrivesc atribuirii Rusiei subcarpatice Ungariei din pricina opunerii categorice a guvernului din București. După dejun, Orlowski îmi face un lung discurs despre necesitatea unui bloc VarșoVia-Budapesta-București pentru a stăvili penetrația germană. De aceea, trebuie ca Ungaria să fie tare. *Ergo*[67]*,* să aibă o frontieră comună cu Polonia. Găsește că România ar trebui să promită Ungariei sprijinul ei pentru dobândirea Rusiei subcarpatice, contra unui angajament — garantat de Varșovia de a renunța la revizionism înspre România! „Uiți de alianța noastră cu Cehoslovacia", îl întrerup eu. „Oh, cela ne fait rien", răspunde Orlowski, „il faut avoir des vues larges!!"[68]

4 octombrie. Avem la dejun pe Nicolae Bănffy și nepoata lui, Cecilia Teleki. El recunoaște bunele noastre intenții față de minorități, dar se plânge totuși de unele neajunsuri locale pe care minoritarii nu mai au putința să le aducă la cunoștința guvernului de când Carol a suprimat partidele. Sugerez o formulă care ar putea umple golul, anume ca, la inițiativa Comisariatului minorităților, să se constituie câte un comitet consultativ pentru fiecare din minorități. Cât privește pe unguri, de pildă, s'ar desemna în acel comitet personalități maghiare de frunte, ca dânsul, episcopii ș. a. Ideea surâde lui Bănffy și el îmi spune că o va dezvolta într'un memoriu adresat Regelui.

Merg la Kobr pe seară. Parc'aș intra într'o casă mortuară. Bieții cehi! Mi se confirmă că partidul catolic slovac a cerut autonomia completă a Slovaciei, punând un ultimatum până azi 12 noaptea. Ungurii pun condiții prealabile înainte de a primi să participe la negocierile comisiunii mixte cehoslovaco- maghiare (eliberarea prizonierilor și trimiterea la vatră a ungurilor din armata

67 Deci

68 O, nu face nimic, trebuie să ai vederi largi!!

cehoslovacă), a cărei convocare ar dori'o fixată la 6 octombrie. Guvernul din Praga, care are destul de lucru cu nemții și cu leșii, propune însă data de 15 octombrie. Guvernul Imrădy, încolțit de extremiști, care caută să'l răstoarnă spre a'i înlocui cu un regim de dreapta „Jiitlerizant" și se dedau la supralicitație patriotică, s'a hotărât să „devină energic" și, sub impulsul Varșoviei, care dorește o frontieră comună polono-ungară, să revendice acum și Slovacia și Rusia subcarpatică, despre care nu s'a pomenit nimic la Miinchen. Presa a primit instrucțiuni de a adopta aceeași atitudine. Efectivele militare sunt masate la nord, spre a demonstra că Ungaria nu exclude recursul la forță pentru valorificarea pretențiilor ei. De fapt, ungurii știu că nu ar fi în stare să ocupe teritoriile la care râvnesc, dar hădăjduiesc să provoace o nouă situație critică pentru rezolvarea căreia „the big four"* să impună un plebiscit și pentru Slovacia și Rusia subcarpatică.

7 *octombrie.* Dejunez „en tete-ă-tete" cu Maugras, care îmi spune că a fost însărcinat să atragă atenția guvernului ungar

[1] cele patru mari puteri

87 asupra primejdiilor pe care le'ar prezenta un fel de „putsch" ungaro-polon pentru ocuparea Rusiei subcarpatice. Apor i s'a părut evaziv și nu i'a dat nici o asigurare liniștitoare. Kobr vine să'mi spună că negocierile între Cehoslovacia și Ungaria (reprezentată de Kănya și Teleki) vor începe poimâine. Slovacia, acum complet autonomă, își va trimite pe delegații ei (în frunte cu Tiso), iar rutenii pe ministrul lor, Parkany. Este probabil că se vor ivi certuri epice între toți aceștia. între timp, ungurii sunt indignați aflând de ocuparea de către germani a capului de pod de la Bratislava, punct strategic aparținând odinioară Burgenlandului și asupra căruia aveau aspirații.

8 octombrie. Guvernul Imredy trece prin momente critice din cauza opoziției de dreapta care nu'i poate

ierta că n'a avut curajul de a ocupa militărește teritoriile revendicate în Slovacia și Rusia subcarpatică. Dar Imredy nu este omul care să se dedea la asemenea gesturi nesăbuite, cu atât mai mult cu cât guvernul britanic îl informase că se considera angajat, prin garanția dată la Miinchen, să apere integritatea teritorială a Cehoslovaciei. Orlowski vine la mine să'mi pledeze din nou necesitatea de a se alipi Ungariei Rusia subcarpatică, și aceasta pentru următoarele motive: 1) S'ar putea constitui un bloc Varșovia-Budapesta-București ce ne'ar apăra deopotrivă de imperialismul rus și cel german, căci o Ungarie sporită teritorial ar avea frontieră comună cu Polonia și ar deveni un element de stabilitate în bazinul dunărean; 2) S'ar putea ajunge la un aranjament definitiv româno-ungar, România căpătând zona din Rusia subcarpatică prin care trece calea ferată Halmei-Sighetul Marmației, iar Ungaria renunțând solemn la orice aspirație teritorială în România, aceasta fiind garantat de Polonia și, eventual, de Germania și Italia. îl asigur pe colegul polon că Rdmânia nu s'ar învoi niciodată să anexeze un teritoriu cât de mic aparținând unei țări aliate și atât de prietene cum este Cehoslovacia. Dacă ar fi putut prevedea bietul Orlowski că, în mai puțin de un an, i'ar fi ciopârțită propria lui țară între nemți și muscali, s'ar fi abținut, de bună seamă, să stăruie pentru despuierea Cehoslovaciei vecine și tovarășă de suferință!

88

în aceeași zi, adresam la Externe raportul confidențial următor: „într'o convorbire avută azi cu dl Orlowski, D-sa a revenit asupra unui subiect pe care mi'l dezvoltă des, anume interesul pe care l'ar prezenta pentru România o Ungarie puternică, strâns legată într'un bloc polono-româno-maghiar, menit să stăvilească deopotrivă imperialismele rus și german. O Ungarie puternică nu s*ar putea concepe după colegul meu polon, dacă nu ar dobândi o frontieră comună cu Polonia. Deci, guvernul român n'ar trebui să privească ostil năzuințele ungurești

spre Rusia subcarpatică. Cum interlocutorul meu stăruia să'i arăt părerea mea asupra expunerii sale, i'am răspuns că nici dânsul, nici eu, nu avem, evident, mandat a trata asemenea chestiuni, dar că'i pot opune, în cadrul acestei conversațiuni cu totul particulare, unelecontra-argumente: 1.blocul româno-polon... nu ar avea nevoie de adaosul relativ slab al Ungariei; 2. dacă dl Orlowski acuză mereu puterile occidentale de a fi făurit barajul Cehoslovaciei contra dorinței firești a Germaniei de a juca un rol preponderent în Europa centrală, de ce consideră dânsul că același rol, jucat de o Ungro-Slovacie, ar fi mai puțin reprehensibil; 3.în sfârșit, îndoiala mea că Ungaria ar fi dispusă să se încadreze într'un bloc Varșovia-București-Buda- pesta, care ar implica renunțarea sa la revizionismul spre Est...

Fără a combate direct aceste contraargumente, dl Orlowski m'a întrebat dacă socotesc că România are un interes direct de a interveni în dezlegarea problemei Rusiei subcarpatice. Tot în numele meu personal i-am explicat că soarta unui ținut vecin interesează întotdeauna pe orice stat, cu atât mai mult când este vorba de un stat aliat, și că există de altfel un aspect al chestiunii care mi se pare extrem de important pentru noi: singura rețea de cale ferată unind Sighetul Marmației de restul țării trece pe teritoriul Rusiei subcarpatice înainte de a reintra, la Halmei, pe teritoriul român. Nu poate fi indiferent, prin urmare, a ști care este țara care ne asigură comunicația între o parte a țării noastre și alta. Ministrul Poloniei mi'a spus... că nu vede de ce nu ni s' ar ceda zona ruteană prin care trece porțiunea de cale ferată Halmei-Sighetul Marmației. M'am văzut silit să'i arăt că'mi este cu neputință să'i urmez, chiar în limitele unui

schimb de păreri amical, pe un astfel de teren și să'i reamintesc legăturile strânse și cordiale dintre țara noastră și aliata ei cehoslovacă.

Părăsind această latură a problemei, dl Orlowski a

căutat să'mi demonstreze că acum ar fi momentul psihologic — «momentul unic» — pentru o reconciliere definitivă între România și Ungaria. «Ar trebui», argumentează D-sa, «să vă folosiți de situația critică în care s^află guvernul din Budapesta care, fără asentimentul României, nu se poate decât cu greu mișca, spre a'i smulge o renunțare definitivă și solemnă la pretențiile sale. Pentru a obține o asemenea renunțare, nu este nevoie să vă părăsiți aliata; ar fi suficient, v'o afirm, să nu vă opuneți la consultarea prin plebiscit a voinței populației din Rusia subcarpatică»... Colegul meu polon m'a asigurat că, în conjunctura prezentă, guvernul ungar ar accepta un aranjament cu România pe baza *statu quo-ului.* Am observat atunci colegului meu polon că bine a făcut să întrebuințeze termenul de „smulgere**, căci m acest caz ar fi o renunțare «smulsă» de noi ungurilor în momente critice, pe care ei n'ar mai respecta-o după rezolvarea crizei, dată fiind mai ales sporirea forțelor de stat...

Considerând că ne întinsesem îndeajuns asupra acestui subiect, am încheiat conversația declarând că România a fost întotdeauna doritoare de a ajunge nu numai la o destindere, dar chiar la relații amicale cu Ungaria și că, în consecință, dacă guvernul ungar ne va întinde vreodată mâna nu o vom respinge, cu condiția să admită ca bază a apropierii dintre noi respectarea fără rezerve a intereselor și angajamentelor noastre.** -

13 octombrie. Knox vine să mă vadă și'mi arată convingerea sa că ungurii nu vor obține, în cadrul negocierilor de la Komămo nici Bratislava, nici Kosice, nici Rusia subcarpatică, și că ei nu vor îndrăzni să atace Cehoslovacia din cauza garanției anglo-frhnceze, a cărei perfectă validitate a confirmat-o personal Kănya. întrebând pe colegul meu britanic cum s'ar manifesta această garanție în cazul unui atac unguresc contra Cehoslovaciei, mi-a răspuns că Ungaria, care are nevoie de sprijinul financiar al Londrei, nu va înfrunta voința Angliei.

Cehoslovacia ar fi ajutată prin România și Iugoslavia, dacă această din urmă țară s'ar decide să acționeze. Knox îmi spune că a explicat guvernului său că în nici un caz Ungaria nu poate fi privită ca un baraj contra imperialismului german, și că virtual frontierele germane se întind până la Porțile de Fier.

14 octombrie. în urma ruperii negocierilor de la Komămo, Darănyi a plecat în Germania spre a solicita sprijinul lui Hitler, iar Czăky în Italia pentru a cere ajutorul lui Mussolini. Bănffy vine să'mi citească textul memoriului îh care dezvoltă ideea ce i-am d^t de a propune numirea unor organe consultative pe lângă Comisariatul Minorităților pentru fiecare din naționalități. Comitetul unguresc ar fi compus din episcopi și personalități de frunte, printre care Bănffy și Szăsz Păi.

18 octombrie. Declarația primului-ministru Imredy făcută agenției oficioase M.T.I. are înțelesul unei alipiri definitive a Ungariei la axa Berlin-Roma. Până acum, Imredy nu voise să se angajeze complet cu Axa, spre a păstra legături și cu democrațiile occidentale. în urma vizitei lui Darănyi la Hitler, guvernul ungar s'a convins că trebuie să supraliciteze Cehoslovacia în avansurile făcute Germaniei-pentru a nu pierde sprijinul Berlinului, de care depinde realizarea revendicărilor sale teritoriale. Colegul meu german, Erdmannsdorf, îmi spune că a fost de față, în Miinchen, la întrevederea dintre miniștrii de externe german și cehoslovac, după aceea avută de Ribbentrop cu Darănyi. în prealabțl, avusese loc o lungă conversație între Hitler și Ribbentrop, pe de o parte, și Chwalkowsky, pe de alta. După aceea, convorbirea, cu Darănyi, iar apoi aceea a lui Ribbentrop cu Chwalkowsky, la care a asistat Erdmannsdorf, și pe care mi'o relatează. Ribbentrop a declarat ministrului afacerilor străine cehoslovac că Germania nu ar fi în măsură să garanteze frontierele Cehoslovaciei dacă acestea nu ar corespunde decât la acelea indicate în oferta delegației slovace la Komămo. Chwalkowsky a răspuns că pune cel mai mare preț pe

garanția Germaniei și că va vedea dacă se mai pot face concesii. A mărturisit însă că dificultățile vor proveni mai ales din partea reprezentanților slovaci și ruteni, care se arată intransigenți pentru a nu pierde popularitatea ce au câștigat

* prin dobândirea autonomiei ținuturilor lor. Cât despre cehi, după cum îmi spusese și consilierul Fișa de la Legația Cehoslovaciei, ei sunt resemnați la orice noi jertfe. Ce deosebire între deznădejdea lor și mentalitatea de „învingători[44] a slovacilor și rutenilor, îmbătați de gloria autonomiei obținute! Colegul meu german consideră pretențiile ungurești mult exagerate și prezentate numai din motive de politică internă. Vor trebui să le reducă simțitor. La Berlin nu se acordă nici o valoare argumentelor invocate spre a demonstra necesitatea unei frontiere' comune polono-ungare. Cât despre argumentele economice dezvoltate pentru a justifica alipirea Rusiei subcarpatice de Ungaria, ele nu sunt serioase, căci se rezumă la nevoia de a importa lemn de acolo! Erdmannsdorf este convins că ungurii, care nu au din partea Poloniei decât promisiunea unui sprijin diplomatic, nu vor risca singuri o aventură militară contra armatei cehoslovace, mult superioare ca echipament și întăriri (informație ce i-a fost dată de Domberg, care, deși numai șef al protocolului, este unul din intimii lui Ribbentrop). Darányi, după câte îmi arată Erdmannsdorf, deși om de treabă, n'ar fi făcut o impresie prea strălucită la Berlin, din cauza lipsei dc cunoștințe geografice locale în regiunile revendicate și a unei imperfecte cunoașteri a limbii germane. Ciar.o ar fi stăruit pentru o întâlnire a miniștrilor dc externe ai cc'or „big four[44] dar germanii s'au opus, în credința că divergențele vor putea fi aplanate pe cale de negocieri.

20 octombrie. Primesc o scrisoare de la Gaf-mcu, anun- țându'mi vizita sa pentru sfârșitul lui noiembrie și rugându-mă să'i înlesnesc atunci contacte cu fruntașii presei i ngarc. îmi mărturisește că'i trebuie „des

prodiges de prudence et d'6qui- libre[4*69] pentru a'și scrie comentariile zilnice din *Timpul.* Presa din Budapesta comentează vizita lui Beck în România și a directorului său de cabinet, Lubienski, în Ungaria drept o supremă sforțare a Poloniei spre a se apropia punctele dc

. vedere român și maghiar și a câștiga guvernul din București pentru proiectul frontierei comune polono-ungare.

21 octombrie. Colegul englez, Knox, îmi citește telegrama primită de la Palairet, ministrul Angliei la București, cu privire la vizita inopinată a lui Beck la Galați, unde se afla regele din cauza manevrelor, și cu care a stat de vorbă timp de trei ore și jumătate. Beck a pledat stăruitor pentru frontiera comună polono-maghiară, nu spre a ne cere avizul, ci pentru a explica o atitudine definitiv luată. Din partea noastră, s'a arătat că avem și mai mult nevoie de o frontieră comună cu Cehoslovacia pentru a trimite direct în acea țară cerealele noastre de care va avea neapărată necesitate, lipsită fiind de regiunile ei agricole transferate Ungariei. Apoi, România nu vrea să mai întindă, pe un nou hotar unguresc de 150 km, fortificații costisitoare ca acelea pe care a trebuit să le construiască la granițele ei apusene. Și nici populația românească din Rutenia subcarpatică nu dorește să treacă sub stăpânirea ungurească. Beck, după cât se pare, nu a îndrăznit să amintească de oferta unei cesiuni teritoriale, în acea regiune, în folosul României, știind că ar fi fost refuzată. Nu a vorbit nici de un „bloc de rezistență contra Germaniei." La plecare, Beck ar fi făgăduit că nu va întreprinde nimic ce s'ar putea împotrivi intereselor românești. I s'ar fi răspuns că singuri românii sunt în măsură să cunoască care sunt propriile lor interese. Primesc vizita noului ministru iugoslav, Rașici, care îmi spune că Stoiadinovici l'a autorizat să declare că guvernul de la Belgrad se opune stabilirii unei frontiere comune polono-ungare.

69 multă prudență și mari eforturi de echilibru

22 octombrie. Orlowski îmi spune că scopul vizitei lui Lubienski (directorul de cabinet al lui Beck) la Budapesta a fost de a se informa asupra tacticii pe care guvernul ungar înțelege s'o adopte pentru obținerea revendicărilor sale teritoriale în Cehoslovacia. I s'a arătat că Ungaria așteaptă un fapt nou spre a putea relua negocierile cu Praga. Faptul nou ar putea consta dintr'o nouă ofertă cehoslovacă susceptibilă a deveni bază de discuții. Dacă nimic nou nu se produce, guvernul ungar se va adresa marilor puteri spre a arbitra diferendul. Lubienski a avut misiunea de a deconsilia recursul la puterile semnatare ale acordului de la Miinchen, ceea ce ar exclude Polonia. Cehoslovacia ar cere, în acest caz, includerea României printre arbitri.

93

Despre misiunea Beck la Galați, colegul polon crede că ea a avut de scop să explice guvernului român interesul primordial pentru Polonia al alipirii Rusiei subcarpatice la Ungaria, și a'l încredința în același timp că nu se va întreprinde nimic la Varșovia care să dăuneze intereselor noastre. Și iar îmi pledează Orlowski cauza frontierei comune polono-ungare; și iar îi subliniez eu necesitatea frontierei româno-cehoslovace.

29 octombrie. Colegul german Erdmannsdorf consideră absolut exclus ca Ungaria să obțină o frontieră comună cu Polonia, trasarea frontierei urmând să fie stabilită pe baza principiului etnic. Corespondenții din Budapesta ai ziarelor polone pregătesc de pe acum atmosfera, arătând că problema Rusiei subcarpatice nu se poate rezolva acum, ci mai târziu, eventual, dacă acel ținut obține independența și vrea să se despartă de Praga. Colegul italian, Vinci, pare amărât de scăderea perspectivelor frontierei comune polono-ungare.

2 noiembrie. Aflăm la Budapesta rezultatul arbitrajului italo-german de la Viena, care dă Ungariei considerabile și nejustificate sporiri teritoriale. Uzhorod și Munkacevo nu sunt locuite de unguri și totuși vor fi alipite Ungariei. Lipsită de șesul ei, Rusisi Subcarpatică

devine neviabilă și ungurii speră, cu ajutorul/Poloniei, să și'o poată însuși cu timpul. Pentru unguri, este punctul de plecare al revizuirii tratatului de la Trianon! Bietul Kobr, colegul cehoslovac, pe care mă duc să'l văd, este doborât de cruda și nedreapta sentință de la Belvedere, îmi spune că Orlowski, aclamat de public, a ieșit pe balconul legației spre a promite realizarea frontierei comune polono- ungare!

8 noiembrie. Vorbind cu un coleg aliat înainte de plecarea sa din Moscova, ambasadorul Franței, Coulondre, i-a spus că Franța ar dori menținerea pactului cu Rusia sovietică — deși nu'i acordă valoare efectivă — spre a împiedica apropierea ruso-germană, dar că lvîoscova este aceea care caută acum să denunțe pactul, tocmai pentru a se putea înțelege cu Berlinul, dându'și seama că niciodată armata franceză nu ar mișca pentru a'i veni m ajutor. întrebat pe ce bază s'ar putea concepe această apropiere, Coulondre a răspuns că ar fi vorba de ches-

tiunea polonă. în aceeași ordine de idei, Csăky, directorul de cabinet al lui Kănya, atribuie concesiunea făcută de Germania, la arbitrajul de la Viena, punctului de vedere italian unei noi cereri de cooperare prezentate lui Mussolini de Ribbentrop, în cursul vizitei sale la Roma. în ce constă această cerere de cooperare? După oarecare ezitare, Csăky a dat să se înțeleagă că a fost vorba de rezolvarea problemei raporturilor dintre Germania și Polonia.

12 noiembrie. Rașici a primit instrucțiuni de la Stoiadinovici să arate în numele său personal — când este întrebat — că sistemul Micii înțelegeri va fi probabil remaniat, dat fiind garanțiile date Cehoslovaciei de marile puteri. Colegul iugoslav îmi spune că guvernul ungar ar vrea să dezvolte numai cu Iugoslavia acordul de la Bled, semnând exclusiv cu acea țară un protocol. S'ar elimina astfel România din înțelegerea de la Bled. Este tactica folosită în trecut pentru izolarea Cehoslova-

ciei. Dar, adaugă Rașici, după cum a declarat'o-Principele Paul Regelui Carol și Stoiadinovici guvernului român, Iugoslavia nu va semna nici un acord cu Ungaria fără România (cum îmi este confirmat și de ministrul nostru de externe).

19 noiembrie. Un nou guvern Imrddy, fără elementele de dreapta pe care primul-ministru le acuza de a frâna reformele sociale (în special agrare) pe care vrea să le înfăptuiască.

întorcându-se de la Londra, unde a însoțit pe Rege în vizita sa oficială, în calitatea sa de ministru de externe, Petrescu- Comnen traversează Ungaria și am prilejul unei lungi conversații cu dânsul între stația Komărom și Budapesta. Consideră vizita lui Carol ca un succes politic, de care pare încântat. Carol a întrebat pe primul-ministru, Neville Chamberlain, dacă este adevătat că Anglia caută să se retragă din Europa centrală și răsăriteană, Chamberlain a negat: „este o impostură germană". Petrescu-Comnen a găsit pe membrii guvernului dornici să strângă relațiile cu România, dar experții i s'au părut mai rezervați. A avut două convorbiri interesante cu Lord Halifax, principalul secretar de stat pentru afacerile străine (se pare, după câte îmi destăinuiesc însoțitorii săi, că ar fi început prin a'l întreba pe Halifax unde își procură un ceai atât de bun,

întrebare ce l'ar fi surprins destul de mult pe ministru, care ar fi răspuns că el nu se ocupă de aprovizionarea cu ceai la Foreign Office!!) Trecând la un subiect mai politic, Petrescu- Comnen îmi spune că i-a arătat lui Halifax necesitatea imperioasă ca cele patru puteri semnatare ale acordului de la Miinchen să acorde acum Cehoslovaciei garanțiile pe care i le-a făgăduit dacă rezolvă problemele ei minoritare. Altminteri, nu ar avea nici o valoare cuvântul dat. Halifax a chemat atunci pe Cadogan și au hotărât împreună ca aceasta să fie una din primele chestiuni de dezbătut cu guvernul francez,

în cadrul conversațiilor de la Paris din săptămâna următoare. în privința relațiilor anglo-române ministrul nostru de externe l'a întrebat pe ministrul englez dacă Anglia ar fi dispusă să coopereze eco- nomicește cu România, fără a se restrânge, bineînțeles, locul Germaniei cu care vrem — și suntem siliți — să-conviețuim prietenește. Halifax s'a arătat favorabil, Leith-Ross însă mai puțin, explicând că, în Anglia, nu se poate impune vieții economice o direcție anumită, ca în țările sub regim totalitar. Dar Petrescu-Comnen îmi spune că a observat: „trebuie căutat totuși un mijloc de adaptare, de unde nu, Europa întreagă va fi a Germaniei/[4] în altă ordine de idei, a fost informat că guvernul din Berlin se opune alipirii Rusiei subcarpatice la Ungaria. Cu prilejul vizitei sale la București, Principele-Regent Paul a promis formal că Iugoslavia nu va trata cu Ungaria fără România. La urmă, Petrescu-Comnen îmi spune câteva amabilități: numai eu — și poate vreo alți doi colegi — am fi miniștri de valoare pe care Regele și guvernul se pot bizui. „II vous sera tenu compte de tout ce que vous avez fait![70]' Știe cât de grea este misiunea mea la Budapesta. îmi comunică, în mod confidențial, că Hory, ministrul Ungariei la Varșovia, a propus lui Franassovici, ambasadorul nostru în Polonia, ca România și Ungaria să ia contact în mod neoficial spre a vedea dacă nu s'ar putea înțelege. Pentru unguri ar putea negocia Bethlen. Regele examinează pe care om politic român fără situație oficială l'ar putea însărcina cu misiunea de a trata cu Bethlen.

21 noiembrie. Prin Maugras și Pipinelis, care dejunează la mine, aflu că Erdmannsdorf a făcut un demers la Ministerul Afacerilor Străine, din ordinul guvernului său, spre a sfătui guvernul ungar să nu ducă lucrurile prea departe în chestiunea Rusiei subcarpatice, spre a nu risca să pună Ungaria într'o situație primejdioasă.

70[1] Se va ține seama de tot ceea ce ați făcut!

începe să transpire în cercurile diplomatice știrea că Rosenberg ar fi lucrând la un plan pentru o eventuală „împărțire" a Rusiei, cu o „Ucrainǎ germanǎ" — proiect care va forma, în 1941, baza politicii hitleriste la Est.

24 noiembrie. Demisia guvernului Imrădy, datorită îndeosebi faptului că Ungaria nu a izbutit să anexeze Rusia subcarpatică din cauza opunerii decisive a Berlinului, și apoi chiar a Italiei.

înregistrez o reacție destul de importantă în legătură cu propunerea de mai sus a lui Hory, relativă la tratative neoficiale între România și Ungaria. Un fruntaș minoritar din Transilvania, Paul Szász, președintele cooperativelor maghiare din Ardeal, cere să mă vadă din partea contelui Bethlen. El începe prin a'mi spune că autonomia Transilvaniei este o utopie cu totul nerealizabilă din cauza opunerii majorității românești a provinciei. Rectificări de frontieră sunt tot atât de excluse și de altfel ar slăbi masa unguréscă din România. Singura soluție ar fi realizarea treptată a făgăduielilor de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918. Pentru a se atinge eventual acel țel sunt necesare luări de contact fără caracter oficial, între personalități cu vază din cele două țări, „pour dăblayer le terrain"[71] în vederea destinderii raporturilor din București și Budapesta. O dată găsite bazele unei înțelegeri, cele două personalități în chestiune s'ar da la o parte, urmând ca organele oficiale să perfecteze acordul. Ar fi util ca, din partea României, să se delege o personalitate aflată, din toate punctele de vedere, pe același plan cu Bethlen. Răspund că, în calitatea mea de ministru al României în Ungaria, nu pot decât saluta cu satisfacție orice încercare de apropiere între țările noastre, legate — peste disensiunile lor vremelnice — de atâtea interese comune, și că voi referi guvernului meu sugestiunea ce mi se face.

25 noiembrie. Maugras vine la mine și îmi spune că,

71 pentru a pregăti terenul

însărcinat fiind a face un demers pe lângă guvernul ungar în chestiunea Rusiei subcarpatice, a spus lui Kănya: „J'avais une demarche ă faire auprâs de vous au sujet de votre attitude dans la question de la Russie subcarpathique mais je crois que mon colldgue allemand s'en est chargă."[72] Maugras n'a insistat, deoarece, după ultimul discurs al lui Imr6dy la Cameră, rezultă că Ungaria a renunțat, sub presiunea germană, să mai revendice Rusia subcarpatică. Kănya i s'a plâns de polonezi, care l'au încurajat degeaba în această direcție și au bătut toba în mod zadarnic.

Gyărfăs, fost senator al partidului maghiar în parlamentul român, vine să'mi vorbească în chestiunea minoritară. Susține că în cazul alcătuirii unui „comitet consultativ pentru minoritatea maghiară", nu ar trebui recurs la „amicul său Szăsz" sau la episcopi, ci la foștii leaderi ai partidului maghiar (adică la dânsul!)

26 noiembrie. Baronul Iosif losika vine și el la mine și'mi vorbește, ca Gyărfăs, contra lui Szăsz. Minoritatea maghiară nu poate fi reprezentată valabil decât de „grofi", conducătorii ei tradiționali. De altfel, om subțire, cu idei aparent conciliante, văr cu Szentkereszty, și care'mi spune că vorbește „ca patriot român"!

27 noiembrie. Regentul refuzând demisia lui Imrădy, formațiunea ministerială rămâne aceeași, în afară de Kănya care își menține demisia.

Vine de dimineață la mine Rașici să'mi spună că Stoiadinovici a atras atenția lui Bessenyey asupra primejdiei ce ar rezulta dintr'o acțiune directă în Rusia subcarpatică-.

Plec la Hegyeshalom, în întâmpinarea lui Carol, care se întoarce în țară, mă urc în vagonul lui și stăm de vorbă timp de două ore până la sosirea la Budapesta. Pare extrem de cordial și de interesat despre ce'i relatez asupra crizei interne din Ungaria, asupra complicității

72 Trebuia să întreprind un demers pe lîngă dumneavoastră în legătură cu atitudinea dumneavoastră în problema Rusiei subcarpatice, dar cred că s-a angajat să facă asta colegul german.

polono-maghiare în chestiunea Rusiei subcarpatice, de unde o tensiune între noi și unguri, aceștia amărâți să constate atitudinea fermă și leală ce păstrăm față de aliata cehoslovacă. Vorbesc de asemenea despre impopularitatea germanilor în Ungaria din cauza opunerii lor la alipirea Rusiei subcarpatice de către statul maghiar și de încordarea, drept consecință, a relațiilor între Berlin și Budapesta. Semnalez totodată doleanțele minoritarilor unguri din Transilvania și prezint unele sugestii în vederea liniștirii spiritelor precum și, pe de altă parte, starea nenorocită a minorității române din Ungaria și ceea ce s'ar putea întreprinde pentru ameliorarea ei. Apoi, raportez cele ce știu despre situația armatei ungare, despre tăierea de către unguri a traficului Halmei-Sighet, despre propaganda maghiară și mijloacele de a o combate. Descriu, la cererea Regelui, personalitățile de frunte din Ungaria și vorbim de diferiții arhiduci ce'și duc traiul la Budapesta. Regele mă întreabă de șansele legitimiștilor și'i arăt că sunt nule, deși mai persistă oarecari sentimente monarhice în unele sectoare ale populației. Amabil, Carol îmi spune că vara lui, Principesa Margareta de Hohenzollem, i-a vorbit cu plăcere de dejunul luat la legație, în primăvara trecută. Regele se arată foarte satisfăcut de vizitele sale la Londra, Bruxelles, Paris și Berchtesgaden. întrebându'l pe Hitler ce ar face Germania în cazul unui conflict româno-ungar, acesta i-a dat următorul răspuns categoric: „Am rămâne indiferenți, deoarece granițele noastre se opresc la Ungaria[4]*. Hitler l'a încredințat că Germania nu are intenția de a ne înăbuși economicește, ci dorește numai să colaboreze cu industria noastră, acordându-ne credite de lungă durată pentru achiziționarea de mașini din Germania. Tratativele vor începe curând, dar la București „spre a nu bate la ochi". Dacă este vorba să ne apropiem de Germania, îmi declară Carol, o vom face direct, fără a ne folosi de intermediari italieni sau poloni. El este deosebit de indignat de purtarea polonezilor: „Beck a procedat față de noi cum procedase față de Franța. Aliat cu Franța, a părăsit-o pentru a

trece de

partea Germaniei. Aliat cu noi, a lucrat cu adversarii noștri unguri.*' Regele se arată favorabil sugestiilor mele privitoare la minoritarii unguri. Bănffy i se pare „capul cel mai bun al lor“, mult superior intelectual lui George Bethlen. Despre ideea unor tratative neoficiale, lansată de Stefan Bethlen, se va consulta cu guvernul. îl bucură vizibil ridicarea Legației Franței din București la rangul de ambasadă. înainte de intrarea trenului în gara din Budapesta, schimb câteva cuvinte cu Urdăreanu. El îmi spune: „Nu știu dacă Majestatea Sa v'a mulțumit, cum intenționa s'o facă, pentru telegramele dum-neavoastră în timpul crizei, care erau singurul element precis în haosul ce ne înconjura.** Este în vagon și Voievodul Mihai, băiat frumușel, dar prea serios pentru vârsta lui. Mă întreabă dacă este adevărat că ungurii fluieră când văd automobile românești și dacă sunt politicoși în hoteluri. îl liniștesc și'i povestesc și anecdote locale spre a aduce un surâs pe fața lui gravă.

29 noiembrie. Erdmannsdorf vine să mă vadă și'mi spune ce furioși sunt ungurii că Germania i'a împiedicat să anexeze Rusia subcarpatică. Amărăciunea este însă mai mare față de Italia, care, deși îi încurajase la început, atât diplomaticește cât și prin presa ei, a remis la Budapesta o notă identică cu aceea a Germaniei „pentru a spune: stop!**

30 noiembrie — 2 decembrie. Șederea în Budapesta a lui Gafencu și Tilea, pentru care dăm un dejun la Legație (cu Tibor Eckhardt, baronul Lang, președintele comisiei parlamentare de afaceri străine; contele Carol Szdchenyi; Oklik, redactor-șef la *Pester Lloyd,* Bălogh, redactor-șef la *Nouvelle Revue de Hongrie* ș. a.) este întunecată de tragica veste a atentatelor de la noi și a omorârii fără judecată a lui Comeliu Co- dreanu și a altor treisprezece legionari (ucigașii lui Duca și lui Stelescu). Este deschiderea unei ere sângeroase cum nu s'a cunoscut de mult în istoria noastră și care ne va

cufunda țara în crude tulburări interne, preludiul intrării noastre în război și al tuturor nesfârșitelor nenorociri ale poporului român, cu sfârtecări ale teritoriului național. Cum Gafencu îmi anunță că va fi numit în curând ministru de externe, în locul lui Petrescu-

Comnen (căzut în dizgrație pentru că încerca să fie ales președinte al Societății Națiunilor împotriva voinței Regelui), pun la cale o întrevedere a sa cu contele Ștefan Bethlen. Acesta din urmă pare încântat să poată sta de vorbă — neoficial — cu un bărbat politic român, pentru pregătirea terenului în vederea unui acord între organele oficiale ale ambelor state. Csâky ne spune însă și mie și lor — în noua lui calitate de ministru de externe al Ungariei — că problema apropierii româno-ma- ghiare nu este încă „matură" și trebuie, ca atare, tratată „cu multă prudență și răbdare". în fond, se teme de germani, susceptibili îndată ce se face un pas în direcția „blocului dunărean". Deviza lor politică — ca și aceea a vechilor romani — este „divide et impera!"

3 decembrie. Adresez guvernului următorul raport asupra politicii externe ungare în situația internațională actuală: „Ieșită din greaua criză care a zdruncinat temeliile păcii europene cu un spor de teritoriu neașteptat și în parte neîndreptățit, sprijinită pe ceea ce credea prietenie neșovăitoare a puterilor «axei Berlin-Roma», Ungaria își prefăcuse dintr'o dată vechiul «complex de inferioritate» de țară învinsă în mentalitatea unui stat biruitor ale cărui tendințe de expansiune nu se mai lovesc de împotrivire. Zăgazul spre năzuințele cele mai îndrăznețe i se părea deschis de încurajările polone. Cu un romantism politic amintind pe acela al lui Napoleon al III-lea, dar fără o bază de dreptate internațională a acestuia, se croia la Varșovia o nouă hartă a Europei, retezându-se ținuturi într'o parte spre a le alipi într'alta, sugerând putințe de concesiuni teritoriale benevole și închegându-se în sfârșit vaste blocuri de state, neconsultate nici asupra intențiilor lor,

nici asupra oportunității țelurilor care li s'ar fi indicat la timp de dl Beck. în acest sistem politic, piesa de rezistență urma să fie o Ungarie puternică menită, pe de o parte, a face legătura cu sud-estul european — prin adeziunea eventuală la Pactul înțelegerii Balcanice — pe de alta, a înăbuși orice veleitate a Rusiei subcarpatice de a se transforma într'un «Piemont» ucrainean.

Deși guvernul din Budapesta, mai realist și mai pofdirat decât cel din Varșovia, nu acorda crezare absolută vastelor

proiecte ce i se destăinuiau, se lăsa totuși atras de perspectivele deschise spre Rusia subcarpatică atât din cauza curentului opiniei publice, cât și din aceea a îndemnurilor Italiei și Poloniei pe care le socotea legate de Germania prin acorduri precise în toate chestiunile. Cum ziarele oficioase italiene și, mai ales, polone nu răsunau decât de apeluri sau somații pentru înfăptuirea hotarului comun polono-maghiar și cum dl Beck învinovățea mereu guvernul ungar de lipsă de energie, acesta a organizat o violentă campanie prin presă și radio contra pretinsei «terori» din Rusia subcarpatică, încurajând trecerea în acel ținut a numeroși agenți provocatori și a unor detașamente de soldați voluntari camuflați în franc-tirori, toți în legătură cu agitatorii veniți din Polonia. Intre timp, armata ungară, mobilizată fără rațiune plauzibilă și cu jertfe financiare enorme, era întărită întruna prin noi și succesive chemări de efective. Mișcări de trupe erau semnalate având scopul de a forma o acoperire pentru forțele de la nord, destinate unei acțiuni în Rusia subcarpatică. Tensiunea devenise din ce în ce mai mare și agenții germani informau Berlinul că acțiunea militară maghiaro-polonă urma să fie dezlănțuită între 20 și 27 noiembrie. Zilele de 20 și 21 au fost desigur cele mai critice.

Atunci, spre surprinderea guvernului ungar — nu mai puțin, desigur, decât a celui polon — s'a produs demersul, amical în formă dar cominatoriu în fond, al

guvernului german. Colegul meu german Erdmannsdorf a arătat lui Kănya — pe atunci ministrul afacerilor străine că «guvernul german sfătuiește guvernul ungar să înceteze acțiunea sa în vederea anexiunii Rusiei subcarpatice deoarece această atitudine, constituind de altfel o jignire a marilor puteri care au dat sentința arbitrară de la Viena, ar putea da naștere unei situații primejdioase pentru Ungaria, în care aceasta nu s'ar putea bizui pe sprijinul Germaniei».

Comunicarea a fost bineînțeles primită cu multă amărăciune de Kănya. Amărăciunea sa a sporit însă atunci când colegul italian, Vinci, i'a înmânat o notă cu conținut identic, pe care el însuși o considera «cam aspră» dat fiindcă avusese până atunci instrucțiuni de a sprijini fără rezervă revendicările

102 maghiare. Ministrul afacerilor străine ungar nu s'a putut opri de a'i arăta că guvernul german fusese mai consecvent, neîngăduind presei să creeze o atmosferă favorabilă cerințelor ungurești, cum procedase guvernul italian.

în același timp, colegul meu francez, Maugras, era însărcinat să intervină pe lângă guvernul din Budapesta pentru a recomanda încetarea agitației în privința Rusiei subcarpatice. «J'avais une demarche ă faire aupres de Votre Excellence au sujet de cette question» — i'a spus lui Kănya — «mais elle devient inutile, je pense, puisque mon collăgue allemand s'en est chargă.»[73]

Totodată, Stoiadinovici vorbea în același fel cu Bessenyey, ministrul Ungariei la Belgrad.

Discursurile primului ministru Imredy... au lăsat în sfârșit opinia publică să înțeleagă... că guvernul ungar nu este în măsură «din cauza elementelor de politică externă pe care le posedă» să recurgă «la o acțiune precipitată care n'ar avea rezultat durabil».

...Dureros pentru unguri trebuie să fi fost pasajul din

73 Trebuia să întreprind un demers pe lîngă Excelența Voastră în legătură cu această chestiune, dar el devine inutil, cred, deoarece colegul meu german s-a angajat s-o facă.

discursul contelui Ciano în care acesta declara: «Cu privire la situația din Rusia subcarpatică, a domnit întotdeauna o completă unitate de vederi între cele două puteri ale Axei, cu toate că o oarecare și binecunoscută presă a încercat să dovedească contrariul... Problema frontierelor... nu mai poate fi din nou pusă în discuție...»

*

Dacă atitudinea Italiei a pricinuit mai multă surprindere și mâhnire, ea este totuși explicată prin presiunea exercitată de Wilhelmstrasse... Ostilitatea cea mare, abia tăinuită în cercurile oficiale, se îndreaptă însă spre Germania. Poliția trebuie întruna să împiedice manifestații dușmănoase în fața Legației Germaniei. Nu există aproape ungur, afară de cei înfeudați nazismului, care să nu critice atitudinea germană față de Ungaria și care să nu preconizeze închegarea unui bloc dunărean pentru «apărarea independenței țărilor mici». Cum și în Germania se observă o adâncă nemulțumire față de politica dusă de guvernul din Budapesta în ultimele săptămâni, răceala provenită în legăturile dintre cele două țări nu mai poate fi ascunsă..."

Adăugam la 5 decembrie: „Plecarea lui Kănya a avut Un substrat politic. în urma insuccesului ungar în chestiunea Rusiei subcarpatice, Imrădy l'a învinovățit de a se fi făcut unealta politicii polone și l'ar fi înfățișat guvernului german ca singurul răspunzător al acțiunii pentru frontiera comună polono-maghiară, ceea ce nu corespunde, de altfel, adevărului. Rolul de țap ispășitor a fost cu atât mai dureros pentru Kănya cu cât el a fost mereu combătut de Beck, în timpul crizei, pentru spiritul său birocratic și lipsa lui de energie."

16 decembrie. Prima mea întrevedere cu Csăky, în noua sa calitate de ministru al afacerilor străine. Ne amintim vremurile când eram amândoi secretari de legație la Roma (1921-1923), el la Vatican, eu la Quirinal. Ne-am regăsit apoi la București (1924—1926). Mă roagă să vin să-1 văd des. îi vorbesc de restituirea aihivelor transilvănene și de ratificarea convenției relative la fundația Gojdu. îmi promite să studieze

chestiunile în spirit conciliant.

Trimit la ministerul nostru un raport privitor la numirea lui Csăky, cu conținutul următor:

„După câștigul teritorial dobândit în dauna Cehoslovaciei, Kănya și-a înaintat demisia din funcția de ministru al afacerilor străine al Ungariei. El se aștepta ca demisia să'i fie din nou respinsă ca în trecut, fie, în cazul în care ar fi fost primită, ca plecarea sa din guvern să fie prilejul unei adevărate apoteoze a activității sale diplomatice, căreia Ungaria îi datora fără îndoială neașteptatul său succes.

împrejurările au voit însă ca retragerea lui Kănya să semene mai mult cu o prăbușire decât cu o apoteoză. Explicația acestei surprinzătoare întorsături trebuie căutată atât în divergențe de ordin personal care despărțeau pe fostul șef al diplomației maghiare de președintele de consiliu, cât și în politica dusă în ultimele săptămâni de către Kănya.

într'adevăr, două temperamente atât de autoritare și voluntare ca acelea ale lui Imrădy și Kănya se puteau cu greu armo-

niza în sânul ministerului. Pe de altă parte, sub presiuțjfeâ opiniei publice și în urma neîncetatelor-stăruințe din Varșovia, Kănya isprăvise prin a urma prea docil indicațiile lui Beck în chestiunea Rusiei subcarpatice, ajungându-se astfel la tensiunea cu Germania.

Astfel fiind situația, Imrădy nu a ezitat să facă din colegul său de la Externe «țapul ispășitor» al nereușitei acțiunii pentru anexarea Rusiei subcarpatice, prezentându-1 lui Hitler și Ribbentrop ca singurul răspunzător al campaniei nesocotite duse împotriva fruntariilor trasate prin sentința arbitrală de la Viena. Dacă gestul de desolidarizare al primului-ministru față de principalul său colaborator ar putea fi criticat din punctul de vedere al eleganței și chiar al adevărului, nu este mai puțin cert că i-a folosit pentru a recâștiga

bunele grații ale Berlinului, ceea ce i-a îngăduit să se impună Regentului Horthy ca șeful dd* guvern cel mai agreat de Germania.

înlocuirea lui Kănya urma deci să aibă și un înțeles simbolic, succesorul său trebuind să înfățișeze o chezășie sigură a alinierii politicii externe a Ungariei de aceea a «Axei»... Factorii determinant ai Ungariei s'au decis atunci să încredințeze portofoliul Externelor contelui Ștefan Csăky, considerat cel mai bine văzut la Palazzo Chigi... și exponentul cel mai reprezentativ al politicii de apropiere de Italia... Noul ministru al afacerilor străine nu încetează de a insista asupra faptului că, pentru dânsul, singurele mari puteri chemate să joace un rol în Europa centrală sunt cele ale axei Berlin-Roma. El accentuează că, sub ministerul său, Ungaria se va rezema exclusiv pe Italia și Germania../[74]

19 decembrie. Serată dată de Imrădy în onoarea lui Ciano sosit pe câteva zile m Ungaria „spre a lua parte la o vânătoare[44]. Am prilejul unui scurt schimb de cuvinte cu dânsul, care se arată destul de amabil. Nu atinge însă chestiuni politice.

23 decembrie. Remaniere ministerială la noi (21 dec.) Gafencu trece la Externe în locul lui Petrescu-Comnen. „Nous gagnonS au change.[44]' îi trimit următorul raport privitor la vizita lui Ciano în Budapesta: „Spre a se evita pierderea de timp în recepții și banchete protocolare, s'a dat ședenii lui Ciano în Ungaria caracterul unei excursii de vânătoare. Ziua, cei doi miniștri de externe plecau la țară să vâneze, sau, mai probabil, stăteau de vorbă într'un pavilion de vânătoare, pe când pasionații sportului împușcau, în numele lor, vânatul Regentului... Impresia generală este că subiectul convorbirilor Ciano-Csâky era de o natură din cele mai gingașe: încercarea Italiei de a alcătui, în zona determinată de «Axă» o grupare care să se sprijine mai mult pe «polul» Roma, decât pe cel Berlin. Mussolini dorea să știe cât mai

74[1] E în beneficiul nostru.

curând pe cine se poate bizui în acest scop, și în schimbul căror angajamente, spre a'și putea hotărî atitudinea față de Neville Chamberlain, cu prilejul apropiatei vizite a acestuia la Roma. Cu Iugoslavia, «Ducele» pare a fi de mult de acord. Mai trebuiau consultate Varșovia și Budapesta. De aici, proiectul de călătorie al lui Ciano în Polonia, care nu a fost amânat decât pentru a nu trezi susceptibilitatea Germaniei... Rămânea deci Ungaria. Mussolini a silit pe ginerele său să accepte de urgență, în ajun de Crăciun, invitația pe care i'o adresase, fără a preciza data, Regentul Horthy...

Se crede în genere că Ciano, fără a da sfaturi de politică internă guvernului ungar, i'a pus la dispoziție... «tezaurul de experiență al regimului fascist». Transpus în termeni mai direcți, s'ar fi sugerat ungurilor-de a lua ca model, pentru înfăptuirea reformelor sociale și a reorganizării lor de stat, mai mult sistemul corporativ italian decât principiile hitlerismului integral.

Pe planul extern, Ungaria a fost sfătuită să'și manifeste în mod și mai clar alipirea ei de axa Berlin-Roma, dat fiind că numai în cadrul politic al «Axei» ar putea guvernul fascist exercita o acțiune în favoarea Ungariei. Cea mai limpede afirmație a apartenenței ei de «Axă» ar fi adeziunea la pactul tripartit anti-Komintem. Csăky a acceptat să procedeze cât mai curând la această adeziune.

Dar mai era un punct de lămurit pentru a îndepărta orice neînțelegere în calea adeziunii guvernului din Budapesta la acțiunea politică a «Axei». Trebuia obținută resemnarea Ungariei față de opunerea Germaniei la înfăptuirea frontierei

comune maghiaro-polone. Guvernul ungar s'a învoit să nu mai stăruie asupra principiilor istorice și politice în chestiunea trasării granițelor ci să adopte definitiv principiul etnic...

Pentru a lega Ungaria de grupul de state menite să graviteze în jurul Romei, Ciano a insjstat cu multă

căldură pentru o apropiere mai strânsă între Ungaria și Iugoslavia, declarând și în cuvântarea sa oficială că «politica italiană se bizuie, în Europa centrală, pe axa Roma-Berlin, pe prietenia Ungariei și pe acordul de la Belgrad...»".

Se crede că, în timpul apropiatei sale vizite la Belgrad, Ciano va căuta să pregătească terenul în vederea încheierii unui acord concret între Belgrad și Budapesta.

24 decembrie. întâlnire cu Pipinelis, Orlowski și Rașici. Ei îmi destăinuiesc informația ce au dobândit că, în urma uciderii lui Codreanu, Germania este extrem de iritată contra guvernului român. Hitler ar fi furios că, îndată după vizita lui Carol la Berchtesgaden, s'a procedat la o represiune sângeroasă, care ar putea fi interpretată ca încuviințată de dânsul, ocrotitorul firesc al mișcărilor de extrema-dreaptă. Ungurii, mi se spune, ar dori să se folosească de prilejul acestei încordări spre a pune pe tapet revendicările lor revizioniste contra României.

29 decembrie. De acest sfârșit de an, primesc din partea generalului Radu Rosetti, o dată cu urările sale, aceste rânduri mult prea binevoitoare: „Mon amitid pour vous a ete chaleu- reusement emue par le concert unanime de louanges que j'ai entendu de toutes parts ă propos de la faţon dont le Ministre de Roumanie ă Budapest a accompli pendant la crise d'aout- septembre — et continue d'accomplir — ses devoirs si diffi- ciles. Et comme ami et comme Roumain j'ai *6t6* fier de vous, d'autant plus qu'ă l'exception de R.Cruțescu vous avez ete le seul reprăsentant du pays dont j'ai entendu bien parter."[75]

75 Prietenia mea pentru dumneavoastră a fost călduros impresionată de corul unanim de laude pe care l-am auzit din toate părțile în legătură cu modul în care ministrul României la Budapesta și-a îndeplinit, în timpul crizei din august-septembrie — și continuă să-și îndeplinească —, datoriile atît de dificile. Și ca prieten, și ca român, am fost mîndru de dumneavoastră, cu atît mai mult cu cît, cu excepția lui R. Cruțescu, ați fost singurul reprezentant al țării despre care am auzit vorbindu-se de bine.

3
1939

Anul 1939 a fost anul începutul tragediei mondiale, un an de dureri familiale pentru mine — pierderea iubiților mei părinți — și, pe plan profesional, terminarea misiunii mele la Budapesta prin transferarea mea la Roma.

Ultimele chestiuni administrative pe care am avut a le trata în acel început de an au fost: chestiunea arhivelor și obiectelor de artă din Transilvania, aflate în Ungaria, a căror retrocedare România o cerea pe baza articolelor 77, 175 și 177 .ale Tratatului din Trianon; și chestiunea relativă la reglementarea definitivă a afacerilor Fundației Gojdu, pentru ratificarea căreia primisem chiar depline puteri regale. Nici una din aceste chestiuni nu au putut fi însă rezolvate în timpul misiunii mele, din pricina tergiversărilor și amânărilor guvernului ungar.

Din punctul de vedere politic, o problemă importantă pe care o avea de examinat guvernul român era propunerea fostului prim-ministru ungar Stefan Bethlen de a se începe tratative oficioase între două personalități de frunte ale ambelor țări spre a se netezi terenul în vederea inițierii de negocieri oficiale care să ducă la o destindere între București și Budapesta. Sosit subit în țară din cauza bolii tatălui meu, discut, în cursul unui dejun la Gafencu — la care mai asistau, între alții, Tilea și Victor Bădu- lescu și Crețeanu — asupra personalității române pe care ar urma s'o punem în legătură cu contele Bethlen în acest scop. Lui Gafencu i se pare că Vaida — fost prim-ministru și el, transilvănean și el — ar fi cei mai indicat. In orice caz, sunt autorizat să'i comunic lui Bethlen că suntem dispuși să intrăm pe calea conversațiilor oficiale. La dejun se mai vorbește și de situația generală. Gafencu îmi confirmă și dânsul încordarea relațiilor noastre cu Germania, întrucât Hitler nu'i iartă lui Carol măsurile sângeroase de represiune contra Gărzii de Fier, la așa de scurt

interval după întrevederea de la.Berchtesgaden. Goring și Ribbentrop au înapoiat decorațiile ce le remisese Regele. Diplomația hitleristă ațâță pe unguri și bulgari împotriva noastră, iar presa berlineză ne atacă fără încetare. Se vede că

Hitler ar vrea zor-nevoie să'l debarce pe Carol. „Dar avem și noi ac de cojocul nemților" spunea Gafencu, „căci vom căuta să ne apropiem de Italia, care se străduiește să înjghebeze un bloc tainic de state pentru a rezista contra hegemoniei Berlinului.[4]' El are și dovezi de „gelozia" născândă a Germaniei față de bunele noastre raporturi cu Italia, astfel încât se aștepta la apropiate reacții. Crețianu mă ia la o parte și'mi destăinuiește că știa precis, în calitatea sa de secretar general, că mi s'ar încredința îndată o ambasadă, dacă n'ar fi "Budapesta un post atât de important în împrejurările de față încât nu mi s'ar putea găsi înlocuitor! „Dacă aș putea", adăugă el foarte amabil, „v'aș tăia în felii pe tine și pe Radu Cruțescu, o felie din fiecare post important, căci voi sunteți «așii» diplomației noastre!"

întors la post, iau parte la primirea obișnuită a Regentului Horthy de anul nou. Oprindu-se în fața mea îmi cere — pentru prima dată — vești despre Rege, cu care îmi spune că a avut un schimb de telegrame. Nu adresează însă nici un cuvânt cehilor, meschinării la care nu m'aș fi așteptat din partea sa.

Conversații interesante la un dineu oferit de fostul ministru de finanțe Făbinyi. Arhiducesa Ana îmi dă amănunte despre vizita lui Carol în Germania, căci se afla tocmai atunci la sora ei, Principesa Margareta de Hohenzollem. Regele a fost, se pare, foarte jignit de lipsa de atenții a oficialității germane. Hitler n'a venit să'l primească la gară, ci i'a trimis pe Meissner să'l salute, mărginindu-se să'l întâmpine la intrarea în Berghof. Cu toate că Regele îi ceruse o întrevedere între patru ochi, Hitler l-a primit în prezența lui Ribbentrop. N'a putut fi astfel nici un moment singur cu Fiihrerul,

ceea ce l-a supărat mult pe Carol. Cât despre Goring, avea pretenția ca Regele să se deplaseze până la el, pe când contrarul ar fi fost protocolul. După multe negocieri s'a ajuns la un compromis: s'au întâlnit la jumătate drum... în vagonul-salon al lui Goring. „Cest comme cela qu'ils sont les Nazis", oftează frumoasa Arhiducesă, născută Principesă de Saxa, „si je vous racontais tout ce qu'ils on fait ă mes frăres, je n'en finirais plus."[76] Arhiducesa Ana are amabilitatea de a adăuga că, la un dejun la sora ei, s'a vorbit mult de soția mea și de mine, Regele lăudându-ne mult pe amândoi: „il a parld si gentiment de vous deux que cela m'a fait un răel plaisir[77]'... Imrădy de față și el la acel dineu, mă ia la o parte ca să mă întrebe de ce noi, românii, ne-am opus atâta atribuirii Rusiei subcarpatice la Ungaria, care ar fi reprezentat o chezășie și pentru țara noastră. Ii răspund că nu noi am zădărnicit năzuințele maghiare, ci Germania. Adaug cu o jumătate de surâs: „Dacă Berlinul vă lasă să faceți hotarul comun cu Polonia, parcă m'aș face forte că v'am lăsa și noi!" „Vă mulțumesc'[4], îmi răspunde el râzând, „dar vedeți că tocmai Berlinul nu ne lasă/[4] La rândul meu, replic: „Atunci de ce ne faceți reproșuri nouă, și nu germanilor?'[4]

Tot la același dineu, baronul Văy, secretar de stat la Președinția Consiliului, se apropie de mine ca să'mi mulțumească pentru că, în urma intervenției mele, statul român a plătit soției lui, născută Bissingen, și surorilor ei cuvenita despăgubire pentru exproprierea terenului lor de lângă Mureș unde s'a construit un aerodrom.

Cu Csăky am o lungă conversație, a doua zi, la minister. Pare să prețuiască spiritul conciliant de care

76 Așa sînt naziștii; dacă ar fi.să vă povestesc tot ce le-au făcut fraților noștri, n-aș mai sfîrși.

77[1] a vorbit așa de frumos despre dumneavoastră amîndoi îneît mi-a făcut într-adevăr plăcere s-ascult...

dă dovadă guvernul român în ceea ce privește legăturile cu Ungaria și chestiunea minorităților. Ar dori o cât mai substanțială îmbunătățire a relațiilor româno-maghiare, dar evoluția va trebui efectuată treptat și discret spre a nu da Germaniei impresia că vrem să constituim un bloc dunărean îndreptat contra intereselor ei. Crede că este și părerea Romei, fără a'mi arăta însă pe ce bazează această credință a sa. îmi destăinuiește că guvernul din Budapesta va adera în curând la pactul anti-Komintem și va ieși din Societatea Națiunilor, ceea ce constituie un botez pentru cei ce vor să intre în „Axă[44]. „Nu poți avea simultan două confesiuni[44], îmi spune el, „și confesiunea Ungariei este aceea a axei Berlin-Roma.[44] Mă întreabă dacă România ar adera și ea eventual la pactul anti-Komintem. îi răspund arătându'i cu degetul pe hartă poziția geografică a țării noastre.

Tratativele cu contele Ștefan Bethlen

Bethlen vine să mă vadă la legație la 11 ianuarie, spre a mă înștiința că a luat contact cu Csăky și că acesta i'a arătat că se învoiește în totul ca guvernele din București și Budapesta să înceapă convorbiri neoficiale și preliminare în vederea normalizării și destinderii raporturilor dintre cele două țări. M'a întrebat dacă guvernul român este dispus să desemneze o personalitate cunoscătoare a stării din Ardeal, cu care el ar putea iniția conversațiile.

Gafencu îmi comunică intenția guvernului de a'l desemna pe Vaida-Voievod ca „partener" al lui Bethlen și mă roagă să'l sondez în această privință pe Vaida-Voievod. Sosesc în Cluj în 17 februarie și Vaida mă reține la dânsul acasă — dejunul și ceaiul — de la ora 10 dimineața la 7 seara. Acceptă să stea de vorbă cu Bethlen și propune ca loc de întâlnire castelul lui Nicolae Bănffy în împrejurimile Clujului. Apoi îmi vorbește de trecut, de împrietenirea lui, înainte de război, cu cercurile „Gross Oesterreich", de desele sale întrevederi cu Arhiducele Franz-Ferdinand, la castelul Belvedere din Viena, și de activitatea sa în parlamentul

de la Budapesta. în plină Cameră a citit odată o serie de epigrame contra ungurilor, făcute de dânsul, sub cuvânt că deputății trebuie să afle „starea de spirit nemulțumită din Ungaria contra rasei dominante". Odată a fost împiedicat să vorbească de către trei deputați care se așezaseră în jurul lui și'l apostrofau cu insulte. Unul din ei, un anume Sebestycn mi se pare, sub regimul românesc, se îmbulzea la Vaida. îmi spune că a căutat mereu să fie nepărtinitor și generos față de minoritarii unguri. Consultat într'o îriiprejurare de la centru, asupra numirii unui prefect la Alba, l'a propus pe sub-prefect, un Szăsz, fost vice-foispăn ungur, considerându'l un om onorabil cu care românii s'ar putea înțelege. Dar recunoștința nu este întotdeauna o însușire omenească și, la viitoarele alegeri de la Alba, același Szăsz i-a opus drept contracandidat lui Vaida pe însuși fiul său, Szăsz Pal, pe care, în mod fraudulos, l-a proclamat ales... cu un vot de majoritate! în fața Curții administrative, Vaida a putut dovedi că unul din

alegătorii lui Szăsz era falit, altul absent, făcându'și cura la Karlsbad, iar al treilea era... mort. în cazul cel mai defavorabil, Vaida ar fi avut astfel două voturi majoritate, dar Curtea nu i'a dat dreptate sub pretextul că n'ar fi achitat complet taxele de recurs. „Acum", observă Vaida, „Szăsz Păi mă salută de departe, cu plecăciuni și surâsuri mieroase.** Vaida se arată foarte ironic față de regimul lui Carol și ia în zeflemea uniformele Frontului Renașterii Naționale. Uciderea lui Codreanu i se pare o greșeală politică capitală. A fost vorba să fie numit ambasador la Berlin, dar față de reacția rezervată la Wilhelm- strasse s'a renunțat la proiect. în tot timpul lungii convorbiri în casa din fața Teatrului Național din Cluj, înconjurat de stampe vechi reprezentând pe Horia, Cloșca și Crișan, Vaida s'a arătat plin de bonomie, de simplicitate și de umor.

Comunic lui Bethlen că Vaida va fi convorbitorul lui și, potrivit indicațiilor lui Gafencu — care nu prea are

încredere în finețea de negociator a lui Vaida —, îi adaug că, independent de acele convorbiri, ministrul de externe român va fi întotdeauna dispus să examineze cu bunăvoință orice propunere concretă ce i-ar fi transmisă prin mine. Cât despre întrevederea cu Vaida, rog pe Bethlen să se înțeleagă direct cu Bănffy, în casa căruia se vor întâlni.

La 24 februarie primesc însă din nou vizita lui Bethlen, care îmi spune că, după matură chibzuință, nu consideră nimerită propunerea lui Vaida ca întâlnirea să aibă loc la Bănffy și aceasta pentru 'următoarele motive: 1. Bethlen este atât de cunoscut în Transilvania încât prezența sa acolo ar crea oarecare senzație și ar împiedica menținerea secretului de care trebuie înconjurate conversațiile; 2. Bethlen se teme că, dacă se află că negocierile oficioase între guvernul român și cel ungar sunt duse în casa leaderului minoritarilor maghiari, opinia publică românească va fi iritată. Privitor la acest al doilea motiv, Bethlen îmi spune: „Să presupunem că noi ungurii am avea tratative cu germanii în privința minoritarilor germani din Ungaria, niciodată opinia noastră publică n'ar admite ca ele să aibă loc la Basch (conducătorul minorității germane).** Un al treilea motiv pe care mi'l destăinuiește Bethlen — și pe

care mi'l confirmă în aceeași zi Bănffy — este că acesta din urmă nu ar fi dispus să'și pună castelul de lângă Cluj la dispoziția celor doi negociatori, nedorind ca numele său să fie amestecat în această chestiune. ‚Am norocul de a fi bine văzut de guvernul român", îmi arată Bănffy, „și n'aș vrea să risc să'mi pierd această situație dacă tratativele, duse la mine în casă, ar eșua eventual." In consecință, Bethlen propune ca Vaida și cu el să se întâlnească într'o localitate în Italia. Raportez, bine-înțeles, guvernului aceste două conversații avute cu Bethlen și Bănffy. Se prezintă însă și altă soluție posibilă și care ar trebui să fie acceptabilă celor două părți,

anume ca întrevederea Vaida-Bethlen să aibă loc la Mocsonyi, la țară.

La 24 mai însă, Bethlen îmi arată că, dat fiind ultimele discursuri ale lui Csăky în care a propus guvernului român tratative directe în vederea unui acord minoritar, urmează să mai ia contact cu ministrul afacerilor străine spre a afla dacă guvernul ungar este tot dispus să'i încredințeze lui ducerea negocierilor din partea maghiară. în orice caz, el consideră preferabil ca eventualele sale conversații cu Vaida să aibă drept cadru o localitate neutră, în Italia de pildă.

Realitatea trebuie să fi fost că, informat de intențiile ulterioare ale lui Hitler în Cehoslovacia, ca și de modificările ce s'ar putea produce în Europa centrală, guvernul ungar a socotit mai prudent să nu'și lege mâinile prin tratative cu România. Astfel s'au terminat negocierile cu Bethlen.

*

Politica inițiată de Csăky de la preluarea conducerii Ministerului de Afaceri Străine avea drept țel o cât mai strânsă alăturare pe axa Berlin-Roma. De aici, graba cu care, din îndemnul său, guvernul ungar a aderat la pactul anti-Komintem' De aici, de asemenea, încercările lui de a cimenta apropierea de Belgrad printr'un instrument diplomatic — refuzat de Iugoslavia fără participarea României — spre a complace mai ales Italiei, căci se socotea un mare favorit la Palazzo Chigi. Din memoriile lui Ciano reiese însă că era departe de a fi prețuit la Roma după cum își închipuia. îi sta în cale însă

opoziția pe care i'o făcea pe atunci fruntașul vieții politice maghiare, contele Ștefan Bethlen. Acesta era îngrijorat de influența crescândă a Berlinului asupra Ungariei, și dezaproba în totul legea antievreiască a lui Imredy care dezvăluia până la ce grad Budapesta era servilă față de Hitler. Dar guvernul — și îndeosebi Csăky

— dădeau a înțelege că, pe măsură ce Ungaria se aliniază de Reich, cresc și perspectivele maghiare de a'și vedea totalitatea revendicărilor satisfăcute. Bethlen și Eckhardt se arătau însă hotărâți să ducă lupta împotriva proiectului de lege contra evreilor, susținuți fiind pe sub mână de însuși Regentul Horthy, care dcstăinuise colegului meu englez, Sir Geoffrey Knox, că va refuza să promulge o asemenea lege.

In același timp, ambasadorul Angliei la Berlin raporta la Foreign Office că, în urma presiunilor depuse de fruntașii naziști, Hitler ar fi ajuns la concluzia că trebuie să dezlănțuie războiul în cât mai scurtă vreme, înainte ca puterile occidentale să'și poată desăvârși reînarmarea. Am, în această privință, schimburi interesante de informații cu noul coleg britanic, Owen St. Clair O'Mall.

La începutul lui ianuarie vine să mă vadă deputatul jaburist Arthur Henderson, fiul liderului cu același nume (fost președinte al Conferinței Dezarmării), înmânându-mi o scrisoare de introducere de la Sir Geoffrey Knox. îmi arată că a văzut pe Horthy, pe Bethlen, pe Eckhardt și pe Csăky și că ar dori acum să plece la noi în țară spre a avea convorbiri cu Regele și conducătorii noștri politici. Va transmite Regelui un mesaj din partea lui Horthy. Pare cuprins de panică față de înaintarea germană și ar vrea să vadă țările din bazinul dunărean strâns unite spre a constitui un baraj.

Eckardt pare să împărtășească aceleași iluzii. îmi spune că singura speranță ce poate avea față de politica oportunistă de apropiere de Germania, practicată de Imredy și Csăky, este că o dată definitiv legată de axa Berlin-Roma, Ungaria va avea mai multă posibilitate de contacte permanente cu celelalte țări din aceeași zonă, în vederea constituirii unui grup de state capabil să formeze o contrapondere față de presiunea crescândă a Reichului hitlerist. Eckhard îmi mărturisește că atât el, cât și

Bethlen sunt foarte satisfăcuti de noua politică adoptată la noi față de minorități. Sunt amândoi convinși de necesitatea limpezirii atmosferei dintre țările noastre, dar o apropiere între noi nu poate fi concretizată printr'un act, nici măcar proclamată oficial, din cauza opunerii categorice a Germaniei, întotdeauna îngrijorată de putința închegării unui bloc sud-est european care i'ar îngreuna expansiunea. Hitler nu admite decât o apropiere ungaro-iugoslavă, poate și din pricina prieteniei personale între Goring și Stoiadinovici. Kănya a destăinuit lui Eckhardt că plecarea sa din guvern ar fi fost impusă de Hitler, care nu i-ar fi ierta? încheierea acordului de la Bled și nici prezența miniștrilor României și Cehoslovaciei în gara Berlin, la sosirea Regentului Horlhy. In împrejurările de față deci și spre a nu se trezi mânia Fiihrerului, tot ce s'ar putea face ar fi strângerea de fapt a relațiilor româno-maghiarc pe baza unei politici minoritare tolerante care să ajungă la un fel de „condominiu moral și cultural în Transilvania".

întors din București, Henderson dejunează la mine cu Nicolae Bănffy. El continuă să lupte pentru o apropiere româno-ma- ghiară. Regretă că Imredy a refuzat să'l primească după șederea sa în România, de teamă să nu pară că el, primul ministru ungur, încuviințează un plan neplăcut la Berlin. în schimb a fost, pentru a doua oară, la Horthy, care s'ar fi arătat favorabil unei destinderi cu România. A recunoscut și dânsul că drepturile coroanei Sf. Ștefan asupra Transilvaniei nu constituie o bază practică de discuție, care trebuie căutată mai degrabă în garanții minoritare. Horthy s'a arătat mulțumit de eforturile guvernului român în această privință. Pe de altă parte i s'a plâns de pretențiile Germaniei în favoarea conaționalilor ci din Ungaria și care — observă cu umor Henderson — sunt identic aceleași pe care Horthy le reclamă de la români pentru maghiarii din Ardeal!

*

La 18 ianuarie înaintez la minister raportul următor, relativ la faza de atunci a raporturilor româno-ungare: „Cu toate că poziția tradițională a Ungariei este îndreptată în aceeași măsură

împotriva tuturor statelor succesoare ale monarhiei dualiste care stăpânesc foste teritorii ale coroanei Sf. Ștefan și independent de faptul că scopul final al politicii externe ungare este redobândirea cât mai multora din ținuturile pierdute, acțiunea diplomatică a Budapestei știe să se mlădieze după necesitățile momentului și potrivit cu vântul care bate în Europa. Astfel se explică cum, tinzând la izolarea Cehoslovaciei, pe care o socotea sortită neînduplecatei voințe de nimicire a hitlerismului, a căutat, la Bled, o apropiere de Iugoslavia și România. Tot astfel, după răfuiala cu Praga, adoptă o atitudine ostilă țării noastre, nu atât din răzbunare pentru eșecul ideii «hotarului comun» polono-maghiar pe care îl atribuie în mare parte opunerii noastre, ci pentru că i se pare că România, aflată pe una din căile de scurgere ale expansiunii germane spre Ucraina, trebuia în mod fatal să ajungă la e ciocnire de interese cu Reichul, din care Ungaria, hotărâtă a se supune — dacă nu chiar a înlesni — îndeplinirea năzuințelor Berlinului, ar fi tras foloase substanțiale. Trebuia, deci, i/olată România și, în acest scop, câștigată Iugoslavia și întărâtată Bulgaria. Pe de altă parte, trebuia închegată solid — cheagul urmând a'l constitui concesiuni pe planul intern și extern din partea Ungariei, și angajamente precise din partea Rcichului — prietenia cu Germania. Atitudinea guvernului din Budapesta față de România depinde astfel în primul rând de măsura în care se simte — sau își închipuie că este — încurajat la Wilhelmstrasse. De aceea s'ar putea spune fără exagerare că legături mai temeinice și trainice între România și Ungaria nu se stabilesc la Budapesta, ci la Berlin...

De altfel, adevărata panică față de penetrația germană pe care o constat aci mai pretutindeni

îndeamnă cercurile politice ungare, în conjunctura actuală, să caute un contact oficios cu România, din care să poată rezulta solidarizarea anumitor interese. Politica conciliantă a guvernului român față de minoritarii unguri a fost privită la Budapesta ca un argument bine venit pentru a explica opiniei publice rațiunea și utilitatea unei destinderi cu România. Dacă ideea a prins mai tare în cercurile opoziției (Bethlen, Eckhardt), este pentru că acele cercuri,

lipsite dc grijile răspunderii, pot să nu țină seama de susceptibilitățile germane. Guvernul, și presa pe care o influențează într'o atât de largă măsură, nu par nici ele opuse la schițarea unui gest discret de apropiere, dacă nu se lovește de liniile mari ale politicii germane, dacă este privit favorabil la Roma și, mai ales, dacă evenimentele ar dovedi că nu sunt perspective de a obține pe altă cale îndeplinirea unor năzuințe, al căror anacronism este uneori recunoscut de mințile mai luminate...

Fără a trage desigur concluzii pripite, .. .trebuie constatat că se produce în momentul de față o ușoară destindere în relațiile româno-ungare. Destindere momentană evident, după cum sunt momentane toate pozițiile politice, dar care, *daca se menține pacea,* ar putea constitui un element favorabil dezvoltării raporturilor dintre țările bazinului dunărean."

*

După o tristă ședere la București cu prilejul încetării din viață a iubitei rhele mame, mă întorc la Budapesta unde, între timp, a fost format un nou guvern sub președinția Contelui Paul Teleki, cunoscutul geograf, un om de înaltă valoare morală, dar lipsit de anvergura cerută unui șef de guvern. Demnitatea vieții lui și lipsa de contururi prea accentuate ale personalității lui politice imprimau fizionomiei sale sufletești caracterele unui arbitru, mai degrabă decât ale unui conducător. Viitorul era să arate că acest om de mare onestitate a

preferat moartea violării angajamentelor luate. Era văr cu Bethlen, care stăruise să i se încredințeze locul de prim-ministru. Prin mamă, era grec (țigaretele Muratti), dar avea și legături de familie românești, soacră-sa, contesa Bissingen, fiind născută Mocsonyi. Prânzind cu el la Regentul Horthy, mă asigură că va face tot posibilul pentru o apropiere cu România. Are și un pasaj relativ amical față de țara noastră în discursul său program. Concomitent, primesc o scrisoare din partea Contelui Sze- chenyi, șeful familiei, în care îmi mulțumește pentru că, în urma intervenției mele, a fost așezată din nou la Porțile de Fier o placă amintind de rolul strămoșului lor la construirea șoselei din acea regiune. Cât despre Csaky, el nu mai vrea să pome-

117 nească de acordul de la Bled, care a jignit pe germani pentru că a fost încheiat în timpul vizitei lui Horthy și Kănya la Berlin și putea astfel fi interpretat drept o contramanifestație. Dar pe baza acelui acord — care, fiind în vigoare n'ar mai avea nevoie să fie amintit — s'ar putea prea bine duce mai departe negocieri între țările noastre. Prost proroc, bietul Csăky mă asigură, pe temeiul conversațiilor pe care le'a avut recent la Berlin, că, în orice caz, nu va fi război în anul acesta, 1939!!

La 7 martie, moare Patriarhul Miron la Cannes și Armand Călinescu devine președinte al Consiliului în locul său. Este oarecare destindere româno-ungară în aer. Fi-va trainică? Bănffi vine să mă vadă, foarte măgulit de atențiile avute pentru dânsul la București. La masă, la Palat, a fost trecut îndată după foștii, miniștri, și Regele a stat de vorbă zece minute cu dânsul *în nemțește,* îndemnându'l să'și supună doleanțele lui Călinescu, ceea ce a și făcut fiind primit cât se poate de amabil de către primul ministru. Teleki, președintele de Consiliu ungar, mă primește, la rândul său, în modul cel mai curtenitor, încredin- țându-mă că a și întocmit proiectul de lege pentru ratificarea convenției relative la Fundația Gojdu.

Printre colegi, optimism la unii, pesimism la alții. Din prima categoric fac parte noul coleg francez Guerlet —

care vede în constituirea ministerului Teleki o distanțare de „Axă" — și Rașici care vede simptomele unei apropiate „prietenii născânde" între România și Ungaria și îmi spune „cât sunt eu de iubit la Budapesta", toți ungurii vorbindu-mă de bine și „cu simpatie pentru situația mea delicată aci"! In categoria pesimiștilor — și deci a celor care întrezăresc mai clar viitoarele desfășurări — trebuie să trec pe prietenul meu, Pipinelis, îngrijorat îndeosebi de revendicările teritoriale bulgărești.

Pesimismul — pe care, din păcate, îl împărtășesc și eu — în ceea ce privește situația internațională — pare îndreptățit, căci puțin după aceea, la 14 martie, Slovacia — încurajată de Hitler politic și financiar, prin intermediul lui Tiso, Karmasin și Tuka — se declară independentă, iar trupele germane năvălesc în ceea ce denumesc „Cehia" ocupând Mărisch-Ostrau și marile uzine de la Wittkowitz (asupra cărora își aveau ochii ațintiți

 guvernanții de la Varșovia). Hache, președintele ceh, și ministrul său de externe, Chwalkowsky, sunt chemați de Hitler la Berlin și parcă se repetă tragedia de la Berchtesgaden cu Schuschnigg! Guvernul ungar este cuprins de o neliniște, care seamănă mult cu o adevărată panică, panica de a'și vedea țara încercuită de Germania hitleristă. în același timp, apar din nou năzuințele spre Rusia subcarpatică, rămasă acum izolată de Praga. Se procedează la o discretă mobilizare parțială spre acea graniță. Văd în aceeași zi pe Vomle, secretar de stat la Externe și'i comunic din partea guvernului: „La Roumanie s'intdresse de prăs au sort de la Russie subcarpathique et ne saurait reconnaître de changement ă la situation actuelle, telle qu'elle a dte etablie par l'arbitrage de Vienne, qu'ă la suite d'une entente entre tous Ies Etats interesses, y compris, dvidemment, la Roumanie."* Vomle notează în scris cele ce'i spun, dar își exprimă oarecare surprindere: „La Roumanie n'a pourtant pas 6te pârtie ă l'arbitrage de

Vienne."[78] [79] Răspund: „La Pologne non plus, et cependant je pense que vous ne contestez pas qu'elle a aussi des interets en Russie subcarpathique/'[80]

Sfătuiesc ca trupele ungare ce înaintează acum în Rusia subcarpatică să nu depășească linia Hust-Vizkov. Adaug că trupele române concentrate la frontiera de nord nu vor trece dincolo de graniță decât în cazul în care interesele noastre ar fi lezate. Demersul meu este făcut pe ton amical și considerat ca atare de interlocutorul meu. Pe scară, aflăm moartea eroicei și credincioasei aliate Cehoslovacia, anexată pur și simplu de Hitler. Nenorociți! Hacha și Chwalkowski au fost siliți, la 15 martie, să'și semneze singuri actul de deces, actul de deces al patriei lor. Cât despre stinghera Rusie subcarpatică, se pare că Berlinul încuviințează acum să fie preluată de Ungaria.

*

Criza din martie. (Rusia subcarpatică și mobilizarea ungară.;

Subsecretarul de Stat, Vomle, mă roagă să trec la dânsul la 16 martie și'mi remite o notiță cu cuprinsul următor:

„Les masses et Ies dirigeants du peuple de la Russie subcarpathique ont saisi le gouvemement hongrois d'une demande, en le priant d'occuper militairement, sans ddlai, la terre (sic) habitäe par les Ruthänes, dans le but de râtablir rapidement la sdcurită personnelle et la s6curit6 des biens sur ce territoire.

Le gouvemement hongrois a accepts la demande (sic). L'armäe hongroise quitte les positions occupies par elle jusqu'ici sur le tenitoire de la Russie subcarpathique,

78 România este interesată îndeaproape de soarta Rusiei subcarpatice și nu va recunoaște vreo schimbare a situației actuale, așa cum a fost ea stabilită de arbitrajul de la Viena, decît ca urmare a unei înțelegeri între toate statele interesate, inclusiv, evident. România.

79 Totuși, România n-a fost reprezentată la arbitrajul de la Viena.

80 Nici Polonia, și nu puteți nega că are și ea interese în Rusia subcarpatică.

confor- măment ă l'ordre rețu et se porte en avant et prendra position sur la terre ruthăne.

Notre armde dispose ă present de telles forces que, d£jă de ce fait elles ont condamnd d'avance ă un echec complet toute resistance ou attaque qui pourrait se produire. Aussi l'armee hongroise est-elle en mesure d'occuper la Russie subcarpathique et d'etablir l'ordre normal dans le plus bref ddlai possible et, ce qui est ă esp6rer, sans effusion de sang.

Naturellement, au cours de sa progression (sic), l'armee hongroise respectera scrupuleusement le territoire et les interets en connexion avec la frontiere des pays avoisinant l'ancienne Russie subcarpathique. De plus, elle a rețu des instructions sdvăres pour dviter meme l'ap^arence de toute action contraire (sic).'[q]

[1] Masele și conducătorii poporului din Rusia subcarpatică au trimis Guvernului ungar o cerere, rugîndu-1 să ocupe militar, fără întîrziere, pămîntul (sic) locuit de ruteni, în scopul de a restabili rapid securitatea personală și securitatea bunurilor pe acest teritoriu.

Guvernul ungar a acceptat cererea (sic$_z$. Armata ungară părăsește pozițiile ocupate de ea pîhă acum pe teritoriu^{i} Rusiei subcarpatice conform ordinului primit și înaintează pentru a lua pc ziție pe pămînt rutean.

Armata noastră dispune actualmente de asemenea forțe îneît, deja din acest motiv, ele au condamnat dinainte la un eșec complet orice rezistență sau atac ce s-ar putea produce. Astfel, armata ungară este în măsură să ocupe Rusia subcarpatică și să stabilească ordinea normală în cel mai scurt timp posibil și, ceea ce e de sperat, fără vărsare de sînge. ~

Normal, în cursul înaintării sale, (sic) armata ungară va respecta scrupulos teritoriul și interesele în legătură cu. frontierele țărilor vecine cu fosta Rusia subcarpatică. Mai mult, a primit instrucțiuni severe pentru a evita chiar aparența oricărei acțiuni contrare (sic).

După înmânarea acestei notițe, redactată într'o franțuzească atât de regretabilă, subsecretarul de stat mi'a declarat că: 1. trupele ungare vor ocupa întreaga Rusie subcarpatică și că 2. guvernul ungar, dorind sincer relațiile cele mai strânse și amicale cu România, vrea ca alipirea acelui ținut să fie adusă la îndeplinire în

completă înțelegere cu ea. Totodată, Vomle mă ruga, în numele lui Csăky, să intervin la București pentru ca trupele române de la frontieră să primească, la rârrtful lor, ordinul de a se feri de orice conflict cu trupele ungare, evi- tându-se astfel incidente ce ar putea degenera. Tarn răspuns că tocmai pentru a preveni asemenea incidente, i'am sugerat în ajun ca trupele ungare să nu depășească o anumită linie. S'ar putea, la nevoie, fixa o linie și mai redusă, care să cuprindă zona comunelor românești (Apșa de mijloc, Apșa de jos, Ocna-Slatina și Biserica Albă), ca și linia ferată Vișăul-Iașina spre Polonia. Vomle mă asigură că va transmite propunerea mea guvernului și că, o dată atinsă frontiera polonă, acesta va declara în mod solemn că înțelege să respecte toate frontierele și interesele țărilor vecine. De fapt, guvernul ungar a refuzat propunerea, dorind a ocupa imediat întregul ținut.

Erdmannsdorf îmi confirmă că alipirea Rusiei subcarpatice la Ungaria se făcuse cu învoirea Germaniei. în deznădejdea sa, guvernul Rusiei subcarpatice, prezidat de Voloșin proclamă unirea cu România și adresând un apel de ajutorare guvernului din București, se refugiază la noi în țară. Guvernul nostru nu dă vreo urmare politică acestui gest.

în aceeași zi vine să mă vadă Orlowski, care se plânge că hotarul comun cu Ungaria a fost plătit prea scump prin dispariția Cehoslovaciei de pe hartă* Stranie declarație din partea reprezentantului țării care a săpat, zi de zi, groapa Cehoslovaciei, dându i la urmă „Je coup de pied de l'âne". Colegul polon se dedă totodată la un atac contra Reichului hitlerist: „si on touche ă Dantzig, ou meme ă Memel, c'est la guerre!!"[81] Se vede că simt polonii că le vine acum rândul, cu toată aparenta cordialitate Lipski-Ribbentrop!

După plecarea lui Orlowski, trec la Kobr, spre a'i exprima durerea mea față de marea nenorocire a țării

81 dacă se ating de Danzig, sau chiar de Memel, e război!!

sale. Bietul om este cu desăvârșire copleșit. Erdmannsdorf a și venit să'i ceară predarea imobilului Legației cehoslovace, dicționare cifrate, arhiva politică, banii consulatului, cheile de la casele de fier etc. O vulgaritate și lipsă de orice simțire umană, demnă de guvernul care nu s'a sfiit să'i numească tocmai pe Henlein comisa*în „protectoratul Boemiei și Moraviei!" De altfel, atât Kobr cât și Fișa, consilierul legației, recunosc că Erdmannsdorf și'a executat instrucțiunile cu tact și părând extrem de jenat de oribila însărcinare ce i se dăduse.

La Londra, Tilea comunică reprezentantului agenției Reuter că guvernul german ar fi adresat un ultimatum la București sau să le predăm toate produsele noastre și să renunțăm la industrializarea țării spre a ne mărgini la agricultură, sau frontierele noastre nu vor mai fi garantate. Gafencu dezminte exactitatea acestei informații, dar Tilea menține că ea corespunde adevărului, urmarea fiind că este înlocuit la Legația din Londra. De la minister aflu că ar fi fost vorba să'i fiu eu succesor, dar se renunță la acest proiect. între timp, colegii — cu Knox în frunte — sunt foarte alarmați de vestea „ultimatumului" german către România și consideră situația noastră foarte „critică". Am dobândit, se pare, aureolă eroică și popularitate în capitalele aliate, și suntem aclamați în teatrele și cinematografele din America, Anglia și Franța.

La 18 martie eram însărcinat de guvern să protestez contra zborului unor avioane maghiare care, urmând cursul superior al Tisei, trecuseră hotarul țării și să cer totodată ca aviația ungară să primească ordine stricte de a evita asemenea incidente. La rândul său, Vbmle îmi atrage atenția, la 20 martie, că un avion românesc ar fi survolat teritoriul ungar la Beretyo- Ujfallu, la sud de Debrețin. Se decide ca ambele guverne să dea instrucțiunile necesare pentru preîntâmpinarea unor asemenea acte. La cererea subsecretarului de stat de a'l informa despre o pretinsă „mobilizare" a armatei noastre, îi răspund că este doar vorba de măsuri de

întărire pentru asigurarea ordinei la frontieră în urma mobilizării armatei ungare și a trupelor

masate la granița româno-maghiară. Adaug că nici un om de bun simț în Europa nu'și va putea închipui că România ar avea intenția, sau cel mai mic interes, de a ataca Ungaria și că pot garanta că, în cazul în care Ungaria retrage forțele ce au la frontiera noastră, România va lua măsuri similare.

Aflu că această chestiune a făcut, de asemenea, obiectul unor conversații între Gafencu și Bărdossy, care au convenit asupra stabilirii unui contact direct între cele două guverne, menit să limpezească atitudinile respective în privința ocupării de către trupele ungare a Rusiei subcarpatice. în această privință, Gafencu îmi comunică următoarele: „Am hotărât împreună ca acest contact să fie stabilit la Budapesta între dl ministru Csăky și ministrul României, dl Bossy." De fapt, esențialul poziției noastre este cererea de a se recunoaște de către guvernul ungar că acordul de la Bled a intrat în vigoare. Acordul prevăzând obligația de a nu recurge în nici o eventualitate la forță, ambele părți ar putea proceda la desconcentrarea forțelor lor.

Knox îmi destăinuiește, pe de altă parte, că a făcut un demers pe lângă Csăky cerându'i în numele guvernului britanic lămuriri asupra rostului mobilizării ungare, sfătuindu'l să se evite orice conflict cu trupele române care ar putea degenera și pricinui consecințe incalculabile. Este exclus — a observat ministrul Angliei — pentru orice minte sănătoasă ca România să pornească o acțiune contra Ungariei. Knox crede că ar putea fi un factor extern — adică Hitler — care să aibă interes să producă o ciocnire între români și unguri, spre a se impune apoi ca arbitru și pacificator după metodele de curând inaugurate. Ministrul Franței a intervenit în același sens. Și Jules Sauer- wein, cu care dejunez la Guerlet, consideră pe unguri ca total înfeudați Germaniei; ei au mobilizat desigur din ordinul

Berlinului și nu vor demobiliza decât când vor primi poruncă de la Wilhelmstrasse. Deși Sauenvein este unul din marii ziariști internaționali, el nu a izbutit să fie primit de Horthy, Teleki și Csăky, de teama nemților, care îi fac să joace cum vor „en leur faisant miroiter un bout de Slovaquie devant Ies yeux“*.

[1] fluturându-le o părticică din Slovacia în fața ochilor

Polonezii încep să fie agitați, după anexarea Memelului de către Germania. Orlowski îmi spune: „Pour Dantzig ce sera autre chose, ce sera la guerre![4'1] îmi spusese, de altfel, același lucru cu privire la Memel! Cehii, dimpotrivă, plini de nădejde: va fi război, vor învinge aliații și va reînvia Cehoslovacia. O declară Kobr, la un dejun ce dau cu prilejul plecării lui și o proclamă cu o flacără de credință în ochi consilierul său, Fișa. Semnarea acordului economic româno-german, căruia i s'a dat numele semnatarului său german, Wohltut, produce firește o destindere între București și Berlin. De necaz probabil, și pentru a se situa în ochii concetățenilor săi ca bărbat de stat energic, Csăky rostește un discurs în Comisia de Afaceri Străine a Camerei, plin de aroganță și de sfruntate neadevăruri. Pretinde că România ar fi vrut să intervină în Rusia subcarpatică, dar că a fost oprită de amenințarea unui conflict cu grozava (!) armată ungară. La 24 martie cer să'l văd și am a doua zi o întrevedere destul de aprinsă du el*, pe care o transcriu după notele mele de atunci.

încep prin a'i spune că am ținut să'l văd pentru că Bărdossy a propus conversații între dânsul și mine în vederea limpezirii situației dintre țările noastre. Adaug: „II aurait tout aussi bien pu proposer que les conversations aient lieu entre Gafenco et lui-meme, ce qui aurait facilita les choses! vu que ces messieurs se voient presque joumellement alors que nous ne nous voyons jamais, mais enfin il a suggărd, sur vos instructions, que le contact s'dtablisse entre vous et moi. C'est pour cette raison que j'ai du dormer ă vos

secretaires 1'impression que je forgais un peu votre porte.[82]" Csăky îmi spune că nu s'a putut întâlni cu mine fiindcă a fost bolnav în clinică, dar că în expunerea sa la parlament a subliniat eforturile lui Gafencu în vederea ameliorării relațiilor dintre noi, și că acum îmi va remite o notă care ne va satisface. înainte de a'l lăsa să'mi citească nota, îi declar, deoarece el a deschis vorba despre „expozeul" său» că acesta a decepționat și iritat guvernul meu. Apoi, zic următoarele: „Et puis, vous avez voulu vous montrer beaucoup plus măchant que vous ne l'etes en răalită: vous pariez de menaces et divertissements ă la Roumanie. Quand cela s'est'il produit, et par qui? Bărdossy a eu soin, dans ses pourparlers avec Gafenco, d'dviter tout ce qui pouvait, de loin meme, sembler comminatoire; quant ă Vomle, il a 6t6 tout sucre et tout miel avec moi. On avait besoin de notre neutrality bienveillante et on dtait tout sourires pour nous. Alors, quand y-a t-il eu menaces et avertissements de votre part, auxquels, je m'empresse de vous dire, que nous aurions răpondu sur le meme ton? La vărită est, selon ce que Ton me dit de toutes parts, que le gouvemement hongrois [recte: Csăky] avait besoin d'accroître son prestige et, comme il ne pouvait exploiter son avance en Russie subcarpathique autrement qu'en lui confărant le caractere d'une victoire il a fallu designer l'adversaire vaincu. Ce ne pouvaient etre Ies Tchăcoslovaques,

contact să se stabilească între dumneavoastră și mine. Poate că pentru acest motiv am dat secretarilor dumneavoastră impresia că forțez puțin ușa.
. [1] Și apoi, ați dorit să vă arătați mai rău decît sînteți îh realitate: vorbiți despre amenințări și avertismente pentru România. Cînd s-a produs așa ceva și cine le-a făcut? Bărdossy a avut grijă, în convorbirile sale 'cu Gafencu, să evite tot ce putea, chiar pe departe, să pară cominatoriu; în ceea ce-1

82 Ar fi putut la fel de bine să propună ca aceste conversații să aibă loc între Gafencu și el însuși, ceea ce ar fi facilitat lucrurile, avînd în vedere că acești domni se întîlnesc aproape zilnic, în vreme ce noi nu ne vedem mai deloc, dar, în fine, a sugerat, la instrucțiunile dumneavoastră, ca acest

privește pe Vomle, a fost numa[1] zahăr și miere cu mine. Era nevoie de neutralitatea noastră binevoitoare și se găseau numai surîsuri pentru noi. Atunci, cînd au fost amenințări din partea dumneavoastră, la care, mă grăbesc s-o spun, am fi răspuns noi pe același ton? Adevărul este, după cum aflu de peste tot, că guvernul ungar [recte: Csăky] avea nevoie de o sporire a prestigiului și, cum nu putea să-și exploateze înaintarea în Rusia subcarpatică altfel decît conferindu-i caracterul unei victorii, a trebuit să desemneze adversarul învins. Nu puteau fi cehoslovacii,

ddsormais d&nembres, ni les organisations «Sitch», pas assez reluisantes, cela a done *6t6* les Roumains.[44]' Csăky mă întrerupe: „Je vous donne ma parole d'honneur que ce n'est pas un pareil motif qui m'a poussd ă parler de la sorte. C'est uniquement les informations que j'ai reţues d'une source extremement sărieuse, dont j'avais le devoir de tenir compte, que vous aviez 1'intention d'occuper toute la Ruthdnie, ce qui a beaucoup 6nerv6 nos militaires. Le ministre des honvedis s'est meme dispute ă ce sujet avec le ministre de Pologne.[4*2] Răspund: „Avez-vous reellement pu croire ces intrigues et supposer mon gouvemement manquant ă ce point de bon sens pour vouloir digerer cinq cents miile Ruthănes?'[3] *Csăky.* „Ce qui aurait pu nous le faire croire c'etaient vos concentrations militaires sur la frontiere ruthdne, alors que nous n'y avions encore que peu de forces, et le passage de l'aide-mdmoire que vous m'avez remis le 15 mars par l'entremise de Vomle, dans lequel il etait dit que vos troupes ne depasseraient la frontiere que si vos intărets etaient leses.“[4] *Bossy.* „Mais vous aviez la garanție de la Pologne que nous ne vous attaquerions pas. Si nous avions eu l'intention de le faire, nous l'aurions fait. Qui est-ce qui nous en aurait empeche?[83] *Csăky.* „Cela n'aurait pas si facilement

83de acum dezmembrați, nici organizațiile „Sitch" care nu străluceau destul, așa îneît au fost românii.

[2] Vă dau cuvîntul meu că nu un asemenea motiv m-a împins să vorbesc astfel. Sunt numai informațiile pe care le-am primit de la o sursă extrem de serioasă, de care trebuia să [in seama, conform căreia aveați intenția să ocupați Rutenia, fapt care i-a enervat mult pe militarii noștri. Ministrul honvenzilor s-a

marche, nos troupes etaient lă!“[6] *Bossy:* „Oh, les risques auraient *6t6* plutot minimes pour nous, ătant donne la superiority de notre armee, la difference d’etendue et la population qu’il y a entre nos pays et enfin Ie fait que vous rele- viez vous-meme tout ă 1’heure que vos detachements etaient en fort petit nombre au debut!"[1] Am ținut să observ că, dacă nu ni se aduc mulțumiri pentru bunăvoința de care am dat dovadă, o dată primejdia trecută, ar trebui cel puțin să nu fim provocați ca în discursul său.

După ce îmi citește nota ce pregătise*, îi arăt că ea nu ține socoteală de interesele noastre în Rusia subcarpatică, după cum ne fusese făgăduit, și nu cuprinde, pe de altă parte, declarația solemnă promisă cu privire la respectarea frontierelor. Reamintirea acordului de la Bled — chiar dacă ar fi fost semnat iar nu doar parafat — nu constituie decât confirmarea declarației de neagresiune, iar nu declarația de respectare a frontierelor. Este o nuanță, dar care nu poate fi trecută cu vederea. Nu vom putea proceda la desconcentrarea trupelor noastre decât după Ungaria. Csăky mă încredințează că se va da chiar în acea zi ordinul de demobilizare a Corpului VI de Armată de la Debrețin. La rândul meu, îl asigur că, de îndată ce Comandamentul nostru militar se va fi convins că ordinul a fost tradus în fapt, se va lua la noi o măsură similară. Atunci interlocutorul meu, plin de surâsuri

---

certat chiar, pe această temă, cu ministrul Poloniei.

[3] Ați putut într-adevăr crede aceste intrigi și bănui că guvernul meu nu are nici atîta bun simț înеît să vrea să înghită cinci sute de mii de ruteni?

[4] Ceea ce a putut să ne facă s-o credem au fost concentrările dumneavoastră militare la frontiera cu rutenii, în vreme ce noi nu aveam acolo decît puține forțe și pasajul din acel aide-memoire pe care mi l-ați trimis, pe 15 martie, prin Vomle, în care se spunea că trupele dumneavoastră nu vor depăși frontierele decît dacă vă vor fi lezate interesele.

[5] Dar aveați garanția Poloniei că nu vă vom ataca. Dacă am fi avut intenția s-o facem, am fi făcut-o. Cine ne-ar fi împiedicat?

[6] N-ar fi mers chiar așa ușor, trupele noastre erau acolo!

amabile, îmi spune că, după întoarcerea lui de la Roma și Berlin, pe la începutul lui mai, va face la parlament un nou expozeu, de astă dată amical față de România; „vous en serez contents"[84] [85].

*

Chemat la Budapesta de guvernul său, Bărdossy mă anunță că voi fi primit a doua zi — 1 aprilie — de Csăky, care îmi va propune un schimb de note constatând punerea în vigoare prin „gentlemen's agreement" a acordului de la Bled. îi spun că acuz pe Csăky pentru că, din motive de vanitate personală (Bărdossy surâde), sabotează destinderea la care lucrăm. Observ: „si vous aviez 6tă nommă ministre des Affaires fitran- găres ă sa place cet automne, vous n'auriez surement pas prononcă un discours comme le sien!"[86] Iar surâde. Am impresia că nu'l prea face haz pe ministrul său!

între timp, discursul prin care Neville Chamberlain anunță garanția franco-britanică dată Poloniei, pare să fi sucit capul ungurilor, după cum se vede și dintr'un editorial al lui *Pester Lloyd.* Ei se așteaptă acum la

84 O, riscurile ar fi fost mai degrabă mici pentru noi avînd în vedere superioritatea armatei noastre, diferența de mărime și de populație dintre țările noastre, și, în fine, faptul despre care vorbeați dumneavoastră însivă adineauri, că detașamentele dumneavoastră erau puține la număr la început!

*Nota cuprindea următoarele puncte: 1. Guvernul ungar va respecta noua linie frontieră ungaro-română în același mod în care a respectat în trecut pe cea veche; 2. noua frontieră va fi aceea care despărțea pînă acum România de Cehoslovacia; 3.declarația de la Bled se referă și la această frontieră; 4. 24 de ore după ce guvernul român va fi declarat că începe să revină asupra măsurilor militare ce a luat, guvernul ungar va proceda la retragerea măsurilor sale militare. 5.guvernul ungar este dispus să trateze pe cale diplomatică cu guvernul român chestiunile decurgînd din stabilirea noii frontiere.

85 veți fi mulțumiți de el

86 dacă ați fi fost numit ministru al afacerilor străine în această toamnă, nu ați fi pronunțat, desigur, un discurs ca al său!

evenimente de mare amploare, în care s'ar putea să nu mai aibă același interes de a se afla în relații de destindere cu țările vecine. *Pester Lloyd* scrie că noul climat creat de cuvântarea primului ministru britanic nu este prielnic politicii de apropiere între Ungaria și vecinii ei. Cu alte cuvinte, ungurii se așteaptă la izbucnirea unui război general din care ei ar ieși învingători alături de Germania, și sunt deci mai puțin dispuși să negocieze cu vecinii. Aceasta este atmosfera în care decurge conversația mea cu Csăky. Cum intru la dânsul, mă întreabă dacă vin să'i aduc vestea îm- bucurătoare că armata română se află din nou pe picior de pace normal, dat fiind că Ungaria a desconcentrat corpul de armată de la Debrețin și a deplasat trupele de la frontiera româno- ruteană. îi răspund că, după cum știe prea bine, scopul vizitei mele este de a'i întreba ce răspuns are intenția să dea propunerii noastre de a se semna acordul de la Bled — care a fost doar parafat — ceea ce ar înlesni tocmai și ar grăbi descon- centrările în ambele țări. Fără acest gest din partea Ungariei, a cărei armată se află pe picior de război, arăt că România nu este în măsură să descongestioneze complet toate forțele sale, și s'ar mărgini eventual la oarecari deplasări de trupe, cum s'a procedat în Ungaria.

Csăky îmi propune o declarație scrisă prin care ar confirma că acordul de neagresiune semnat la Bled a intrat în vigoare pe baza unui „gentlemen's agreement", sau, dacă preferăm, să semneze și să dea publicității numai părțile din acord mai acceptabile pentru opinia publică maghiară în conjunctura actuală. îi arăt că prima alternativă ne'ar putea conveni, dar că a doua mi se pare o stranie inovație m relațiile diplomatice. A se alege dintr'un text parafat numai unele pasaje pentru a fi semnate și publicate ar fi într'adevăr o procedare fără precedent! Csăky recunoaște că ar însemna, de fapt, a se părăsi actul parafat spre a se negocia altul nou, dar că ar trebui așteptată descon- centrarea trupelor noastre spre a nu se da impresia că cuvemul ungar

tratează „sub amenințarea baionetelor românești". îi răspund că declarația ce ne'a fost făgăduită și asupra căreia stăruim ar înlesni efectuarea desconcentrărilor noastre reciproce, dar că interlocutorul meu socotește că o atmosferă prielnică tratativelor nu ar putea fi creată decât după descon- centrările din ambele țări. Până la urmă Csăky admite ca des- concentrarea trupelor române să aibă loc după ce guvernul din București se va fi convins că armata ungară a fost demobilizată.

Asupra schimbării de atitudine a guvernului din Budapesta în ceea ce privește acordul de la Bled, Csăky îmi dă următoarea explicație: „Evenimente mari sunt în curs pe marea scenă internațională și nu este surprinzător că poziții luate într'o zi trebuiesc modificate a doua zi, din cauza împrejurărilor." Este un mod aproape direct de a declara că ungurii preferă să tergiverseze spre a nu lua nici un angajament cât timp situația generală nu este limpezită și grupările de forțe în Europa riu sunt precis conturate, spre a lăsa poarta deschisă pentru speranțele sau iluziile lor.

r * »

Chemat telegrafic la București, spre a referi asupra situației, sosesc în țară la 3 aprilie. Lungi întrevederi și discuții eu 129

Gafencu ți Armand Călinescu. Stabilim împreună să cer guvernului ungar fie o notă în sensul indicat mai sus, fie un schimb de scrisori — în sensul propunerii lui Csăky — atestând intrarea în vigoare a acordului de la Bled. Printre alte chestiuni examinate este și o formulă anglo-franceză tinzând la garantarea independenței și integrjjății teritoriale a României, cu condiția să lărgim *erga omnes* (adică și față de o agresiune germană) angajamentul prevăzut în alianța noastră cu Polonia (care prevede numai cazul unui atac rusesc). Sunt consultat și eu. Crețianu mă ia la o parte ca să'mi recomande să'mi cântăresc bine răspunsul, deoarece

părerea mea „a beaucoup de poids auprăs de Gafencu"[87]. Arăt că nu putem refuza o garanție de sprijin anglo-francez în caz de primejdie: „dacă cineva îmi declară pe stradă că, în eventualitatea că aș fi atacat, îmi va sări în ajutor, nu pot refuza." Totuși trebuie păzite toate angajamentele și toate formele spre a nu părea că vrem să provocăm Germania, cu care trebuie păstrate cele mai bune raporturi și de care nimic nu ne desparte atâta timp cât nu are intenția de a ne domina politic și de a ne acapara economic. Pentru a contrabalansa gestul anglo-francez, guvernul german nu ar avea decât să ne garanteze, la rândul său, că ne'ar apăra în cazul unei agresiuni rusești. Gafencu emite altă formulă, anume ca Parisul și Londra să accepte ca garanția reciprocă româno- polonă să fie extinsă numai spre a acoperi agresiunile săvârșite de „vecini comuni" (rtișii și ungurii). în caz de refuz, el crede că este mai bine să renunțăm la garanția anglo-franceză. Eu aș prefera ca polonii să nu se învoiască eventual cu formula lui Gafencu, decât să fim noi aceia care, față de Istorie, respingem mâna întinsă de tradiționalele puteri prietene ale țării noastre. Gafencu — susținut de Crețianu — vrea să evite cu orice chip orice atitudine putând fi socotită la Berlin drept o provocare. Gafencu se plânge amarnic de ceea ce numește „bomba lui Tilea" care, prin declarația sa privitoare la „ultimatumul economic german", a provocat în mod inutil guvernul din Berlin. „Nous ătions d6cid£s de le rappelef" — îmi destăinuiește el — „et vous avez failli aller ă Londres. Tout dtait arrange mais au demier moment, le roi n'a pas voulu se ddbarrasser de Tilea, qui reprăsente ă ses yeux la jeunesse transylvaine."[88] Călinescu și Gafencu mă copleșesc cu felicitări pentru activitatea mea la Budapesta. Le

87 are multă greutate pe lîngă Gafencu

88 Eram hotărîți să-l chemăm înapoi și era cît pe ce să plecați la Londra. Totul era aranjat dar, în ultima clipă. Regele n-a vrut să se debaraseze de Tilea care, în ochii lui, reprezintă tinerețea transilvană.

răspund că nu văd de ce, cum nu le pot aduce vreun rezultat bun. „Lasă, că te lupți bine cu ungurii", îmi spune primul-ministru. Colegii care’mi citesc rapoartele și telegramele îmi arată, de asemenea, prietenească prețuire. Meritate sau nu, aceste cuvinte de laudă mă îmbărbătează în misiunea ingrată ce’mi revine.

*

întors la Budapesta la 6 aprilie, sunt rugat îndată de Csăky să trec să’l văd la minister. El îmi remite un text de notă diferit ca redactare de cel propus de mine. în loc de „guvernul ungar va respecta frontiera română", găsesc fraza: „guvernul ungar a dat ordin trupelor sale, încă de la începutul ocupării Rusiei subcarpatice, de a respecta, tot atât de scrupulos ca în trecut, toate frontierele României." Observ lui Csăky că una este pentru un guvern a declara că va respecta o frontieră — ceea ce implică un element juridic și politic — și alta este de a da armatei ordinul de a o respecta — ceea ce are un caracter mai mult tehnic militar. Se dă apoi impresia că este vorba de trecut: timpul ocupării unui ținut. Csăky mă asigură însă că este vorba și de viitor. îi adaug că voi referi guvernului și, dacă formula sa este acceptată, vom răspunde de primire și se vor publica simultan notele. Votbind despre tonul presei budapestane față’ de România, îl compar cu răbdarea și demnitatea ziarelor noastre când amintesc de Ungaria. Interlocutorul meu recunoaște că spiritele sunt aprinse în Ungaria, mai ales din cauza agitațiilor venind din străinătate, fiecare grup de puteri căutând să câștige țările mai mărunte spre blocurile lor. îi observ că, în ceea ce privește România, ea nu are nevoie să adere la blocuri de state, nesimțindu-se amenințată din nici o parte: cu Germania avem raporturi foarte bune, consfințite prin recenta convenție economică, cu Polonia și Iugoslavia suntem legați prin alianță, cu Ungaria și Bulgaria prin pacte de neagresiune. Nu avem deci de ce ne teme. Cât despre Ungaria — adaug eu — se știe, la

Londra ca și la Paris, că ea este irevocabil legată de Axa Berlin-Roma și, astfel fiind, nici Anglia nici Franța nu caută s'o despartă de aliații ei. Csăky pare cam jenat dar nu contestă cele ce'i spun.

*

La 8 aprilie, ne întrunim, colegii din înțelegerea Balcanică, la Pipinelis, spre a examina grava situație ce se desenează în părțile noastre ale Europei, în urma debarcării trupelor italiene în Albania și a ocupării capitalei Tirana. Rașici ne spune că guvernul său a fost informat de italieni că sunt hotărâți să izgonească pe Zog, până acum protejatul lor, spre a impune națiunii albaneze un regim sub protectoratul Romei. Vitejii albanezi au luptat și rezistat cât au putut. Suntem în fața unei flagrante violări a *statu* quo-ului în Adriatica, consfințit în acordul italo- iugoslav din martie 1937, ca și în acordul italo-englez care prevede respectarea *statu* quo-ului în Mediterana orientală la est de meridianul 19 care trece prin Corfu. Pipinelis pare îngrijorat, căci Corfu i se pare direct amenințat de Italia. După ulti- ,mele știri ce a primit, Zog și'ar fi căutat adăpost în Grecia, întrebăm pe Rașici ce atitudine se adoptă la Belgrad. Ne spune că Iugoslavia va rămâne neutră, deoarece Ciano ar fi dat „garanțiile cele mai categorice că toate interesele iugoslave vor fi respectate în Albania". Care interes, anume? Nici el, nici Andrici, noul ministru la Berlin (viitorul meu coleg în acel post), în trecere prin Budapesta, nu sunt în măsură să ne lămurească. Amândoi sunt de părere că Iugoslavia se află acum complet blocată de Germania și Italia și, ca. atare, în imposibilitatea de a reacționa chiar în cazul unui război general. Pipinelis este convins că, în orice eventualitate, Anglia va apăra Grecia. Spre a'și afirma dependența de axa Berlin-Roma, Ungaria declară că se retrage din Societatea Națiunilor.

Situația internațională devine din ce în ce mai gravă. Colegul englez Knox îmi spune că este sigur de iminența unui

conflict mondial, în care trebuie, în interesul ei, ca România să fie alături de Anglia și de Franța. La București se caută cu grijă să nu se provoace inutil pe Hitler. Agenția Rador dezminte știrea despre un ultimatum economic german, lansată de Tilea la Londra, și Gafencu cere tuturor legațiilor noastre să dea o cât mai largă publicitate acestei dezmințiri, adăugând că negociatorul german Wohlthat nu a depășit niciodată cadrul unor tratative comerciale de la stat la stat. Pe de altă parte, Armând Călinescu și Gafencu au trimis la Londra și Paris pe Crețianu spre a se informa despre stadiul în care se află chestiunea garanțiilor ce ar fi vorba să ni se acorde. La întoarcerea sa spre țară, unde va raporta primului ministru și ministrului de externe rezultatul misiunii sale de informare, Crețianu se oprește la Budapesta spre a mă pune și pe mine la curent. îmi spune că a fost primit, la Londra, de Halifax. Acesta a râs homeric când i s'a arătat textul notei ce mi'a adresat Csăky la 6 aprilie. „în loc de a vi se da o asigurare privind respectarea frontierelor**, a spus el „vi se comunică doar un ordin «tehnic» dat trupelor.** Halifax ar fi dorit să lărgim pactul nostru cu Polonia *erga omnes,* astfel ca să intre îh vigoare și față de Germania. Beck i'a arătat însă că aceasta este o chestiune pe care o va trata direct cupoi, dar că „nu a fost sesizat încă de guvernul din București**. Speranța ministrului de afaceri străine al Poloniei ar fi ca România să deschidă chestiunea, astfel ca să nu apară că guvernul din Varșovia este acela care caută încercuirea Germaniei. Pe de altă parte, Halifax a promis o garanție unilaterală a Angliei pentru România și Grecia, care se va adăuga unei garanții similare din partea Franței. Din punctul de vedere practic, a observat el, ne îndeamnă să ajungem la o înțelegere cu polonezii, și aceasta în propriul nostru interes, căci, dacă vom fi atacați de Hider, numai Polonia și Rusia ne'ar putea veni efectiv în ajutor, pe când flota britanică nu ar putea decât sări în

ajutorul Greciei. Ce naiv pare acest raționament în lumina celor ce aveau să se întâmple. Polonezii nu au putut rezista decât câteva zile germanilor și și'au căutat adăpost în România, ia^^usia plănuia de pe atunci ulterioara cotropire a țării noastre!

133

La Paris, directorul nostru politic a fost primit la Daladier. Acesta ar fi vrut să încheiem un pact în patru, Franța, Anglia, România și Polonia, dar s'a arătat dispus să accepte și ideea unei garanții unilaterale. Admite că, în septembrie, în atitudinea lor față de nenorocita Cehoslovacia, „Ies Polonais ont ignobles!"[1] (sic). Nu are nici o încredere în Iugoslavia și acuză vehement pe Stoiadinovici. La Quai d'Orsay, secretarul general, Leger, a spus lui Crețianu că germanii n'ar putea duce războiul mai mult de trei luni fără petrolul nostru.

în concluzie, Crețianu a câștigat impresia că atitudinea agresivă germano-italiană ar fi un bluff! Atât germanii ca și italienii și'ar da seama că pentru fiecare milion pe care'l cheltuiesc în înarmări, îi corespund alocații anglo-franceze de zece sau o sută de milioane. De aceea ar fi resemnați la gândul unei conferințe internaționale care să statornicească *statu quo* și să limiteze armamentele. în vederea acelui angajament internațional, germanii și italienii se grăbesc să ocupe pozițiile relativ lesne de luat, cum sunt: Boemia, Memel sau Albania. Ce naivitate și ce orbire, de care mai era să dea dovadă bietul Neville Chamberlain când, în ajunul ocupării Norvegiei de către armatele lui Hitler, exclama: „The Germans have missed the bus!"[89] [90] La Paris, ca și la Londra, se păstrează, așadar, speranțe de pace, mai ales în urma apelului adresat de Mussolini lui Chamberlain. Dar dacă este să fie război, persistă în ambele capitale credința nezdruncinată că victoria finală

89 polonezii au fost ignobili

90 Germanii au pierdut trenul!

va fi de partea aliaților occidentali.

în aceeași ordine de idei, Pipinelis îmi destăinuiește că ar regreta o garanție oficială engleză dată Greciei, căci ea i-ar compromite țara față de Berlin și Roma. Cu atât mai mult cu cât, și fără garanție, Anglia va apăra, în orice împrejurare, Grecia. Halifax a declarat la Roma că integritatea teritorială a Greciei este un interes primordial al Angliei și că ea ar intra în război dacă italienii ar ocupa Corfu. Ministrul din Anglia în Sofia a încunoștiințat despre aceasta guvernul bulgar.

La 13 aprilie, Chamberlain anunță la Camera Comunelor că, în eventualitatea în care România și Grecia ar socoti vital să intre în luptă cu toate forțele naționale pentru apărarea independenței lor, Anglia și Franța le'ar veni în ajutor. Daladier face la Paris o declarație identică în fața parlamentului. în aceeași zi — și, probabil din acel motiv — Csăky pronunță un discurs conciliant față de România, dar anunță ieșirea Ungariei din Societatea Națiunilor. Două zile după aceea, la 15 aprilie, Roosevelt adresează un mesaj lui Hitler și Mussolini, propunându-le un armistițiu pe zece ani, o conferință de dezarmare și una economică. Altă iluzie anglo-saxonă!

Colegul meu englez, Knox, vine să'și ia rămas bun de la mine, fiind rechemat la Foreign Office. Este convins că războiul mondial bate la ușă: cel mai târziu la toamnă. Regretă slăbiciunea lui Chamberlain care ar fi trebuit să ordone bombardarea flotei italiene în drum spre Albania. Mussolini s'ar fi retras rușinat, și poate ar fi fost spânzurat de ai săi, „which would not have been a great loss to anybody*'[1]. Hitler, crede Knox, nu s'ar fi urnit din loc, iar dacă s'ar fi mișcat, războiul s'ar fi desfășurat în conjunctura cea mai favorabilă, lumea întreagă fiind indignată contra dictaturilor.

La un dejun dat de Orlowski în onoarea lui Knox, soția lui Nelky (cumnat cu Imr€dy), iugoslavă de naștere, uni destăinu- iește că la Belgrad opinia publică este în unanimitate contra axei Berlin-Roma, cu singura excepție a Principelui Regent, Paul, care „plus rus6

qu'intelligent, essaie de louvoyer"[91] [92]. Colegul iugoslav îmi anunță apropiata sosire la Veneția a șefului său, Cindar-Markovid, cu scopul de a discuta, împreună cu Ciano, posibilitatea unei apropieri de Ungaria, țelul urmărit la Roma — dar nicidecum la Berlin — fiind formarea unui bloc satelit Budapesta-Belgrad-Sofia. Pipinelis îmi relatează o convorbire a sa cu Remeny-Schneller, ministrul finanțelor, care l-a asigurat că guvernul ungar își va da toate silințele pentru a rămâne neutfU în caz de conflict, căci dacă ar fi silit să se declare, ar interveni de partea axei Berlin-Roma, sortită înfrângerii, și s'ar repeta astfel greșeala din 1914.

La o masă la consilierul englez Gascoigne (viitor ambasador la Moscova), Daisy Kărolyi (născută Wenkheim) este indignată de lipsa de omenie a italienilor, care au detronat pe Zog a doua zi după ce Regina Geraldine născuse un băiat. Geraldine (născută Apponyi) a fost foarte demnă și a refuzat adăpostul ce i se oferea la Legația Italiei. Knox, și el de față, ne spune că. Principele Paul a încredințat pe Campbell, ministrul Angliei la Belgrad, că Iugoslavia nu va participa în nici un caz activ la război de partea adversarilor Angliei. Adică, explică Knox, o alianță cu „cei doi caporali, vulgari și ridicoli*' nu prea atrage pe aproape nimeni.

*

Dejun plăcut — deși puțin anacronic — la Arhiducele Iosif și Arhiducesa Augusta. Stau la masă alături de fiica lor, Arhiducesa Magdalena. Foarte simpatică, cu înclinări artistice — pictează și sculptează — dar cam „unterdruckt**[1] de „Frâu mama**[93] [94]. Ar fi vrut să trăiască în secolul al XV-lea, sau pe vremea lui Carol Quintal și François I, amândoi strămoșii ei. îi atrag atenția că n'ar fi avut odaie de baie. Râde și renunță

91 ceea ce n-ar fi fost o prea mare pierdere pentru nimeni
92 mai degrabă viclean decît inteligent, încearcă s-o scalde

93 dominată
94 doamna mamă

atunci la epoca aceea, dar se plânge de cea actuală. Arhiducele Iosif îmi arată un tablou al unui fost castel al său din Slovacia: „J'espdre qu'il me reviendra prochainement**[95]. Adaugă însă că, deși feldmareșal care a comandat armate în timpul războiului, este cu totul opus unui nou* conflict armat și dorește din tot sufletul ca Ungaria să poată rămâne neutră. Lui Knox îi spune că, în împrejurările de față, o acțiune revizionistă ungară contra României ar fi o nebunie. Arhiducesa Augusta este revoltată la gândul că Zog, fost căprar în armata austro-ungară, a putut urca treptele unui tron. îi răspund că și șahul Persiei — Reza Pahlavi — este un fost căprar, și că, de altfel, trăim în era căprarilor: Hitler, Mussolini.

*

Knox era detestat de unguri și, la plecarea sa (25 aprilie), contrar protocolului, n'a fost nimeni de la Ministerul de Externe să'l salute la gară. Numai noi, miniștri aliați, eram de față. O manifestație ungară — îmi spune un coleg — contra omului care i-a cunoscut prea bine și i-a descris la Londra așa cum sunt. Rașici, aflat printre cei prezenți, îmi spune că Csăky a recunoscut față de dânsul că la Roma, unde a fost, ca și la Veneția (vizita lui Cincar-Markovic) s'a evidențiat imposibilitatea pentru Iugoslavia, aliată a României, de a semna singură un pact cu Ungaria. Ar fi exprimat lui Mussolini dorința Ungariei de a vedea Iugoslavia, puternică înăuntru și în afară, asigurând că va împiedica,*' pe cât îi va sta în putință, destrămarea sau slăbirea unității ei! „Vorbea ca un cocoșel mic și îngâmfat", încheie Rașici râzând, „tonul său ridicol nepotri- vindu-se cu slaba lui însemnătate pe eșicherul european. Voia să apară ca protectorul țării mele! Un altul l-ar fi repezit, eu însă l-am lăsat să se rățoiască ca să aflu ce gândește."

95 sper că-mi va reveni în curând.

La 28 aprilie, discursul lui Hitler, prin care refuză propunerea de conferință a lui Roosevelt, denunță acordul naval . anglo-german și pactul de neagresiune germano-polon și indică drept singură piedică pentru realizarea frontierei comune polono-maghiare pe „cea mai de seamă personalitate românească. (Carol)".

*

La 28 aprilie, înaintam Ministerului nostru al Afacerilor Străine următorul raport, privitor la obiectivele urmărite de Guvernul ungar în legătură cu Mica înțelegere: •

„Din ceasul în care Italia, având nevoie de un punct de plecare pentru politica ei central-europeană, a întins o mână prietenească Ungariei «mutilate» guvernul din Budapesta a căutat, cu ajutorul celui din Roma, sd zdrobească unitatea Micii înțelegeri, spre a se putea folosi de împrejurări pentru realizarea treptată a năzuințelor sale revizioniste.

întrucât presiunea germană indica putința unui succes revizionist în direcția Cehoslovaciei, guvernul din Praga a fost pecetluit ca «dușman nr. 1» al Ungariei, încercându-se ruperea blocului Micii înțelegeri în detrimentul lui. Am asistat astfel la nenumăratele «avansuri» făcute României și Iugoslaviei pentru a le desolidariza de aliata lor. «Cu România și cu Iugoslavia aș semna oricând orice pact», spunea Kănya vara trecută, «cu condiția să nu fiu silit a mă lega și de Cehoslovacia». Astfel s'a putut ajunge la încheierea acordului de la Bled, în speranța că guvernele din București și Belgrad ar putea fi îndemnate să părăsească Praga în voia soartei.

Desfășurarea evenimentelor a îngăduit Budapestei să'și îndeplinească aspirațiile teritoriale la nord fără ca Cehoslovacia să fie atacată militărește și fără ca pactul Micii înțelegeri să aibă prilejul de a fi pus în aplicare. Din acel moment, «dușmanul nr. 1» urma să fie România și, deodată, s'a constatat reaua voință a Budapestei

pentru punerea în vigoare a acordului de la Bled. Adversitatea s'a dovedit apoi prin campania violentă a presei, precum și prin mobilizarea trupelor maghiare la frontiera noastră, datorită unei greșite interpretări a relațiilor româno-germane.

...Când semnarea convenției comerciale cu Germania a dovedit în mod concret reala situație a legăturilor noastre cu Reichul, tonul Budapestei s'a mai domolit. Acțiunea a trecut de pe planul «sonor» al discursurilor, articolelor de ziar și al măsurilor militare zgomotoase, pe acela, mai tăcut, al intrigilor politice. Metoda întrebuințată pentru izolarea Cehoslovaciei era acum folosită în vederea încercuirii României.

Deoarece Ungaria nu poate arunca priviri spre Moscova, mai ales după ruperea relațiilor diplomatice, din cauza alipirii de axa Beriin-Roma, .. .toate resursele diplomatice ale guvernului din Budapesta au drept scop despărțirea Belgradului de București. Pentru aceasta se pune în mișcare întregul arsenal de ispite al «Axei» mai ales acel al Italiei. Se nădăjduiește că, în măsura în care Iugoslavia se va lăsa mai prinsă de mrejile prietenilor adriatici, se va *lăsa mai repede atrasă și spre amiciția maghiară, căreia să-i sacrifice și vechea și încercata alianță românească.

138

Socoteala pare însă să fi fost greșită și manevra încurcată nu a izbutit. Atât cu prilejul întrevederilor dintre Mussolini, Teleki și Csăky, cât și în timpul conversațiilor Cincar-Markovic-Ciano de la Veneția, s'a luat act de voința nesovăită a guvernanților iugoslavi de a nu nesocoti litera acordurilor ce'i leagă de România. După cum rezuma situația ministrul afacerilor străine ungar unor colegi ai mei: «Ungaria este gata să semneze oricât de curând orice pact cu Iugoslavia, renunțând la toate condițiile ce pusese la început, Italia este adânc doritoare de a vedea încheiat un pact Belgrad-Budapesta, dar Iugoslavia refuză să semneze orice instrument separat din cauza alianței ei cu România.»

Nădejdilor trezite. în opinia publică maghiară de

întâlnirea din Veneția, căreia i se atribuia o semnificație deosebită după vizita ungară la Roma, primul ministru Teleki le-a pus capăt într'o cuvântare în care a spus: «cu toții avem aceleași visuri, din nenorocire însă nu putem trăi în vis, ci în realitate». Iar Csäky a scris personal un comentariu al comunicatului oficial privitor la întrevederea din Veneția pe care l-a publicai în prima coloană a ediției de seară a ziarului *Pester Lloyd* din 24 aprilie, și din care extrag paragraful esențial: «Punctul de vedere al Ungariei, față de comunicatul din Veneția este următorul: Ungaria, plină de cea mai mare răbdare și ținând scama pe de o parte de conjunctura actuală favorabilă, din toate punctele de vedere, dezvoltării perfectei încrederi cu Iugoslavia, precum și pe de altă parte de progresiva întărire a factorilor ce leagă cele două țări, va folosi și ea toate posibilitățile întredeschise de desfășurarea atât de fericită a legăturilor dintre Belgrad, Berlin și Roma. Se pare că poporul Iugoslaviei înțelege tot mai bine dorința Ungariei de a vedea statul iugoslav întărit înăuntru cât și în afară, în cadrul raporturilor sale diplomatice actuale. în timpul acestui proces de consolidare suntem dispuși a da dovadă, față de personalitățile de frunte ale Iugoslaviei, de tactul necesar, pe care poziția noastră actuală ni'l îngăduie. Astfel vom da putința Iugoslaviei de a ajunge ca noi, după apropierea spirituală în toate domeniile, la o înțelegere sinceră între cele două state.»

Cuvântul de ordine pare deci a fi următorul: dat fiind alianța româno-iugoslavă, guvernul din Budapesta va avea tactul necesar față de obligațiile personale ale șefului de stat iugoslav spre a nu stărui asupra semnării unui pact maghiarq-iugoslav mulțumindu-se deocamdată cu adâncirea de fapt a legăturilor dintre cele două țări.“

*

La întoarcerea sa din Berlin (de unde — după câte îmi spune Argetoianu — a plecat cu impresii optimiste în

ceea ce privește intențiile lui Hitler față de România), Gafencu s'a oprit la Paris. De acolo îmi telegrafiază să vin să'i întâlnesc la Veneția spre a mă. pune la curent cu rezultatele călătoriei sale și a afla de la mine adevărata poziție a guvernului din Budapesta. Sosesc așadar în Veneția la 3 mai și trag, ca de obicei, la „Daniele". Până la sosirea ministrului de externe, rătăcesc prin ulițele vechi și visătoare, atât de scumpe mie. Am și prilejul de a vizita la Ca' d'Oro splendida expoziție Veronese. A doua zi, coboară din tren Gafencu. îmi spune impresiile pe care mi le-a cules în timpul călătoriei sale, în cursul plimbării noastre la Lido și a unei mese la restaurantul „La Fenice". Pe seară, mă întorc cu dânsul în „Simplon" și pornim spre Iugoslavia. Conversația continuă în vagon. îmi dă de citit rezumatul convorbirii pe care a avut-o cu Hitler. Acesta i-a declarat că tot ceea ce cere României este respectarea convenției comerciale încheiate, să ne abținem a transforma angajamentul unilateral de garanție ce l-au luat față de noi Anglia și Franța în angajament bilateral, și să nu ne legăm de Uniunea Sovietică. Despre unguri, Hitler afirmă că nu le-a promis nimic și că, chiar așa, li s'a acordat prea mult. „Am spus lui Horthy și lui Teleki, și acum în urmă lui Csăky, care au stat cu toții pe fotoliul în care ședzi dta acum", a adăugat Fuhrerul, „că nici populația germană din România, nici aceea din Iugoslavia, nu vor să se întoarcă sub stăpânirea maghiară și că eu, în Europa centrală, fac politica germanilor mei!" Hitler s'a întreținut cu Gafencu în mod curtenitor, foarte direct, și cu

oarecare aparență de sinceritate. L'a lăsat pe Gafencu să expună timp de un sfert de ceas politica României, apoi a perorat o oră întreagă. Ribbentrop i-a vorbit în același sens, bineînțeles, dar mai pe larg. Goring, în schimb, a fost destul de neplăcut. A avut aerul să dea României avertismentul de a nu adera la politica de

încercuire a Germaniei, de unde nu...! La urmă, a părut că se îmblânzește. în *Essener Nationafzei- tung,* căruia i'a acordat un interviu, i s'a atribuit declarația că în nici o împrejurare România nu ar intra într'o coaliție îndreptată împotriva Germaniei. Gafehcu a autorizat pe Tilea să dezmintă această pretinsă declarație, care ar fi putut dăuna atmosferei favorabile de care ne bucuram la Londra. „Tilea a procedat însă «ă la Sibiu»", îmi spune Gafencu, „și a dezmințit întregul interviu, de unde un articol al aceluiași ziar, intitulat «Herr Tilea liigt schon wieder!»[1]"

La Bruxelles a găsit pe Leopold al Ill-lea domic de a convoca o conferință a puterilor .mijlocii și mici. Gafencu mi l'a descris pe acest tânăr suveran ca pe „un om serios și un cap politic", o judecată dezmințită însă de istorie! Gafencu a părut deosebit de satisfăcut de șederea sa la Londra, unde îmi arată că a fost călduros primit de toți. „Cu Halifax, pot spune că m'am și împrietenit", adăugă Gafencu, încântat! Personalitățile cu care s'a întreținut au părut că înțeleg dificultatea poziției guvernului din București pe planul politicii externe. Ca în trecut, englezii au stăruit din nou ca să extindem prevederile pactului nostru cu Polonia — care nu se referă decât la primejdia rusă — *erga omnes* (adică „eiga germaniam")[96] [97]. Gafencu a argumentat că, în realitate, pactul este un *erga omnes,* dar că „aranjamentul tehnic nu prevede decât ipoteza rusă". Nimic nu exclude însă ca, la un moment prielnic, să se poată prevedea și alte „ipoteze". Nu ar fi însă politic de a se provoca în mod inutil Germania, în conjunctura actuală, punct de vedere înțeles de Halifax. Gafencu pare convins că Londra se pregătește să încheie pacte cu Ankara și Moscova.

La Paris, ca și la Roma, conversațiile au decurs în mod extrem de armonios, îmi spune Gafencu. Mussolini

96 Domnul Tilea a mințit din nou!
97 față de germani

i-a declarat categoric: „Transilvania este românească și nu este admisibilă o revizuire teritorială. Există doar o problemă minoritară pe care încercați s'o aplanați." Desfășurările ulterioare erau să arate cât de puțin s'a ținut „Ducele" de această declarație a sa! Gafencu a răspuns că ne străduim să rezolvăm cât mai bine problema minoritară, dar din interior, căci nu putem recunoaște „un droit de regard"[98] guvernului din Budapesta, atât de iremediabil vrăjmaș nouă. Mussolini regretă că ne-am învoit cu o garanție unilaterală a Angliei și a Franței „care miroase a protectorat".

Ajunși în gara Ljubljana, ne despărțim, Gafencu pentru a se duce la Belgrad, iar eu pentru a mă întoarce la post.

*

Am prilejul să'l revăd pe Gafencu m mai, la București, unde am stat două săptămâni pentru a asista la ultimele momente ale tatălui meu, încetat din viață la 15 mai. Ministrul nostru de externe înii destăinuiește că din vizita sa la Belgrad s'a întors cu impresia că guvernul iugoslav ar dori să se retragă din înțelegerea balcanică, invocând pretextul încheierii acordului anglo-turc, care ar contraveni principiului esențial al înțelegerii, acesta excluzând aderarea la blocurile Marilor Puteri. Gafencu speră că a izbutit să'l convingă pe Cincar-Markovic că acordul anglo-turc nu privește decât politica mediteraneană a Turciei, iar nu ipostaza ei de putere balcanică. Tot grija Belgradului de a se pune bine cu axa Berlin-Roma!

întors la Budapesta (22 mai), găsesc la Rașici aceleași îngrijorări cu privire la pactul anglo-turc, îngrijorări pe care le crede împărtășite și la Athena. Pipinelis nu știe însă nimic despre aceste pretinse „îngrijorări" ale guvernului său. îmi arată că Athena este legată de Ankara nu numai pentru cele „balcanice" ci și pentru

98 dreptul de a supraveghea

cele „mediterane".

*

Propaganda revizionistă ungară continuă, deși Csăky susține că se ocupă numai de ameliorarea situației minorității maghiare din Ardeal. într'un discurs la Cameră, Gafencu declară că „nici o mare putere nu încurajează revizionismul unguresc", și că „nu luării angajamente noi externe în chestiunea minoritară". Prietenul meu Christian de Charmasse, însărcinatul cu afaceri al Franței, îmi spune că, bazându-se pe propunerea lui Halifax de a se căuta dezlegarea problemelor actuale prin negocieri, Barcza, ministrul Ungariei la Londra, a expus ministrului de externe britanic revendicările ungare asupra Transilvaniei, rugându-1 să înlesnească măcar soluționarea chestiunii minoritare. De la Foreign Office s'a răspuns în scris lui Barcza că pentru guvernul britanic nu există problemă teritorială a Transilvaniei, iar că pentru a se examina temeinicia plângerilor privitoare la minoritari ar fi necesare unele precizări.

*

La sfârșitul vacanței de vară, trec la București la minister. Directorul politic Crețianu, plin de laude pentru activitatea mea, îmi spune că mă așteaptă curând Jes plus hautes fonc- tions"[99]: o ambasadă sau una din legațiile mari încă înainte de sfârșitul anului. Apoi îmi spune că primul ministru Armand Călinescu mă roagă să asist la o conferință a șefilor de post din capitalele importante la care va lua parte împreună cu Gafencu. Conferința are loc la 25 iulie. Sunt de față, în afară de mine, Radu Crețescu (Berlin) și Filotti (Sofia) iar din administrația centrală George Grigorcea, Crețianu și Davidescu. Călinescu ne cere la toți să'i referim asupra situației din sectorul nostru. Cruțescu spune că nu crede în izbucnirea războiului deoarece sunt 9 șanse din 10 ca

99 cele mai înalte [f] jncții

germanii să fie bătuți și astfel fiind, Hitler, care și-ar da seama de situație, nu are interes să declanșeze catastrofa. Ce este drept, adaugă el, nici Hitler nici Ribbentrop nu sunt destul la curent cu realitățile, pe jipl< mâții străini nu'i văd niciodată, iar informațiile din presa străină le sunt tendențios rezumate de Dietrich. De ruși par să nu se teamă deloc. Pe tot întinsul Germaniei au loc necontenit mari mișcări de trupe, ceea ce pare să infirme aserțiunea lui Cruțescu că Hitler nu se gândește la război. El, Cruțescu, nu poate vedea niciodată pe Ribbentrop și nu este primit decât de Weizsäcker. Nu a putut întâlni nici pe Goring, cu toate că i-a solicitat o audiență în patru rânduri. Pe de altă parte, nici ambasadorul Angliei, Neville Chamberlain, nu'i acordă prilejul unor întrevederi lui Cruțescu și acesta nu poate avea contact decât cu consilierul ambasadei. Cnițescu regretă garanția franco-engleză ce ni s'a dat — și care ne compromite la Berlin — ca și tonul presei noastre, atât de ostil față de Germania. Părerea lui este că ar trebui să ne închidem în casă „ca melcul", spre a nu provoca Reichul, căci în caz de conflagrație n'avem decât de pierdut.

Venind rândul meu să vorbesc, arăt că ungurii sunt legați cu totul de axa Berlin^Roma. Dacă germanii nu ne atacă, vor rămâne și ungurii neutri. Dar dacă germanii caută să ajungă la petrolul nostru cu forța, ungurii se vor oferi să constituie avangarda lor de atac în Transilvania. Atașatul militar german de la Budapesta se duce zilnic la statul major ungar care a devenit o anexă a aceluia din Berlin. Pe planul diplomatic, Csäky cochetează cu Londra pentru eventualitatea unei conferințe internaționale, sau drept contra asigurare în cazul unei înfrângeri a Axei. Campania de presă ungară contra României are de scop să pună în evidență chestiunea Transilvaniei în fața opiniei publice engleze.

Bietul Filotti este foarte impresionat de purtarea bulgarilor, care nici nu-i mai întind mâna și cântă „imnul dobrogean" cqm îl văd. Oricâte concesii s'ar face

Bulgariei, ea nu va intra în înțelegerea balcanică. Este inutil deci să se discute cu ei. Nu este însă exclus să rămână neutri în caz de război general. Vor fi influențați, în bună parte, și de atitudinea Iugoslaviei.

Gafencu afirmă că, în ciuda aparențelor, Iugoslavia nu se leagă de Axă. I-a declarat-o categoric Principele-Regent Paul. Acesta detesta deopotrivă pe italieni și pe bulgari. De Regele Boris, i-a spus: „C'est le digne fils de son pdre, le plus grand

144

menteur qui soit sur un trone/*[100] Armata iugoslavă este francofilă și ostilă germanilor și italienilor. Bulgarii s'au pus rău cu toți'vecinii. Ministrul Bulgariei la Ankara i-a spus lui Gafencu că de li s'ar da chiar Tracia orientală. Macedonia iugoslavă și Cadrilaterul, ei n'ar coopera militărește cu înțelegerea balcanică; cel mult ar rămâne neutri! Se confirmă astfel cele ce'mi spunea Vinci, la Budapesta. în privința raporturilor cu Germania, Gafencu se teme — după propria lui expresie — de două ‚Jiopuri" esențiale: încheierea, pe de o parte, a pactelor anglo-turc și franco-turc, pe de altă parte, a pactelor anglo- sovietic și franco-sovietic, care ar prevedea probabil și asistență pentru noi.

Călinescu este foarte îngrijorat. Ca noi toți, cu singura excepție a lui Cruțescu, el crede în izbucnirea apropiată a marelui conflict. Se vede și un semn premergător prin atitudinea din ce în ce mai îndrăzneață a minorității germane care a pro-; clamat pe Fabritius „Landesfiihrer". Ne roagă să'i dăm — când vom putea — răspunsul la întrebările ce și le pune relativ la război: 1. unde va izbucni? 2. când va izbucni? Atmosfera la

100 Este fiul demn al tatălui său, cel mai mare mincinos care stă pe un tron.

145

[1] La Moscova, că e trădare sau nu, nu are prea mare importanță.

146

București îmi apare foarte încărcată.

*

întors la post, am o lungă întrevedere cu Csăky, căreia el s'a străduit să'i imprime un caracter cât mai cordial și conciliant, îmi spune că regretă actuala polemică de presă și de radio, care s'ar desfășura în contra voinței lui. A dat acum indicații ziarelor de a'i pune capăt. Pe un ton însuflețit, mă încredințează că ar vrea să aibă cu noi aceleași raporturi bune ca Iugoslavia, dar că noi ne închipuim că Ungaria are intenții ascunse contra României, ceea ce ar împiedica stabilirea unei atmosfere de încredere!! Mi-am arătat satisfacția pentru declarațiile sale, pe care pentru prima oară le aud din gura unui ministru de externe ungar și l-am asigurat de dorința noastră de destindere. I-am atras atenția însă că sunt unele indicii care par să contrazică aceste bune dispoziții. Astfel: continuarea violentelor campanii de presă antiromânești, tactica periodică pentru ridicarea chestiunii raporturilor româno-ungare în fața opiniei publice internaționale; închiderea tuturor școlilor românești din Rusia subcarpatică, interzicerea tipăririi oricărui manual școlar în limba română, izgonirea din slujbe a învățătorilor români, neratificarea convențiilor privitoare la Fundația Gojdu și la restituirea arhivelor transilvănene etc. Csăky a luat notă de cele ce i-am spus, promițând că va cerceta și va lua măsuri pentru redresarea greșelilor ce ar fi fost comise. Evident că unul din scopurile acestei atitudini — poate excesiv de amabile — a lui Csăky este dorința obținerii din partea României a unei convenții de navigație pe Tisa, favorabilă intereselor ungurești. Mai poate intra în joc și alt element: o relativă destindere cu România ar da mai mare libertate de mișcări lui Csăky în cursul conversațiilor pe care le va avea cu Ribbentrop și Ciano.

*

Ziua de 22 august aduce vestea neașteptată și senzațională a sosirii lui Ribbentrop la Moscova pentru încheierea pactului de neagresiune germano-rus. Și aceasta pe când aveau loc negocieri franco-anglo-ruse!

Bomba trezește firește aprinse comentarii. Pactul anti-Komintem se transformă astfel în pact filo-Komintem. Printre colegii aliați, mare indignare față de întoarcerea la față a lui Hitler, capabil de orice târguieli rușinoase pentru a'și atinge obiectivele, ca și față de nemaiauzita trădare comisă de Stalin. Colegul francez Guerlet observă: „On n'en est pas, ă Moscou, ă une trahison prăs."' Echilibrul forțelor este răsturnat acum în favoarea Axei. Colegul italian, Vinci, îmi spune că, dacă Germania cere Ungariei s'o lase să'și treacă trupele prin teritoriul maghiar spre a ataca Polonia, guvernul din Budapesta nu va ezita un minut să se supună injoncțiunii fiind legat, de mâini și de picioare de Berlin (iar pu de Roma!)

Se află tocmai în Budapesta deputatul laburist, Arthur Henderson, în drum spre România, și el vine să dejuneze la mine. Se așteaptă și el la izbucnirea iminentă a ostilităților. Ungurii pe care i-a întâlnit s'au plâns de așa-zisul tratament discriminatoriu rezervat minorității maghiare din Ardeal — după vechiul calapod! Henderson le-a spus că, dat fiind că în nici o împrejurare și oricare ar fi rezultatul unui eventu d război, ei nu vor mai putea obține Transilvania, cel mai bun lucru de făcut ar fi, prin urmare, să se înțeleagă cu românii, ceea ce s'ar răsfrânge și asupra traiului minoritarilor lor.

*

24 *august. S'a* semnat la Moscova de către Ribbentrop și Molotov, fiind de față Stalin, pactul de neagresiune germano- sovietic. întrucât pactul interzice Rusiei participarea, chiar indirectă, la un grup de puteri ostil Germaniei, ar trebui, pe bună dreptate, ca nici Reichul să nu mai poată rămâne părtaș al pactului anti-Komintem! Ascult la radio discursurile lui Neville Chamberlain și Halifax, care declară că Anglia rămâne solidară cu Polonia. Războiul se apropie și domnește o atmosferă de panică. Legațiile Franței și Angliei au început evacuarea colo- nhlor lor din Budapesta. Noul ministru a) Slovaciei, Spisiak, care'mi vorbește cu

nostalgie de vechea Cehoslovacie (de care slovacii s'au rupt numai spre a nu fi predați Ungariei), îmi destăinuiește că germanii masează trupe în Slovacia și Prusia orientală.

Pe seară, Henderson vine la mine să'mi spună că, din cauza situației încordate și în urma sfatului Legației Angliei, renunță la călătoria sa în România spre a se întoarce la Londra. Tilea, în trecere prin Budapesta spre a se întoarce la post, îmi arată că, la București, nimeni nu se mai îndoiește de iminența războiului.

înainte de plecare, Henderson mă roagă să transmit un mesaj din partea sa guvernului român: Teleki a comunicat lui Eckhardt că, solicitat chiar azi de Erdmannsdorf de a se alia, oficial cu Germania și de a coopera activ cu ea a refuzat, declarând că Ungaria vrea să rămână neutră. Astfel, îmi adaugă Henderson „Csăky had his knuckles rapped"[101], căci prea se angajase mult la Salzburg, în speranța de a ajunge succesorul lui Teleki la președinția Consiliului ca „om de încredere al lui Hitler". Teleki s'ar fi arătat, în conversația sa cu Henderson, dornic de conversații neoficiale între București și Budapesta și Regentul Horthy i'ar fi declarat că s'ar opune trecerii de trupe germane spre a ataca România.

Stau până noaptea târziu la cancelarie, cu colaboratorii mei, în contact telefonic permanent cu Gafencu și direcția cifrului de Externe.

*

25 *august.* Atmosfera de panică sporește. Cristea, sosit aici cu o delegație economică, pentru a trata chestiuni vamale, ar vrea să întrerupă negocierile și să se întoarcă îndată la București. îl opresc însă, ca să nu dăm impresia că nu suntem stăpâni pe nervii noștri sau că prevedem o încordare serioasă a relațiilor noastre cu Ungaria.

Reprezentantul agenției Havas vine să mă întrebe dacă sunt șanse să se ajungă la un pact de neagresiune

101 Csăky a fost pedepsit

între România, Iugoslavia și Ungaria — un fel de reînviere a acordului de la Bled. La Ministerul de Externe ungar, unde a căutat de asemenea să se informeze, nu i s'a spus „ni oui, ni non"'. Răspund: „pour une fois je suis d'accord avec lui et vous răponds de la meme maniăre."[102] [103]

Trec la Orlowski, care se așteaptă la atacul german dintr'un moment într'altul. îl întreb dacă sunt masate la frontieră forțe polone masive. îmi răspunde că nu crede, deoarece „ce sera une guerre de mouvement et l'armăe polonaise sera ă Berlin en trois semaines"[104]. Bietul Orlowski. Peste trei săptămâni, comandanții polonezi nu erau la Berlin, ci la Cernăuți.

♦

26 *august.* Riistii Aras, în trecere prin Budapesta, a asigurat pe Pipinelis că, bazându-se pe o clauză secretă a pactului militar italo-german care prevede că cele două părți contractante nu vor declara război timp de trei ani, Italia va rămâne neutră și a prevenit despre aceasta Germania. Secretarul legației noastre din Berlin, Rădulescu-Pogoneanu, în drum spre țară, îmi dă și el aceeași știre. S'ar explica poate astfel că, față de refuzul lui Mussolini de a intra în acțiune, Hitler a transmis ieri la Londra o propunere de tratative în vederea evitării unei conflagrații.

în sânul guvernului ungar se înregistrează grave divergențe. Horthy și Teleki vor să mențină, cu orice chip, neutralitatea Ungariei pe când Csăky, impresionat de forța germană și încrezător în victoria ei finală, ar fi înclinat spre intervenția alături de „Axă**, ceea ce, dat fiind că se consideră favoritul lui Hitler, ar servi ambițiile sale de a ajunge în fruntea guvernului.

*

102 nici da, nici nu

103 sînt și eu o dată de acord cu el și vă răspund la fel

104 va fi un război de mișcare iar armata poloneză va fi la Berlin peste trei săptămîni

27 *august.* Propunerile lui Hitler sunt inacceptabile: Danzig, coridorul, rectificări de frontieră îh Silezia superioară. Atmosferă premergătoare războiului. Românii trec îh fugă prin Budapesta spre a se întoarce în țară cu „ultimele trenuri**. Germanii ocupă Slovacia. Demonstrații de simpatie ale ungurilor în fața legațiilor Germaniei și Italiei.

29 august. Corespondența Chamberlain-Hitler continuă prin mijlocirea ambasadorului Angliei la Berlin. Pe de altă parte, nici conversațiile telefonice Mussolini-Hitler nu încetează. Un publicist francez, Georges Oudard, inteligent și înflăcărat, îmi spune că Franța întreagă, ca un singur om, este hotărâtă să lupte contra tiraniei hitleriste. Vine la mine, de asemenea, Vinci, întors de la Roma unde a văzut pe Ciano, nu mai este belicos, și'mi vorbește de eforturile febrile ale „Ducelui** și ale papei în vederea salvării păcii, ceea ce pare o confirmare a informației că Italia nu înțelege să intre' în răzoi o dată cu Germania. Atașatul militar italian spune Camaradului său român: „Nu putem începe un război numai jpentru prestigiul lui Hitler.“

*

30 august. Nu s'a întrerupt corespondența Chamberlain- Hitler dar nici bine nu trebuie să meargă, căci polonezii au

decretat mobilizarea generală. Atitudinea rezervată a Italiei pare să fie un indiciu că Hitler- este de acord ca ea să rămână neutră în prima fază a războiului, cât germanii mai au de furcă cu polonezii. Când — după cum se speră la Berlin — trupele germane își vor fi dus la bun sfârșit campania contra Poloniei, alte trupe germane se vor putea îndrepta spre Vest, și atunci va fi momentul pentru Italia de a intra în acțiune fără riscuri atât de mari.

*

1 septembrie. Izbucnirea războiului germano-polon. Fără declarație de război, Germania a atacat Polonia, bombardând Varșovia, Cracovia și alte centre. Răcnetele lui Hitler se aud la radio. Mobilizare generală în Franța și în Anglia. Ambasadorii Franței și Angliei la Berlin au prevenit guvernul german că, dacă nu încetează ostilitățile contra Poloniei și nu'și retrag imediat trupele de pe teritoriul polon» Franța și Anglia vor apăra Polonia potrivit angajamentelor lor. în caz de răspuns negativ, ambasadorii își vor cere pașapoartele. Italia, cum era de prevăzut, nu se mișcă, declarând că nu va lua inițiativa ostilităților. Se pregătește, de bună seamă, de neutralitatea definitivă și nu ar interveni decât în eventualitatea unei izbânzi germane, „spre a sări în ajutorul învingătorului". Discursul lui Neville Chamberlain la Camera Comunelor pune toată răspunderea catastrofei pe seama ambiției nebune a lui Hitler. Cum există o justiție imanentă de esență divină, Hitler va fi învins.

*

2 septembrie. Germanii atacă pe toată linia, dar polonezii se apără vitejește. Noul ministru al Turciei, Rusem Est Unaydin, îmi face vizita de prezentare, și îmi confirmă voința țării sale de a se ține de angajamentele sale față de Anglia, Franța și înțelegerea balcanică. După-amiază trec să strâng mâna lui Orlowski și să'i spun cât suntem sufletește alături de Polonia în aceste zile de grea cumpănă. El a văzut pe Csăky și l'a găsit foarte abătut de evenimente. își închipuie că, față de neutralitatea Italiei, Hitler ar ezita să declanșeze conflictul.

*

3 septembrie. Anglia declară război Germaniei la ora 11 a.m., iar Franța la ora 5 p.m.

4 septembrie. Bombardarea vasului englez de pasageri „Athenia“ de către germani. Erau vreo trei sute de americani pe bord. Se repetă cazul „Lusitania“ din fostul război. Englezii au capturat vasul german „Bremen". Roosevelt a rostit, la radio, o înălțătoare cuvântare în care, sub mantia neutralității, se simte bătând de indignare inima poporului american. Am la dejun pe Spisiak și Milecz, noii miniștri al Slovaciei la Budapesta și București. Amândoi îmi descriu starea sufletească a compatrioților lor: ca și cehii, slovacii așteaptă salvarea lor de la aliați. Până atunci însă, spre a supraviețui „au jour le jour“* sunt siliți să se prefacă în instrumente ale Germaniei.

*

6 septembrie. Germanii ocupă Cracovia. Francezii înaintează în direcția Saarbriick. Am o întrevedere de peste un. ceas cu ministrul afacerilor străine al Ungariei. Potrivit instrucțiunilor primite de la guvern, îi atrag atenția asupra consecințelor serioase ce le-ar putea avea concentrările masive de trupe ungurești la frontiera noastră, mai ales în regiunea Bekesczăba, și chemarea sub drapel a trei corpuri de armată, adică a patru sute de mii de oameni. Csăky ia telefopul în fața mea și cere lămuriri șefului Marelui Stat Major, care'i raportează că la Bekesczăba nu ar fi staționat decât un singur regiment cu rezerviștii săi și că n'ar fi mobilizate decât corpul VI și jumătate din corpul V de armată, în total 160000 oameni, care au ordin să rămână în garnizoanele lor, iar nu la frontiera română. Csăky recunoaște că guvernul se află sub presiunea Statului Major, al cărui șef declară că nu'și poate lua răspunderea situației dacă nu este lăsat să ia măsurile necesitate de concentrările de trupe române. Ar fi vorba, după cât știe interlocutorul meu, de transferarea comandamentului corpului I de Armată de la

[1] de pe o zi pe alta

Craiova la Timișoara, și a regimentului din Botoșani la Brașov, în drum spre nord. Răspund că de noi știe o lume întreagă că nu năzuim la bunul altuia, și că nu am avea deci nici un motiv să atacăm Ungaria, cu singura excepție — adaug eu surâzând — a insulei Margareta pe care am avea dorința s'o anexăm imperiului nostru colonial, căci place la nebunie românilor! Și adaug: „este probabil și motivul pentru care este păzită de sentinelele dumneavoastră!" Csăky râde și el. îi spun mai departe: „C'est comme le Ritz; pourquoi y a-t-on hissă des canons anti'aăriens sur le toit? Comme j'y dîne presque chaque soir, c'est pourtant une garanție que les avions roumains ne le bom- barderont pas!"[1] *Csăky.* „Je le sais, puisque j'habite aussi le Ritz; mais vous plaisantez alors que nous sommes informăs que vous voudriez avec l'aide des Turcs envahir et aneantir la Bulgarie, pour retoumer ensuite, contre nous, en avanțant jusqu'ă la Tisa!"[105] [106] *Bossy.* „C'est maintenant vous qui plaisantez en nous pretant d'aussi vastes desseins napolăoniens!"[107] îi arăt apoi ce deșănțată campanie iredentistă se duce contra noastră în Ungaria: articole de ziar, timbre cu vederi din Ardeal, hărți iredentiste etc. Csăky ia materialul ce'i prezint în această privință și, pare impresionat. Se scuză, atribuind această campanie mișcării de extrema-dreaptă. Promite că va lua măsuri, prin ministrul de interne, și că va prelua personal cenzura articolelor de politică externă. Ne făgăduim reciproc să lucrăm în

105 E ca la Ritz: de ce au fost urcate tunuri antiaeriene pe acoperiș? Avînd în vedere că iau cina acolo aproape în fiecare seară, este totuși o garanție că avioanele românești nu-1 vor bombarda!

106 Știu, căci și eu locuiesc la Ritz; dar dumneavoastră glumiți, în vreme ce noi suntem informați că voiați să invadați și să distrugeți Bulgaria cu ajutorul turcilor pentru a vă întoarce apoi împotriva noastră înaintînd pînă la Tisa!

107 Acum dumneavoastră glumiți atribuindu-ne planuri atît de vaste și napoleonice!

sensul îmbunătățirii atmosferei dintre țările noastre. Arăt că cea mai concretă dovadă a sentimentelor noastre pașnice a fost propunerea noastră de încheiere a unui pact de neagresiune, propunere refuzată la Budapesta. Csăky explică refuzul prin lipsa unui protocol privitor la tratamentul minorităților pe care guvernul ungar l'a propus Iugoslaviei și prin mijlocirea Belgradului și României. Sugestia aceasta ar fi fost făcută lui Rașici la 25 august, oferindu-i-se chiar ca Cincar-Marcovic, să redacteze el formula ce ne'ar conveni și nouă. Cum ne-ar fi parvenit nici un răspuns, Bessenyey ar fi fost însărcinat „de revenir ă la charge"[108]. Răspund lui Csăky că Rașici m'a asigurat formal că n'a primit niciodată o asemenea propunere din partea guvernului ungar și că nici nu i s'a făcut măcar o aluzie în acest sens. Unde este adevărul? La Csăky sau la Rașici? La nici unul? Sau jumătate la unul, jumătate la altul? în orice caz, conchid eu, rog să nu mi se tot vorbească de pretinse persecuții, căci minoritarii de la noi sunt satisfăcuți de situația lor și și-au exprimat în nenumărate rânduri mulțumirea lor guvernului. Observ apoi, surâzând: „Aș vrea ca noi, majoritarii, să fim tratați de administrație tot atât de bine ca minoritarii! Și, de acum încolo, când voi avea o cerere de adresat guvernului sau vreunei prefecturi, îl voi pune pe contele Bănffy să mă' recomande, căci lui i se acordă tot! Vom crea liga pentru apărarea majoritarilor!!" *Csăky:* „Iar glumești! Nu dovedesc nimic mulțumirile adresate guvernelor de minoritari. Dacă ai vrea, ți'aș putea pune la dispoziție dosare întregi cu mulțumiri de ale lui Maniu și Vaida pentru bunul tratament de care s'au bucurat românii sub guvernarea ungară. Le-am prezentat de altminteri la Trianon."

Vorbim apoi de politica generală. Csăky consideră pe Mussolini înțeles cu Hitler ca Italia să nu miște în conjunctura actuală, întrucât ea reprezintă partea vulnerabilă a frontului Axei. Dacă însă Hitler îi va cere,

108 să revină la misiunea lui '

la un moment dat, lui Mussolini, ajutor armat, „Ducele” i-1 va da — fără entuziasm — dar cu hotărâre. Hitler n’are interes să accepte o cooperare militară rusă, îmi spune Csăky, spre a nu’și aduce singur un concurent în Europa centrală și în Balcani. O astfel de cooperare — dacă ar fi să aibă loc vreodată — ar fi o catastrofă pentru Ungaria ca și pentru vecinii ei, căci cele două mari puteri și-ar împărți zonele de influență în părțile noastre, cele două regimuri proletare luptând laolaltă împotriva regimului capitalist Rezistența eroică a Poloniei este de admirat și până și Ribbentrop i-a adus un omagiu într’o conversație cu Sztojay, ministrul Ungariei* la Berlin. în încheiere, Csăky îmi spune: „Este un război de treizeci de ani și eu nu’i voi vedea sfârșitul/' Partea a doua a prevestirii s’a adeverit, căci Csăky a murit în cursul războiului.

*

8 septembrie. Gigurtu, un om de afaceri cu legături în Germania și care era să devină prim-ministru mai târziu în momente tragice pentru țară, trece prin Budapesta, în drum spre Berlin, unde îmi spune că urmează să vadă pe Goring și Ribbentrop, și poate chiar pe Hitler. Se pare că Goring a propus întâlnirea spre a primi prin Gigurtu asigurări în privința neutralității României. în schimbul livrărilor noastre de petrol și grâu — potrivit convenției încheiate — România ar primi asigurarea că nu va fi atacată de Germania. Se pare chiar că Hitler ar îngădui tranzitul de muniții în Polonia prin teritoriul nostru, în conformitate cu prevederile Convenției de la Haga din 1907 (convenția V, art. 7). Nu ar putea fi admisă însă trecerea de trupe. Chiar așa, observă Gigurtu, ceea ce ne dau nemții este mult mai puțin decât ceea ce le dăm noi: petrolul. Ceea ce ar mai putea cere este ca Berlinul să țină în frâu Budapesta și să oprească pregătirile ei de mobilizare. Gigurtu crede că așa ceva s’ar putea obține. El nu exclude ca Hitler să silească pe unguri să încheie cu noi un pact de neagresiune, care ar consolida neutralitatea noastră. Numai că Fabritius se plânge că

nu suntem neutri și dă ca dovadă că aviatorii englezi își aprovizionează avioanele la Constanța, în zborul lor spre Polonia. Ministrul german ar fi vrut ca Gigurtu să ducă o scrisoare autografă a Regelui către Fiihrer,* spre a împrăștia bănuielile, dar Carol, pe bună dreptate, a refuzat.

*

11 septembrie. Zi foarte încărcată. Am avut întrevederi cu miniștrii Statelor Unite, Iugoslaviei (de două ori), Greciei și Poloniei și cu însărcinatul cu afaceri al Olandei.

154

Aflu că Csăky, fiind chemat joia trecută de către Ribbentrop, a călătorit pe un avion german ce i-a fost trimis în acest scop. Csăky pretinde că a fost izbit de lipsa de entuziasm războinic nu numai în populație dar și printre lideri. Parcă și-ar da seama cu toții de ce îi așteaptă până la urmă.. .S'a cerut lui Csăky ca guvernul ungar să lase liberă trecerea trupelor germane prin teritoriul maghiar, pe calea ferată din regiunea Kosice, în drum spre Polonia. Aceasta, spre a se putea tăia retragerea armatei polone înspre România. Slab de îngeri cum este, și „sub papucul nemților", Csăky ar fi fost gata să cedeze, dar primise instrucțiuni precise din partea lui Horthy și a lui Teleki de a rezista. Neavând încotro, ministrul de externe ungur s'a rugat stăruitor de colegul său german să se renunțe la acea cerere, care ar târî pe unguri în tabăra dușmanilor Poloniei, o țară de care maghiarimea este legată printr'o prietenie tradițională. Ribbentrop a căutat să'i explice că dacă armata polonă ar reuși să treacă în România, s'ar putea forma acolo, cu ajutorul unui corp expediționar franco-britanic (probabil acel organizat de Weygand în Siria) un nou „front de la Salonic", ca în timpul primului război mondial. Chestiunea a rămas deschisă, dar, pentru a se exercita o presiune la Budapesta, presa slovacă, din

îndemn german, a început o campanie revizionistă antiungară, cerând restituirea teritoriilor pierdute la Miin- chen și la Viena. Faptul că articolele revizioniste slovace sunt reproduse de presa germană denotă că Berlinul vrea să forțeze mâna Ungariei și s'o silească să capituleze pe această chestiune. Singura speranță ce le mai rămâne ungurilor este ca armata germană să înainteze atât de repede spre sudul Poloniei încât să poată tăia retragerea armatei polone între Przemysl și Lwow, fără a mai fi nevoie de tranzitul prin teritoriul maghiar (ceea ce s'a și întâmplat). Cercurile guvernamentale din Budapesta par foarte abătute: Până și Ullein-Reviezky, marele dușman al românilor, a exclamat astăzi față de Pipinelis: „C'est le demier moment pour s'entendre avec Ies Roumains!"[109] în ce stare trebuie să fie ca să ajungă la o astfel de extremitate. în orice caz, mi se asigură că Erdmannsdorff a transmis lui Csăky voința guvernului german ca Ungaria să nu participe la nici un bloc — chiar și la un bloc al neutrilor — deoarece Reichul nu admite blocuri, ce s'ar putea întoarce împotriva sa la un moment dat.

*

12 septembrie. Vinci trece pe la mine. Mai germanofil ca întotdeauna. Italia, îmi.declară el, este mai legată de Axă ca oricând. Poporul italian, pretinde el, deși mulțumit că „Ducele" i-a evitat până acum intrarea în război, este totuși gata să ia armele la chemarea lui, dacă Hitler o cere. Și alte bazaconii de același fel. Vine și Rașici să mă vadă, germanofil și el, dar mai prăpăstios, adică mai realist, mai puțin „comediante".

*

13 septembrie. Dau un dineu în onoarea delegațiilor economice română și ungară, care duc tratative în

109 Este ceasul din urmă pentru o înțelegere cu românii!

momentul de față. Printre invitați: Nickl, directorul afacerilor economice din Ministerul de Externe ungar, și cunoscutul financiar Chorin. Sunt sculat de la masă pentru o comunicare telefonică urgentă de la București. La aparat, Gafencu, care îmi spune: „Am o veste bună pentru tine. Am cerut agrementul pentru numirea ta ca ministru la Roma. Te felicit din inimă. îți căutăm un înlocuitor la Budapesta care să fie tot atât de destoinic cum ai fost, dar va fi foarte greu de găsit."[110] Aflu cu firească emoție această știre, pentru că mă voi întoarce îh Italia, unde am fost de două ori în post, dar și pentru că îmi dau seama de dificultățile unei atari misiuni în conjunctura de atunci.

*

14 septembrie. Iar zi încărcată: vin la mine Pipinelis, Guerlet și Rașici. Csăky a negat lui Guerlet că ar fi fost la Berlin și, în aceeași zi, a recunoscut faptul față de Orlowski. Fără comentariu! Lui Guerlet i-a spus că s'ar putea ca, după ce au lichidat războiul cu Polonia, germanii să atace România, peste Nistru, în Bucovina. Colegul francez l'a întrebat dacă un asemenea atac n'ar fi mai lesnicios de întreprins prin teritoriul ungar. Csăky a răspuns: „n'am admite niciodată aceasta".- Totuși, discursul de azi al ministrului de externe al Ungariei în fața comisiunilor parlamentare de afaceri străine nu a dus lipsă de caracter polemic contra noastră. Singura

110 La 17 septembrie, Crețianu, secretar general al ministerului, îmi scrie: „Je veux te dire combien ta nomination m'a rdjoui, et te felicite de tout csur, en te souhaitant tout le succes le plus complet dans ta nouvelle mission... Je pense que tu te rappelles que je t'avais dit la der- nidre fois que nous nous sommes vus que tu aurais sous peu un grand poște. C'est ă Londres que je te voyais, mais, dvidemment, on ne peut pas te couper en deux!" (Vreau să-ți spun cît m-a bucurat numirea ta și te felicit din toată inima dorindu-ți cel mai complet succes în noua ta misiune... Cred că-ți amintești că ultima dată când ne-am văzut ți-am spus că vei avea un post mare în scurt timp. La Londra te vedeam, dar, evident, nu poți fi tăiat în două!)

notă mai conciliantă a fost repetarea făgăduielii că Ungaria va ratifica în sfârșit convenția, încheiată cu România cu doi ani în urmă, privitoare la Fundația Gojdu. Făgăduiala- nu a fost însă niciodată respectată și mai posed, în arhiva mea personală, deplinele puteri semnate de Rege, autorizându-mă să procedez la schimbul de ratificări, deplina putere care n'am avut niciodată privilegiul de a fi utilizat-o.

Primesc, tot astăzi, vizita ziaristului german von Michaelis, nepot de fiu al fostului cancelar german și corespondent al cotidianelor *Kolner Zeitung* și *Neues Wiener TagblatL* Pretinde că ungurii ar fi „detestați acum în cercurile conducătoare germane pentru că, după ce s'au proclamat ani de zile prietenii * cei mai credincioși ai Reichului, caută să joace acum pe două tablouri". La Berlin ar persista teama unui nou „front de la Salonic", organizat de generalul Weygand cu scopul de a ține în respect pe italieni în Albania și de a dezlănțui un atac împotriva Germaniei prin Iugoslavia. Simpatiile sârbilor, și mai ales ale croaților, fiind indiscutabil de partea francezilor și englezilor, nu ar fi exclus — crede Michaelis —, ca armata iugoslavă s'ar putea uni cu corpul expediționar al lui Weygand îh vederea unui atac contra Reichului, în direcția Carintiei. în eventualitatea aceasta, Hitler s'ar vedea silit la un „Blitzkrieg"

157 împotriva Iugoslaviei, Belgradul urmând să cadă mai repede încă decât Varșoyia. Ar urma apoi pentru Fiihrer, adaugă interlocutorul meu, „dureroasa datorie de a ocupa toate țările din acea regiune, spre a'și asigura izvoarele de producție ale sud- estului european (citește: petrolul românesc) în vederea unui posibil război de uzură economică de lungă durată'*. Arăt lui Michaelis că întregul său „dchafaudage**[1] se bazează pe o simplă și improbabilă ipoteză, dar nu mă pot opri de la gândul că este vorba de un avertisment discret pe care să'l transmit la București. în atmosfera de disciplină rigidă a aparatului de presă din Reichul hitlerist, ar părea într'adevăr inadmisil ca un corespondent de ziar german din Budapesta să ceară o audiență ministrului României numai pentru a'i expune rodul propriilor sale cugetări!

*

16 septembrie. Sunt primit de Csăky, căruia îi comunic că sunt destinat unui alt post, și îi cer agrementul pentru succesorul meu, Gheorghe Crușescu. Vorbim, cu acest prilej, de relațiile dintre țările noastre. îi mărturisesc că am găsit discursul său de alaltăieri cam „batailleur**[111] [112], cel puțin în forma ce i-a dat. îmi răspunde că i se vor fi denaturat poate cuvintele în ziare, deoarece intenția sa era tocmai de a se arăta conciliant. Cu atât mai mult, subliniază el, cu cât relațiile româno- maghiare sunt, în faza actuală, „simțitor ameliorate**. Promite din nou că va propune parlamentului ratificarea convenției Gojdu (ratificată de inult de România) și că ne va prezenta o sugestie pentru rezolvarea chestiunii arhivelor transilvănene. La întrebarea mea, nu neagă că a fost la Berlin, unde a dobândit impresia că Ribbentrop, iar nu Hitler, a avut ideea inițială a unei apropieri germano-ruse. Astfel cum stau lucrurile azi, spun eu lui Csăky, „de ce nu propuneți voi, ungurii, care ați fost puși să semnați pactul anti-

111 eșafodaj
112 combativ

Komintem, ca să se schimbe *anti* în *filo,* și ca pactul să fie denumit de acum încolo «pact filo-Komintem»? Csăky râde: „Nu, dar am altă idee: să intre și Stalin în pactul anti-Komintem.“ întreb pe ministrul de externe al Ungariei dacă crede că germanii și rușii își vor împărți din nou Polonia. *Csăky.* „Nu este deloc exclus dacă anglo-francezii îl împing pe Hitler în brațele rușilor. Uniunea Sovietică și'ar însuși atunci Rusia Albă și ținutul locuit de ucraineni, ajungând astfel la hotarul Carpataliei noastre (Rusia subcarpatică)." Face o grimasă expresivă. *Bossy* „Vom avea, în acel caz, și mai multe interese comune!" *Csăky* „Desigur, am fost întotdeauna de părere că nu negocierile ne vor apropia pe unii de alții, ci împrejurările și primejdiile din afară." Ne despărțim în mod foarte cordial.

Ca încheiere, poziția politică a Ungariei în criza internațională de atunci mi se părea următoarea: Ungaria își proclama prietenia cu Germania și nu voia să facă o declarație de neutralitate, spre a marca la Berlin solidaritatea sa cu Reichul. Dar Ungaria evita, în același timp, orice gest care s'o poată antrena într'un conflict general de care se străduiește să rămână străină, în cazul unei victorii germane, spera să se poată prevala de această prietenie spre a valorifica revendicările ei revizioniste, în eventualitatea înfrângerii germane, guvernul din Budapesta nădăjduia că s'ar ține seama, la Londra, de meritele ce și'ar fi câștigat rezistând presiunii germane și nelăsându-se târâtă într'un război contra aliaților.

întors la legație, găsesc pe colaboratorii mei întristați de apropiata mea plecare. Dinu Hiott, întors din București, îmi relatează o conversație, avută cu Alexandru Crețianu, și în cursul căreia acesta s'a exprimat la adresa mea în modul următor „Ce que j'admire le plus c'est le merveilleux 6qui- libre de Raoul, qui, tout en ddployant un&si grande activity, a 6vit6 de se mettre trop en avant, de se faire distinguer, dans un poște reclamant justement beaucoup de reserve."[113] în

113 Ceea ce admir mai mult este minunatul echilibru al lui

altă ordine de idei, tot Dinu Hiott îmi spune, din partea lui Creţianu, „mie, care sunt un istoric", care este misterul pentru care au aflat germanii că, spre deosebire de englezi, francezii erau dispuşi să accepte medierea lui Mussolini, care propunea oprirea ostilităţilor germano-polone, rămânerea pe poziţiile militare dobândite şi întrunirea unei conferinţe. Iată cheia misterului: firul telegrafic direct Paris-Varşovia fiind tăiat de germani, Georges Bonnet (ministrul afacerilor străine al Franţei) a telefonat la Bucureşti lui Adrien Thierry (ambasadorul Franţei), însăr- cinându'l să comunice lui Noel (ambasadorul Franţei la Varşovia) că guvernul francez sfătuieşte pe Beck (ministrul afacerilor străine al Poloniei) să accepte propunerea de mediere a lui Mussolini. Dar firul Paris-Bucureşti trece şi el prin Germania, astfel încât germanii au putut intercepta conversaţia Bonnet-Thierry!

*

17 septembrie. Ruşii au prevenit pe polonezi că, „întrucât statul lor nu mai există[4]*, vor intra cu trupele pe teritoriul polon spre a ocroti pe conaţionalii lor ruşi albi şi ucraineni, tratatele ruso-polone devenind caduce. Ministrul nostru la Moscova a fost informat, în acelaşi timp, că URSS va păstra neutralitatea faţă de România. Ce fel de neutralitate, căci nu suntem în război! Polonezii se refugiază în masă în România, unde sunt primiţi frăţeşte. Printre ei, însuşi preşedintele Moscicki şi mareşalul Smigli-Ridz, cu ceilalţi membri ai guvernului. Au adus cu dânşii tezaurul şi arhivele politice.

*

18 septembrie. înaintarea armatei sovietice în Polonia pri- cinuieşte vie îngrijorare în toate cercurile din

---

Raou) care, desfăşurînd o activitate atît de amplă, a evitat să se propulseze prea mult în faţă, să se facă observat, într-un post care cere tocmai multă discreţie.

Budapesta. Ghiczy, directorul politic, pare înfricoșat de perspectiva apropierii armatei ruse de frontiera ungară, cu atât mai mult cu cât după aderarea Ungariei la pactul anti-Komintem, relațiile diplomatice între Moscova și Budapesta au fost rupte.

*

21 septembrie. Crețianu îmi telefonează că guvernul italian și-a dat agrementul pentru numirea mea ca ministru al Ronjâniei la Roma și că decretul de numire a fost semnat de

Rege. Sunt numit pe ziua de 26 septembrie și urmează, așadar, să grăbesc pregătirile de plecare. Textul proiectului de declarație româno-iugo^lavo-ungară propus de București și Belgrad, are conținutul următor: „Fermement decidd de main- tenir une attitude favorable ă la paix dans le bassin danubien, d'^viter toute agression et tout recours ă la force et de crder, par une politique conciliante et juste, une atmosphere permet- tant d'amăliorer et de consolider les bons rapports entre les Etats voisins et la bonne entente entre les nationalites qui vivent ă l'intărieur de chaque Etat, le gouvemement... (rou- main, yougoslave, hongrois) vdillera dans un esprit d'ăquită ă 1'application des mesures susceptibles d'assurer le developpement des relations amicales avec la... (Hongrie, Roumanie, Yougoslavie)." Csăky a spus însă lui Rașici că nu poate subscrie la această formulă care conține „un angajament prea precis'*! Se pare că Csăky este îngrozit de prezența trupelor rusești la frontiera ungară. „Ne așteptam să întâlnim ostași ruși**, se tânguiește el, „dar am dat de bande de bolșevici**. Este delicată și situația legației polone din Budapesta. Dacă Orlowski și colaboratorii săi nu pleacă de bună voie, Csăky se teme că germanii îi vor impune să'i îndepărteze cu sila. La amiază, aflu din București o veste tragică: asasinarea de către legionari a primului ministru Călinescu. Seara,

ucigașii sunt executați la locul crimei. Intrăm într'o sinistră și sângeroasă fază a istoriei noastre.

*

22 septembrie. Vomle, subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine, vine să'mi prezinte condoleanțe pentru pierderea încercată de România în persoana primului ei

[1] Ferm hotărît să păstreze o atitudine favorabilă păcii în bazinul Dunării, să evite orice agresiune și orice recurgere la forță și să creeze, printr-o politică împăciuitoare și justă, o atmosferă care să permită îmbunătățirea și consolidarea bunelor relații între statele vecine și buna înțelegere între naționalitățile care trăiesc în interiorul fiecărui stat, guvernul... (român, iugoslav, ungar) va veghea, într-un spirit de echitate, la aplicarea unor măsuri susceptibile să asigure dezvoltarea relațiilor prietenești cu... (Ungaria, România, Iugoslavia)

ministru. Primesc vizite de condoleanțe de la miniștrii englez, grec și polon, ca și de la ceilalți colegi. în țară s'au făcut represalii strașnice printre legionari. Alecu Cantacuzino este printre cei executați ca represalii. S'a constituit un nou guvern prezidat de generalul Argeșanu, care nu se deosebește de cel precedent decât prin noile elemente chemate să preia portofoliile deținute de Aimand Călinescu (generalii Argeșanu, Gabriel Marinescu și Ilcuș). întors din Berlin, Gigurtu se oprește în Budapesta și vine să mă vadă. A găsit pe germani foarte prevenitori; ei l'au primit cu toate onorurile „ca pe un trimis al Regelui[1]*. Goring l'a încredințat că Germania n'ar tolera nici o agresiune contra României. I-a dat asigurări formale și în privința Basarabiei, „cu condiția — evident — că nu vom ataca pe Ruși în virtutea alianței cu Polonia, care nu ar mai avea sens, acest stat nemaiexistând** (era în ajunul intrării trupelor sovietice pe teritoriul polon). Asigurările lui Goring erau însă mincinoase, după cum s'a aflat în urmă, deoarece în pactul Ribbentrop-Molotov, Reichul

dădea mână liberă rușilor în ceea ce privește soarta Basarabiei. Goring și'a manifestat și rezerva față de încheierea unui pact de neagresiune româno-maghiar, care ar putea deveni un prim pas înspre organizarea de către Anglia a unui bloc anti-Axă. Gigurtu a stăruit însă că ar fi vorba doar de consolidarea neutralității românești, ceea ce a părut să'l convingă pe Goring. Radu Crutescu, deși ministru la Berlin, fusese ținut în necunoștință de rostul misiunii lui Gigurtu în Germania. Goring părea el însuși surprins de rapiditatea izbânzii germane în Polonia.

*

24 septembrie. O primă aluzie a lui Hitler la cercetările în vederea fabricării temutei arme ce era să fie bomba atomică, într'o conversație cu Csăky, Fiihrerul i-a destăinuit că savanții săi sunt în pregătirea unei arme putând distruge populații întregi, dar pe care Germania nu o va folosi decât în cazul în care situația militară ar deveni, la un moment dat, atât de dezastruoasă pentru Germania încât s'ar impune, *in extremis,* și acest mijloc de luptă.

162

Vinci vine la mine să mi se pună la dispoziție pentru înlesnirea transferării mele la Roma. îmi spune că, din câte a aflat de la Csăky, guvernul german ar fi întrebat pe cel sovietic ce intenții are în privința sud-estului european. Guvernul sovietic ar fi dat asigurări „liniștitoare" relative la Basarabia, declarând că dorește să respecte *statu quo'.!*

*

26 septembrie. După o cină „de adio" oferită colaboratorilor intru în lanțul de mese de plecare la care mă poftesc colegii. Azi, dejun în onoarea mea la Râșici: 18 tacâmuri; de față șefii de misiune englez, francez, american, grec, turc, elvețian, olandez. După amiază plec cu soția mea la Godollo pentru vizita de plecare la Regent și doamna Horthy. Remit scrisorile de plecare și

Regentul îmi conferă Marea Cruce a Ordinului pentru merit. Conversație în patru, prietenească și simplă cu această pereche cumsecade și bine crescută. Horthy, de altfel, este austriac din creștet până în picioare și vorbește ungurește, se pare, cu accent german (vienez). Vorbim nemțește. Deapănă amintiri vechi, mai ales de pe vremea războiului. Foch, spune el, ar fi propus în 1918, ca aliații și adversarii să lupte laolaltă contra Rusiei bolșevice. Ce păcat că nu s'a dat urmare acestei propuneri, observă melancolic Horthy, căci s'ar fi creat un spirit de camaraderie între popoare și n'ar fi fost „diktat". Dar Clemenceau, încheie el, a preferat să rămână un climat de ură și dezbinare și de aceea a dat Poloniei Danzigul și coridorul „etc" (!). Apoi, unele aluzii străvezii: Societatea Națiunilor ar trebui astfel reconstituită ca să poată condamna pe autorii unei răpiri de teritorii și să'i urmărească. Răspund: „ar trebui întâi stabilit care au fost răpitorii de teritorii la care nu aveau drept și când a avut loc neîndreptățita însușire." Altă aluzie a lui Horthy: „Să ne împăcăm cu toții în Europa, să ne așezăm în jurul mesei rotunde de conferințe și să suprimăm situațiile intolerabile." Replica mea: „înainte de toate, să creăm între noi atmosferă amicală și leală, apoi să examinăm eventualele situații intolerabile, căci altminteri s'ar putea ca, din ură sau resentimente, să se prezinte drept intolerabile situații în realitate perfect justificate." *Horthy.* „Ar fi

oare posibil ca toți să se declare de la început mulțumiți?" *Bossy:* „Nu, dar am stabili un climat amical bazat nu pe diferendele dintre noi, ci pe comunitatea noastră de interese, care le depășește." Altminteri, ambii soți deosebit de prevenitori. La plecare, strângându'mi mâna Horthy îmi spune: „De acum, mai urci o treaptă. îți urez să le urci pe toate și să ai o carieră cât mai strălucită ca să ajungi sus de tot, căci atunci știu că ne vom putea înțelege!" Răspund: „Și eu cred la fel, dat fiind că vom crea atunci între noi o astfel de prietenie încât — pentru menținerea ei — să

renunțăm a mai ridica chestiuni ce ar putea s'o tulbure!" Surâde și adaugă: „Ai întrucâtva dreptate. Prietenia îți înlesnește să înțelegi și punctul de vedere ce nu este al tău." Soții Horthy ne întovărășesc până la ușă, iar noi ne întoarcem la Budapesta pe un amurg trandafiriu și învăluit într'o ușoară ceață sau un văl de praf. Este poate un văl ce cade peste un capitol greu, dar plin de acțiuni și de interes, al vieții mele. Pe șosea, nesfârșitul șir lugubru al automobilelor poloneze, aducând gloata refugiaților, ajunși fugari de la pieirea patriei lor și căutând să scape de urgia bombardamentelor și a stăpânirii bolșevice.

*

27 septembrie. Audiență de plecare la primul ministru, Paul Teleki, acela care, cu câțiva ani pe urmă, era să se sinucidă spre a nu'și călca cuvântul dat Iugoslaviei atunci când Hitler îl îndemnase s'o atace ocupând regiunea Bacika. Ultima mea întrevedere cu dânsul mi-a confirmat, o dată mai mult, impresia pe care o aveam despre acest adevărat boier, fiu al unei grecoaice (țigările Muratti) și căsătorit cu fiica unei românce (Mocsonyi). Se ferește de teme politice, în această conversație cu mine, afară de teama care o exprimă față de pătrunderea Rusiei în zona noastră, și pe care o socotește definitivă. Soția mea și cu mine luăm apoi ceaiul cu Contesa Paul Teleki într'o atmosferă cât se poate de plăcută și de amabilă.

*

30 septembrie. Seria meselor de plecare date de colegii mei: Guerlet, Montgomery (pe care era să'l regăsesc în Statele

Unite, în condiții atât de diferite!), Pipinelis, Erdmannsdorf, Vinci ș.a. Vomle, căruia mă duc să'i strâng mâna la minister, este plin de laude măgulitoare și mă încredințează că „misiunea mea a fost incontestabil un succes". în sfârșit, trec la Ritz să'mi iau

rămas bun de la Csăky, bolnav în camera lui de hotel. Mă primește în halat „puisque nous nous connais- sons depuis bientot vingt arts".[1] Fel de fel de amabilități și complimente. îmi spune „Vous avez 6t6 trăs adroit et vous avez trds bien su faire vos affaires ă Budapest; ma soeur a presque pleură en apprenant votre dăpart (!). Faites toutes mes amitiăs ă Gafencu en qui nous avons tous confiance. Qu'il ne nous juge pas seulement d'aprăs nos discours — qui sont destinăs plutot ă la politique interieure — mais aussi selon nos actes, et alors il vera que nous sommes raisonnables (?). Nous ne nous laisserons jamais entraîner dans des aventures. Le danger extdrieur commun rapproche nos pays encore plus que ne le font nos pourparlers. Bien que le voisinage russe ne soit pas fait pour nous răjouir, il nous permettra cependant de prati- quer une politique d'ăquilibre, semblable ă celle que vous avez menăe pendant des siăcles, vous Roumains, entre Slaves et Germains..."[114] [115] Ultimele dejunuri la prietenii Ferry Hunyady și Franz Hohenlohe-Waldenburg.

1 octombrie. Dis-de-dimineață, părăsim Budapesta cu automobilul spre a ne întoarce în țară. S'a închis un capitol.

---

114 căci ne cunoaștem, iată, de douăzeci de ani.

115 Ați fost foarte abil și ați știut să faceți bine afaceri la Budapesta: sora mea aproape că a plîns, aflînd că plecați (!). Transmiteți toată prietenia mea lui Gafencu în care avem toată încrederea. Să nu ne judece numai după discursuri — care sînt destinate mai degrabă politicii interne — ci și după ceea ce facem și va vedea că sîntem rezonabili (?). Nu ne putem lăsa niciodată antrenați în aventuri. Primejdia extemă comună apropie cele două țări ale noastre mai mult decît negocierile bilaterale. Deși vecinătatea rusă nu ne bucură, ne va permite, totuși, să practicăm o politică de echilibru, asemănătoare celei pe care ați dus-o, vreme de secole, voi, românii, între slavi și germani.

CAPITOLUL AL X-LEA

ROMA (1939-1940)

1 1939

Sosit la București, la 5 octombrie, spre a'mi îndeplini formalitățile de transferare la Roma, prima mea vizită oficială este, firește, la ministrul afacerilor străine, vechiul meu tovarăș de tinerețe, Grigore Gafencu. El îmi destăinuiește că Ciano a cerut rechemarea predecesorului meu. Alexandru Duiliu Zam- firescu, care nu mai era „persona grata" la Palazzo Chigi „pentru că făcea chefuri prea multe și, în materie politică, sărise peste gard". Se lăuda că avea o misiune specială din partea Regelui pentru Mussolini în vederea unei apropieri concrete între Italia și România și, bineînțeles, a fost dezavuat. Trebuie, așadar, să plec imediat la Roma, pentru ca noul ministru al României să șteargă impresia neplăcută lăsată dc ccl precedent. Trecând la misiunea politică ce mi se încredințează, Gafencu îmi arată că soluția care ar conveni cel mai mult României ar fi crearea unui grup de state neutre în Sud-Estul european, prezidat de Italia. Inițiativa s'ar cuveni însă să pornească de la Palazzo Chigi, nu din partea noastră, care suntem vecini direcți cu Rusia.

A doua zi (6 octombrie) sunt poftit la masă la Gafencu, ceilalți comeseni fiind Lugojianu, Cruțeștii, Urdăreanu, Paul Zănescu și Niky Chrissoveloni. Urdăreanu, care este mareșalul palatului, îmi transmite instrucțiunile stăpânului său în privința atitudinii de observat față de membrii familiei regale afiați în Italia: față de Principesa Elena, rezervă politicoasă și

carte de vizită când se află în Roma; față de Prințul

Nicolae, rezervă... fără cărți de vizită și rezistență hotărâtă în cazuri de cereri nesăbuite. „Cu Elena o s'o duci bine", precizează Urdăreanu, „căci este discretă și acum în bune raporturi cu Regele, dar cu Nicolae poți să te aștepți la explozii, mai ales din cauza influenței nenorocite a acelei femei — Dumitrescu Tohani — care pentru noi nu este soția sa. Mie nu'mi dă bună ziua**... Urdăreanu îmi spune că Regele mă consideră cel mai bun agent diplomatic: „Ai pricepere și tact. Când trimiți o telegramă, Regele știe că este cu greutate și că se poate bizui pe cele ce arăți.** Apoi, întorcându-se spre Gheorghe Cruțescu (numit în locul meu în Ungaria): „Ai o moștenire grea la Budapesta după dl Bossy.** Care va să zică, se pare că am devenit „persona grata** pe lângă Carol, dacă este să mă iau după amabilitățile lui Urdăreanu! în schimb, persiflează mult pe bietul Alexandru Duiliu Zamfirescu, pe vremuri în bunele grații ale „duduei**. *Tempdra mutantur.*[1]

Gafencu pare îngrijorat de situația externă și se teme să nu fim atrași și noi în conflict, la primăvară. Pe Argetoianu îl socotește ușuratic și convins de izbânda germană. Ce deosebire, adaugă el, cu Armand Călinescu, care se consulta cu dânsul nopți întregi. Cât despre părerea sa personală, Gafencu îmi spune: „Je crois dur comme fer ă la victoire des Allies. Ce serait un trop grand malheur s'il en ătait autrement.**[116] [117]

Seria vizitelor mele oficiale continuă cu o lungă întrevedere cu președintele Consiliului de Miniștri, Argetoianu (7 octombrie). Mă întreabă mult despre situația la Budapesta, dar pare convins că ungurii sunt lipsiți de orice însemnătate pe eșichierul european. Ar dori să lucrez la o cât mai strânsă apropiere de Italia. Blocul unor state neutre sub președinția Romei îl consideră drept formula politică ideală pentru noi. Noi însă, să nu oferim încă nimic concret: , jl faut laisser

---

116 locuțiune latină: *Tempora mutantur et nos mutamur in illis* „Vremurile se schimbă și noi o dată cu ele**.

117 Cred ferm în victoria Aliaților. Ar fi o prea mare nenorocire să se întîmple altfel.

venir**[118]! Despre politica Italiei are însă idei greșite, pe care i le-a pus în cap prietenul său, deputatul Puricelli. Acesta l'a asigurat (pe ce bază?) că italienii nu se vor mișca, ba chiar că vor trece de partea aliaților în schimbul fostelor colonii germane: „Ies ddpouilles de 1'AHemagne**[1]. Apoi, câteva amabilități la adresa mea: „contează pe priceperea și tactul de care am dat atâta dovadă la Budapesta pentru a verifica aceste informații ce a primit**.

Vizită de plecare protocolară la Bărdossy („on vous a adords ă Budapest, la princesse et vous!!"[119 120]) și prim contact oficial cu Pellegrino Ghigi, ministrul Italiei la București, care mă consideră .jnolto adatto per Roma**[121] și'mi vorbește mai ales de chestiuni economice și culturale. „Come facio io il Romeno a Bucarest, fatte voi l'Italiano a Roma/*[122] Este un om sprinten, de patruzeci de ani, activ, îndemânatic și „fascistissimo**.

în aceeași zi (9 octombrie), la ora 5, audiență la Rege, la Cotroceni. Extrem de amabil. Mă întreabă mult de tot despre Ungaria (persoana Regentului, guvernul, perspectivele mișcării de extrema dreaptă). Este de acord cu vederile mele, anume că nu trebuie să ducem lupta contra ungurilor la Roma — ceea ce ne-ar închide porțile —, ci să arătăm că Italia trebuie să colaboreze cu România și Ungaria în Sud-Estul cotropit de nemți și de slavi. Crede că tema conversațiilor mele trebuie să fie mereu „primejdia bolșevică**, cu tactul necesar, firește, căci situația noastră geografică este delicată. Ca de

118 trebuie să lăsăm evenimentele să se întîmple în mod firesc, să nu ne grăbim să acționăm

119 vestigiile Germaniei

120 ați fost adorați la Budapesta, prințesa și dumneavoastră!!

121 dedicat Romei

122 Așa cum eu fac pe românul la București, dumneavoastră să faceți pe italianul la Roma.

obicei, Carol dă impresia de a fi perfect informat și domic de informații cât mai numeroase și precise. Audiența durează peste o jumătate de oră.

După un schimb de informații romane între Lugojianu — un predecesor al meu — și cu mine, iau parte la un mare dejun dat în onoarea mea de Ghigi (11 octombrie). Fac cunoștință cu toți colaboratorii lui, care îmi fac aluzii lipsite de tact și neplăcute la adresa bietului Alexandru Duiliu Zamfirescu, închipuindu'și probabil că'mi fac plăcere. Ce lipsă de gust, și chiar de maniere! Printre comeseni, am deosebita bucurie de a găsi și pe iubitul Alexandru Em. Lahovari, fost în două rânduri șeful meu la Roma.

La 12 $i 13 octombrie, sunt primit de diferiți membri ai guvernului: Victor Slăvescu, ministrul armamentului, îmi anunță că a comandat unități mari de echipament antitanc în Italia. La Ministerul Economiei, Bujoi și Marian mă pun la curent cu stadiul actual al raporturilor economice italo-române. întâlnesc și pe Pamfil Șeicaru, care îmi laudă „capacitățile" (!) și își bate joc de „bufonul ăla care era înaintea dtale" (!). Din punctul de vedere al politicii interne este pesimist. Execuțiile după asasinarea lui Călinescu ne-ar putea fi fatale, spune el, căci „un stat n'are voie să se răzbune".

în ajunul plecării mai văd o dată pe ministrul afacerilor străine. Găsesc pe Gafencu mai rezervat și prudent în ceea ce privește formarea unui bloc de neutri prezidat de Italia, căci ar vrea ca, în prealabil, să fie limpezite relațiile cu Rusia, spre a nu da impresia că intrăm într'o grupare privită cu ostilitate la Moscova. El nu crede exclus ca rușii să prefere să se înțeleagă direct cu noi. în orice caz, ar trebui ca blocul neutrilor să cuprindă și Turcia. Oficial nu trebuie să criticăm nici pe ruși și nici pe germani, dar, „des pointes"[123], contra acestora din urmă, dacă sunt făcute de italieni, „ar putea fi ascultate favorabil".

123 aluzii

La 17 octombrie, plecarea din București. Pe peronul Gării de Nord, multă lume venită să!mi ureze succes. în afară de familie (soție, fratele, cumnații, Dimitrie și Elisabeta Ghica), toată Legația Italiei în frunte cu ministrul Ghigi, șeful protocolului, și noi și vechi colaboratori ai mei.

A doua zi, 18 octombrie, sosesc în Veneția, primit de predecesorul meu venit întru întâmpinarea mea. Trag, ca de obicei, la Dunieli. Bietul Zamfirescu îmi mărturisește și el cauzele bruștei sale rechemări. îndemnat de Guaranta di Zullino (soțul Magdalenei Lahovari) , a căutat, prin intermediul acestuia, să sondeze guvernul italian asupra posibilității unei înțelegeri secrete între Roma și București. Când Guaranta i'a comunicat că „Ducele" este gata să'l primească spre a lua cunoștință de „mesajul Regelui" în această privință, Zamfirescu s'a văzut silit să dea înapoi („de battre en reträite"), deoarece Bucureștii „ne voulaient pas marcher"[1]. Supărat, Ciano a dat instrucții lui Ghigi să informeze pe Gafencu că Zamfirescu nu mai era „persona grata" la Roma.

în ziua de 20 octombrie, sosesc la Roma — după 12 ani — într'o încântătoare dimineață însorită. Fontana di Trevi, în apele căreia aruncasem după uzul local „due soldi"[124] [125] peste umăr, ca să mă aducă înapoi, s'a ținut de cuvânt. Pe peron, mă aștepta întregul personal al legațiilor noastre pe lângă Quirinal și Vatican, reprezentanții Ministerului Afacerilor Străine și numeroși membri ai coloniei noastre. Locuiesc la Hotelul „Excelsior", unde mi s'a reținut un apartament întreg. Seara, iau cina la Grill-Room de la Hotelul „Ambasador", împreună cu consilierul legației, Dimitrie Buzdugan, și soția sa. Pe când âtam la masă, intră în sală Ciano, cu banda lui de prieteni („la chicheria"). Mă recunoaște, se apropie de masa noastră. îmi reamintește

124 nu mai voiau să facă tîrgul
125 doi bănuți

întâlnirile noastre de la Budapesta, și’mi urează, cu multă cordialitate, bun sosit în Italia.

A doua zi, trec la Palazzo Chigi, spre a lua contact cu șeful protocolului („capo cerimoniale"), Geisser Celesia di Vegliasco, cu care fusesem în post la Viena. îi cer, conform uzanței, să’mi obțină o audiență la ministrul afacerilor străine, spre a’i remite copia scrisorilor mele de acreditare.

Audiența mea de prezentare la ministrul afacerilor străine are loc la Pallazzo Chigi, la 24 octombrie. Găsesc pe Ciano întristat și aproape lăcrimând. I’a murit sora, soția ministrului plenipotențiar Magistratti și omul acesta, în aparență cinic și ușuratic, pare adânc tulburat. Când îi prezint condoleanțele mele, îmi răspunde cu vocea tremurândă: „Avea doar douăzeci și trei de ani! A fost smulsă o floare!" Se reculege o clipă și îmi spune apoi, cu obișnuita sa amabilitate, cât este de „recunoscător" lui Gafencu, pentru că a propus Regelui numirea mea ca ministru al României la Roma, dat fiind că recunoaștem încă de la Budapesta. Apoi, îndată, mă întreabă în ce stadiu sunt relațiile noastre cu Ungaria. îi arăt că ele s’au ameliorat mult, mulțumită mai ales influenței Italiei, care s’a străduit să facă să se înțeleagă la Budapesta importanța concesiilor acordate de guvernul de la București minoritarilor maghiari de la noi. în afară de acesta, adaug eu, sunt acum o serie de probleme externe noi la care cele două țări au de făcut față în urma recentelor evenimente internaționale. îi citez fraza spusă mie de Csăky, la despărțire: „Mai mult decât negocierile noastre, primejdiile comune contribuie să ne apropie." Ciano îmi expune atunci atitudinea generală a Italiei în bazinul dunărean: „Relațiile noastre cu Ungaria sunt excelente, cele cu Iugoslavia foarte bune, cele cu Grecia bune, cele cu România corecte. Dacă nu am putut păși mai departe în legăturile noastre cu România este din cauza fazei prin care trec raporturile dintre București și Budapesta. Acum însă, întrucât constatăm un progres în această direcție, ceea ce îmi

confirmați și dumneavoastră, nu văd nici o rațiune pentru ca legăturile dintre noi să nu se dezvolte în modul cel mai cordial."

în această ordine de idei, Ciano îmi exprimă speranța că pactul anglo-franco-turc, semnat de curând la Ankara, nu va avea consecințe, căci se reconfirmă, în articolul 3, garanția franco-britanică acordată României. îi explic că, nefiind părtași la acel pact, aluzia din articolul 3 este pentru noi *res inter alios acta*[126], și că nu văd astfel nici un element de natură să zdruncine poziția noastră de strictă neutralitate. Ciano este de acord că neutralitatea este atitudinea cea mai potrivită pentru statele înțelegerii Balcanice, dar se întreabă dacă nu vom fi târâți prea departe de garanția ce ne'a fost dată. La ce ne poate folosi, continuă dânsul, o atare garanție, a cărei ineficacitate a fost patentă în cazul Poloniei?

Răspund că nu se poate respinge o garanție unilaterală și că am fi fericiți să putem obține asemenea garanții de la oricare altă mare putere. Ciano întrerupe: „în cazul acesta, da. Garanția Germaniei sau a Rusiei ar avea într'adevăr valoare pentru dumneavoastră, căci s'ar sprijini pe o bază geografică. Dacă Austria, Cehoslovacia și Polonia au pierit este pentru că nu au ținut seama de legile geografiei. Pentru Polonia mai intră în joc și vanitatea lui Beck. Când ești om mic, mic rămâi chiar dacă te urci pe masă. Beck își închipuia că, dacă strigă toată ziua că Polonia este putere mare, lucrul acesta se va realiza!" îmi vine atunci în gând că acesta este și cazul lui Mussolini și al Italiei!

Despre pactul tripartit de la Ankara, ministrul îmi explică unul din motivele de căpetenie pentru care displace guvernului din Roma, anume preponderența ce se recunoaște Turciei în Balcani: „Nu trebuie să se uite că Italia este o mare putere balcanică!" „Prezența Italiei în Balcani", observ eu „este de natură să bucure toate popoarele din regiunile noastre." Ciano surâde. „Știu și

126 un lucru ca toate celelalte

se vorbește mult de un bloc al neutrilor din Sud-Est.[127] Ideea aceasta însă nu prea mă atiage, cel puțin pentru moment. Dar chiar fără constituirea unui bloc, se pot avea contacte utile. Trebuie văzut totuși, mai întâi, cum evoluează situația în urma pactului de la Ankara. Cum ați observat desigur, noi am rămas calmi, presa noastră nu a reacționat. Rămânem de veghe."

Vorbind despre război, Ciano îmi spune: „Adevăratul război nu a început încă și aceasta grație atitudinii hotărâte a Italiei. Deși legați de Germania, nu ni s'a cerut să intervenim. Ați citit desigur schimbul de telegrame dintre Hitler și Mussolini. Nici n'avem ce căuta în conflagrația aceasta, care nu ne privește. De aceea ne'am declarat nu «neutri», ci «ne-beli- gerânți». Căutăm să menținem raporturi bune cu toții și să consolidăm pacea în Sud-Est."

La plecare, Ciano îmi arată că voi fi primit de Rege de îndată ce se întoarce de la San Rossore și își reia reședința de iarnă în Roma. Din cauza lipsei sale de timp, „Ducele" nu mai primește pe șefii de misiune străini. Ciano se va folosi totuși de primul prilej spre a mă pune în contact cu dânsul. Mă roagă să închiriez ca sediu al legației Villa Ruspoli „dont je suis l'un des familiers"[1], ceea ce ar scoate din încurcătură pe Dora Ruspoli (născută Labouchăre), care, fiind englezoaică din naștere, își are averea în Anglia, de care nu se poate atinge. „Cu plăcere", răspund eu, „dacă, fără a fi «un des familiers de notre legation»[128] [129], ne'ați face onoarea de a fi uneori oaspetele nostru." „Mais c'est sous-entendu" declară tânărul ministru și, ară- tându'mi cu un gest puțin teatral sala în care stăm de vorbă, „de

127 Punctul acesta de vedere este oglindit și în editorialele lui Virginio Gayda din *Giomale d'Italia.* Presa italiană atribuie României ideea unui bloc balcanic și a unei eventuale conferințe balcanice la Roma.

128 al cărei obișnuit al casei sînt

129 „unul dintre obișnuiții legației noastre"

meme que cette chambre est ă vous, et que vous pourrez n'importe quand venir me rendre visite."[130] Pierdusem obișnuința elocventei politeți a italienilor. Străbat, la ieșire, sălile minunatului Palazzo Chigi, cu tavanele sale („soffiti") de frumusețe fără pereche. Este cel mai grandios Minister de Externe din lume. Și, trecând din salon în salon, însoțit de Ducele Cordon Sallier de la Tour, subșeful protocolului, mă simt întinerit cu doisprezece ani, amintindu'mi vremea când pășeam pe aici ca prim-secretar de legație.

*

După cum reieșea din declarațiile ce'mi făcuse Contele Ciano, semnarea pactului tripartit anglo-franco-turc nu putea să nu provoace nemulțumire în cercurile politice italiene. Ziarele, ce este drept, urmând cuvântului de ordine primit, se ' mărgineau să înregistreze faptul și comentariile din străinătate, fără a lua însă o poziție. Doar Virginio Gayda, ale cărui legături strânse cu ministrul afacerilor străine erau îndeobște cunoscute, consacra pactului de la Ankara, în editorialele sale din *Giomale d'Italia,* rânduri pline de reticență, care nu tăinuiau îndestul iritarea față de sporul de prestigiu și greutate politică dobândit de Turcia. „Să nu se uite", scria el la 24 octombrie, „că, dacă Turcia dispune de o frontieră mică în Balcani, Italia (stăpânitoare peste Albania) are însă acolo o graniță întinsă." Și ziaristul fruntaș al fascismului adăuga însăși fraza spusă mie de patronul său: „Nimic nu se poate face de acum încolo în Balcani fără Italia, căci Italia este astăzi o mare putere balcanică/[4] Pe de altă parte, insuccesul tratativelor turco-sovietice produce satisfacție la Roma. Deși se declară credincioasă solidarității cu Germania, Italia încearcă să combată efectele înțelegerii dintre Berlin și Moscova, care tinde a o relega pe planul al doilea în sistemul politic al lui

130 Dar este de la sine înțeles, tot așa cum camera aceasta este a dumneavoastră și cum puteți veni oricînd să mă vizitați.

Hitler și căreia îi este potrivnică și din motive ideologice. Dorința guvernului fascist ar fi fost ca ruperii negocierilor Molotov-Saracioglu să nu'i urmeze deocamdată nici un alt act, îngăduindu-se astfel dezvoltarea nestânjenită a acțiunii diplomatice italiene în Balcani. Cum însă s'a ajuns la încheierea pactului de la Ankara, satisfacția a făcut loc decepției. Cu atât mai mult cu cât clauzele pactului prevedeau ipoteza unei agresiuni italiene în Medite- rana, gest privit ca total inamica!.

Guvernul din Roma, care întrevedea posibilitatea înjghebării unei grupări de state neutre, pe care s'o poată manevra în slujba politicii sale, se vedea acum dintr'o dată stânjenit în mișcările sale. într'adevăr, orice gest al Italiei ar fi avut răsunet sporit dacă la spatele ei s'ar fi înșiruit și toate statele mijlocii și mici din Sud-Est. Cuvântul lui Mussolini ar'fi căpătat astfel o greutate deosebită, nu numai în timpul războiului, ci mai ales mai târziu, la conferința de pace. Cu o Turcie, însă, oficial legată de puterile occidentale, pe de o parte, și de statele balcanice, pe de alta, se considera la Roma că jocul Italiei ar deveni mai limitat, unele posibilități de manevre fiind chiar excluse.

Susceptibilitatea guvernanților italieni era deci serios atinsă.

Atât ambasadorul Franței — care are contacte frecvente și cordiale cu ministrul afacerilor străine — cât și ambasadorul Angliei au încredințat pe Ciano că noul instrument diplomatic nu are nici o „pointe"[131] îndreptată contra intereselor italiene, cărora dimpotrivă le'ar putea servi. Nu era desigur nici un motiv pentru care Londra și Parisul să se opună alcătuirii unei grupări de state neutre în Sud-Est, întrucât prezența într'o asemenea grupare, pe lângă Italia legată de Germania, a Turciei prietene cu democrațiile, ar chezășui tocmai perfectul echilibru și neutralitatea în bazinul dunărean. Și nimic nu părea mai firesc decât să

131 atac

se ofere Italiei președinția — măcar formală — a proiectatei alcătuiri. Era îndoielnic însă ca Andrd Franțois- Poncet și Sir Piercy Lorraine să fi izbutit a convinge guvernul fascist. De fapt, totul era să depindă de întorsătura evenimentelor pe teatrul de război occidental.

*

Instrucțiunile de la Ministerul nostru al Afacerilor Străine îmi arată care este punctul de vedere al Guvernului român asupra posibilității constituirii unui bloc neutru în sud-estul Europei. Bazele pe care ar urma să se alcătuiască un asemenea bloc trebuie să fie următoarele:

1) Neutralitate desăvârșită în cadrul actualului conflict; 2) declarație de neagresiune între statele membre ale blocului, obligațiile de asistență mutuală stipulate între unele din acele state rămânând în vigoare; 3) în cazul unei agresiuni externe împotriva unuia din statele făcând parte din bloc, celelalte urmând să păstreze cel puțin o neutralitate binevoitoare față de statul atacat; 4) normalizarea măsurilor militare luate la frontierele comune; 5) stabilirea unui contact direct între miniștrii afacerilor străine ai statelor din bloc și schimb de informații politice și economice între guvernele respective; 6) adoptarea unor măsuri de ordin economic pe baza comunității de interese. Primele sondaje făcute în acest sens de diplomația română par să fi trezit, în principiu, un ecou formidabil nu numai în statele înțelegerii Balcanice, dar chiar în cele două grupări de puteri beligerante. Prezența și chiar președinția Italiei ar atrage, de bună seamă, și adeziunea Ungariei și Bulgariei. Singurele rezerve făcute au fost la Ankara, unde s’ar dori prevederea unor măsuri de sprijin mai eficace pentru puterile eventual atacate, ca și la Roma, unde s’ar cere în prealabil lim-

175 pezirea relațiilor italo-turce, și în unele cercuri ale oficialității franceze, unde există teama ca Italia să nu atragă pe nesimțite blocul de partea Axei. Dar, în general, și în mod oficial, toate guvernele par să aprobe o inițiativă menită să evite lărgirea conflictului european.

*

Andrd Franțois-Poncet, ambasadorul Franței, îmi trimite vorbă că ar dori să mă vadă chiar înainte de a'mi prezenta scrisorile de acreditare Regelui Italiei. Fac deci această excepție uzanțelor protocolare și mă duc să'l văd în mărețul și minunatul Palazzo Famese, reședința Ambasadei franceze. Mărimea uriașă a sălilor, frescele unice care le împodobesc, proporțiile grandioase ale lui Hercule Famese fac parcă să treacă pe planul al doilea preocupările politice ale unor vremuri trecătoare.

Franțois-Poncet, de care era să mă lege o neîntreruptă prietenie de'a lungul vieții întregi, era pe atunci un bărbat în plină vigoare, cu ochii vii și plini de scăpărătoare inteligență. Cu mica lui mustață, cu veșnica lui cravată „papillon", degaja un sentiment de activă tinerețe, câștigând îndată simpatia interlocutorilor săi. Venise din Berlin, după o lungă misiune, în care spiritul său sclipitor și buna lui cunoaștere a limbii germane (fusese „agregă d'allemand"[132] la Școala Normală din Paris) îi îngăduiseră să câștige încrederea și „bunele grații" ale Fiihreru- lui, care spunea despre dânsul că, printre diplomații străini, Franțois-Poncet era acela pe care îl prefera. Fotografiile mărimilor naziste, cu dedicații măgulitoare, erau expuse pe mesele din camera de lucru a ambasadorului francez. Mare a fost amărăciunea și decepția lui Hitler când, publicându-se după izbucnirea războiului „cartea galbenă" a guvernului francez, a luat cunoștință de rapoartele .trimise din Berlin la Quai d' Orsay de către Franțois-Poncet, în care acesta, cu ironia lui caustică,

132 profesor de germană

ridiculiza grandomania Fiihrerului și asemuia reședința acestuia din munții de la Berchtesgaden cu sanctuarul sfântului Graal din *Parsifal.* Rezultatul a fost că, după ocuparea întregului teritoriu francez de către Wehrmacht, bietul meu coleg a fost ridicat pe sus și internat în Tirol, până ce a fost liberat de trupele aliate victorioase...

La Roma, situația era mult mai delicată pentru Franțois- Poncet. El sosise într'o vreme când Italia, deși nebeligerantă, era de partea Axei, când manifestanții fasciști cutreierau străzile Cetății Eterne strigând: „Nizza, Corsica, Tunisi", revendicările teritoriale ale „Ducelui**. Când apărea într'un restaurant cu muzică, se intona un cântec ironic la adresa sa: „E arrivato l'ambasciatore**[1]. Apoi, mai puțin încă înzestrați cu simțul umorului decât partenerii lor germani, italienii nu gustau deloc glumele cam usturătoare — deși pline de duh — ale reprezentantului Franței la adresa regimului și a maimuțăriilor lui. în afară de oficialități, puțini erau cei care acceptau invitațiile la Palazzo Farnese, ale cărui săli uriașe păreau uneori aproape goale. Franțois-Poncet mi se plângea odată: „J'ai invite toute la Cour, et ce n'est que la basse-cour qui est venue.**[133] [134]

în prima mea întrevedere cu ambasadorul Franței, el nu și-a tăinuit pesimismul în legătură cu evoluția situației internaționale. Era convins că Mussolini nu se putea împăca defel cu gândul unei neutralități definitive, atât din cauza cuvântului dat lui Hitler, cât și din pricina temperamentului său dinamic și a doctrinei sale intervenționiste. IS'ar vrea să se repete părăsirea Aliaților de care se făcuse vinovată Italia în 1915, oricât de avantajoasă și de fructuoasă ar putea fi neutralitatea guvernului din Roma în actualul conflict. Suveranul, mareșalul și opinia publică sunt hotărât potrivnici unei intrări a țării în război, dar, observă Franțois-Poncet, o

133 A sosit ambasadorul

134 Am invitat toată Curtea, dar n-a venit decît poiata.

surpriză nu este exclusă la un moment dat, cu atât mai mult cu cât, se pare, Mussolini este sigur de o victorie germană.

Franțois-Poncet socotește că formarea unui bloc al neutrilor în Sud-Est, prezidat fiind de Italia, ar fi un debușeu și o platformă pentru energiile neîntrebuințate ale „Ducelui**. Ar trebui, prin urmare, ca statele dunărene să facă un efort serios, mai ales pe teren economic, pentru a'i demonstra că un asemenea bloc ar aduce Italiei bogăție și prestigiu. Deocamdată, Franțois-Poncet I'a găsit pe Ciano sceptic și bănuitor în această privjnță, deoarece consideră c$ prezența în blocul balcanic a Turciei ar micșora poziția Italiei și pentru că guvernul italian ar consfinți *statu quo* în Balcani, ceea ce ar fi în contrazicere cu angajamentele luate de „Duce" în favoarea revizionismului, înalta ierarhie fascistă este ostilă — pare-se — proiectului de a sacrifica interesele noastre în vederea unei ipotetice stabilizări a păcii în Europa centrală. Pentru moment, italienii observă atent urmările Pactului de la Ankara cu privire la care ambasadorul francez stăruie întruna că nu este întru nimic îndreptat împotriva influenței Romei în Balcani.

Totuși, Franțois-Poncet îmi va destăinui, în mod confidențial, că în sferele guvernamentale italiene nu s'ar respinge, în materie de rectificări teritoriale, ideea sacrificării intereselor românești tot cu speranța deșartă că s'ar consolida astfel pacea în părțile noastre.

Se pare, pe de altă parte, după câte îmi arată Franțois- Poncet, că se manifestă scepticism în privința coeziunii noastre interne. Dar colegul meu francez mă încredințează că nu pierde nici un prilej de a arăta lui Ciano că a se atinge de România ar însemna a arunca în război întregul Sud-Est european, căci garanția franco-anglo-turcă ar intra imediat în acțiune și și'ar putea chiar relua ideea unui nou „front de la Salonic'* sub comanda lui Weygand, idee preconizată de Principele Regent Paul al Iugoslaviei.

Evenimentele erau să arate ineficacitatea tragică,

pentru noi, a acestei garanții! Ciano asigură însă pe Françoi-Poncet că eventualitatea nu se va produce, Germania și Rusia (!!) nea- vând nici o intenție agresivă contra României. Altă asigurare desmințită curând de fapte!

*

La 31 octombrie are loc la Roma o importantă remaniere ministerială. „Ducele[4]* obișnuiește să procedeze, din timp în timp, la primenirea echipei sale de lucru, dar schimbările

intervenite atunci păreau să iasă din cadrul periodicelor reconstituiri ale Cabinetului său. Nouă miniștri și subsecretari de stat sunt înlocuiți și printre ei Dino Alfieri, mare protagonist al alianței cu Axa, pe care eram să'l regăsesc mai târziu ca ambasador la Berlin. Semnificativă pare și îndepărtarea din postul de secretar general al partidului a lui Starace (se zicea: J'aquila & rapace, Toca ă Starace"[1]), înlocuit prin Ettore Muti. La prima vedere s'ar părea că Mussolini a vrut să scape de prezența colaboratorilor prea ostentativ germanofili și să facă apel la personalități mai reprezentative ale politicii de neutralitate de atunci a Italiei. Astfel, noul șef de Stat Major, mareșalul Graziani, trece drept ostil alianței cu Germania. în general, noii titulari fac parte din cercul prietenilor lui Ciano, ceea ce tinde să întărească poziția în guvern a ministrului afacerilor străine. Deși nu era cazul să se tragă concluzii pripite din această remaniere, nu se poate nega că ea producea satisfacție în cercurile franco-italiene. La o masă, la Principesa Maria a Greciei, soțul morganatic al Principesei, amiralul Joannides, ca și Françoi-Poncet spuneau în fața mea că schimbările intervenite în echipa ministerială italiană reprezentau „un coup de bane vers les puissances occidentales"[135] [136].

135 vulturul e rapace, gîsca e Starace
136 o lovitură amețitoare către puterile occidentale

Dar, întrebam eu — fără a căpăta răspuns —, dată fiind impulsivitatea „Ducelui" și desfășurările războiului, este oare exclusă o inversare a situației și „un coup de bane dans la direction opposde"[137]?

Augusta gazdă, lângă care stau la masă, nu face decât să'mi repete cât îl detestă pe Hitler. în schimb, însă, îmi vorbește cu multă afecțiune de strănepotul ei, Mihai al României, făcând totuși următoarea rezervă: „Quel dommage qu'il n'ait aucun usage du monde; on voit qu'il n'est jamais en contact avec des gens de la socidtd!"[138]

*

Iau contact, la Palazzo Chigi, cu șefii de serviciu: ambasadorul Buti, director politic; ambasadorul și senatorul Giannini, director economic (o veche cunoștință); miniștrii plenipotențiari Viletti, directorul afacerilor generale (pe care era să'l regăsesc mai târziu ca șef al delegației permanente italiene la Națiunile Unite, iar apoi ca ambasador la Paris); Anfuso, directorul Cabinetului și Leguio (fost consilier la București), directorul personalului. Le expun poziția noastră. Ei par cam rezervați, căci necunoscând gândurile lui Mussolini, nu îndrăznesc să deschidă gura. Toți îmi spun doar că se bucură de destinderea româno-ungară. Vorbesc — în cadrul raporturilor noastre cu toți vecinii de nezdruncinatul nostru pacifism. Giannini îmi replică: „Caro Ministre, per volere e mantenere la pace, bisogna essere due"![139] Parcă desprind însă oarecare îngrijorare față de stările din Bulgaria, unde sporește curentul rusofil, la nevoie chiarprin jertfirea instituțiilor fundamentale ale statului, în speranța că o alianță cu Uniunea Sovietică ar îngădui realizarea revendicărilor

137 o lovitură amețitoare în direcția opusă

138 Ce păcat că nu știe să se descurce în societate; se vede că nu e niciodată în contact cu oameni din lumea bună!

139 Dragă ambasadorule, pentru a vrea și a menține pacea, trebuie să fii în doi!

iredentiste.

Continui vizitele mele oficioase (căci nu mi-am prezentat încă scrisorile de acreditare Regelui Victor Emmanuel) la colegi. Pe ambasadorul Turciei, Hiiseyin Ragip Baydur, îl cunoșteam încă de pe vremea când era ministru la București. Om foarte deștept, vioi și subțire, dar devenit de o prudență proverbială în urma celor șase ani petrecuți la Moscova ca ambasador. închide toate ușile din jurul său și vorbește în șoaptă, la ureche. îmi spune că manevrele italiene din toamnă au dat la iveală o totală nepregătire. Ducele l-a învinovățit pe generalul Pariani, subsecretar la Ministerul de Război și acesta a aruncat vina pe Guamieri, ministrul schimburilor și al valutei, care nu i'ar fi pus la dispoziție fondurile necesare. Scurt, au fost demiși amândoi, iar Regele a putut impune poziția de ne-beligeranță. Colegul turc îmi arată că și la Roma se întruneau periodic colegii din înțelegerea Balcanică până ce s'a retras iugoslavul — Ducici, actual ambasador la București — în urma unei certe cu predecesorul meu Lugojanu, care nu'i putea ierta de a'i fi tăinuit încheierea acordului italo-iugoslav.

Succesorul lui Ducici, Bochko Cristici, pe care mă duc să'i văd în somptuoasa sa reședință din Palatul Borghese, este un om tăcut, închis și temător. Este convins de izbânda germană și de pieirea definitivă a Poloniei. Nu i s'a vorbit niciodată la Palazzo Chigi de posibilitatea închegării unui bloc neutru în Balcani și crede că ideea displace italienilor. Pare foarte îngrijorat de întorsătura primejdioasă pe care ar putea s'o ia relațiile ruso-turce.

Colegul elen, Petre Metaxas, este un om de lume, fin, deștept, simpatic. Se plânge de greutatea de a obține informații într'un oraș de guralivi, unde numai cei ce știu ceva tac. La Palazzo Chigi, Buti nu este la curent cu secretele politice, iar Viletti și Anfuso, amici personali ai lui Ciano, sunt muți. Cum pactul de conciliate și arbitraj dintre Italia și Grecia din 1928 a expirat și nu poate fi

reînnoit pentru că era întemeiat pe Pactul Societății Națiunilor, s'a procedat la un simplu schimb de note, spre a se da o bază raporturilor dintre cele două țări până la încheierea unui nou pact după terminarea războiului. Guvernul italian caută să dea acestui schimb de note semnificația, pe care nu o are, a unei apropieri mai concrete cu Grecia. De fapt se privesc cu îndreptățită bănuială, la Atena, concentrările excesive de trupe ale Italiei în Albania, care depășesc cu mult necesitățile ocupației militare a noii posesiuni a Romei fasciste.

Astfel încât profunzimea de expresii călduroase formulate de guvernul italian la adresa Greciei și declarațiile fasciste de cordialitate, de „nouă perioadă de prietenie, înțelegere și încredere reciprocă** nu sunt de natură să zdruncine justificatele aprehensiuni ale guvernanților atenieni. Bietul ambasador polon, pe care nu lipsesc să'i cercetez, este un fost general, Wieniawa-Dlugoszowski, care își dă aparența de a fi foarte jovial, cu toate nenorocirile care s'au abătut asupra țării sale. Ba chiar face pe italofilul și critică pe anglo-francezi. încă acum!

Din vizitele pe care mi le înapoiază colegii turc și grec, ca și aceea pe care mi'o face Virginio Gayda, primul redactor al lui *Giomale d'Italia,* rezultă că principalul obstacol la

alcătuirea unui bloc neutru în Balcani îl constituie divergențele dintre Roma și Ankara. Turcia nu ar putea admite ca Italia să ia conducerea unui asemenea bloc, pe când Italia la rândul ei, după cum îmi afirmă Gayda, nu poate fi favorabilă unei asemenea înjghebări, atâta timp cât guvernul turc nu schițează nici un gest în vederea limpezirii atitudinii sale față de Roma. Italia, adaugă Gayda, nu ar râvni la președinția blocului balcanic, neavând intenția de a jigni nici o susceptibilitate, dar nu poate nici uita că își are cuvântul de spus în Balcani, unde este cea mai mare putere și ca atare

trebuie să se opună tendinței Guvernului de la Ankara de a servi de instrument pentru atragerea ei în jocul franco-britanic. Ziaristul de frunte al fascismului a publicat un articol violent contra manifestului prin care Komintemul a atacat regimul fascist. Dar, încrezător — ca șefii săi — de victoria germană, Gayda nu se teme prea mult de o pătrundere rusă în Europa centrală și în Balcani, căci, după război, Germania ar izbuti să recâștige pozițiile în aparență pierdute și să pună un zăgaz imperialismului panslavist!

Fac, de asemenea, obișnuita vizită protocolară lui Macken- sen, ambasadorul Germaniei. Ne cunoaștem de mult, căci este a treia oară că ne regăsim în acel post (o dată ca secretari la Roma, apoi ca miniștri la Budapesta). Deși știe perfect de bine că prin înțelegerea Ribbentrop-Molotov din august, a fost dată mână liberă lui Stalin, de către Hitler, în ceea ce privește Basarabia, Mackensen îmi susține că „nici nu este vorba să se redeschidă chestiunea Basarabiei, zvonurile răuvoitoare răspândite în această privință provenind de la adversarii Rei- chului, care caută să lărgească zona conflictului". Germania, îmi declară el, vrea cu orice chip să mențină pacea în Balcani, de ar fi numai din motive economice. La fel ar gândi și rușii, care ne-ar fi dat, în mod spontan, „asigurări liniștitoare"! Singurul element de natură să pericliteze pacea în Balcani, observă colegul meu german, ar fi Pactul de la Ankara, care ar vădi în mod limpede manevrele inamicilor Reichului. încredințez pe Mackensen că prezența noastră în înțelegerea Balcanică chezășuiește politica de strictă neutralitate a acestei grupări, dar el își exprimă îngrijorarea că influența noastră în

această direcție ar risca să fie handicapată de garanția britanică, îi răspund că nu văd cum această garanție unilaterală ce ne'a fost dată — și pe care am fi mulțumiți s'o primim și de la celelalte mari puteri — ar putea stânjeni acțiunea noastră pentru statornicirea

neutralității în sud-estul Europei. Mackensen îmi spune că, deși Hitler, ca și Mussolini, favorizează orice acțiune menită să întărească pacea în bazinul mediteranean și dunărean, ei privesc amândoi cu scepticism ideea alcătuirii unui bloc neutru în Balcani. Despre politica externă a Italiei, ambasadorul german îmi arată că „Ducele nu este neutru, ci hotărât doar să nu ia deocamdată inițiativa unei acțiuni militare". în vizita pe care mi-o întoarce peste câteva zile,' Mackensen mă sfătuiește să'l văd cât de des pe Ciano, „singurul demnitar fascist care îndrăznește să vorbească". Revenind asupra amintirilor noastre comune din Budapesta, colegul german nu'și tăinuiește antipatia față de unguri și profundul dispreț, pe care i'l inspira Kănya.

Tot în cadrul vizitelor ce mi se fac primesc pe Franțois- Poncet, care aprobă ideea unui bloc neutru în Balcani, dar fără imixtiunea vreunei mari puteri — adică a Italiei. Acesta este și punctul de vedere al Turciei. Cât despre bietul și timoratul Cristici, el ar vedea cu îngrijorare formarea unui nou fel de „Mică înțelegere" în Sud-Est, care ar fi „o aberație", mai ales dacă nu s'ar putea sprijini cu fermitate pe Italia.

*

18 noiembrie. Instalați în sfârșit în splendida Villa Ruspoli de pe Gianicolo, sosește și ziua prezentării scrisorilor mele de acreditare la suveranul Italiei.

Marchizul Marini-Clarelli, maestrul de ceremonii al Curții (care a fost la noi în țară cu prilejul funeraliilor Reginei Maria), vine să mă conducă la Quirinal într'un superb „car- rosse de Cour"[140] (cu un vizitiu și trei lachei în livrele mari, roșii și aurii, și purtând peruci pudrate!). în celelalte trăsuri iau locul ceilalți membri ai legației. La ora 11, cortegiul intră în curtea de onoare a Quirinalului (printre privitori, soția mea cu copiii!). O

140 caleașcă de Curte

gardă de onoare de „bersaglieri” prezintă armele. Urcăm treptele, trecem în fața frumoasei fresce a lui Melozzo de Forli și ajungem într’o sală grandioasă împodobită cu tapiserii unice, unde o gardă a Palatului, în uniforme roșii și purtând coifuri, îmi dă onorul. înaintez într’un alt salon, unde sunt primit de alt maestru de ceremonii, Principele Ruffo di Calabria (tatăl viitoarei Principese Paola a Belgiei). Acesta mă însoțește încă în alt salon, unde sunt-salutat de marele maestru de ceremonii, Contele de Sant’Elia. Sunt introdus apoi într’o sală în care așteaptă Casa Militară a Regelui. Sant’Elia intră în sala Tronului și mă anunță. Pășesc singur în sala Tronului și înmânez Regelui Victor-Emmanuel al III-lea scrisorile regale care mă acreditează pe lângă persoana sa în calitate de Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României. Regele, care poartă cordonul și colanul Ordinului „Carul 1“ este surâzător și cât se poate de amabil. După un schimb de vorbe curtenitoare și oarecum obligatorii, Regele, apropiindu-se de mine și arătând cu degetul una din decorațiile pe care le port, îmi spune: ‚Je vais faire comme les enfants, en vous demandant quelle est cette mddaille que vous portez aprăs la croix de guerre et qui reprăsente une figure ă cheval?'*[1] Răspund că este medalia centenarului Regelui Carol I. Regele continuă: „Cela me fait penser que j’ai reţu ces jours-ciune lettre d’un Italien de Roumanie avec un timbre reprâsentant l’effigie du roi Carol I[CT] et de la reine Elisabeth. Bien que n’dtant pas col- lectionneur moi-meme, j’ai fait detacher ce timbre de l’enve- loppe, car on m’en demande sans cesse. J’ai bien connu le roi Carol I[CT], c’ătait une belle figure/’[141] [142]

141 Mă voi comporta ca un copil întrebându-vă ce medalie purtați pe lingă Crucea de război, aceea care reprezintă o siluetă călare?

142 Asta mă face să mă gândesc că am primit zilele acestea o scrisoare de la un italian din România, o scrisoare care purta un timbru reprezen- tînd efigia Regelui Carol I și a Reginei Elisabeta. Deși nu sînt colecționar, am dezlipit timbrul de pe plic pentru că adesea îmi cere cineva așa ceva. L-am cunoscut,

Vorbim apoi de voiajul său în România, în anul 1894, și promit să'i fac să parvină o fotografie a sa, luată atunci la noi. Și, cu privire la marca comemorativă a primului nostru Rege, adaug: „Nous avons 6t6 ămus en revoyant son effigie bien connue sur les timbres; cela nous a rajeunis."[1] Regele observă: „Vous n'en avez pas besoin, Excellence, vous avez au moins trente ans de moins que moi"![143] [144] (îmi spusese același lucru la Budapesta.) „Quant ă moi, mes soixante-dix ans commencent a me peser."[145] *Eu:* „On ne le dirait pas Sire, Votre Majestd les porte si bien."[146] *Regele Victor-Emmanuel:* „N'empeche que c'est une vie ddjă longue! "[147] *Eu:* „Mais quand elle est comme la votre, Sire, si bien remplie et si riche en pages de gloire, il n'y a pas lieu de s'en plaindre".[148] *Victor-Emmanuel:* „Oh, riche en gloire!!"[149] *Eu:* „Quatre guerres victorieuses, Sire, et le bel dpanouissement actuel du peuple italien![1*][150] *Victor-Emmanuel:* „Ce sont les circonstances, mon cher ministre. Meme une per- sonnalitd mediocre peut etre servie par les ivenements. Et alors on dit que c'est son merite**[151] [152]. *Eu:* „Toute l'Europe sait cependant le role

---

desigur, pe Regele Carol I; era o figură impozantă.

143 Am fost foarte emoționați să revedem efigia sa pe timbru; asta ne-a întinerit.

144 Nu e nevoie de așa ceva. Excelență, sunteți cu cel puțin treizeci de ani mai tînăr decît mine.

145 în ce mă privește, cei șaptezeci de ani ai mei încep să mă apese.

146 Nu s-ar.spune. Sire. Maiestatea Sa arată foarte bine.

147[3] Da, dar viața mea e și așa destul de lungă!

148 Dar cînd este ca a Dumneavoastră, atît de plină și bogată în pagini de istorie, nu aveți de ce vă plînge.

149 O, plină de glorie!

150 Patru războaie victorioase, Sire, și frumoasa înflorire actuală a poporului italian!

151 Astea sînt împrejurările, dragă ambasadorule. Pînă și o personalitate mediocră poate fi servită de împrejurări. Și se spune că este meritul său.

152 Totuși, toată Europa cunoaște rolul Maiestății Voastre în menținerea păcii în bazinul mediteranean și dunărean și vă

de Votre Majestă pour le maintien de la paix dans le bassin mdditerranden et danubien, et vous en est reconnaissante“.'° *Victor-Emmanuel:* „Si mărite il y a, c’est celui de mon gouvemement/[41] *Eu:* „Quand le merite et la gloire s’entourent de discretion, leur rayonnement n’en est que plus 6tendu!“[2] *Victor Emmanuel:* „Vous me dites des «cose molto gentile», mais, croyez-moi, c’est ainsi que je vous le dis. D’ailleurs, nous ferons de notre mieux pour conserver la paix. On ne peut jamais connaître le futur *(.sic),* mais, pour le moment, vous, voyez, on travaille chez nous sans faire de grande politique.[443] *Eu:* „Oui, Sire. On a l’impression d’un peuple fort, tranquille, qui a foi en son destin et qui, par discipline patriotique, se tait et laisse la politique ă ceux qui ont en mains les destinees du pays.[444] *Victor Emmanuel:* „Mais pourquoi faudrait-il que les dirigeants seuls fassent de la politique? Tout homme possdde une intelligence et a le droit de juger les evdnements et de dormer son avis.[445] *Eu:* ,,N’y aurait-il pas parfois le risque de voir s’6parpiller les Energies ou d’amener de la confusion dans les esprits?[446] *Victor Emmanuel:* „Pas du tout. C’est de 1’opposition d’opinions contraires que nalt la discussion, d’oil jaillit ensuite la bonne decision ă prendre.[447] Un surâs plin de înțelesuri pe buzele suveranului. Toată finețea seculară a Casei de Savoia. Parcă văd profilându’se în jurul jilțurilor pe care ședem și, acolo, în jurul Tronului, o întreagă procesiune de cavaleri în zale strălucitoare, de gen-

[1] Dacă există vreun merit, acela este al guvernului meu.

[2] Atunci cînd meritul și gloria sînt înconjurate de discreție, razele lor Sînt si mai strălucitoare!

[3] îmi spuneți lucruri foarte drăguțe, dar, credeți-mă, este așa cum v-am Spus eu. De altfel, vom face tot ce ne stă în putință pentru a menține pacea. Niciodată nu poți prevedea viitorul (sic) dar, pentru moment, vedeți, la noi se lucrează fără a se face prea multă politică.

---

este recunoscătoare pentru asta.

[4] Da, Sire. Ai impresia unui popor puternic, liniștit, care are încredere în destinul său și care, prin disciplină patriotică, tace și Iasă politica în seama celor care au destinele țării în mîinile lor.

[5] Dar de ce ar trebui ca numai conducătorii să facă politică? Fiecare om are o inteligență și are dreptul să judece evenimentele și să-și exprime părerea.

[6] Nu ar exista atunci riscul să ss împrăștie energiile și să se ajungă la o confuzie în mințile oamenilor?

[7] Deloc. Discuția se naște din opoziția unor opinii contrare și de aici apare ideea hotărîrii bune care trebuie luată.

tilomi în peruci pudrate, toți acei membri ai Casei Sabando care, trecând acestui vlăstar de regi liberalismul și scepticismul lor, au făcut din acest bărbat mărunt de stat un așa de rafinat „grand seigneur[4]*[1].

Conversația aceasta, atât de deschisă și de nesilită, se îndreaptă apoi spre domeniul politicii externe. Cum Regele aduce vorba despre bolșevism, arăt că astăzi, când această ideologie este pe cale de a se infiltra în Balcani — unde terenul este prielnic din cauza atracției panslaviste asupra populațiilor slave din acele părți — România reprezintă, mai mult ca oricând, un zăgaz, care se cere să fie întărit, iar nu slăbit. Să nu se spună, adaug eu, că, dacă dispare acest zăgaz, se vor găsi altele care să'i ia locul. Cel mai sigur zăgaz este acela care există, nu acela care ar putea exista. Regele Victor-Emma- nuel îmi spune: ‚je suis d'accord avec vous. Une barridre ne sert ă quelque chose que si elle est solide. Et je crains davan- tage une penetration pacifique — contre laquelle il est difficile de lutter — qu'une action militaire dont on peut se defendre par Ies armes. Pariez ă Ciano en ce sens. Le role d'un agent diplomatique est trăs grand. Quand j'etais jeune je croyais que les diplomates ne servaient pas a grand chose.**[153] [154] îmi permit să

153 mare senior

154 Sînt de acord cu dumneavoastră. O barieră nu servește la nimic dacă nu este solidă. Și mi-e mult mai teamă de o pătrundere pacifică — împotriva căreia e greu de luptat — decît de o acțiune militară împotiva căreia te poți apăra cu

întrerup: „Pas mal de diplomates sont du meme avis. Sire!**[155] [156] *Victor-Emmanuel:*,,Laissez-mois finir ma pensee: maintenant que je suis vieux, j'en suis arrivd ă la conclusion qu'un ministre intelligent, sdrieux, actif, peut changer du tout au tout une situation. "[4] Vorbim de problemele româno-ungare.

Regele își exprima satisfacția față de ameliorarea relațiilor dintre cele două țări și speranța că se va găsi mijlocul de a face să dispară orice sentiment de adversitate între națiuni vecine. Reamintesc, în această ordine de idei, măsurile luate la noi, în materie minoritară, tocmai în scopul de a limpezi atmosfera și observ că, după părerea mea, Italia ar putea exercita cu folos influența de care se bucură pentru a obține la Budapesta un spirit de moderație și comprehensiune în aceste momente atât de grave din punctul de vedere internațional. „C'est cela", aprobă suveranul, „tâchez d'attirer Ies Hongrois. On ne peut pas ătre ennemis pour rdtemitd."[1]

Răspund: „En cela l'Italie peut nous aider. Il s'agirait de faire comprendre aux Hongrois qu'il faut crder une atmosphere de bonne entente entre nous, qu'il faut faire passer au second rang nos querelles particulidres devant les grands probldmes qui se posent ă nous."[157] [158]

---

armele. Vorbiți cu Ciano în acest sens. Rolul unui agent diplomatic este foarte mare. Cînd eram tînăr nu credeam că diplomații servesc la prea mare lucru.

155 Nu puțini sunt diplomații care sînt de aceeași părere cu dumneavoastră, Sire!

156 Lăsați-mă să-mi termin ideea: acum, cînd sînt bătrîn, am ajuns la concluzia că un ambasador inteligent, serios, activ, poate să schimbe cu totul o situație.

157 Asta este, încercați să-i atrageți pe unguri. Nu pot exista dușmani pe vecie.

158 Italia ne poate ajuta să facem așa ceva. Ar trebui ca ungurii să fie făcuți să înțeleagă că trebuie creată o atmosferă de bună înțelegere între noi, că certurile noastre mărunte trebuie să treacă pe planul al doilea față de marile probleme care se ridică în fața noastră.

Victor Emmanuel: „Votre frontiere avec la Russie est, je crois, bien plus longue que la frontiere russo-hongroise.“[159] *Eu:* „Oui, Sire, mais la leur est tout de meme assez large pour laisser passer des doctrines subversives.*'[160] *Victor Emmanuel:* „Oh, les doctrines passent, meme s’il n’y a pas du tout de frontieres communes."[161] *Eu:* „Si notre frontiere avec la Russie est plus longue, raison de plus pour que tout le monde contribue ă fortifier cette barriere que la Roumanie reprdsente, comme 1’a dit Votre Majdstd."[162]

Spre sfârșitul audienței, convorbirea ia din nou un ton mai familiar. Regele îmi vorbește de șederile mele precedente la Roma, și îmi dă un sfat: „M6fiez-vous de notre «tramon- tana»!"[1] *Eu:* „Oh, Sire, comparăe aux grands froids de chez nous, je crois que je la supporterai sans peine!“[163] [164] Cer voie Regelui să’i prezint personalul legației mele. Se scoală, iar eu merg să bat în ușă, conform ceremonialului. Ușa se deschide, îmi prezint colaboratorii și Regele face cerc. Apoi, strângerea de mână și obișnuitele temenele „ă reculons"[165]! Mă întorc cu același alai la Villa Ruspoli, unde golim câteva cupe de șampanie cu Marini-Clarelli și ceilalți de față. Sunt .Jiirotonist" ministru al României la Roma.

Tot potrivit protocolului, depun a doua zi coroane la Pantheon, în fața mormintelor regilor Italiei, la

159 Frontiera dumneavoastră cu Rusia este, cred, mult mai lungă decît cea ruso-ungară.

160 Da, Sire, dar a lor este totuși destul de mare ca să lase să treacă prin ea doctrine subversive.

161[3] O, doctrinele trec și dacă nu există nici măcar o frontieră comună.

162 Dacă frontiera noastră cu Rusia este mai lungă e un motiv în plus pentru ca toată lumea să contribuie la întărirea acestei bariere reprezentate de România, așa cum ați spus Maiestatea Voastră.

163 Să vă feriți de „tramontana"!

164 O, Sire, dacă ar fi s-o compar cu gerul de la noi, cred că o voi suporta fără probleme!

165 mergînd cu spatele

mausoleul soldatului necunoscut și la „Sacrario dei caduti fasciști", primit fiind pretutindeni de numeroase delegații militare, de vice- sec re tarul partidului fascist, precum și de Ducele de La Tour, din partea direcției protocolului.

Câteva zile mai târziu, sunt invitat să fac parte din „Circolo della Caccia“, clubul prezidat de Rege. Sunt primit de președinte (G.B.Rospigliosi) și de membrii comitetului.

Curând după aceea, soția mea și cu mine suntem primiți în audiență de Regina Italiei, introduși fiind de Contele Quic- ciardini, „gentilom de onoare“ și de Contesa Quicciardini (nevasta lui), „doamnă a Curții[166]'. Regina Elena este foarte amabilă și conversația pe un ton familiar, fără prea mare interes. La sosire și la plecare, garda de onoare prezintă armele.

Am o audiență, oficială de asemenea, la Principele moștenitor Umberto („il Principe di Piemonte") — viitorul Rege, de scurtă durată, Umberto al II-lea („il re di Maggio"). Conversație protocolară. La sfârșit îmi spune însă, „sotto voce"[4] și în mod confidențial, că membrii familiei regale sunt puși într’o situație față de pretenția fostului Principe Nicolae (Nicolae Brana) ca soției sale (născută Dumitrescu-Tohani) să i se acorde același tratament ca unei adevărate principese regale. Mă abțin de la orice comentariu sau reacție, afară de un surâs.

Pe Mussolini voi avea prilejul să-1 văd prima dată de-abia la 16 februarie, când îi prezint o delegație a organizației tinerești „Straja Țării“. Cordial, surâzător, aerul amabil de a mă recunoaște. îl găsesc îmbătrânit și îngrășat, dar fără crisparea fălcii de pe portretele sale oficiale.

*

După primele săptămâni de informare, de conversații cu factorii de căpetenie ai țării, cu ziariștii de frunte și

166 încet

cu diferiții colegi străini, înaintez ministerului nostru, la 21 noiembrie, următorul raport privitor la poziția Italiei.

„Oricât s'ar declara neutră sau nebeligerantă este greu de conceput ca o putere ca Italia să poată rămâne cu totul străină de un mare conflict european fără a risca soarta Spaniei sau a Suediei în secolele trecute, căzând la rangul unui stat de mâna a doua. Cu atât mai neverosimilă apare o atare ipoteză dacă ne gândim la întinsele năzuințe ale Guvernului din Roma, precum și la însăși doctrina fascismului bazată pe acțiunea directă înăuntru și în afară.

Pornind de la premisa că Mussolini consideră că are un cuvânt hotărâtor de spus atât la stabilirea păcii viitoare — care nu ar trebui să fie un nou Versailles, cum a declarat-o chiar dânsul, adică o pace încheiată în afară de voința Italiei — cât și la rezolvarea problemei mediteraneene, se ajunge la concluzia că nu rămân decât două posibilități pentru ca glasul «Ducelui» să fie ascultat. Prima posibilitate ar fi intervenția armată, declanșată la momentul prielnic, spre a contribui efectiv la izbânda învingătorului și a câștiga astfel drepturi incontestabile la satisfacerea propriilor revendicări. Cea de a doua posibilitate ar fi menținerea atitudinii de nebeligeranță până la sfârșitul războiului, dar în urma unui acord care ar recunoaște în prealabil drepturile pe care le pretinde Italia.

Pentru formula dintâi, intervenția armată — guvernul ia de pe acum toate măsurile, accelerând ritmul înzestrării tehnice a

oștirii, organizând pe baze noi cadrele militare și remaniind marile comandamente. Recentele cuvântări ale șefului guvernului adresate studențimii fasciste și comisiei pentru organizarea autarhiei au pus în evidență un spirit belicos.

Ar fi logic, pe de altă parte, ca și unele conversații să fie inițiate pentru eventualitatea adoptării celeilalte formule: a neutralității bazate pe un acord politic și

teritorial. După câte se află, însă, se pare că, în afară poate de unele sondaje preliminare și de aluzii foarte vagi în presă, nu s'a atacat problema, Mussolini socotind momentul nu încă oportun. într' adevăr, înainte de a se angaja în tratative — oricât de secrete ar fi — care i'ar putea stânjeni libertatea de mișcări sau ar risca să'l compromită prea de timpuriu, «Ducele» dorește să poată vedea mai clar în jocul partenerilor săi. Dorește mai ales să'și dea seama de situația reală pe teatrul de război.

Va trebui deci să se aștepte desfășurarea măcar a primelor faze ale adevăratului război, care n'a început încă după părerea italienilor, actuala «guerra non guerregiata» («la drole de guerre», cum îi spun francezii) neputând încă da indicii asupra raportului de forțe între beligeranți.

Guvernul italian, după toate probabilitățile, nu și'a fixat încă atitudinea definitivă. El ezită, prins între teama de a se pronunța prea devreme — și poate deci greși — și grija de a nu'și da cărțile pe față prea târziu, adică atunci când, sorții războiului fiind cunoscuți, nu s'ar mai consimți la sacrificii pentru câștigarea unei alianțe devenite superfluă. Șovăiala este explicabilă și pe planul politicii interne. Opinia publică este hotărât potrivnică unui nou război după campaniile din Etiopia și Spania. O pasivitate prelungită ar putea însă, pe de altă parte, indispune cercurile fasciste mai imperialiste și nerăbdătoare, crescute în cultul dinamismului «Ducelui». Și dacă acesta nu și-ar arunca sabia în cumpănă decât în ajunul soluției finale, ar putea fi învinuit că el confirmă injurioasa prorocire a Komintemului spre a'și asigura partea din pradă.

Aceeași ezitare în judecarea situației internaționale, atât de complexă astăzi. Dacă Mussolini ar putea cu mâinile sale plămădi viitorul, desigur că ar alege o pace de compromis, sta-

bilită la o conferință de pace, în care Italia ar fi în

măsură să joace un rol de arbitru între beligeranți, impunând concesiuni în folosul ei și ăl sateliților săi. Iar dacă una din părți ar fi menită unei victorii decisive, desigur că dânsul, ca vechi revoluționar și proletar, ar prefera izbânda țărilor «have-nots»[167], care ar deschide Italiei perspective mai largi în dauna marilor imperii coloniale. Conștiința «Ducelui» ar fi astfel, și pe deplin, împăcată că nu se abate de la angajamentele luate față de Fiihrer, element ce joacă un rol mare în linia sa de conduită, îmi reamintesc cum Contele Csäky îmi relata odată, la Budapesta, o ieșire a lui Mussolini contra bărbaților de stat italieni care, în 1915, împinseseră țara lor îh lagărul adversarilor foștilor ei aliați. «Dacă eu aș fi fost atunci la putere» — ar fi exclamat «Ducele» — «n'aș fi îngăduit aceasta», deși personal, pe vremea aceea, preconizase alăturarea Italiei de Franța și de Anglia. Dar, în situația actuală, victoria Germaniei — după acordul dintre Hitler și Stalin — ar putea însemna și aceea a Uniunii Sovietice, a Komintemului care insultă Italia, a bolșevismului, pe care dânsul l-a combătut în Spania și pe care atât Gayda, în recentul său articol, cât și însuși Ciano, în prefața la traducerea discursurilor lui Franco, îl denunță încă și acum ca dușman al civilizației. Și o astfel de «victorie» Mussolini nu o poate dori. «Este un lucru pe care Italia nu'l va putea nicicând îngădui», scrie cunoscutul ziarist Francesco Coppola în *Gazzetta del Popolo* (16 noiembrie) — «și anume o nouă înaintare a Rusiei bolșevice dincolo de Carpați, în vaiea Dunării, în Balcani, spre Mediterana», idee reluată și într'o emisiune în limba engleză a posturilor de radio din Roma.

Rezultatul acestor situații complexe cu aspecte contradictorii și al explicabilelor ezitări ale guvernului italian pare a fi, prin urmare, pentru moment, acea «pace înarmată» pe care șeful fascismului a proclama-o de pe faimosul balcon al lui Pallazzo Venezia, la 16 noiembrie. O pace de'expectativă, o pace provizorie,

167 sărace

care nu exclude hotărâri în anumite împrejurări favorabile. într'un editorial din *Tribuna,* (17 noiembrie), senatorul Maurizio Maravighia, unul din acei vechi fasciști grupați pe vremuri în jurul zian 'ui *Ideea Nazionale,* scrie: «Italia, în afară de învălmășeală, dar nu deasupra ei. Neutralitatea noastră nu este ca aceea a altor țări al căror unic interes este de a rămâne neatinse până la urmă de conflictul actual... Italia nu se poate dezinteresa de soarta Europei, pentru că are o funcție normală de îndeplinit, pe care vrea s'o păstreze și chiar s'o valorifice mai mult. De aceea rămânem cu arma la picior... Așadar, pacea noastră se va menține atâta timp cât interesele legitime ale Italiei vor fi respectate și vor putea fi satisfăcute».

Acelta este cel mai exact comentariu al formulei «pace armată», lansată de Mussolini, și fixează adevărata poziție a Italiei.[41]

*

în legătură cu proiectul unui bloc de state neutre în Sud-Est, înaintez ministerului, la 22 noiembrie, raportul confidențial ce urmează:

„Țin să vă pun la curent cu impresiile dobândite aci, la italieni și la colegii aliați, în privința ideii unui bloc neutru în Balcani.

La italieni observ o oarecare rezervă sceptică datorită nu ideii în sine —, care le este simpatică (ziarele reproduc toate comentariile favorabile din presa străină) — ci putinței de a o pune în aplicare. Se întrevăd condiții prealabile puse de unele state care ar urma să intre în bloc și care s'ar folosi de conjunctură pentru a pune din nou pe tapet vechi diferende. Există și temerea ca cele trei țări garantate de franco-britanici să nu dea grupării un colorit putând trezi bănuieli la Berlin. Mai este, în sfârșit, și îngrijorarea că prezența Turciei ar putea micșora rolul preponderent pe care Italia și'l atribuie în această formațiune.

Guvernul fascist ar prefera să fie el nucleul în jurul căruia să se grupeze pe rând și pe baza unor acorduri bilaterale diferitele țări din sud-estul Europei. în acest

caz, statele care ar intenționa să adere la blocul neutru organizat de Roma și-ar prezenta candidatura — ca pentru admiterea într'o asociație...

193

Este o veche idee a diplomației italiene. Când se vorbea pe vremuri de apropierea între Mica înțelegere și triunghiul Roma-Viena-Budapesta, italienii preconizează, tot astfel, ca fiecare din țările componente ale Micii înțelegeri să adere individual, pe baza unui acord separat, cu gruparea în fruntea căreia se află Roma..'. Nu rezultă de aici că Mussolini s'ar arăta în principiu ostil blocului neutru din Balcani, dacă ar fi cristalizat în jurul Italiei. Dimpotrivă, el socotește că ar putea câștiga prin închegarea unui asemenea instrument politic, în care ar spera să aibă cuvântul hotărâtor, dar are îndoieli asupra putinței de a'l realiza. De aceea preferă să rămână în expectativă spre a vedea în ce măsură se concretizează ideea grupului balcanic și care sunt reacțiile Germaniei, pe de o parte, și ale Uniunii Sovietice, pe de alta, și pe de altă parte să nu'și lege mâinile participând la un bloc leutru, atunci când întrevede să transforme, la un moment dat, «nebeligeranța» sa într'o acțiune militară alăturându-se Germaniei.

Mai mult scepticism încă am găsit la colegul meu iugoslav, într'adevăr, Cristici nu pare să aibă nici o încredere în formula grupului balcanic. Deși nu știu până la ce punct ideile ce'mi expune corespund vederilor guvernului său, este totuși semnificativ că el consideră că gruparea laolaltă a unor state mijlocii și mici, fără obținerea în prealabil a sprijinului unei mari puteri vecine, «s'ar arăta, până la urmă, tot atât de ineficace cât a fost Mica înțelegere».

Ministrul Iugoslaviei nu socotește utile decât acordurile întemeiate pe forța militară a unui stat puternic și învecinat geografic. «Cu atât mai bine», adaugă el, «dacă ne găsim mai multe țări sprijinite de aceeași mare putere.» Modul de a vedea al lui Cristici

pare deci a se apropia foarte mult de ideea favorită a Palatului Chigi, anume gruparea țărilor legate prin acorduri de o putere mare, în speță Italia.

La colegii turc și elen, foarte favorabili ideii unui bloc balcanic, am constatat dimpotrivă oarecare aprehensiune față de un amestec al Italiei. Ambasadorul Turciei, îndeosebi, a insistat asupra faptului că s'ar putea primi orice stat în gruparea

proiectată, cu condiția însă să fie excluse tendințele de hegemonie. Teama ca Italia să încerce a «prezida» o «Uniune balcanică» este, cred, substratul acestei rezerve.[168]

Cam în același sens ca ambasadorul Turciei, mi-a vorbit și ambasadorul Franței. François-Poncet se teme și el de o înjghebare balcanică care ar putea fi manevrată din Roma. Aceasta, de bună seamă, pentru că atitudinea viitoare a Italiei este departe de a fi deslușită."

Am câștigat și mai mult convingerea că alcătuirea unui bloc neutru în Sud-Est nu era bine privită de nici o parte, la un dineu dat în onoarea mea, a doua zi, de către Mackensen, pe care'l cunoșteam de multă vreme și cu care fusesem de curând coleg la Budapesta. După masă, ambasadorul german m-a luat de îndată la o parte spre a mă preveni „prietenește" că România ar face un joc foarte periculos dacă s'ar lăsa antrenată în planurile țintind la constituirea unui bloc balcanic care, sub eticheta neutralității, ar fi îndreptat împotriva

168 într'o convorbire ulterioară, Ragip Baydur îmi arăta credința sa că Italia are năzuințe înspre Dalmația și Salonic și că, dat fiind, pe de altă parte angajamentele ei față de unguri, i se pare exclus ca Mussolini să fie favorabil unui bloc în care ar intra Iugoslavia, Grecia și România, adică tocmai țările cărora ar vrea să le impună sacrificii. Cât despre neutralitatea unui asemenea bloc, ambasadorul Turciei ar considerat-o de-a dreptul iluzorie, deoarece Italia este ferm hotărâtă să intervină în conflict alături de Germania, la momentul pe care'l va socoti prielnic.

Germaniei. „Un asemenea bloc nu se va alcătui niciodată", a afirmat Mackensen" pentru că Italia și sateliții ei direcți nu vor participa nicicând la o asemenea formulă[169], considerată de Germania ca o acțiune ostilă ei." Cel mai bun lucru de făcut, a adăugat dânsul, ar fi de a se înmormânta cât mai grabnic întreaga chestiune și de a se „ein schoner Tumulus draufsetzen"[1]. Am răspuns că sunt surprins de cele ce îmi spune, deoarece, după informațiile mele, colegul său de la București nu s'a arătat deloc ostil acestei idei, care servește principiul stabilizării neutralității în
Balcani. Mackensen mi-a replicat că se face probabil o confuzie la noi: este adevărat că Germania dorește ca țările balcanice să rămînă neutre, dar ea se opune formării unui bloc cu Turcia, care a trecut fățiș de partea puterilor democratice. Am întrebat: „Chiar dacă Italia ar face parte din bloc?“ Răspunsul a fost:„Chiar atunci.“ Desigur că, aflând despre această vehementă opoziție și despre rezervele celorlalte puteri interesate, Guvernul din București trebuie să fi renunțat la stăruințele ce depunea pentru închegarea acelui bloc neutru.

*

într'o conversație avută cu Mackensen și pe care am raportat-o guvernului la 23 noiembrie, el mi-a declarat că războiul actual se transformă din ce în ce mai mult într'o luptă pe viață și pe moarte între Germania și Anglia. L-am întrebat dacă din această uriașă încăierare n'ar putea cîștiga o terță puternică. Mi-a răspuns că, dacă mă refer la Uniunea Sovietică, el mă poate liniști cu desăvîrșire deoarece *„pentru Germania armata rusă nu contează."*[170] La observația mea că pentru țări mai

169 Atitudinea aceasta negativă a Italiei îmi este confirmată și de Buzi, directorul politic (7 dec.)

[1] așeza peste ea un Tumulus și mai frumos

170 Ambasadorul Japoniei era să mă asigure și el (11 dec.)

mici acea armată ar putea totuși conta, a replicat că nimeni nu poate, firește, cunoaște cu precizie viitorul, dar că, în conjunctura de față, nu întrevede nici un motiv de îngrijorare. Colegul german m'a întrebat totodată dacă am impresia că misiunea economică germană, prezidată de Clo- dius și aflată actualmente la București, se va întoarce la Berlin cu un rezultat concret, întrucît „politica internațională este astăzi bazată pe petrol". Tocmai atunci se anunță demisia guvernului Argetoianu și formarea unui minister Tătărescu.

*

Tratative economice aveau loc concomitent la noi și cu Italia și am avut în această privință un schimb de vederi cu Riccardi, ministrul schimburilor și al valutei (24 noiembrie). Cere să sporim comenzile militare în Italia, ca, la rîndul ei, Italia să ne poată cumpăra mai mult petrol și cereale. Negocierile economice italo-române nu trebuie, după părerea lui, puse exclusiv pe termen economic, ci ar urma să țină seamă și de factorul'politic; România, declară el mai departe, este înconjurată de dușmani și are, prin urmare, nevoie de prietenia Italiei. Am răspuns că ar fi de dorit, în această ordine de idei, să putem simți ceva mai concret, din partea Italiei, dorința stabilirii unor raporturi mai strânse cu noi. Riccardi îmi spune atunci, în mod spontan, că dovada cea mai palpabilă este faptul că pentru Italia nu există o problemă a Transilvaniei și că vorbește mereu în acest sens cu „Ducele". Sunt, evident, doar presiuni exercitate de Riccardi pentru a ne îndemna la concesii economice!

*

Conversație foarte lămuritoare cu Franțois-Poncet, la

că *„forța armată rusă este considerată la Tokio ca fiind mult inferioară celei japoneze și nereprezentând, astfel, nici o primejdie serioasă".*

25 noiembrie. Tocmai ieșea de la Ciano, care i-a spus că guvernul italian nu încurajează, dar nici nu descurajează, formarea unui bloc balcanic, hotărât fiind însă, după matură chibzuire, să nu participe la el, nefiind dispus să se angajeze nici în privința unei neutralități definitive, nici în aceea a unui *statu quo* în acea parte a continentului. Preferă să încheie acorduri bilaterale cu diferitele state din acea regiune. Italia, adaugă Ciano, are raporturi foarte strânse cu Ungaria, excelente cu Iugoslavia, foarte bune și în plină ameliorare cu Grecia. Cu Bulgaria legăturile ar fi bune, însă fără a fi concretizate printr'un pact. Apropierea între Roma și țările din Sud-Est s'ar desăvârși astfel treptat pe cale de acorduri bilaterale.

François-Poncet observându'i că a uitat în enumerarea sa România, ministrul afacerilor străine al Italiei i-a răspuns foarte evaziv și rezervat. Din acest răspuns reieșea că Italia nu'și poate lega destinele de ale unui stat amenințat pe toate hotarele sale și care riscă să fie atacat de Rusia pentru a i se smulge din nou Basarabia. Ambasadorul Franței îmi spune că a explicat lui Ciano că un atac contra României ar însemna războiul în Balcani și că România este tare și plină de coe-

ziune. în gândul lui Ciano ar încolți prin urmare ideea unei înțelegeri balcanice închegate în jurul Italiei și din care ar rămâne izolate nu Ungaria și Bulgaria ca până acum, ci România și Turcia.

Venind vorba de „raporturile foarte strânse italo-maghiare", François-Poncet a amintit lui Ciano de zvonurile răspândite în legătură cu o eventuală uniune personală între cele două țări. Ciano s'a grăbit să le dezmintă, dar fără a avea aerul că le privește de-a dreptul fanteziste. Ba chiar, a adăugat: „Si, ă la fin de la guerre eț vu le grand âge de 1'Amiral Horthy, les Hongrois offraient au roi Victor-Emmanuel la couronne de

leur pays, il n'y aurait lă rien, je pense, de contraire aux intărets fran- țais."[1] Ungurii caută, deci, în mod febril, o formulă — alianță militară sau uniune personală — care să le permită să se prezinte, la o viitoare conferință de pace, strâns legați politicește de Italia, astfel ca pretențiile lor să fie înglobate în masa revendicărilor italiene! Ce iluzii spulberate de desfășurarea inexorabilă a evenimentelor! Cât despre guvernul fascist, îmbătat și orbit de fanteziile și grandomania sa, el urmărea să acumuleze pe fruntea suveranului său cât mai multe coroane: Rege al Italiei Și-Albaniei, împărat al Etiopiei, poate Rege al Croației și — de ce nu? — Rege al Ungariei!

*

La 30 noiembrie cer să'l văd pe Ciano — care mă primește îndată — spre a'i confirma că noul guvern Tătărescu va urma aceeași politică externă ca aceea a ministerului precedent. Ministrul afacerilor străine italian îmi răspunde că este convins despre aceasta, mai ales după recentele discursuri ale lui Tătărescu și Gafencu. S'a arătat mulțumit că ministrul nostru de externe nu a dat importanță rodomontadelor din ultima cuvântare a lui Csăky și că s'a ferit să intre în polemică cu dânsul. într'adevăr, făcând aluzie la cuvântarea vehementă —

[1] Dacă, la sfîrșitul războiului, avînd în vedere vârsta înaintată a Amiralului Horthy, ungurii i-ar oferi regelui Victor-Emmanuel coroana țării lor, nu ar fi, cred eu, nimic contrar intereselor francezilor în acest gest.

și oarecum ridicolă — a șefului diplomației maghiare, Gafencu s'a mărginit să arate că „unele din amenințările contelui Csăky ne-au surprins, celelalte ne-au înveselit, nici una nu ne-a speriat!" Atrag atenția interlocutorului meu asupra puternicelor aplauze care au subliniat, în parlamentul nostru, pasajul din discursul lui Gafencu

privitor la Italia. Este firească amărăciunea de la noi atunci când se răspunde acestor sentimente și bune intenții prin articole ca acela apărut în *II Telegrafe* din Livorno (ziarul personal al lui Ciano) sau în revista *II Mediterra- neo,* în care sunt puse la îndoială puterea și coeziunea statului român. Ciano îmi spune că autorul articolului din *Telegrafe,* un anume Ciasca, fiind un om fără nici o însemnătate, nici nu i'a citit proza: „Fă ca mine", adaugă el, „citește numai articolele semnate de Ansaldo, singurele care oglindesc vederile mele." La terminarea vizitei, îmi repetă că nu încetează să dea sfaturi de moderație la Budapesta, spre a nu încorda și mai mult situația internațională.

*

Comunicând la București cele de mai sus, atrăgeam totodată atenția asupra intereselor pregătirii militare ale Italiei. Comenzile de armament urmau pe ritmul cel mai rapid. Se proceda cu febrilitate la remanieri în înaltul comandament, se examina regruparea forțelor armate și se luau felurite măsuri care indicau voința guvernului italian de a fi gata pentru orice eventualitate ce s'ar putea produce la primăvară și care ar asigura Italiei un prilej prielnic pentru valorificarea, printr'o intervenție în conflict, a năzuințelor fasciste, proclamate zgomotos: „Nizza, Corsica, Tunisia."

Aceste idei mi'au fost confirmate de principalul corespondent de ziar german din Roma care a cerut să mă vadă: Rudolf Kircher de la *Frankfurterzeitung.* El este convins de intervenția Italiei alături de Germania. De îndată ce „Ducele" va socoti oștirea italiană îndestul de pregătită și se vor înfățișa conjuncturi favorabile — cea mai favorabilă fiind cufundarea de către submarinele germane a patru sau cinci crucișătoare mari britanice putând amenința coastele Italiei — șeful fascismului va trage sabia.

Privind relațiile româno-germane, Kircher îmi arată că ar trebui să le privim în mod „realist și negustoresc",

înțelegând situațiile economice și geografice impuse de un destin superior voinţelor omeneşti. Din punctul de vedere politic, nu am avea de ce să ne temem. Ca austriac și proletar, Hitler detestă pe maghiarii feudali. El își dă seama că nu poate exista, în ceea ce privește Transilvania, o problemă teritorială. Majoritatea românească și minoritatea germană s'ar împotrivi unei noi stăpâniri ungurești și Fiihrerul ține întotdeauna seama de sentimentele grupurilor de *„auslands-deutsche“.* El știe că sașii și șvabii n'ar putea prefera soluției românești decât o singură altă soluție: alipirea la Reich. Or, aceasta este geografic imposibil. Nu s'ar putea concepe o asemenea alipire — încheie Kircher „decât în cazul în care Ungaria ar fi fost în prealabil încorporată Germaniei".

*

Cinci zile în Sicilia (1-5 decembrie). Ne aflăm la Palermo, unde soția mea botează — prin aruncarea unei sticle de șampanie pe vas — nava „Mangalia" comandată de guvernul român și construită în șantierele navale Anseldo. Apoi, banchet oferit în frumosul lor palat San Marco de către principele și principesa Stefano Lanza di Mirto (el „gentilom de onoare" și ea „doamnă a Curții"), pe lângă Principesa de Piemont (viitoarea Regină Maria-Josă). Toată aristocrația de față — și în general toți sicilienii — nu'și tăinuiesc sentimentele de ură față de Germania. Depun o coroană de lauri pe mormântul lui Nicolae Bălcescu, Vizităm pe urmă Monreale, Cappella Reale și de la Villa Igica pornim la Taormina, un vis pământesc. După vizitarea ruinelor teatrului grec, ne îmbătăm de soare și flori în grădina de la San Domenico și în împrejurimile acestui colț de rai.

*

Spre a se căuta, pe cât posibil, ca relațiile dintre Aliați și Italia să nu ajungă la o tensiune, dându-i se astfel posibilitatea să reziste cât mai mult presiunilor germane, Franța și Anglia au asigurat guvernul din

Roma că nu va avea de suferit econo-

200 micește de pe urma blocului contra Reichului. Astfel, Parisu și Londra s'au angajat să furnizeze împreună Italiei cantitatea de cărbuni ce'i era procurată până acum de Silezia (7 milioane de tone) și pe care n'o mai putea primi acum din cauza interzicerii oricărui transport pe mare a mărfurilor originare din Germania. Pe de altă parte însă, diplomația italiană, deși conștientă de un pericol mai mare — acela al extensiunii comuniste — se ferește să examineze problema pe plan diplomatic, cum o sugerează guvernul român, spre a nu indispune Berlinul, actualmente legat politicește de Moscova, și, după cum îmi arată directorul politic Buti, la 7 decembrie, „spre a nu trezi la ruși susceptibilități care ar provoca tocmai ceea ce se dorește a se împiedica*[4], și crede că ar fi mai abil să nu se ia măsuri „până ce pericolul nu apare efectiv[44]. Atrag atenția lui Buti că atunci va fi poate prea târziu... Aflu, în aceeași ordine de idei, că guvernul fascist este și oarecum liniștit în urma unei declarații oficiale ce i s'ar fi făcut la Berlin că „Germania își va întrebuința toată influența la Moscova spre a împiedica eventualele tendințe de expansiune ale Uniunii Sovietice spre Balcani[44]. Fapt este că, în loc de a se socoti Ankara ca un punct de sprijin pentru o acțiune politică de prevenire a primejdiei rusești, relațiile italo-turce nu par deloc să se îndrepte spre o destindere. Și totuși se țin lanț manifestațiile de stradă favorabile Finlandei și pe față ostile Rusiei din cauza agresiunii comise contra slabei ei vecine, iar Italia trimite cincizeci de avioane guvernului din Helsinki. Ca urmare a acestor desfășurări, ambasadorul sovietic, care nu'și prezentase încă scrisorile de acreditare, a fost rechemat la Moscova fără a mai aștepta să i se acorde audiența regală.

Singurul element favorabil ce'l pot desprinde în atitudinea italiană este comunicatul Marelui Consiliu fascist (9 dec.) a cărui notă dominantă este pasajul privitor la bazinul dunărean- balcanic, ceea ce, în împrejurările actuale, ia semnificația unei împotriviri hotărâte față de expansiunea sovietică. Comunicatul înglobează toate statele din Europa dunăreană și balcanică în zona de interese directe ale Italiei.

Pasajelor relative la alianța cu Germania și la libertatea navigației nu li se acordă vreo

importanță deosebită. Concomitent, Mussolini transmite la Paris condițiile pe care le consideră esențiale pentru statornicirea păcii generale: 1) alcătuirea unei „cruciade** a tuturor țărilor civilizate contra bolșevismului, și 2) o perfectă egalitate între marile puteri interesate în Mediterana.

*

Un articol amenințător la adresa României, apărut în revista internațională comunistă pune problema noastră — măcar vremelnic — pe planul întâi al preocupărilor diplomației italiene, înaintez în această privință, la 15 decembrie, următorul raport la minister:

.Publicarea în Revista internațională comunistă a articolului lui Ștefanov «Războiul imperialist și România» a avut darul să trezească la guvernanții și în opinia publică italiană un sentiment aproape de solidaritate cu țara noastră. Ca îri urma unei revoluțir a apărut deodată o comprehensiune mai clară a poziției noastre geografice și a menirii europene pe care această așezare ne'o impunfe.

Atât în presă cât și în conversațiile politice se simte o oarecare tendință de a se renunța, cel puțin provizoriu, la discriminările ce se făceau până acum îh urmă între diferitele țări din zona dunăreană și balcanică, unele fiind agreate și considerate demne de sprijinul italienesc, celelalte socotite neviabile în forma lor actuală și părăsite soartei lor. Din ce în ce mai mult se amintește de toate aceste țări laolaltă, fără deosebire, ca alcătuind complexul dunărean-balcanic de care sunt legate interesele vitale ale regatului italo'albanez. Statul carebene- fîciază cel mai mult de pe urma acestei atitudini noi a italienilor este desigur statul român. Pentru prima oară, după atâția ani, ne'a fost dat să citim îh editorialul din *Messaggero* (5 dec.) că Italia are legături strânse cu toate țările din acea regiune, «din care unele îi sunt chiar apropiate prin comunitatea

sângelui». Iar *Giomale d'Italia* (9 dec.) subliniază că Italia, devenită putere balcanică, are interese și în România, «căci România este tot atât străbătută de Dunăre ca și Ungaria».

Dar manifestarea cea mai evidentă a celor de mai sus este însuși pasajul din comunicatul Marelui Consiliul Fascist în

care se vorbește de «bazinul dunărean-balcanic» în întregimea sa, ca sferă a intereselor Italiei. în orice caz, nu trebuie firește dedus de aici că Palazzo Chigi și-ar fi schimbat definitiv poziția. Tot mai am prilejul să aud aluzii despre necesitatea unei «sistematizări» a păcii și a ordinii din Sud-Estul european, dar tot mai des se recunoaște că o atare sistematizare nu va putea avea loc decât după ce primejdia bolșevismului va fi fost înlăturată... Trebuie însă constatat că articolul lui Ștefanov ne'a adus în rândul întâi al preocupărilor și până la un punct al simpatiilor — poate efemere — ale opiniei publice italiene..."

Tendința aceasta se manifestă și mai aparent cu prilejul discursului rostit de Ciano, la Cameră, la 16 decembrie și la care asist. După ce a declarat că guvernul fascist nu a luat și nu va lua inițiative pentru constituirea unui bloc al neutrilor, ministrul. afacerilor străine a arătat că raporturile dintre Italia și statele dunărene și balcanice sunt încă de pe acum reglementate și nu mai au, prin urmare, nevoie de acorduri noi. Apoi, enumerând diferitele țări din bazinul dunărean-balcanic, a închinat un pasaj foarte călduros României, accentuând cordialitatea dintre cele două țări, ale căror legături corecte se dezvoltă de câtăva vreme în modul cel mai satisfăcător. La pronunțarea numelui România, văd cum însuși Mussolini dă semnalul aplauzelor, care mi s'au părut a fi unanime pe toate băncile și au ținut destul de mult La plecare, mai mulți colegi m'au felicitat pentru această manifestație spontană de simpatie la adresa noastră, care de pe

vremea guvernului Averescu nu a mai avut loc în parlamentul italian . Ghigi, ministrul Italiei la București, care dejunează la mine a doua zi, îmi spune că Ciano l-a întrebat: „Ei, ți'a plăcut pasajul meu despre români? Trebuie dezvoltate însă acum și legăturile economice/*

*

Dar discursul lui Ciano a fost semnificativ și din punctul de vedere al situației politice generale. A exprimai decepția Italiei față de insuccesul propunerii ei de „pact în patru", apoi s'a întins asupra istoricului companiilor dirt Etiopia și Spania, precum și la „unirea" cu Albania. Vorbind de legăturile cu

Germania, a accentuat că în momentul încheierii pactului de alianță s'a stabilit între cele două guverne ca pacea să fie menținută cel puțin timp de trei ani (Germania ar fi propus cinci ani), „spre a da ambelor țări timpul necesar reconstituirii interne și completării pregătirilor militare". Ciano a confirmat astfel zvonul care circula în cancelariile europene cu privire la obligația luată de Hitler de a nu declanșa un război înainte de 1942. El a adăugat că în acel răstimp „Italia și Germania hotărâseră să nu tulbure pacea prin atitudini amenințătoare sau agresive". Alianța prevedea consultarea reciprocă, dar ministrul afacerilor străine a declarat că numai în seara de 21 august, ora 22, a aflat prin telefon că a doua zi urma să fie semnat pactul de neagresiune germano-sovietic.

Trecând la evenimentele din Polonia, vorbitorul a adus omagiul său eroismului polonezilor, criticând totuși „inflația" statului polon...

*

La 19 decembrie, am o conversație interesantă cu colegul german Mackensen, întors din Berlin, unde a asistat la sărbătorirea celei de'a 90-a aniversări a tatălui său, mareșalul. Redau principalele pasaje din raportul adresat de mine la minister, în legătură cu această vizită

ce mi-a făcut Mackensen:

.Ambasadorul Germaniei mi-a exprimat satisfacția sa față de pasajul din discursul lui Ciano referitor la România. A adăugat că nu'și amintește ca țara noastră să mai fi fost aplaudată în Camera italiană, ceea ce dovedește, a adăugat dânsul nu fără ironie, că ne putem apropia de Italia și fără bloc de țări neutre. I-am răspuns, pe același ton, că el personal este «groparul» blocului, deoarece, după câte știu, colegul său din București fusese mult mai puțin categoric. Mackensen mi-a replicat că poate să fi fost așa situația la început, dar că acum desigur că Fabritius vorbește la fel ca dânsul.

Schimbând tema conversației, am întrebat pe interlocutorul meu dacă este adevărat că guvernul din Berlin a obținut în Moscova asigurări liniștitoare în privința intențiilor sovietice în Balcani... Mackensen mi-a răspuns că știe sigur că guvernul său a explicat la Moscova importanța pentru Germania,

din punctul de vedere economic, a menținerii păcii în Balcani. «De altfel», a încheiat, «cred că puteți fi liniștiți deoarece Rusia va avea încă multă vreme de furcă în Finlanda și nu se va putea ocupa în altă direcție.» Am spus atunci că observația aceasta nu mă liniștește, căci înseamnă că trupele sovietice, după ce vor termina expediția în Finlanda — și oricât se admiră eroismul finlandezilor trebuie ținut seama de disproporția numerică — s'ar putea îndrepta la primăvară, de pildă, spre Balcani. «Finland ist eine harțe Nuss»[1], mi-a răspuns ambasadorul Germaniei, care nu'și poate ascunde simpatia pentru finlandezi, «și rezistența va fi mai lungă decât se crede. Dar, chiar dacă n'ar ține decât până la primăvară, c'est autant de gagne[171] [172], un răgaz

171 Finlanda este o nucă ce are coaja tare

172 e ceva cîștigat

de câteva luni nu este de disprețuit, căci se pot schimba atâtea situații».

Am dezvoltat atunci convorbitorului meu toate argumentele noastre, explicându-i că Basarabia nu poate fi un țel pentru Soviete, căci acel ținut nu prezintă nici foloase strategice, nici bogății economice prea mari și nu este nici măcar populat de vreo minoritate rusă importantă. Basarabia, cu prelungirea ei dobrogeană, înseamnă stăpânirea Gurilor Dunării și trecerea prin Bulgaria, etnicește înrudită, până la strâmtori și marea caldă. O agresiune contra Basarabiei nu ar fi deci numai o agresiune contra teritoriului românesc, ci un atac aproape fățiș împotriva tuturor puterilor cu interese în Balcani și în Mediterana. în timpul expunerii mele, Mackensen mă aproba mereu, nefă- cându-mi nici o obiecție. Cum conversația noastră se desfășura pe un plan pur personal și amical, l-am întrebat apoi: „După sacrificiile ce ați făcut pentru Soviete în Baltica (îngăduirea înglobării statelor baltice în U.R.S.S.) vreți să faceți și unul în Sud-Est, jertfind pozițiile culturale și economice ce le aveți, la noi de pildă?» Mackensen m'a întrerupt brusc: «Desigur că nu!»

Cum dobândisem de la interlocutorul meu ceea ce căutasem, adică o impresie personală, o reacție instinctivă, mai degrabă decât o informație ce știam că nu'mi poate da, nu mai am insis- tat și l-am lăsat s~ă se întindă asupra^ problemei baltice. El a încercat să mă convingă — sau încerca să se convingă pe el însuși — că greșeam atunci când calificam retragerea Germaniei în Baltica drept un «sacrificiu». Hitler ar fi dispus, la pacea generală, să consimtă la reconstituirea unei mici Polonii pe o parte a teritoriilor ocupate acum de trupele germane. Frontiera germano-polonă s'ar trasa mult mai la est de hotarul fixat la Versailles. Cum în această regiune se află aglomerații polone, ele vor fi strămutate spre interiorul Poloniei și înlocuite prin germanii aduși din statele baltice. Nu ar fi vorba deci de o jertfă, ci de o «operațiune foarte înțeleaptă (sehr klug)».

Tot în întrevederea de azi, ambasadorul Germaniei

mi'a exprimat convingerea sa că *nu vor avea loc operațiuni mari pe frontul de Vest* Pe de o parte, Hitler, care nu el a declarat război Franței și Angliei, se va mărgini a respinge atacuri eventuale. Pe de altă parte, nici guvernele din Paris și Londra nu vor ataca linia Siegfried, care nu poate fi străbătută având adâncime de 50 km. Mai ar fi și elementul de politică internă, guvernul Daladier întâmpinând mari greutăți. (Daladier ar vrea să fie dictator ca Hitler, dar Fiihrerul este o personalitate istorică, pe când Daladier nu este decât al nu știu câtelea prim-ministru al republicii a treia.) Lupta decisivă, după Mackensen, se va da pe mare. Uzinele germane ar construi un număr enorm de submarine, în măsură să distrugă treptat flota comercială britanică. Cum Anglia, după interlocutorul meu, este mai dependentă de importurile ei decât Germania, va sosi momentul când nu va mai putea rezista. Germania, nu trebuie uitat, are posibilitatea de a se aproviziona în țările balcanice, cu care a încheiat acorduri economice, și în Rusia, guvernul sovietic fiind dispus să efectueze toate lucrările tehnice și de organizare cerute de la Berlin, se vor putea transporta în Germania produsele necesare din Rusia și chiar din Manciukuo. Pentru moment, autoritățile sovietice ar lărgi căile ferate din Polonia rusă, spre a putea utiliza vagoanele lor până la frontiera germană."

La sfârșitul convorbirii noastre, nu mă pot împiedica de a'mi pune întrebarea: această desăvârșită siguranță în viitor de care

a vrut să'mi dea dovadă Mackensen corespunde ea oare cu convingerile sale personale, sau reprezintă doar instrucțiunile ce primește din Wilhelmstrasse?

*

întors de la Paris, François-Poncet cere să mă vadă. Iată miezul conversației noastre din 22 decembrie, astfel cum am raportat'o guvernului meu: „Stând de vorbă cu

ambasadorul Franței, întors de câteva zile de la Paris, el mi-a spus că a găsit acolo o atmosferă de îngrijorare în privința sud-estului european. Există teama unui apropiat atac germano-rus contra României. Având în vedere că Franța și Anglia sunt ferm hotărâte să se țină de garanția ce ne-au dat, ele ne vor apăra efectiv contra oricărei agresiuni de oriunde ar pomi, fie din partea Rusiei, fie din partea Germaniei, fie din partea, celor două puteri împreună.

Ca atare, guvernele din Paris și Londra doresc să ia la timp măsurile necesare. Generalul Weygand socotește că'i trebuie două luni spre a organiza debarcarea în Balcani și cere să se constituie de pe acum o bază de operații unde să poată începe a'și aduna forțele. Baza cea mai indicată ar părea să fie Constanța.

François-Poncet a adăugat că, personal, nu crede temerea justificată, cel puțin deocamdată, fiindcă Germania preferă să obțină pe cale pașnică produsele din Balcani, iar Uniunea Sovietică are destul de lucru în Finlanda. Totuși, dacă se decid măsuri preventive în sensul arătat, el consideră ideea unei debarcări la Constanța indicată.

Nu am lăsat să treacă această afirmație fără a'mi arăta nedumerirea. O debarcare la Constanța nu s'ar putea concepe decât în cazul unei agresiuni săvârșite efectiv împotriva României. Cum și-ar putea închipui cineva că Germania ar privi nepăsă- toare debarcări treptate de trupe la noi, menite să lupte contra ei la primăvară? Am observat mai departe că nu există astăzi, la cunoștința mea, elemente care să ne îndreptățească a socoti inevitabilă o agresiune contra noastră. încheierea favorabilă a negocierilor cu Germania și noua atitudine a Italiei față de noi îmi par dimpotrivă simptome liniștitoare în momentul de față.

Interlocutorul meu n'a insistat. El mi-a spus doar că este informat că guvernul iugoslav și-ar fi dat asentimentul pentru trecerea trupelor italiene prin teritoriul iugoslav

în eventualitatea în care Ungaria ar fi atacată. Astfel s'ar explica concentrările de trupe italiene în regiunea frontierei de est.[11]

*

În aceeași zi, am o întrevedere cu Ciano la Palazzo Chigi. îi arăt satisfacția noastră pentru declarațiile sale amicale de la Cameră. îmi răspunde că este fericit că gestul său a fost apreciat la noi. L-am întrebat dacă pot să comunic guvernului meu că, ori de câte ori vorbește de împotrivirea Italiei la o agresiune contra țărilor din Sud-Est, el se referă și la România. „Desigur*[1], îmi declară ministrul afacerilor străine, „dinadins întrebuințez expresia de regiune dunăreană-balcanică, spre a include și România. Trebuie să recunoașteți însă că sunteți zona cea mai periferică și cu cele mai multe probleme pendinte și că este nevoie de bunăvoință reciprocă pentru aplanarea dificultăților.[11] Am spus că nu ni se poate imputa lipsă de bunăvoință și că sperăm că guvernul italian se va folosi de influența sa spre a explica pretutindeni necesitatea de a lăsa pe planul al doilea certurile mărunte, date fiind marile primejdii comune. Ciano mi-a afirmat că acest punct de vedere inspiră mereu acțiunea sa.

Ciano mi-a vorbit apoi cu îngrijorare de situația internă din Iugoslavia, unde gravele mișcări comuniste ale studențimii dovedesc reînvierea vechii idei panslaviste și un puternic curent favorabil Rusiei sovietice.

*

În urma a numeroase convorbiri cu personalități italiene de frunte, cu colegi și cu personalități române în trecere prin Roma cred că bilanțul pe anul 1939 al relațiilor dintre România și Italia poate fi considerat următorul:

Pasajul cel mai semnificativ al discursului de politică externă al lui Ciano la Cameră a fost, după părerea generală, acela privitor la România. Țara noastră, voit ignorată până atunci de factorii politici fasciști, era

acum cuprinsă în mod limpede în zona intereselor italienești. Menținerea independenței României

devine, după declarațiile oficiale, un interes al Italiei. Dacă guvernul italian va voi să păstreze aceste legături prietenești cu toate statele din Sud-Est, realizând astfel, în fapt dacă nu în formă, ideea blocului neutru italo-balcanic ca un zăgaz contra penetrației bolșevice, el va trebui să'și atenueze politica revizionistă. Formula de adoptat, în acest caz, va fi amânarea rezolvării diferendelor din regiunea dunăreană și balcanică până după eventuala înlăturare a pericolului bolșevic.

Cât privește România, Mussolini și Ciano ne asigură că Ungaria nu ne-ar ataca atâta timp cât am fi în luptă cu trupe sovietice și cât nu ar fi fost cu desăvârșire înlăturată primejdia bolșevică. în cazul în care România s'ar vedq^șilită să lupte contra Uniunii Sovietice, Italia ar fi dispusă s'o ajute, procu- rându-i material de război, ca tancuri, tunuri anti-aeriene și anti- tancuri, precum și avioane.[173] Această din urmă făgăduială, care era să'mi fie făcută și ulterior, nu a fost ținută în momentul ultimatumului rusesc din iunie 1940, când Ciano mi'a declarat că Italia ri'o poate onora, „aflându-se în luptă pe viață și pe moarte" cu puterile occidentale!

2
1940

Guvernul fascist continuă a'și afirma interesul în ceea ce privește Sud-Estul european. într'o convorbire cu ambasadorul Franței, ministrul afacerilor străine îi declară că are asigurări din partea Germaniei că nu va întreprinde nici o acțiune împotriva României și a

173 Lui François-Poncet, Ciano îi spune că, dacă rușii ar intra în Basarabia, Italia ar fi gata să sară în ajutorul României chiar cu forța armată!

Ungariei și că, pe de altă parte, nu crede că Uniunea Sovietică, care are dificultăți serioase în Finlanda, să mai încerce ceva spre Balcani.

Totuși, a adăugat Ciano, dacă România ar fi atacată de Soviete și trupe rusești ar trece în Basarabia, Italia ne-ar veni în ajutor chiar cu forța armată; Italia ar proceda evident la fel și în cazul unui atac contra Ungariei.

Franțois-Poncet l'a asigurat, la rândul său, pe Ciano că, în cazul unei agresiuni contra României, Franța și Anglia n'ar rămâne nici ele cu brațele încrucișate și, astfel fiind, l-a întrebat dacă n'ar fi potrivit ca guvernele din Paris, Londra și Roma să se înțeleagă de pe acum asupra unei eventuale acțiuni comune de apărare a țării noastre. Răspunsul a fost negativ, guvernul italian nevoind să se lase atras într'o acțiune ostilă Germaniei.

Ciano, cu care am prilejul să stau de vorbă, și care îmi anunță rechemarea ambasadorului Italiei de la Moscova — consecință a rechemării ambasadorului sovietic de la Roma — mă previne că pleacă la Veneția, unde se va întâlni cu Csăky, colegul său ungur. Nu pa^să prețuiască prea mult valoarea ministrului de externe ungur, ale cărui discursuri agresive le dezaprobă. „Din fericire**, spune el, „este la Budapesta Telelți, un mare cap politic, care încearcă să impună moderație.** Ciano îmi promite că, la Veneția, „va lucra în interesul nostru**, și mă sfătuiește „să arătăm cât mai multă fermitate față de Uniunea Sovietică, evitând bineînțeles orice atitudine agresivă**!

*

6-8 ianuarie. Sicilia. Soția mea botează alt vas românesc: „Balcicul". Remit decorații directorilor șantierelor. Excursie la Segeste. Socrul meu vine să petreacă iama la noi.

*

întorși Ia Roma suntem prinși în vâltoarea meselor și

recepțiilor. Nu mai țin minte care diplomat celebru (poate Talleyrand?) spunea: „Ja vie serait supportable, s'il n'y avait pas les ^divertissements!**[174] Sunt totuși prilejuri de conversații plăcute, unele chiar înveselitoare. La o masă dată Ia Palazzo Famese, în onoarea lui Henry Bordeaux, atrăgătoarea marchiză Marini-Clarelli îmi povestește că excentrica Principesă Bichette Radziwill (care venise să ne facă o vizită la legație), deși închisă de G.P.V. la închisoarea Lubianka unde ginerele ei, Lubomirski, a fost împușcat, laudă „amabilitatea** bolșevi- cilor, care au devenit snobi și adoră să aibă prințese în tinerețele lor!! Este oare nebună sau s'a legat să vorbească, astfel ca să scape de moarte vreo rudă rămasă ostatic în Rusia? Facem o vizită lui Edda Ciano. Are falca tatălui ei, Mussolini, și este deșteaptă, dar, cu toată voita ei amabilitate, este total lipsită de farmec.

La un dineu ce dau la legație, bătrânul marchiz Imperiali, fost ambasador al Italiei la Londra, îmi citează unele definiții ale ambasadorului rus Muraviev: „JLe congd est l'âme du service";[1] „La colonie, voila l'ennemi!"; „La colonie est com- posde de gens plus ou moins respectables, qui passent leur temps ă dăblatdrer Ies uns contre Ies autres, et qui ne se met- tent d'accord que pour tomber sur leur consul et surtout leur ambassadeur!"[175] [176]

La Ambasada Franței, ca și în legațiile aliate, este comentat cu vie mulțumire un articol al lui Vladimir d'Ormesson, care indică drept condiții indispensabile ale păcii: reînvierea Austriei, Cehoslovaciei și Poloniei, ca și

174 viața ar fi suportabilă dacă n-ar fi distracțiile

175 Concediul este sufletul serviciului

176 Colonia, iată dușmanul!; Colonia este alcătuită din oameni mai mult sau mai puțin respectabili care-și petrec timpul certîndu-se între ei și care nu se pun de acord decît pentru a fi împotriva consulului și mai ales a ambasadorului lor.

înlăturarea regimului hi- tlerist. Această profetică întrezărire a viitorului irită însă la culme guvernul fascist, care, într'o notă oficioasă, califică drept absurde aceste condiții!

*

Aflând de întoarcerea lui Ciano din Veneția după întrevederea sa cu Csăky, cer să'l văd și sunt îndată primit în ziua de 10 ianuarie. într'o scrisoare personală și ultraconfidențială către ministrul nostru al afacerilor străine, îi relatez conversația, rugându-1 pe Gafencu să păstreze asupra ei cel mai desăvârșit secret. Cu trecerea anilor și vălmășagul evenimentelor istorice ce s'au petrecut de atunci, mă cred îndreptățit s'o public astăzi, în folosul cercetătorilor viitori ai acestor vremuri tulburi și tragice: „îndată după întoarcerea conteţg^iano de la Veneția, am cerut să'l văd. Eram cu atât mai îndreptățit în graba ce arătam, cu cât chiar dânsul exprimase dorința de a se întâlni cu mine după întrevederea sa cu Contele Csăky. Azi dimineață am fost, așadar, primit la Pallazzo Chigi de ministrul afacerilor străine, care m'a întâmpinat cu cuvintele: «Dacă nu cereai să mă vezi, te'aș fi rugat eu să treci pe la mine, căci am lucruri foarte importante și secrete să'ți comunic.»

Apoi, intrând imediat în materie, mi-a spus că a găsit pe colegul său maghiar foarte înțelegător al situației și că a apreciat simțul său «european», adică «simțul de solidaritate cu interesele generale ale continentului și ale civilizației occidentale». Contele Ciano expunând cu călduriboaspetelui său punctul lui de vedere — care este punctul de vedere al lui Mussolini — a fost, după câte mi-a arătat, pe deplin satisfăcut de a constata că «ungurii subordonează chestiunile lor particulare marilor probleme ale lumii civilizate și că sunt hotărâți să nu facă nici un gest care ar putea înlesni lățirea bolșevismului, pe care'l recunosc drept primejdia de căpetenie a ceasului de față».

Ciano a explicat lui Csăky că Italia, care a ajutat rezistența armată contra bolșevismului în Spania și în

Finlanda, ar proceda la fel dacă România ar fi atacată de Soviete. Cu atât mai mult cu cât în Spania și în Finlanda interesele Italiei erau indirecte și mai mult de natură ideologică, pe când în România ele ar fi directe deoarece ar fi vorba de menținerea primului baraj contra bolșevizării Balcanilor, regiune în care Italia este acum cea mai mare putere. «Nu i-am ascuns», a continuat interlocutorul meu «că ajutorul ce l-am da României ar putea îmbrăca diferite forme — eventual până la cele mai precise — și l-am întrebat, în consecință, care ar fi atitudinea Ungariei.»

Csăky i-ar fi răspuns că, fără a renunța la poziția sa revi- zionisgtabine cunoscută, guvernul ungar nu va întreprinde nimic CTne să slăbească rezistența României contra unei eventuale agresiuni din partea Uniunii Sovietice.

Am rugat atunci pe Ciano să'mi arate dacă nu crede că această formulă vagă s'ar putea concretiza printr'un pact de neagresiune între noi și unguri, sau printr'unul din acele nume-

 roase proiecte de declarații bilaterale pe care le-am examinat pe rând, de atâtea ori, cu Csăky, în timpul misiunii mele la Budapesta. Ministrul afacerilor străine al Italiei mi-a răspuns negativ, adăugând că încercase și el să determine un asemenea gest din partea Ungariei, dar că Csăky se arătase refractar, invocând opinia publică maghiară care s'ar opune semnării unui asemenea act.

«Ce chezășie putem avea în acest caz», am întrebat eu, «că ungurii nu ne vor sări în spate, dacă suntem atacați pe Nistru?» Răspunsul lui Ciano a fost: «Chezășia o aveți în declarația ce'ți voi face acum, și care este tocmai motivul pentru care voiam să te văd. lat-o:

«Sunt autorizat de Csăky să declar că, în cazul în care România ar fi atacată de Uniunea Sovietică și ar rezista cu armele în mână la acest atac, Ungaria va păstra neutralitatea în timpul conflictului, ba chiar o neutralitate binevoitoare. Ungaria nu va face nici un

gest care să dezlănțuie un război în zona dunăreană-balcanică; Ungaria își rezervă însă libertatea de acțiune pentru următoarele trei eventualități: 1) dacă s'ar organiza în Transilvania măceluri ale minorității maghiare; 2) dacă regimul actual din România ar fi răsturnat și înlocuit printr'un regim bolșevic; 3) dacă, fără a se bate» România ar ceda Basarabia Rusiei și Dobrogea Bulgariei. Dacă una din aceste eventualități s'ar realiza, Ungaria își rezervă libertatea de a începe o acțiune contra României, indiferent dacă România ar fi sau nu atacată de Soviete.»

Față de importanța acestei declarații, am cerut lui Ciano să mi-o repete spre a o putea nota. El mi-a întins un creion și o hârtie și mi-a dictat următorul text: *«Csăky a autorisă le comte Ciano de transmettre au gouvememement roumain par l'entre- mise de M. Bossy, ministre de Roumanie ă Rome, la declaration suivante: Au cas* od *la Roumanie serait attaquee par l'U.R.S.S. et oh elle se battrait contre cette demiăre, la Hongrie*

[1] *Csăky a autorizat pe contele Ciano să transmită guvernului român, prin domnul Bossy, ministru al României la Roma, declarația următoare: In cazul în care România ar fi atacată de U.R.S.S. și ar lupta împotriva acesteia din urmă, Ungaria va păstra în timpul luptei o atitudine de*

gardera pendant la lutte une attitude de neutrality bienveillante ă son £gard. La Hongrie ne fera aucun geste de nature ă pro- voquer la guerre dans la la region danubienne-balcanique. La Hongrie se reserve cependant une entiăre liberty d' action — inddpendamment du fait que la Roumanie serait ou non en guerre avec la Russie — 1) si des massacres de la minority hongroise avaient lieu en Transylvanie; 2) si une revolution bolchdvique dclatait en Roumanie et le regime actuel dtait rem- placd par un regime bolch6vique; 3) si la Roumanie c6dait, sans se battre, la Bessarabie ă la Russie et la Dobrogea ă la Bulgarie.»[1]

Ciano mi-a spus că această comunicare este strict

secretă, căci dacă s'ar afla de ea la Berlin, «Germania ar începe să facă intrigi contra guvernului din Budapesta, denunțându-1 că a renunțat să lupte pentru revendicările naționale». Ambasadorilor marilor puteri le-a spus doar că Csăky s'a arătat conștient de răspunderile europene ale Ungariei.

Am cerut atunci lui Ciano să'mi deslușească două puncte: a) față de cine este dată această garanție a guvernului maghiar: față de România sau de Italia; b) ce dovadă avem că ungurii nu vor invoca pretinse măceluri în Transilvania spre a ne ataca .atunci când ne-am lupta cu sovietele.

Ciano mi-a răspuns în modul următor: A) Garanția este dată de guvernul ungur celui italian, care nu face decât s'o comunice celui român; obligația este luată, prin urmare, de Ungaria față de Italia; B) Invocarea unor măceluri plăsmuite spre a ataca România nu ar fi posibilă, căci ar însemna o violare de către Ungaria a angajamentelor sale față de Italia.

Am atras, atenția ministrului afacerilor străine, în altă ordine de idei, asupra imposibilității oricărei concesiuni la Sud, căci

neutralitate binevoitoare în ceea ce-o privește. Ungaria nu va face nici un gest care să poată provoca războiul în regiunea danubișno-balcanică. Ungaria își rezervă totuși o totală libertate de acțiune — independent de faptul că România va fi sau nu în război cu Rusia — 1) în cazul în care ar avea loc masacre ale minorității ungurești din Transilvania; 2) dacă ar izbucni o revoluție bolșevică în România și regimul actual ar fi înlocuit de un regim bolșevic: 3) dacă, fără luptă. România ar ceda Basarabia Rusiei și Dobrogea Bulgariei.

214 aceasta ar constitui atunci pentru unguri un *casus belli.* Contele Ciano mi-a răspuns textual: «Recunosc că, în această privință, dvs. românii, aveți dreptate».

...Mi-a mai spus că'și va da toată osteneala spre a ajunge la o conciliere între români și unguri și că a sfătuit prietenește pe Csăky să evite în viitor discursuri agresive care răscolesc patimile.

.. .La plecare, Ciano mi-a strâns călduros mâna, spunându-mi:

„Acum puteți rezista bolșevicilor cu toate forțele. Nu aveți nici o primejdie la Apus, cât timp vă luptați la Răsărit»... Mulțumindu'i pentru acțiunea sa personală, mi-am exprimat nădejdea că este vorba doar de prima fază a prieteniei dintre țările noastre și că de acum încolo, ne vom putea bizui în toate împrejurările pe dânsul, în vremuri grele."

*

La 11 ianuarie, primesc vizita însărcinatului cu afaceri al Uniunii Sovietice, Helfant. Este un evreu de o inteligență sclipitoare, om destul de subțire, cu un frate dentist "în Statele Unite (la care era să se refugieze mai târziu după căderea sa în disgrație). Puțintel,lăudăros, îmi destăinuiește dă ar fi „prieten intim" cu Ciano și cu Muti, secretarul partidului fascist. Când îi spun că am fost nu mai târziu decât ieri la acesta din urmă, exclamă cu un aer de snobism foarte burghez: „Comment? Muti rețoit ă present les visites des 'ministres? II est si fruste, si peu affină encore![4]*[1]

Nu este lipsit de savoare să auzi o astfel de observație din gura unui bolșevic!! Ca să'mi arate cât de intim pretinde că este cu Ciano, Helfant îmi spune că nu o dată i-a reproșat că'și poartă șapca trasă pe un ochi: „Je lui ai dit que cela ne fait pas solide (sic)."[177] [178] Pe nemțește (desigur limba de baștină a lui Helfant, «solid» înseamnă «serios». Se vedeau, spune el, până la „criza finlandeză**, cel puțin o dată pe săptămână, căci îl consideră al doilea om al Italiei, ca importanță politică. îl socotește mai puțin germanofil, de când l-a insultat personal Hitler, vara trecută, la Berchtesgaden. Totuși, nu va renunța nicicând la politica de conlucrare cu Germania, în cadrul Axei.

Uniunea Sovietică, declară Helfant, „nu are de gând și nici nu are vreun interes să atace România: este doar

177 Cum? Muti primește în prezent vizitele ambasadorilor? E atît de necizelat, de nerafinat încă!

178 l-am spus că nu arată solid.

o sperietoare pe care Italia o flutură întruna spre a închega în jurul ei un bloc balcanic. Reprezentantul sovietic își manifestă via nemulțumire față de campania de presă din Italia îndreptată contra Rusiei și de acea „flamură antibolșevk ă“, care, creând o atmosferă de perpetuă tulburare, atinge prin forța lucrurilor și raporturile româno-sovietice. Și Helfant repetă apăsat: *„Moscova nu are nici o intenție ostilă față de România.“* Mi-am exprimat părerea că, în acest caz, ar fi bine ca Uniunea Sovietică să ne dea oarecare semne vizibile de bună vecinătate, dezmințind astfel prin fapte zvonurile persistente despre proiectele ei de agresiune împotriva noastră. întrebat care ar putea fi asemenea manifestații amicale, am dat ca exemplu: numirea unui ministru sovietic la București, schimburi de misiuni economice etc. S’a arătat de acord, în principiu. Mi-a arătat, cu acest prilej, că este pozitiv informat că guvernul iugoslav ar fi refuzat sugestia ce i-ar fi fost făcută de guvernul din Roma de a autoriza trecerea eventuală a trupelor italiene prin teritoriul său pentru cazul în care Ungaria ar fi victima unei agresiuni. Subînțeles de Helfant: același lucru în cazul unui atac contra României. Colegul iugoslav Cristici îmi va dezmînți că s’ar fi făcut vreodată un asemenea demers la Belgrad.

*

Vizita la mareșalul Badoglio care, deși declară că nu crede că rușii ne vor ataca, mă roagă să transmit la București sfatul său — în calitate de cetățean de onoare al României — ca să se construiască la noi fortificații în Basarabia și în Bucovina, mai ales în direcția unde debușează drumurile de fier și șoselele pornind din Rusia și Galiția. Ar trebui construite la noi mai ales șosele, căci căile ferate pot fi mai lesne distruse prin bombardări aeriene. Aceste sfaturi, pe care le transmit firește guvernului meu par să contrazică credința exprimată inițial de Badoglio că „nu vom fi atacați de ruși“!

La o masă la colegul polon Wieniawa-Dlugoszowska, întâlnesc numeroși refugiați din familiile Radziwill, Sapieha, Potocki. Ei se plâng mult mai mult de atrocitățile nemțești decât de cele rusești. Este drept că sub bolșevici au făcut închisoare, dar germanii s'au arătat de o barbarie fără seamăn, sterilizând sau ucigând tinerii, împușcând lumea pe străzi după ora 8 seara, jefuind toate comorile de valoare internațională și distrugând pe cele de interes național. Familia Radziwill a fost predată de bolșevici autorităților germane, pentru tranzitul spre Italia, cu chitanță în regulă, ca să nu se pretindă că ei i' ar fi omorât dacă sunt uciși de germani.

*

Despre starea de spirit a maselor largi ale opiniei publice italiene, am prilejul să adresez Ministerului, la 22 ianuarie, următorul raport:

„In ziua de 17 ianuarie, Ettore Muti, ministru și secretar al partidului fascist, a ținut în fața reprezentanților regionali ai organizațiilor fasciste un discurs care a luat proporțiile unei adevărate proclamații către poporul italian. După însuși stilul acestor declarații, stil lapidar și sacadat, s'a putut recunoaște că ele emanau direct de la Mussolini și au avut ca atare rezonanța cuvenită în opinia publică.

Țelul cuvântării a fost o rechemare la ordine, atât în privința politicii interne cât și a celei externe. Din punctul de vedere intern, Muti a accentuat necesitatea unei strângeri a rândurilor pentru continuarea luptei disciplinate «împotriva burgheziei, democrației și bolșevismului» și în slujba autarhiei și a intereselor pur italienești. Indicarea «democrației» și «bolșevismului» ca fiind dușmanii de căpetenie ai fascismului denotă că se condamnă deopotrivă ideologii din cele două mari grupări politice. Apelul încearcă să mențină treaz spiritul revoluționar în poporul italian și să reînvie vechea dogmă a «egoismului sacru».

Din punctul de vedere extern, națiunea italiană este

avertizată să nu adoarmă în iluzia permanentizării situației actuale

a Italiei față de conflict. Italia fascistă se poate în orice moment găsi în necesitatea de a lua armele. Este, prin urmare, absurd și primejdios de a se complace în manifestații de simpatie internațională, neîndreptățite și neîntemeiate... «Politica lui Mussolini este inspirată exclusiv din apărarea intereselor naționale.» în comentariul său din *Gidrrfale d'Italia,* Virginio Gayda pune și mai mult punctele pe i. «Mai mult ca niciodată» scrie el, «Italia fascistă trebuie să'și afirme individualitatea intereselor sale și libertatea atitudinilor ce va lua. Prea vizibile sunt încercările străinătății de a acapara și întuneca conștiința politică italiană pentru a o târâ în direcții care nu sunt acelea ale intereselor italienești.» Reiese limpede, prin urmare, că este vorba de o «rechemare la realitate».

De la începerea războiului, opinia publică italiană se îndepărtează într'adevăr din ce în ce mai mult de politica Axei. Acordubgermano-sovietic a dat o lovitură mortală simpatiilor — și așa foarte relative — ale masei populației pentru regimul- frate din Germania. «Le mariage de raison»[179], cum i se spunea uneori aici alianței italo-germane, tinde treptat, în inimile italienilor, spre un divorț. Omul de pe stradă — de pe toate străzile Italiei — nu'și ascunde ura față de ruși, după agresiunea săvârșită contra Finlandei și această ură are repercusiuni directe asupra sentimentelor față de Germania. Curentul se generalizează progresiv... și Mussolini a vrut să redreseze situația spre a'și păstra neatinsă libertatea mișcărilor, libertate ce ar fi serios îngrădită dacă nu s'ar pune zăgaz valului anti- german din opinia publică..."

*

179 căsătoria din interes

Având loc, la Belgrad, conferința periodică a înțelegerii Balcanice, Ciano este curios să afle cum s'a desfășurat. Potrivit informațiilor ce mi s'au dat de la București, îi arăt că, atât în convorbirile ce au avut loc între miniștrii de externe, cât și în comunicatul publicat, s'au subliniat ideile de pace, ordine socială și securitate. A fost o reală manifestare în favoarea păcii căreia i'a aderat integral și Șaracioglu, ministrul afacerilor străine al Turciei. S'au făcut și eforturi serioase în vederea unei apropieri de bulgari $i de unguri, fără a se intra în miezul problemelor, dar prin formule ce i-ar fi trebuit încuraja. Totuși, ungurii nu reacționează deloc. „C'est idiot de leur part", îmi spune Ciano, „mais vous savez comment ils sont: il faut toujours qu'ils grognent, car cela fait bien dans le paysage de leur politique intdrieure/*[180] Și Helfant, însărcinatul cu afaceri sovietic, vine să mă descoasă și crede că a precumpănit curentul franco-britanic din cauza sporirii Torțelor comandate de Weygand. Apoi îmi spune că relațiile dintre Roma și Moscova nu se ameliorează deloc: nici campania de presă nu a încetat, nici acordul comercial nu s'a încheiat. „Numai după ce vom fi terminat cu Finlanda, se vor apropia italienii de noi", conchide Helfant.

*

Sir Piercy Lorraine, ca și Franțois-Poncet par din ce în ce mai convinși că Mussolini și-a legat definitiv soarta de aceea a lui Hitler. Ciano ar regreta această hotărâre, de acum pecetluită și care este oglindită zilnic în presă. Este o impresie pe care o dobândesc în toate cercurile, spre vădita mâhnire și aprehensiune a straturilor largi ale populației. La 28 februarie, adresez guvernului, în această privință, raportul următor:

„Cu începere de la 17 ianuarie, când ministrul Muti,

180 Este o prostie din partea lor, dar știți cum sînt ei, trebuie întotdeauna să mîrîie, căci face impresie bună hi peisajul politicii lor interne.

secretarul partidului fascist, a ținut faimoasa cuvântare în care «a readus la realitate» opinia publică italiană, avertizând'o să nu se lase atrasă de propaganda țărilor democratice, au început să se înmulțească manifestațiile de solidaritate a politicii italiene cu aceea a Germaniei. Cam tot de atunci apare seria articolelor lui Gayda în *Giomale d'Italia,* prin care Anglia și Franța sunt zilnic atacate de temutul polemist italian, cunoscut ca Hind reprezentantul ideilor personale ale «Ducelui». Se accentuează astfel nota de ostilitate față de franco-britanici, pe care presa italiană a primit cuvântul de ordine de a o păstra în comentariile ei și care contrastează cu sentimentele populației.

în această atmosferă ce se încearcă a se crea, s'au produs și unele fapte de natură a indica o nouă apropiere a Romei de Berlin. Astfel, s'a înregistrat tensiunea dintre guvernul fascist și guvernele din Londra și Paris, tensiune economică în aparență, dar cu bază politică. într'adevăr, în ziua de 8 februarie, sub presiunea Germaniei, guvernul italian a denunțat acordul încheiat, cu trei zile înainte, cu guvernul englez și care prevedea livrări de materiale de război de către uzinele italiene, până la o valoare totală de șapte milioane și jumătate lire sterline. Motivele denunțării sunt limpezi. Germania nu putea admite ca aliata sa — fie chiar în faza actuală de nebeligeran- ță — să procure adversarilor mijloace de luptă contra ei.

Urmarea a fost imediată: amiralitatea britanică a anunțat că nu va mai scuti de vizită în viitor vasele de comerț transportând cărbune german de la Rotterdam spre porturile italiene. Pe de altă parte, guvernul italian a informat și pe guvernul francez că nu este în măsură a'i furniza materialele de război prevăzute de acordul italo-francez în curs de elaborare. Cum însă acest contract s'ar fi referit, se pare, mai puțin la furnituri de avioane și muniții, cât mai ales la material servind indirect numai scopuri militare, rămân posibilități de a se aplana dificultățile...

Nu este mai puțin adevărat că, în urma celor arătate

mai sus, temperatura politică a relațiilor dintre Italia și Aliați a mai scăzut cu câteva grade.

În același timp, Clodius, sosit în Roma, încheia un acord economic cu Italia, la negocierea căruia presa italiană a subliniat că Mussolini în persoană a jucat un rol precumpănitor... «Ducele» ar fi ajuns la concluzia că Germania nu poate fi învinsă nici militărește, nici economicește, și că sorții războiului îi sunt favorabili! Editorialul din 25 februarie al ziarului *II Telegrafo* intitulat «Factorul-timp» și semnat de Ansaldo, deținătorul încrederii personale a lui Ciano, pare să dea oarecare temei acestei din urmă ipoteze. Autorul încearcă într'adevăr să demonstreze că timpul nu lucrează pentru Aliați, ci pentru germani, îngăduindu-le reorganizarea vastului rezervor economic pe care'l reprezintă Uniunea Sovietică.

220

Singurul punct negru al alianței italo-germane, alianță proclamată încă cu atâta emfază de Hitler în ultimul său discurs, precum și de Ribbentrop într'o cuvântare recentă ținută pe front, este politica antibolșevică a guvernului fascist../'

Summer Wells, subsecretar de stat american trimis în misiune la Roma, destăinuiește și el lui Sir Piercy Lorraine că nu a găsit la Mussolini nici o tendință de apropiere de Uniunea Sovietică. Lui François-Poncet, tot el îi spune că guvernul italian nu a primit nici o asigurare germană relativă la poltica rusă în Balcani, ceea ce pricinuiește serioase îngrijorări lui Mussolini.

*

Tensiunea italo-britanică. în necesitatea în care se află de a intensifica blocusul contra Germaniei, guvernul britanic anunțase încă de la 27 noiembrie guvernului italian că, începând de la data de 1 martie, amiralitatea engleză, nu va mai scuti de vizită vasele transportând cărbune de proveniență germană destinat porturilor italiene. Economia italiană avea însă neapărat nevoie de a importa lunar un milion de tone de cărbune pentru

uzul său intern. Anglia i-a propus atunci guvernului fascist să'i procure ea această cantitate. în acest scop și începuseră tratative între cele două țări pentru încheierea unui acord economic pe baza căruia Italia urma să primească combustibil pentru plata căruia ar fi livrat la rândul ei Angliei produse manufacturate ale industriei sale grele. Aflând însă de această înțelegere, guvernul german a făcut serioase demersuri la Roma pentru a împiedica Italia să procure adversarilor mijloace de luptă. Față cu această energică intervenție a Berlinului, guvernul italian s'a văzut nevoit să comunice, la 8 februarie, la Londra că nu este în măsură să semneze proiectul de acord care ar fi prevăzut livrarea de material de război unei puteri inamice a Axei. După câte îmi arăta Anfuso, directorul de cabinet și cel mai apropiat colaborator al lui Ciano, nota italiană era relativ moderată în ton și, ținând firește seama de necesitatea pentru politica engleză a unei intensificări a blo- cusului, cerea să se înțeleagă și situația delicată a Romei ca aliată — deși nebeligerantă — a Berlinului.

221

Consilierul ambasadei britanice, Noel Charles, a venit atunci la mine din partea lui Sir Piercy Lorraine, suferind, spre a'mi cere avizul, conform instrucțiunilor primite de la Londra asupra posibilității de a ieși din impas prin următoarea modalitate: achizițiile românești de armament italian ar putea fi plătite în lire sterline, pe care ni le-ar pune la dispoziție guvernul britanic, urmând să punem din partea noastră la dispoziția Angliei echivalentul în lei, la un curs de circa 1 200 lei lira sterlină, pentru cumpărăturile engleze în România. Sistemul acesta ar înlesni găsirea unei formule pentru plata de către Italia a cărbunelui ce ar cumpăra în Anglia. Am răspuns lui Charles că voi raporta evident această sugestie la București, dar i-am atras atenția că în stadiul de atunci al schimburilor noastre cu Italia, noi eram creditori și nu am avea deci o diferență de achitat guvernului italian în devize.

*

Problema Basarabiei și politica hitleristă. Am avut, la 4 martie, o lungă și oarecum pesimistă convorbire cu ambasadorul Germaniei. Discutând diferitele probleme la care avea de făcut față România, Mackensen, invocând bunele noastre raporturi personale încheiate în cele două posturi ocupate în același timp de amândoi (consilieri la Roma și miniștri la Budapesta), nu mi'a lăsat nici o speranță că acele probleme ar putea fi rezolvate. în favoarea noastră. Acum, după scurgerea atâtor ani, îmi dau seama că Mackensen era la curent cu soarta ce ni se rezerva de Hitler (consimțământul său la pierderea Basarabiei și la diferitele proiecte de revizuiri teritoriale în paguba noastră) și că voia, în mod amical, să mă prevină de ceea ce ne așteaptă, fără însă a pune punctele pe i. Mă voi mărgini să transcriu — ca fiind cel mai semnificativ și tragic — pasajul din raportul meu din 7 martie îh legătură cu chestiunea Basarabiei:

„...Ambasadorul german mi-a declarat «cu titlu personal»: «Noi vrem pace în Sud-Est și chestiunea Basarabiei trebuie închisă. Acum câteva luni erați dispuși să stați de vorbă cu rușii, acum refuzați pentru că evenimentele din Finlanda vă încurajează la rezistență. Dar să știți că ambasada sovietică nu

este de disprețuit [contrariul a ceea ce îmi spusese anterior!]. Dacă vă atacă, ce faceți?». Tot «cu titlu personal», am răspuns: ,«Vom face ca finlandezii. Dacă e să murim, vrem să murim frumos. Dar sunt sigur că nu vom pieri. în afară de rezistența noastră, Cred că am fi ajutați de toți cei potrivnici penetrației bolșevice în Balcani, în primul rând Germania care nu poate avea interes să i se taie drumul spre Strâmtori și Răsărit.» Mac- kensen a replicat: «Nimeni nu vrea ca rușii să ajungă în Balcani, dar în genere se socotește că Balcanii încep la Prut. Ocuparea Basarabiei n'ar fi un prim pas spre o politică imperialistă — 'dazu ist Stalin fiel zu klug'[1] —, ci ultima fază a unei politici revizioniste, o 'restitutio in integrum' a Rusiei din 1914.»

«Atunci», am răspuns eu, «Rusia va anexa Varșovia, care a fost a ei, și Finlanda?», «Aceasta nu», a răspuns Mackensen, «căci s'ar lovi de mari greutăți, pe care rid știu dacă le-ar întâmpina în Basarabia, a cărei soartă — să fim sinceri — nu interesează pe nimeni în afară de dumneavoastră, în orice caz nu pe germani și pe italieni, care nu vor decât un lucru: să se stabilească pacea în Sud-Est, indiferent dacă este într'un fel sau într'altul ('ob so oder so')[181] [182].»

Am arătat că ar fi un straniu mod de a stabili pacea, ata- cându-se România și atrăgându-se întreg Balcanul în război. Dar interlocutorul meu nu s'a lăsat convins: «Pentru Basarabia nu va lupta nimeni. De aceea cred, personal, că ar trebui să vă înțelegeți cu rușii dacă ridică chestiunea Basarabiei... Tocmai pentru că România este un element de mare valoare în bazinul dunărean, trebuie evitat de a o lăsa să alunece într'o situație primejdioasă. Sau vă simțiți oare apărați de garanția britanică? Englezii vă vor sprijini prin campanii de presă, dar nu prin campanii militare». Am răspuns că, în loc de ironii despre valoarea garanției britanice, Germania n'ar avea decât să ne ofere și ea garanția ei, pe care nu cred că am refuza-o.» «Când vă vom da garanția noastră, va fi efectivă, nu ca a englezilor», a ripostat Mackensen/*

Din cele de mai sus reiese clar că ambasadorul Germaniei știa precis că pactul Molotov-Ribbentrop prevedea „expressis verbis" dezinteresul Germaniei în problema Basarabiei. Cât despre asigurarea lui Mackensen că Stalin ar fi prea înțelept pentru a proceda la o pătrundere în Balcani, este unul din numeroasele cazuri care confirmă orbirea politică a colegului meu german, ca și de altfel a celor care, de bună seamă, îi porunceau să vorbească în acest sens. Pentru noi, sensul cuvintelor lui Mackensen era: vedeți cum puteți să evitați un conflict armat cu rușii, căci de pierdută este

181 la aceasta Stalin este mult prea înțelept
182 ori așa, ori așa

ca și pierdută Basarabia, nimeni nu vă va sări în ajutor!

*

Sosirea neașteptată a lui Ribbentrop la Roma, la 9 martie, a fost o reală lovitură de teatru chiar pentru italieni; Ciano n'a aflat'o decât în ajun, prin Mackensen, și vestea nu parc să-i fi pricinuit o plăcere deosebită. Situația este într'adevăr destul de gingașă pentru guvernul fascist, care era tocmai în căutarea unei formule conciliatorii cu Anglia pe chestiunea furniturilor de cărbune. Este limpede că Hitler, care, de când cu faimoasa întâlnire de la Salzburg, avea oarecare îndoieli în privința lui Ciano, din cauza atitudinii sale mai favorabile față de Aliați, își trimitea acum omul de încredere spre a se întreține direct cu Mussolini, fără intermediar. Dată fiind cunoscuta simpatie a «Ducelui» pentru cauza germană, Ribbentrop a fost însărcinat să'l lege și mai mult de politica Reichului, convingându-1 să reintre mai activ în scenă, după rezerva în care s'a ținut atâta vreme. Se va căuta totodată stabilirea în comun a condițiilor în care Axa ar fi dispusă să intre îh negocieri de pace, condiții pe care șeful guvernului fascist ar urma să le comunice Statelor Unite prin mijlocirea lui Sumner Welles. Dar aceste condiții — sau mai bine zis pretenții — nu vor fi de natură să înlesnească guvernului de la Washington rolul de împăciuitor și paznic al păcii.

„Que ce soit demain, dans trois jours ou dans trois mois", îmi spune Franțois-Poncet, „Ies Italienș entreront de toute fațon en guerre.[183]*[1]

Cât despre Mackensen, care nu sclipește prin inteligență, el își execută fără mare îndemânare instrucțiunile. I s'a spus să sublinieze strânsa — deocamdată — înțelegere cu rușii, și iată'I pe dânsul, fost ofițer prusac și fiu de mareșal, făcând teorii sociale avansate și preconizând o grabnică ridicare a nivelului de trai al maselor. Ba mai mult, întorcându-se de la gară

183 Că o să fie mâine, peste trei zile sau trei luni, italienii vor intra oricum în război.

unde și-a însoțit la plecare șeful, îmi laudă capitularea letonilor și a estonienilor „die sehr klug waren"[184] și critică „încăpățânarea" finlandezilor, pe când aceștia își apără cu eroism independența! O fi învățat bine lecția sărmanul Mackensen, dar o repetă tare rău! Fapt este că, mulțumită stăruințelor germane, săracii finlandezi s'au văzut nevoiți să semneze o pace dezastruoasă cu Uniunea Sovietică...

*

După prezentarea de către Mussolini lui Sumner Welles a condițiilor de pace ale Axei și convorbirea avută cu acesta privitor la vederile președintelui Roosevelt, „Ducele" s'a repezit, la rândul său, la 17 martie, pe Brenner, la frontiera italo-ger- mană, spre a se întâlni cu Hitler. Cum era însoțit de Ciano, părerea generală, în cercurile politice, era că, în afară de misiunea Sumner Welles, socotită lipsită de rezultat concret, este vorba și de o clarificare a raporturilor italo-geimane și de determinarea precisă a rolului Italiei în evoluția viitoare a războiului. Tensiunea politică și ideologică dintre Roma și Moscova părea să se atenueze, fie că Mussolini se încredea în asigurările Berlinului că Rusia nu va pătrunde în Balcani, fie că îi destăinuise Hitler, în modul cel mai secret, proiectele sale viitoare în ceea ce privea soarta pe care o pregătea Uniunii Sovietice.

*

Intercalez aci un episod nepolitic, oarecum înveselitor, întorcându-ne de la Ninfa, reședința lui Roffredo și Margaret Caetani di Bassiano într'un vechi orășel medieval transformat în parc și „country house"[1] — unde toți se arătau a fi extrem de antifasciști —, colegul portughez Lobos d'Ovila Lima îmi indică sistemul său pentru a scăpa de atmosfera mussoliniană.

184 care au fost foarte înțelepți

El stă la Paris fără a părăsi Roma. Cum face? Pleacă la Săn Remo, de aici alunecă în autocar la Nizza, iar de acolo „un petit wagon-lit"[185] [186] îl debarcă la Paris. Mă sfătuiește să procedez la fel, dar sunt silit să'i explic că munca ce am de depus la Roma și numeroșii compatrioți pe capul meu m'ar împiedica să'i pot adopta sistemul!!

*

Prezența în Orientul Apropiat a forțelor comandate de generalul Weygand trezea, pe atunci, îngrijorare la Berlin. în cazul în care Aliații ar căuta să creeze un nou front în Orient, germanii ar dori ca o acțiune navală i'aliană în Mediterana să împiedice trecerea vaselor britanice. Presa romană nu exclude această eventualitate, subliniind că rolul „Ducelui" este de protagonist, nu de mediator. însărcinatul cu afaceri sovietic, Hel- fant, este sigur că Hitler nu a dat nici c garanție lui Mussolini în legătură cu relațiile româno-ruse (există doar acordul Molotov-Ribbentrop care a jertfit Basarabia noastră!) Dar Hel- fant pretinde că relațiile între Moscova și București s'ar fi ameliorat. (??) Primul ministru ungur, Teleki, sosind în Roma, i se povățuiește moderație în ceea ce privește revizionismul maghiar. Ciano, care'l găsește infinit superior lui Csăky ca minte politică, îmi arătă că Teleki este cât se poate de „rezonabil", chiar în legătură cu divergențele româno-ungare. Teleki, pe de altă parte, s'a arătat cât se poate de satisfăcut de șederea ;a la Roma. I se dăduse, de bună seamă, încredințarea că Italia nu va părăsi Ungaria și se va strădui măcar spre o parțială rea- 'izare a revendicărilor ei, la momentul oportun.

în linii generale, dăinuia deosebirea izbitoare între opinia publică italiană, opusă ideii unui război și ostilă hitlerismului Si cercurile guvernamentale în aparență războinice și potrivnice Aliaților. Ciano continua să

185 casă de țară
186 un mic vagon-lit

treacă drept factorul moderator, și de aceea circulau persistent zvonuri despre retragerea sa de la Palazzo Chigi, insistent cerută de Hitler și Mussolini. Du- cându-mă să'i văd, la 4 aprilie, i-am vorbit de recentul discurs amenințător, la adresa noastră, al lui Molotov. Este și el preocupat de această cuvântare și pare să împărtășească punctul nostru de vedere, socotind că dispariția lui Butenko este un pretext ridicol pentru a căuta cearta cu lumânarea. Dar îmi adăuga că nu era încă în măsură să determine atunci semnificarea politică a discursului. Ultimele informații primite de la germani indicau dimpotrivă o tendință spre pacificarea Balcanilor, chiar în Rusia. Cu Moscova însă nu se poate ști niciodată ce clocește, iar relațiile italo-sovietice nu se ameliorează, nici pe plan politic, nici pe plan economic.

Vorbindu-mi apoi de întrevederea sa cu Teleki și de moderația acestuia „chiar față de România**, ministrul afacerilor străine al Italiei a sugerat că ar trebui să ne folosim de bunele intenții ale președintelui consiliului maghiar spre a căuta o înțelegere cu Ungaria. Ciano mi-a spus atunci textual: „Teleki este primul ungur care a renunțat să mai stăruie pentru sută la sută din revendicările maghiare. El nu trăiește în nori, ca majoritatea compatrioților săi, ci are picioarele adânc înfipte în pământul realităților. Ca om de stat, ca transilvănean, dar, mai presus de toate, ca geograf, el cunoaște situația Ardealului și nu râvnește la stăpânirea unor popoare străine neasimilabile. Cred că ar fi bine să folosiți faptul că un atare om conduce destinele Ungariei spre a vă înțelege cu el... Ar fi înțelept să cădeți acum de acord cu ungurii, când am putea cu toții laolaltă forma un zid puternic de rezistență, decât mai târziu, adică prea târziu... împrăștiați o dată atmosfera otrăvitoare dintre români și unguri, spre a înlesni italienilor putința de a se lega și mai intim de soarta țărilor voastre!**

La rândul meu, am arătat firească noastră dorință de aplanare a asperităților cu vecinii, strădaniile noastre zadarnice — timp de două decenii — la a căror ultimă fază am fost și eu părtaș la Budapesta — spre a crea un

climat normal pentru dezvoltarea legăturilor strânse, pe care geografia le impune celor două

227 popoare, nenumăratele noastre propuneri de pacte sau declarații — toate respinse —, alcătuirea statutului minoritar, primirea minorităților în înseși organele conducerii partidului politic la putere și toate celelalte dovezi ale spiritului de împăciuire caracteristic structurii sufletești a poporului român. Toate s'au lovit de rea voință, de încăpățânare pentru că de la Budapesta nu se urmărește decât revizuirea teritorială, adică anexarea Ardealului, care ar restitui Ungariei un milion și jumătate de maghiari, dar ar smulge României trei milioane și jumătate de români. „Cum își pot închipui vecinii noștri[4]*, am adăugat, „care nu pot asimila 750 000 de slovaci, tot atâția germani, 500 000 de ruteni și un milion de evrei, că vor fi în stare să mai digere și trei milioane și jumătate de români și peste șapte sute de mii de alți germani?** Ciano a intervenit: „Nici nu se gândește Teleki la așa ceva! E un om prea cuminte și realist. Deși nu mi'a indicat nimic concret, presupun că cel mult se uită înspre zona de frontieră cu orașe locuite de maghiari.** „Adică de evrei maghiarizați**, am rectificat eu, „dar toate satele mărginașe sunt curat românești. Se găsesc în Roma stampe vechi ale unui pictor italian, Valerio, cu titlul «sate românești în jurul lui Gross-Wardein» (Oradia Mare), și ele datează din prima jumătate a secolului trecut, când nu putea fi vorba de «propagandă românească». Un sacrificiu teritorial din partea noastră n'ar închide problema minoritară ungară, ci, dimpotrivă, i-ar da un caracter mai acut. Socotiți că faptul de a reduce numărul minoritarilor maghiari din Transilvania de la un milion și jumătate la un milion, de pildă, ar pune capăt pe vecie revizionismului unguresc? Dar chiar dacă ar dobândi jumătatea Ardealului, tot ar rămâne în afară blocul masiv de opt sute de mii de secui de la hotarul Moldovei și s'ar avea, în plus, și o problema minoritară română în Ungaria. Soluția nu poate fi decât o formulă de acord regional, care ar potoli patimile, și Italiei i'ar putea reveni un mare rol în pregătirea unei atari formule.**

Interlocutorul meu nu a contestat nici unul din argumentele înfățișate și mi-a răspuns doar: „Știu că problema este extrem de complicată. Vă asigur că n'am

vreo soluție gata, aci, în sertarul meu. Și nici n'am fost rugat să mijlocesc ceva.**

228

Cât privește discursul agresiv al lui Molotov, însărcinatul cu afaceri sovietic, Helfant, a venit la mine spre a căuta să'mi liniștească aprehensiunile. Mi'a spus că nu a fost vreo intenție din partea Comisarului U.R.S.S. pentru afacerile străine de a se arăta agresiv și că el a amintit doar motivele care stau în calea unui pact între Moscova și București sau a unei garanții rusești în favoarea noastră. Aceste motive sunt de mult cunoscute: anume poziția guvernului sovietic față de problema Basarabiei și amărăciunea rămasă în urma fugii lui Butenko din România. Am răspuns repetând argumentele noastre în privința acestor două chestiuni.

*

între 6 și 8 aprilie mă aflam în Milano, pentru inaugurarea secției românești de la expoziția-târg denumită „La Triennale". Conduc pe Regele Victor-Emmanuel la inaugurarea secției noastre și el admiră îndeosebi tapiseria lui Mia Steriade cu Brâncovenii. După festivalul de la Scala, cu Beniamino Gigli în *Manon,* și după excursii la Pavin și pe lacul Como, mă întorc la Roma tocmai la timp ca să aflu dramatica veste a ocupării Danemarcei și Norvegiei de către trupele germane. Cercurile guvernamentale par foarte impresionate de ^ceastă nouă „lovitură de teatru" a lui Hitler și presa are ordin să preamărească sporirea de prestigiu a dictatorului nazist prin asigurarea unor importante poziții strategice și a unor însemnate rezerve de fier. Opinia publică este însă vizibil îngrijorată și se teme ca inițiativa germană să nu îndemne și pe Mussolini la o acțiune militară. într'adevăr, „Ducele" rostește în fața veteranilor ultimului conflict un discurs din cele mai războinice: „Faremo la guerra. L'Inghilterra ci la impone. Si fara la guerra quando le circonstanze

saranno propizie, ma si dovra fare."[187]

Alt incident amenințător — îndreptat direct contra României — este convocarea, în toiul nopții, la Comisariatul afacerilor străine din Moscova a ministrului nostru, Davidescu, căruia Molotov îi face cele mai grave învinuiri pentru pretinse ciocniri de frontieră, pe Nistru, a căror răspundere o aruncă în spinarea autorităților române. Ciano se declară în neputință de a evalua sensul și urmările atitudinii actuale a Sovietelor față de România. Speră însă că Hitler, care n'are interes la o tulburare a păcii în Sud-Est, va căuta să domolească Moscova; deși în situația de față „totul se poate schimba dintr'o zi într'alta".

În Roma domnește o atmosferă de panică, asemănătoare acelora din pragul evenimentelor senzaționale. în acest climat neliniștitor, primesc vizita lui Helfaht, pe care o redau lui Gafencu cam în termenii următori:

Conversația din 19 aprilie cu însărcinatul cu afaceri sovietic:

„.. .Helfant este un om tânăr, izraelit din Ukraina, de o inteligență suplă și vioaie. El a început prin a'mi arăta că, după zvonurile pe care le aude, străpungerea relațiilor italo-române ar avea de scop coordonarea unei politici potrivnice Rusiei. S'a arătat surprins, în această ordine de idei, de atitudinea presei italiene care nu încetează de a pune în relief o presupusă încordare între Moscova și București și de a lăsa să se înțeleagă că U.R.S.S. ar pregăti un atac iminent contra României... Helfant a căutat să mă convingă că rău facem să ne apropiem de Italia care, prea îndepărtată geograficește, nu ne-ar putea fi de nici un folos în cazul „improbabil" al unui atac rusesc, ci, dimpotrivă, s'ar grăbi în acea eventualitate să sfătuiască pe unguri și pe bulgari să ocupe teritoriile românești la care râvnesc și a căror

187 Va fi război. Anglia o impune. Va fi război cînd împrejurările vor fi propice, dar va trebui să se pornească.

posesiune definitivă diplomația italiană s'ar fi angajat a le'o dobândi la pacea finală. în loc de a urma o atare politică înșelătoare, guvernul român, după părerea lui Helfant, ar trebui să aibă drept țintă o lămurire definitivă și amicală a raporturilor sale cu Rusia.

Am răspuns că, în ceea ce privește zvonurile înregistrate de presa română în legătură cu posibilitatea unei amenințări ruse contra țării noastre, ele sunt explicabile până la un punct dacă ținem seama de ultimele manifestări ale guvernului de la Mos-

cova față de noi: discursul lui Molotov și întrevederea dintre Comisarul Poporului pentru afacerile străine și ministrul României la Moscova. în asemenea condiții, nu văd cum ni s'ar putea reproșa că nu căutăm o «lămurire amicală» cu Moscova.

însărcinatul cu afaceri sovietic mi'a spus atunci că suntem victimele «intrigilor» Aliaților și ale italienilor care interpretează manifestările acestea ale lui Molotov ca o provocare, atunci când ele ar fi într'adevăr «o invitație la vals». La învinovățirile aduse de Molotov, Davidescu ar fi trebuit să răspundă propunând o conversație amplă pentru clarificarea relațiilor româno-ruse.

Mi-am exprimat părerea personală că o asemenea procedare ar fi cam riscantă, deoarece ar îngădui lui Molotov să pună pe tapet chestiunea Basarabiei — ca în discursul său — și că astfel tratativele ar fi rupte înainte de a fi început.

«Să vorbim limpede», a intervenit Helfant, «Basarabia nu este pentru noi atât de interesantă în ea însăși, dar modul în care ne-ați luat-o ne'a lăsat în suflet o rană adâncă. Rana este cauzată de România, care s'a folcsit de slăbiciunea și nenoro cirile Rusiei spre a'i smulge un ținut. Nu putem uita aceasta, după cum nu putem uita că românii s'au aliat cu polonezii contra noastră. Trebuie căutat un mijloc de a vindeca rana.»

Am întrerupt pe convorbitorul meu, exprimându'mi

surprinderea pentru această înfățișare a faptelor. în haosul de după război, când Rusia părea că se dezmembrează, când nimeni nu știa încotro să apuce, românii din Basarabia s'au alipit de frații lor. Dacă este o țară care s'a folosit de slăbiciunea și nenorocirea alteia, spre a'i smulge ținuturi, nu este oare mai mult cazul Rusiei față de Polonia, toamna trecută?

«Dar noi nu făceam decât să reluăm ceea ce polonezii ne răpiseră pe nedrept», a ripostat Helfant.

«Nu este oare și acesta cazul nostru în privința Basarabiei?», am întrebat eu.

«în orice caz», a urmat reprezentantul sovietic, fără a ține seama de întrebarea mea, «de unde știți că Molotov ar pune chestiunea Basarabiei în *totalitatea ei?* Eu cred că ați fi mirați de generozitatea (sic!) guvernului sovietic.»

231

Am arătat că nu putem sta de vorbă pe chestiunea teritorială. Un început de dezmembrare ar fi dărâmarea zidului de rezistență morală a poporului. Am putea, cred eu, face eventual unele gesturi de bunăvoință, dar o concesiune teritorială este exclusă. Preferăm lupta, cu toate riscurile ei.

«Dar s'ar putea să nu vi se ceară nici o concesiune teritorială. De unde știți că Molotov nu s'ar mărgini să propună, de pildă, cedarea vreunei baze navale — ca Estoniei — menite apărării contra unei eventuale debarcări a trupelor generalului Weygand?»

Am răspuns că precedentul estonian nu mi se pare de natură a ispiti prea mult guvernul meu și că, de altfel, cedarea unei baze navale intră tot în cadrul chestiunilor teritoriale.

însuflețit de discuție interlocutorul meu nu se lăsa bătut: «Am vorbit de baza navală ca de un exemplu. S'ar putea eventual să vi se ceară și mai puțin. Eu nu cunosc intențiile șefului meu. Dar, orișicum, luați contact cu Molotov, stați de vorbă fără a vă angaja, sondați terenul! Fiecare zi ce trece înrăutățește situația!»

Am întrebat pe Helfant dacă era autorizat să'mi vorbească Ih acest sens și de ce se dă această indicație tocmai la Roma, câud noi avem un reprezentant la Moscova și Sovietele au un reprezentant la București. însărcinatul cu afaceri sovietic mi-a declarat ca nu are instrucțiuni a face «avansuri» guvernului român, dar că își permite a'mi da o sugestie și că, dacă doresc, poate scrie imediat secretarului particular al lui Molotov despre convenția noastră de astăzi, fiind sigur că nu va fi dezavuat. I-am răspuns că nimic nu'l împiedică a întreba pe șeful său dacă a făcut bine sau nu să vorbească cum a vorbit, dar că aș fi de părere să trecem întreaga chestiune, care iese din resortul nostru, colegilor noștri respectivi din Moscova și Bucur, ti Italia fiind și așa un câmp destul de vast pentru activitățile nbastre"...

*

Pe la sfârșitul lunii aprilie, atmosfera politică în Roma devenea din ce în ce mai agitată și zvonurile cele mai alar-

mante — dar și cele mai fanteziste — circulau în voie. Presa lua față de Aliați o atitudine de vrăjmășie fără precedent. Veștile erau toate exagerate — și chiar denaturate — cu scopul de a răspândi în opinia publică convingerea înfrângerii anglo- francezilor și a victoriei necontestate a armelor germane. Campania din Scandinavia era prezentată ca un suprem act de apărare al Germaniei împotriva puterilor democratice, acuzate de a fi încălcat neutralitatea Norvegiei.Articplele vehemente ale lui Gayda în *Giomale d'Italia,* „miroseau a praf de pușcă"... Hotărârea principală a lui Mussolini de a intra în război alături de Hitler isca neînțelegeri între membrii guvernului și între guvern și Coroană. Masele rămâneau, aproape unanim, strânse în jurul Casei de Savoia, considerată ca simbol al păcii. *Observatore Romano,* organul Vaticanului, își ridica tirajul de la 9000

la 200000 de numere, ceea ce denotă cum publicul se arunca asupra singurului ziar imparțial și veridic. Faptul că atât șeful guvernului, cât și ministrul afacerilor străine, și până și directorul politic, nu mai primeau pe șefii de misiune sub pretextul de boală — o adevărată epidemie diplomatică! — lua orice posibilitate de verificare a tuturor celor ce se șopteau.

Printre zvonurile cele mai fantastice și fantasmagorice, este acela.pe care Puricelli (senatorul, specialist în construirea de șosele) I'a comunicat lui Argetoianu, aflat cu mine la Milano pentru vizita oficială a expoziției „Fiera di Milano". Puricelli l-a asigurat pe fostul prim-ministru român că s'ar fi încheiat un acord secret între Roma și Paris, cu prilejul unei întrevederi a Principelui de Piemont cu Daladier pe riviera italiană! Meritul acestei întrevederi și'l atribuie Puricelli lui însuși, după o vizită făcută la Paris președintelui de consiliu francez (căruia îi fusese recomandat de Argetoianu). în cursul pretinsei întâlniri Umberto-Daladier, Principele moștenitor italian ar fi declarat: „înțelegerea cu Franța este o problemă de competența Casei de Savoia." Dacă Hitler insistă pentru intrarea în acțiune a Italiei, conchide atotștiutorul Puricelli, Mussolini se va putea deci opune, invocând voința casei domnitoare!!! Este de necrezut că un om de inteligență și experiență politică a putut

da crezare unor neghiobii de așa dimensiuni, născocite de un individ fără nici o trecere în cercurile oficiale italiene. Totuși, Argetoianu este adânc convins de veracitatea acestor elucubrații, după cum este convins de nebeligeranța definitivă a Italiei. O singură prezicere justă a lui Argetoianu: „până Iți urmă tot Aliații vor învinge.[4']

La întoarcerea în Roma, găsesc multă nervozitate în aer. Vestea despre hotărârea guvernului britanic de a interzice vaselor comerciale engleze intrarea în Mediterană pare să confirme aprehensiunea unei

intervenții apropiate în conflict, într'un discurs — nereprodus de ziare — Mussolini a declarat că Italia nu va mai găsi nici peste un secol un moment atât de prielnic pentru realizarea aspirațiilor sale și că este deci absolut obligată să intre în război. Toate manifestațiile oficialității italiene țintesc să dea impresia, în țară și în străinătate, că Italia trece prin faza premergătoare războiului. Sentimentul public rămâne însă tot atât de opus unei aventuri militare și fostul ministru, Giunta, într'o cuvântare ținută la Cameră (și de asemenea nepublicată), a cerut guvernului să aplice sancțiunile cuvenite „acelor domni și doamne din societatea bună, care fac propagandă în saloane pentru Anglia și Franța, colportând infamii pe seama aliaților germani". O comisie militară germană care lucrează zilnic la Marele Stat Major italian și înlocuirea, pe de altă parte, în fruntea ambasadei din Berlin, lui Attolico, diplomat moderat și prudent, prin Dino Alfieri, cunoscut campion al alianței cu Germania, erau de asemenea considerate ca semne îngrijorătoare. Toate speranțele de pace se cristalizează în jurul Regelui care, prins între două focuri, ar fi mărturisit totuși că „între un război extern și un război civil, cel dintâi este preferabil". O convenție între Mussolini și Phillips, ambasadorul Americii, nu a rezultat, după câte îmi destăinuiește acesta din urmă la un prânz la noi, la legație, decât în asigurări liniștitoare „pentru moment", iar colegul belgian, la aceeași masă, îmi împărtășește îngrijorările sale în legătură cu o posibilă și apropiată invazie a Belgiei de către trupele germane.

*

234

10 mai 1940. Luând dejunul mic cu ai mei pe una din terasele Vilei Ruspoli, întorc comutatorul de la radio și aud vestea tragică: nemții au năvălit în Belgia, Olanda și Luxemburg, reînnoind sub o formă și mai groaznică nelegiuirea lor din 1914. Mintea ți se oprește în loc la gândul consecințelor incalculabile ale faptei. Nu are

nimeni dintre noi dispoziția sufletească necesară pentru sărbătorirea zilei noastre naționale. Cu toate acestea, asistăm în mare ținută la tedeumul de la biserica română. Apoi, recepția la legație, pe terasa mare de unde vederea se întinde peste întreaga Romă. Ce deosebire între priveliștea aceasta măreață, scăldată în soare, și ceea ce frământă sufletele noastre.

Dejunăm la ambasadorul Angliei și Lady Piercy Lorraine, cu fostul ambasador și Lady Rennelle of Rodd. Sir Piercy Lorraine îmi spune că a fost chemat azi dimineață de Ciano, care i-a declarat că situația Italiei rămâne neschimbată față cu noile evenimente, nefiind nici un motiv ca guvernul italian să aibă cu privire la agresiunea germană contra Belgiei, Olandei și Luxemburgului o atitudine diferită de aceea păstrată când au fost ocupate Danemarca și Norvegia. Ministrul afacerilor străine a adăugat că poziția de nebeligeranță a Italiei este în perfectă concordanță cu cadrul obligațiilor luate de Mussolini față de Hitler și pe care „Ducele" este hotărât să le respecte sută la sută. Ambasadorul britanic l'a întrebat atunci cât timp va ține nebeligeranța. Răspunsul a fost: „Pentru viitor nu mă pot angaja. Poate o lună, poate două, poate chiar doi ani, totul depinzând de situația generală, căci Mussolini și-a păstrat întreaga libertate de acțiune. în orice caz, veți fi preveniți la timp." Lorraine s'a informat ironic dacă preavizul va fi de 24 de ore; Ciano i-a răspuns: ‚fiți liniștiți, va fi un preaviz rezonabil." Cam aceleași declarații au fost făcute de Ciano și lui Franțois-Poncet. Ambasadorul englez mă întreabă dacă n'ar fi momentul ca toate puterile neutre să ajute acum Balcanii să atace „Germany's rea?'[188]. îi explic că o astfel de întorsătură nu ar putea avea loc decât dacă Rusia ar fi de partea Aliaților — și încă atunci ar trebui să i se cunoască intențiile ulterioare. Altminteri, ar fi o sinucidere care n'ar folosi nimănui.

188 ariergarda Germaniei

După primul moment de stupoare, opinia publică nu’și mai tăinuiește sentimentele în legătură cu agresiunea contra Belgiei, Olandei și Luxemburgului, sentimente diametral opuse celor înfățișate de presă, care atât în înregistrarea evenimentelor cât și în interpretarea lor se face reprezentanta conștiincioasă a intereselor germane. Se intensifică măsurile pentru pregătirea morală și materială a poporului italian în vederea intervenției alături de Germania. Zidurile orașelor erau acoperite de afișe insultătoare la adresa Angliei și a Aliaților, dar publicul le rupea. Lui Kerchove, ambasadorul Belgiei, Ciano i-a spus că Italia nu mai este în stare de ‚jiebeligeranță“, ci de „pre-beligeranță“ și că această atitudine poate ține „câteva zile sau câteva săptămâni". Oficiosul Vaticanului, *Osservatore Romano* este interzis de a mai fi vândut în chioșcuri. Momentului intrării în acțiune a Italiei, după părerea generală, îi va urma o eventuală mare acțiune germană pe frontul occidental.

Phillips, colegul american, îmi spune că a remis lui Ciano un mesaj adresat lui Mussolini de către Roosevelt și în care acesta face apel solemn guvernului italian să nu lărgească zona conflictului prin aruncarea Italiei în război. Deși negocieri economice foarte importante pentru Italia au loc între Washington și Roma și cu toate că are mare greutate cuvântul Statelor Unite, presiunea germană este atât de puternică și de stăruitoare încât Phillips crede că Mussolini va ceda și că intrarea în război a Italiei este foarte apropiată.

Un dejun cu colegii aliați la Jean Politis este dramatic. Contesa Kerchove plânge, căci are fiii ei pe front. Principesa Maria a Greciei vituperează cât poate contra lui fiitler: „We must pray as much as we can!"[189] Franțois-Poncet vede în negru situația și consideră iminentă intervenția italiană. Lady Charles și-a făcut bagajele în vederea plecării. Ea îmi confirmă că

189 Trebuie să ne rugăm cît de mult putem!

Labouchăre, de la ambasada lor, a fost lovit pe când intra la Regina-Carlton Hotel, pentru că rupsese un afiș anti-engle- zesc. Refugiat în hotel, a chemat pe Charles la telefon. Acela s'a repezit acolo, dar cum era în „dinner jacket" și vorbea englezește, a fost îmbrâncit la intrarea sa în hotel. Au vrut să'i ducă la sediul fascist, dar a telefonat lui Ciano, care a trimis să'i scape. La ieșire, a găsit lipit pe automobilul său un afiș anti-englez. I-a silit pe agenții de poliție să'i dezlipească, apoi a plecat.

Anfuso îmi arată că nimic nu este iminent în Italia până la sfârșitul lunii, când se va desluși rezultatul luptei pe frontul occidental. Deocamdată, germanii înaintează în Olanda, Belgia și chiar Franța.

*

La 18 și 19 mai sunt în Veneția (la Danieli) pentru expoziția „Biennale d'Arte". Avem un pavilion frumos cu pânze de ale lui Pallady, Steriade, Dărăscu ș.a. Regele este de față, cu ducele de Genova. Apoi dejun oferit de Volpi, care îmi spune că războiul este departe de a fi terminat. îmi dau seama care sunt sentimentele lui și ale familiei sale, căci fiică-sa, Marina Ruspoli, care șade la masă lângă mine, se plânge de „organizarea aceasta teribilă a germanilor". Cum se anunță luarea Anversului, Mackensen, radios și lipsit de tact ca toți compa- trioții săi, își ridică paharul în slava armatei germane, gest urmat de Bottai. Și aceasta în prezența doamnei Ruegger, soția colegului elvețian, a cărei fiică dintr'o primă căsătorie,de naționalitate belgiană, locuiește tocmai în Anvers. Soția lui Mackensen îmi șoptește la ureche: „cel puțin acum, războiul se va termina repede"!! Grandi este foarte rezervat, dar știm cu toții ce gândește, deoarece Mackensen îl găsește „schiau und falsch"[1]. Doamna Cini, soția senatorului, — alias Lyda Poorelli — răspândește la toate mesele farmecul ei vestit dar cam trecut! A doua zi, adunarea anuală a Institutului Internațional de Agricultură. Regele vrea să apară

degajat și îmi spune: „ddjă de retour de Venise?"[190] [191] Atmosfera este însă lugubră. Anunț vestea auzită chiar .acum la B.B.C.: Gamelin este înlocuit prin Weygand la comandamentul suprem al armatei franceze și ne facem cu toții iluzia că de acum va merge mai bine! Peste două zile, expoziția de fine de an a Academiei noastre din Roma. Primesc pe Regele Victor-Emmanuel la intrare și'l conduc prin toate sălile. Foarte amabil îmi spune: „on se voit chaque jour maintenant!"'

*

Mai orbit ca oricând de izbânzile germane, Mackensen îmi arată că, la Berlin, războiul este privit ca virtualmente terminat, nemaifiind nici o îndoială asupra rezultatului final. Nu crede că armata britanică să mai aibă măcar timpul material de a se retrage pe teritoriul englez! (Vezi Dunkerque!) Se așteaptă la apropiata mobilizare a armatei italiene („pour courir ă l'aide des vainqueurs!!"[192] [193]) Cât despre Mussolini, el a răspuns mesajului lui Roosevelt că nu poate lua angajamentul de a nu interveni în conflict, fiind legat cu Germania de o alianță pe care înțelege s'o respecte. Un dezastru al forțelor aliate va declanșa automat o acțiune militară italiană.

Sigur și el de victoria germană, Anfuso nu se sfiește să'mi declare că „a sosit momentul ca Italia să rezolve acum integral procesul ei cu Franța"!

*

Alfons al XIII-lea. La 25 mai, prînzim în patrie — soția mea și cu mine, și Martha Bibescu cu Regele Alfons al XIII-lea al Spaniei, acum în exil, la „Grand Hotel". Regele este plin de vervă. Ne vorbește întâi de trecut: a fost rege încă înainte de naștere și a ajuns astfel

190 șiret și fals
191 V-ați întors deja de la Veneția?

192 acum ne vedem în fiecare zi!
193 pentru a sări în ajutorul învingătorilor^!

decanul suveranilor în viață. S'a spus de el că nu era fiul mamei lui, ci că ar fi fost substituit ca nou- născut, „mais mon physique prouve bien mon origine!"[194] Seamănă într-adevăr în mod izbitor cu Regina Maria-Chris- tina. Are un accent spaniol foarte pronunțat. îi vorbesc de vărul său primar, Arhiducele Albrecht, pe care l-am cunoscut bine la Budapesta. îl dezaprobă pentru diversele lui căsătorii morganatice: „Je m'incline devant 1'Amour. Mais alors, on agit comme le due de Windsor. Vouloir, en meme temps, la femme et la situation, e'est trop. On n'a pas le droit d'imposer aux autres la femme qu'on a choisie!"[1] Povestește cum, fiind de 17-18 ani, a avut de primit pe Kaiser. Acesta i-a făcut farsa de a sosi înaintea lui și de a'l aștepta în public. După ezitări asupra ținutei, atașatul militar german îi sugerase ținuta de campanie a regimentului german al cărui colonel de onoare era. I se sugerase, de asemenea, de a se prezenta cu formula de „Meldung" a ofițerilor germani. La prezentarea trupelor, s'a apropiat de Kaiser și în poziția de drepți i-a spus: „Melde mich Euer Majestat als Oberst des Regimenten Alfons XIII von Spa- nien".[195] [196] Kaiserul l-a apostrofat: „Ne sais-tu pas qu'on se prd- sente en tenue de gala ă l'empereur?"[197] Alfons al XIII-lea, i-a răspuns: „Mais e'est ton attachă militaire qui m'a indiquă cette tenue."[198] *Wilhelm al II-lea:* „De quel droit me tutoies-tu?[199] *„Alfons al XHI-lea:* „Cest parce que toi, tu as commence ă me tutoyer/'[200] Adăugă: „S'il dtait

194 dar fizicul meu demonstrează cu prisosință originea mea!

195 Mă înclin în fața Iubirii, dar atunci acționezi ca ducele de Windsor! A vrea, în același timp, și femeia și situația, e prea mult. Nu ai dreptul să le impui altora femeia pe care ai ales-o!

196 Raportez Majestății Sale ca șef suprem al regimentelor, Alfons al XIII-lea al Spaniei.

197 Nu știi că în fața împăratului trebuie să te prezinți în ținută de gală?

198 Dar atașatul tău militar mi-a recomandat această ținută.

199 Cu ce drept mă tutuiești?

200 Pentru că tu ai început să mă tutuiești.

empereur d'Allemagne depuis quelques annăes, moi j'etais roi d'Espagne depuis miile ans. Quand nous avions chez nous la fleur de la civilisation, ils etaient encore dans leurs forets. II a eu ă qui parter, surtout que je n'ai jamais manqu6 de toupet. Je l'ai revu ă Doom: mdeon- naissable. II m'a dit que j'dtais le premier souverain ă venir le voir dans son exil. Aussi ai-je toujours conseilleă aux «collăgues» d'en faire autant. Je crois pourtant qu'il n'y a eu que le roi de Saxe ă aller le voir. La reine Wilhelmine elle-meme n'a jamais 6t6 chez lui."[201] în altă ordine de idei: „C'est la crise 6conomique qui m'a jetd par terre, car on a tout mis sur le dos de la monarchic.**[202 203]

Regele Alfons îmi spunea că, după informațiile sale. Italia va intra în război la 4 iunie, Hitler și Mussolini s'ar fi pus de acord în această privință, la Bremer, asupra împărțirii viitoare a globului pământesc: Germania ar prelua protectoratul țărilor nordice. Dacă Mussolini nu reușește să salveze integritatea Belgiei (mai puțin Eupen, Malmddy și Congp), provinciile franceze s'ar alipi Franței, iar cele flamande protectoratului Țărilor de Jos. Alsacia și Lorena ar fi reunite Marelui Ducat de Luxemburg. Spania ar lua Gibraltarul (cu o comisie internațională pentru reglementarea navigației), obținând totodată o rectificare de frontieră în Maroc și poate Tanger (dacă nu'l cere stăruitor Germania), Italia ar dobândi Corsica, Malta, Tunisia (poate numai sub

201 El era împărat al Germaniei de cîțiva ani, iar eu eram Rege al Spaniei de mii de ani. Pe cînd la noi înflorea civilizația, ei erau încă prin

202păduri. A și avut cu cine se certa, mai ales că nu mi-a lipsit niciodată tupeul. L-am revăzut lâ Doom: de nerecunoscut. Mi-a spus că eram primul suveran care venise să-l vadă în exil. Așa că i-am sfătuit pe „colegi** să facă și ei la fel. Cu toate acestea, cred că numai Regele Saxei s-a mai dus să-l vadă. Nici măcar Regina Wilhelmina n-a fost la el.

203 Criza economică m-a doborît, căci totul a fost pus pe socoteala monarhiei.

formă de condominiu), Egiptul, Dalmația, Corfu, Sudanul, Djibuti! Croația ar deveni autonomă sub protectoratul italian. în schimbul Croației și Dalmației, Iugoslavia ar primi Salonicul. României i s'ar cere „rectificări moderate**, cu schimb de populații, Bulgaria ar ajunge la Marea Egee, dându'i-se Turcia europeană cu excepția Constan- tinopolului, proclamat oraș liber. Turciei i s'ar atribui Siria și Irakul, puțurile de petrol de la Mossul căzând însă sub stăpânirea italiană. Ce de fantasmagorii, care erau să se prăbușească o dată cu Hitler și Mussolini!

*

Veștile de pe front tot proaste pentru Aliați. Regele Belgiei, Leopold al Ill-lea, a capitulat la 28 de ani. O fi gestul explicabil din punctul de vedere umanitar, dar istoricește este o gravă eroare. Ar fi trebuit să urmeze pilda Reginei Wihelmina a Olandei și să plece în Anglia, lăsând unui general belgian trista sarcină a capitulării. Oricine ar prefera să fi fost Albert I decât Leopold al III-lea. Acum, de rezultatul bătăliei de pe Somme-Aisne depinde și intrarea Italiei în război, socotită iminentă în cercurile diplomatice. în ceasurile acestea de înfrigurare, cer să'l văd pe Ciano, care mă primește la 31 mai și îmi face următoarele declarații:

1) Concentrările Ungariei nu sunt îndreptate împotriva României. Dat fiind că Ungaria face parte din axa Berlin- Roma și are raporturile cele mai strânse cu guvernul italian, acesta este în perfectă cunoștință a politicii maghiare și este în măsură, prin urmare, a ne da această asigurare.

2) Ministrul afacerilor străine italian are, firește, mai puține posibilități de a aprecia exact situația.din U.R.S.S. Totuși, după informațiile ce posedă, mișcările de trupe din sudul Rusiei nu ar fi prea importante. Ciano nu crede că, în momentul de față, guvernul din Moscova ar avea intenții ostile nouă.

3) Impresia guvernului italian este că, în conjunctura

actuală, nu sunt primejduiți nici Balcanii, în general, nici România, în particular.

4) Ciano îmi afirmă cu toată hotărârea că Italia va lua foarte curând hotărârile cele mai grave. Acțiunea militară a Italiei, îmi precizează el, nu va fi îndreptată însă nici în contra Iugoslaviei, nici în contra Greciei. Se va evita orice gest putând atrage Balcanii în zona conflictului.

5) Mussolini și Hitler vor stabili *statu quo* și pace în Balcani. Interesul și bunăvoința guvernului italian față de România, accentuează Ciano, rămân neschimbate.

Am întrebat atunci pe ministrul de externe italian dacă faptul că Germania este ocupată atât de intens într'alt sector și că Italia va acționa și ea într'o direcție opusă peninsulei balcanice nu ar putea oferi Uniunii Sovietice un prilej considerat favorabil spre a iniția o acțiune în Balcani, dar el îmi răspunde textual: „Germania și Italia vor avea întotdeauna mâinile libere." Am arătat din nou că suntem hotărâți să rezistăm cu îndârjire — și independent de rezultat — oricărei agresiuni. Ciano repetă însă că am acceptat garanțiile unilaterale Iranco-britamce, care

seamănă a protectorat. Răspund că suntem gata a primi garanții identice și de la celelalte mari puteri, ajungând astfel, de fapt, în situația de neutralitate a Belgiei dinainte de 1914.

Intervenția Italiei devenise o chestiune de zile. Ciano însuși a anunțat'o lui Françols-Poncet și Piercy Lorraine, încredin- țându'i că va lua toate măsurile pentru ca ei și personalul lor să poată părăsi teritoriul italian în cele mai bune condiții.

în țară, evenimente politice destul de importante. Gafencu este înlocuit la 7 iunie la Externe prin omul de afaceri germanofil, Ion Gigurtu. în declarațiile acestuia, el subliniază țelurile politicii românești: neutralitate, independență, integritatea frontierelor, interesele permanente ale neamului fiind bazate pe geografie, dezvoltarea istorică și economică. Trec la Ciano să'i

comunic aceste declarații. îmi spune că vine tocmai de la Mussolini, „căci suntem în ajunul marii hotărâri“. Nu crede — dat fiind discursul lui Paul Reynaud — că Franța va putea rezista și consideră cauza Aliaților ca și prăbușită. într'o astfel de ipoteză, zic eu, vechiul echilibru de forțe va fi înlocuit printr'o conducere unică, o hegemonie. Tace, pare încurcat. Apoi: „On ne peut encore percer l'avenir.“' (7 iunie)

La 10 iunie. Italia declară război Franței, care este la pământ, și Angliei. O lovitură de pumnal pe la spate unei națiuni care își trage sufletul. „Le coup de pied de l'âne.“ Declarațiile de război sunt făcute prin note remise personal de Ciano lui Fran- țois-Poncet și lui Lorraine. La ora 6, Mussolini anunță vestea de pe balconul Palatului Veneția. Declară solemn că nu va ataca Elveția (!), Iugoslavia, Grecia, Turcia și Egiptul. Nici un entuziasm în norodul care'l ascultă și încă mai puțin în straturile largi ale opiniei publice. Dimpotrivă, un val de tristețe și de îngrijorare. Simpatia față de francezi în nenorocirea care'i lovește, frică de reacția viitoare a Americii, ca și de eventualitatea unei Europe dominate de Germania. Ambasadorii Franței și Angliei urmează să părăsească a doua zi Italia, după ce au remis interesele țărilor lor în mâinile lui Phillips, ambasadorul Statelor Unite. Găsesc în jurnalul meu zilnic următoarea frază scrisă în repezeală cu creionul:

I încă nu putem prevedea viitorul.

„Dar va veni și ziua socotelilor, ziua justiției imanente! “

Scopul lui Mussolini este firește, de a ajunge la timp la o conferință de pace în calitate de „beligerant*', spre a'și îndeplini revendicările nu ca dar al Germaniei, ci ca rodul luptei duse de forțele armate ale Italiei. Spre a justifica lașitatea și oportunitatea gestului său, „Ducele" a invocat argumentul că „popoarele proletare și prolifice au dreptul să ia locul națiunilor capitaliste și sterile" și trebuie, prin urmare să lupte împotriva „democrațiilor

plutocrate care dețin toate bogățiile și tot aurul din lume". Acest cuvânt de ordine va avea desigur și repercusiuni din cele mai adânci la Washington, care deține trei sferturi din aurul lumii întregi.

II iunie. Prima zi a războiului italian. Mussolini ia comanda supremă a forțelor de uscat, mare și aer, cu Badoglio ca șef de Stat Major General. Teatral, Ciano ia comanda unui regiment de aviație și lasă pe Anfuso să gireze Ministerul Afacerilor Străine. S'a bombardat Malta, la care englezii au răspuns bombardând Libia și Africa orientală italiană și sechestrând 20 de nave italiene. Roosevelt vestejește public fapta lui Mussolini, care „Jias stabbed his neighbour in the back"[204]. Mă duc să'l văd pe Lorraine înainte de plecare: liniștit, demn, „a perfect gentlemen". Pleacă prin Ancona, pe „Conte Rosso", la Lisabona, unde se va încrucișa cu Bastianini, venit de la Londra. Acolo va trece fiecare pe vaporul său național spre a se întoarce în țara respectivă. Strâng mâna și consilierului Noel Charles, o veche cunoștință încă de pe vremea misiunii sale la București.

Cu soția mea și cu copiii trecem la Palazzo Farnese — pustiu ca un mormânt — spre a ne lua rămas bun de la Franțois- Poncet și familia sa. Ei pleacă în Franța prin Elveția. Doamna Franțois-Poricet îmbrățișează plângând.pe soția mea. Iar ministrul Olandei, Jan Hubrecht (fost ministru la București și bun prieten al nostru), ia masa de seară la noi, împreună cu soția, în drum spre gară, unde'i aștepta trenul diplomaților aliați. Atașatul nostru militar, colonelul George Petrescu, se duce și el, cum se cuvine între oameni bine crescuți, să facă vizite camarazilor săi din misiunile aliate, înainte de plecarea lor din Roma. Aceste gesturi de firească curtenie au fost socotite un prilej nimerit de către consilierul de presă al legației noastre, un anume Alexandru Gregorian (legionar din grupul Stelescu), ca să ne „denunțe", la București, de manifestații pro'aliate

204 și-a înjunghiat vecinul pe la spate

ce ar fi putut displace italienilor și Axei. Am aflat, mult mai târziu, că o comisie specială fusese numită spre a ancheta „cazul“. Președintele comisiei, un general al cărui nume îmi scapă și care fusese și el pe vremuri atașat militar, ne-a dat pe deplin dreptate, arătând că, în sânul corpului diplomatic și indiferent de pozițiile politice ale guvernelor respective, trebuie menținute relațiile personale de curtenie între membrii diferitelor misiuni. Aprobându-se astfel atitudinea noastră, comisia a condamnat la închisoare pe denunțător pentru că atacase corectitudinea unui ofițer superior, atașat militar și adjutant onorific al Regelui. Individul nu a ieșit din temniță decât — firește — când legionarii au sosit la putere și i-au dat drumul. Tot el este acela care, după ieșirea noastră din lupta alături de Axă, a violat ordinul dat de lege de a se colabora cu aliații și s’a proclamat cu de la sine putere reprezentant al „pseudo-guver- nului“ legionar de la Viena pe lângă republica de scurtă durată instituită de Mussolini, fugar, în localitatea Salo.

*

Tragedia Parisului se apropie cu pași repezi și în mod ineluctabil. Inimile noastre sângerau pentru viteazul popor francez, căruia pronia cerească i-ar fi putut hărăzi o soartă mai puțin crudă. între timp, Ciano asigura pe colegul meu elen, în modul cel mai formal, că în nici o împrejurare Italia nu va întreprinde vreo acțiune împotriva teritoriului Greciei. Un viitor apropiat era să arate ce valoare avea această „asigurare formală" a ministrului de externe fascist. La 13 iunie, adresam ministerului nostru un raport asupra intrării Italiei în război:

„Primele zile ale războiului italian au trecut într’o liniște relativă și fără zguduituri care să tulbure aparența unei vieți normale. Până acum nu se constată reacții violente în opinia

publică, nici de ostilitate împotriva țărilor indicate de

Mussolini ca dușmane ale Italiei, nici de avânt față de războiul care începe și a cănii izbândă grabnică a fost făgăduită. O resemnare absolută și o tristețe netăinuită, iată ce se poate citi pe fețele majorității populației. Cine a trăit vreodată cele dintâi zile de război într'o țară care pornește spre cucerirea unor teritorii de mult râvnite, nu poate să nu fie surprins de lipsa de entuziasm din Italia. Nu se văd coloane de tineri pe străzi manifestând zgomotos sau cântând imnuri patriotice, nu se văd tradiționalele trenuri militare cu inscripții războinice sau glumețe pe vagoane, nu se văd, în sfârșit, trupe parcurgând străzile orașelor acoperite de flori oferite de populație... Se caută a se convinge poporul că victoria va fi dobândită ușor și în scurtă vreme — cel mult trei luni! —, după care năzuințele cele mai îndrăznețe vor fi îndeplinite: de la Djibuti în Corsica și de la Nizza la Tunis!... Dar până acum primele succese scontate (cum ar fi fost ocuparea Maltei și a Corsicei, debarcarea în Tunis etc.), care se credea că vor coincide aproape cu vestea declarației de război, par a întârzia. Comunicatul primei zile de luptă a decepționat, căci nu amintea decât de bombardarea insulei Malta. Iar inițiații sau ascultătorii de emisiuni străine la radio au mai aflat și de activitatea Aliaților (bombardarea Libiei, a Africii orientale italiene, a Genovei și a Turinului), neașteptată din partea unor adversari socotiți lipsiți de inițiative militare.

Opiniei publice i se explică rostul acestui război, hotărât impopular — mai ales în ceea ce privește lupta contra Franței — ca fiind un prilej unic în istorie, pentru realizarea aspirațiilor italienești. Aliații urmând să se prăbușească definitiv, Italia ar avea datoria de a'și lua partea ei din moștenire, care altminteri ar cădea în mâinile germanilor. Dar cum presr tigiul fascismului se opune unei atribuții de teritorii la masa verde «din grația Reichului», singura soluție era ocuparea acelor teritorii de către forțele naționale. înfățișat, prin urmare, ca o campanie de ocupație, iar nu ca ultima lovitură dată unor popoare zbătându-se cu moartea,

căreia i s'ar fi refuzat sensibilitatea unei națiuni de veche, rafinată și atât de umană civi-

lizație ca cea italiană, războiul a fost înțeles și acceptat de mase drept o necesitate tristă dar inexorabilă... Poporul resimte însă îngrijorarea cu privire la reclădirea Europei de mâine pe ruinele celei de azi. Și de acest sentiment de nesiguranță nu sunt lipsiți nici guvernanții. Un «tete-ă-tete» cu puternicul Reich nu surâde nimănui.

De aceea se vede necesitatea formării unei contraponderi care să fie în stare să asigure conversații Roma-Berlin pe picior de egalitate. Această contrapondere, în mințile diriguitorilor politici italieni, ar putea fi constituită de o grupare a forțelor latine din Mediterana sub conducerea Romei, cu eventuale puncte de reazem în Europa centrală și răsăriteană..."

*

Parisul se apropia de tragedia finală și inimile noastre de români sângerau pentru nobilul și viteazul popor francez. Trupele italiene începuseră să atace teritoriul francez („le coup de pied de l'âne"), dar destul de slab și cu multă prudență. în noaptea de 14 iunie, pe la ora 1,30, suntem treziți din somn de sinistrul șuierat al sirenelor de alarmă, vestitor al apropierii avioanelor adversarilor. Alarma ține până la ora 3,30 și se aude focul continuu al artileriei antiaeriene. Se pare că ar fi fost bombardat aeroportul militar de la Ciampini. în curtea legației, găsim manifeste aruncate de avioane franceze: „II Duce ha voluto la guerra. Eccola! La Francia non fă la guerra al popolo italiano. Fermatevi! La Francia si fermera."[205] Surit bombardate Trieste, unde se află importante industrii și mari rezervoare de petrol, ca și Marghera, portul industrial al Veneției, unde sunt adăpostite de asemenea depozite de petrol.

205 Ducele a vrut războiul. Iată-1! Franța nu declară război poporului italian. Opriți-vă! Franța se va opri și ea.

La 16 iunie, iar alarmă la Roma, între orele 2 și 3 noaptea. Avioanele aliate lansează manifeste, iar artileria antiaeriană italiană este neîncetat în acțiune. Cum unul din posturile D.C.A. este la poarta San Pancrazio, aproape de Villa Ruspoli, zgomotul este asurzitor, dar priveliștea „pirotehnică[41] impresionantă de frumusețe în noaptea romană. Faptul se repetă și în noaptea de 17 iunie. în zilele acelea tulburate, singurele ceasuri de destindere le petrecem în muzeele Vaticanului, sub priceputa călăuză a marelui critic de artă Bernard Berenson, sau la Ninfa și Sermoneta, ca oaspeți ai lui Rofredo Caetani, principe di Bassiano (mai târziu principe Caetani) și ai soției sale, Margaret, o americană plină de cultură și de umor.

Trec să'l văd pe Ciano, dar e plecat „pe front" și sunt primit de brațul său drept, directorul de cabinet Anfuso, care îmi face straniile declarații următoare: „Spania își interpune în mod discret bunele oficii în vederea încheierii unei păci separate între Franța, dezorientată după căderea Parisului, și puterile Axei. Franța este la pământ. Dacă se învoia la o pace separată înainte de bătălia de pe Somme, poate că mai scăpa ceva. Acum însă, va pierde întregul ei imperiu colonial, ca și Germania în 1918. Dacă Anglia cedează și ea acum, i se vor impune condiții mai ușoare, dacă așteaptă lovitura finală va avea aceeași soartă cu Franța... Elementul liniștitor pentru pacea viitoare a omenirii îl reprezintă faptul că destinele lumii sunt de acum încolo în mâinile a două genii — Hitler și Mussolini — și că geniile nu sunt niciodată prada exagerărilor, ci făuritorii moderației și echilibrului. „în privința înaintării rusești în țările baltice, Anfuso o socotește doar ca „o întărire a pozițiilor sovietice pe Baltica fără gând de acțiune mare și fără înrâurire, directă sau indirectă, asupra relațiilor dintre Moscova și România!**

Aflăm totodată de retragerea primului ministru francez, Paul Reynaud, care își lasă locul mareșalului Pătain, iar acesta propune din Bordeaux guvernului german, prin mijlocirea Spaniei, încetarea ostilităților.

Tragedia din sufletul bătrânului mareșal, eroicul învingător din Verdun, se desprinde limpede din însuși textul mesajului ce adresează poporului francez.

Hitler și Mussolini se întâlnesc la Miinchen spre a stabili împreună condițiile de pace ce urmează să fie impuse Franței, între timp, în afară de ocuparea celor trei state baltice, Stalin staționează 45 de divizii în ținuturile mărginașe cu țara noastră, spre a afirma prezența Rusiei sovietice în pragul Balcanilor, regiune în care guvernul din Moscova a declarat că nici o atin-

gere nu l-ar lăsa nepăsător. La 20 iunie, notez în jurnalul meu zilnic că s'au răspândit zvonuri despre un ultimatum al Moscovei cerând României cesiunea Basarabiei. Raportez la București și caut să verific știrea la Palazzo Chigi unde mi se arată că trebuie să fie „o criză alarmistă provenind de la United Press"! Directorul politic Buti mă asigură chiar, pe baza informațiilor primite de la ambasadorul Italiei la Moscova, că „nu rezultă în nici un fel că Uniunea Sovietică ar avea intenții agresive față de România"!

La 20 iunie, primesc vizita senatorului Puricelli, întors din București, unde a stat la masă cu Regele, cu Argetoianu și cu Tătărescu.' Am impresia că se crede la'noi că acest Puricelli se bucură la Roma de o influență pe care într'adevăr n'o are. Eu îi vorbesc politică și el răspunde vorbind de afaceri: vrea să încheie cu statul român un contract pentru construirea de șosele, în valoare de vreo patru miliarde și jumătate de lei, dându'i-se îndată un acont de două sute milioane de lire.

Noi zvonuri alarmante: Rusia ar fi masat o sută de divizii la frontiera noastră. Persistă credința că, potrivit tacticii folosite în Baltica, Moscova are intenția să ocupe poziții înaintate în Balcani spre a preîntâmpina o încercare de pătrundere germană în acea „zonă rezervată". La Palazzo Chigi observ oarecare neliniște dar și un refuz de a interpreta acțiunile lui Stalin. Ambasadorul american, Phillips, vine să'mi ceară

informații în această privință, pe care nu sunt în măsură a i le procura, guvernul nostru ferindu-se, ca întotdeauna, să pună la curent cu situația pe reprezentanții săi din străinătate. Phillips crede că Anglia nu va putea rezista decât dacă germanii nu pun mâna pe flota franceză.

*

La 22 iunie, aveam o conversație cu Mackensen, întors din Germania. Declarațiile sale lipsite de perspicacitate sau de sinceritate, ca întotdeauna, erau să fie infirmate, câteva zile în urmă, de evenimente. Iată cum o raportam guvernului:

„Am avut azi o întrevedere cu ambasadorul Germaniei, întors din Miinchen unde a însoțit pe Mussolini la întâlnirea sa

cu Hitler. Mi-a spus că, în timpul ședерii celor doi șefi de guverne, nimeni nu i-a vorbit de eventualitatea unei agresiuni sovietice contra României, deși s'au examinat problemele cele mai felurite. Trage concluzia că alarma în această privință este lipsită de temei. A recunoscut că problema Basarabiei are un aspect european care interesează toate puterile. A ad^pgat textual: «Chiar dacă ar interveni o înțelegere directă între România și Rusia cu privire la Basarabia — ceea ce pare exclus —, tot nu i-ar conveni Germaniei să aibă loc, în împrejurările de față, modificări de natură a tulbura indirect Balcanii.» Cu acest prilej, mi-a afirmat din nou voința Germaniei și Italiei de a menține pacea în Balcani. Mackensen privește victoria totală a Reichului ca pe deplin asigurată. Depinde de Anglia să recunoască faptul și să se supună acum voinței învingătorilor sau să continue lupta care, după câteva săptămâni și multe pierderi materiale, o va duce la același rezultat. în orice caz, în urma jertfelor făcute, Germania nu ar putea admite decât o pace care să'i dea complet satisfacție. I se pare exclus să aibă loc o conferință europeană cu

reminiscențe geneveze. Vor fi probabil numai păci bilaterale între beligeranți."

Se vede, o dată mai mult, ce valoare aveau prezicerile lui Mackensen! Este drept că era amețit de fumul victoriilor militare germane, căci, chiar în acea zi. Franța semnase cel mai umilitor armistițiu din istoria ei, cu predarea armamentului și ocuparea de către forțele inamice a coastei occidentale franceze și a teritoriului la nord de linia Geneva-Tours!

Doua zile după aceasta, generalul Huntzinger și mareșalul Badoglio semnau armistițiul franco-italian. La noi, așa-zisul „front al renașterii" se transforma într'un „partid al națiunii" sub conducerea directă a lui Carol. Iar la Palazzo Chigi Ciano declara și el că masările de trupe sovietice la frontiera română nu înseamnă că Moscova ar intenționa să pătrundă cu forța în Basarabia, deoarece Germania s'ar împotrivi unei înaintări rusești în direcția Balcanilor și la fel s'ar opune și Italia"! Cât despre noul ambasador sovietic, Gurelkin, el îmi exprimă speranța stabilirii unor bune relații între țările noastre, la care se va strădui și Lavrentiev, ministrul U.R.S.S, la București.

Cu privire la situația generală, Gurelkin socotește că Anglia a greșit respingând toate ofertele' de împăciuire ale lui Hitler: față cu poziția strategică actuală, atât de avantajoasă Germaniei, ar fi greu de conceput o victorie britanică, deși posibilitățile ei de rezistență sunt foarte mari și trebuie ținut în seamă și factorul american.

*

. 27 *iunie 1940.* începutul tragediei neamului românesc. Sunt chemat la telefon, dis-de-dimineață, de către ministrul de externe, Gigurtu, care pune să mi se comunice cifrat știrea că Uniunea Sovietică a remis ieri guvernului român — printr'o notă înmânată de Molotov lui Davidescu, la ora 10 seara, — un ultimatum cerând cesiunea Basarabiei și a Bucovinei de nord. Răspunsul

urmează să fie dat până în 24 de ore. Sunt însărcinat să cer avizul guvernului italian cu privire la hotărârea noastră de a rezista, întrebând totodată dacă va interveni la Budapesta și la Sofia spre a împiedica o agresiune din acele părți contra noastră. Cer imediat să fiu primit de Mussolini și de Ciano. Mi se comunică însă că Mussolini lipsește din Roma de câteva zile și că Ciano nu se va înapoia decât a doua zi, din Livomo. Spre a nu pierde timp, mă duc la Palazzo Chigi și fac demersul pe lângă Anfuso. Citez textul raportului meu telefonic cu privire la această întrevedere:

„Anfuso mi-a declarat că guvernul italian cunoaște situația prin ministrul Italiei la București. El mi-a citit atât telegrama lui Ghigi privitoare la audiența sa la Rege, cât și instrucțiunile ce i-au fost trimise și al căror conținut este următorul: «Ministrul Italiei va eomunica Regelui și guvernului român că guvernul italian consideră de un interes european esențial, nu numai pentru România dar și pentru celelalte țări, ca România să evite un conflict cu Uniunea Sovietică». Cât despre eventualele demersuri la Budapesta și la Sofia, Anfuso mi-a spus că nu are instrucțiuni, dar că voi avea prilejul să mă informez direct de la Ciano. Personal, pare convins că se vor face intervențiile acestea, fiind vorba și de un interes italienesc.

L-am întrebat cum vede posibilitatea evitării conflictului când ni se cere până diseară să cedăm o mare parte din teritoriul nostru. Mi-a răspuns că am putea propune negocieri. I’am cerut să’mi spună dacă guvernul italian insistă în acest sens la Moscova. S’a scuzat că nu are căderea să’mi dea el această informație, dar că poate să mă asigure că, de acord cu Germania, Italia face tot ce’i stă în putință spre a ne ajuta, fiind vorba, a repetat, și de un interes italian.

în cursul conversației, i-a scăpat că guvernul italian știa de trei zile despre intenția guvernului sovietic de a

deschide chestiunea Basarabiei. Am întrebat de ce n'a fost pus la curent imediat guvernul român și de ce se repetă mereu că lipsesc informații în această privință. Mi-a răspuns că intențiile rusești nu au fost foarte cunoscute decât în ultimul moment la Berlin și la Roma și că nu se știa precis că era vorba de un ultimatum. Dacă ar fi existat posibilitatea de a se evita cele ce s'au întâmplat, guvernul italian nu ar fi lipsit a încunoștiința guvernul român, cu care are, în această chestiune, o identitate completă de interese ceea ce constituie cea mai sigură chezășie de solidaritate."

28 iunie. încep această zi dramatică ducându-mă la Ciano. Pare foarte jenat și surâde fără rost. îi amintesc convorbirile noastre trecute, sfaturile ce mi-a dat de a rezista Sovietelor, făgăduielile sale de ajutor (avioane, muniții etc.) pentru cazul în care am fi atacați. Recunoaște că am dreptate, dar Italia este acum într'o luptă pe viață și pe moarte cu Anglia și nu poate privi într'altă parte. Reproduc raportul telegrafic trimis de mine la București după această deosebit de întristătoare întrevedere:

„Am reamintit lui Ciano conversațiile noastre trecute, sfaturile sale de rezistență față de Soviete și făgăduielile de ajutor militar. A recunoscut că ceea ce îi spuneam era exact, dar că pe atunci Italia nu se afla în război. Acum însă toate forțele și energiile Italiei sunt dedicate războiului contra Angliei și Italia nu mai poate avea altă grijă decât aceasta. De aceea ne sfătuiește să negociem cu Uniunea Sovietică, căci disproporția forțelor este prea mare și nimeni nu ne va sări în ajutor.

L-am întrebat dacă mai este timp de negociat și, în acest caz, dacă guvernul italian ne va sprijini recomandând Moscovei moderație. Mi-a răspuns afirmativ, asigurându-mă că va vorbi chiar azi-dimineață în acest sens ambasadorului sovietic.

L-am întrebat de asemenea dacă guvernul italian își va exercita influența la Budapesta și la Sofia spre a

împiedica o agresiune contra noastră. M'a încredințat că stăruie cât poate spre a potoli pe unguri și bulgari și a evita tulburări noi în Balcani. Crede că va izbuti. Consideră exclusă ipoteza unei înțelegeri ruso-ungaro-bulgare contra noastră.

Am arătat că ni se cere o îndoită jertfă dureroasă: cedarea unor teritorii curat românești, care fac parte din patrimoniul nostru național și sufletesc cel mai sfânt, și consimțirea la această fărădelege fără a ne apăra măcar cu sabia în mână. Dacă am urma sfatul Italiei de a ne resemna față de inevitabil, vom putea oare să ne bizuim m viitor pe o prietenie sporită din partea Italiei?

Ministrul afacerilor străine mi-a declarat că Italia va ține socoteală de sacrificiul ce facem în folosul păcii în Sud-Est, și care este un serviciu pe care'l aducem și Italiei și Germaniei. Solidaritatea intereselor noastre este desăvârșită. A preferat să nu vorbească de planuri de viitor. Am avut impresia că era, în fond, foarte abătut și că privește înaintarea bolșevică drept o lovitură pentru Axă, deși s-a ferit să mi-o spună pe față. I-am expus toate argumentele noastre istorice și etnice și i-am lăsat hărți etnografice. A părut edificat, dar repeta: «un popor de 20 milioane nu poate lupta singur contra unuia de 170 milioane și nimeni nu vă va putea vreodată învinovăți că nu v'ați măsurat cu un așa uriaș, riscând ocuparea capitalei voastre, dacă nu a țării întregi.» Mi-a vorbit cu multă căldură, rugându-mă să trec oricând să'l văd.

Mi-am exprimat dorința de a vedea în aceste clipe tragice pentru țara mea și pe «Ducele» pe care'l considerăm fruntașul latinității și ale cărui cuvinte de solidaritate și de îmbărbătare ar produce o adâncă impresie la noi. Ciano mi-a spus însă că Mussolini este pe front și că nu se va întoarce în Roma decât cel mai devreme peste o săptămână."

252

La plecare, strângându'mi mâna, Ciano mi-a spus că vor veni poate împrejurări care ne vor îngădui să

îndreptăm nelegiuirea ce ni se face astăzi, căci nimeni nu poate prevedea viitorul.

Adânc tulburat, trec apoi pe la Mackensen. îi amintesc că, dacă nu ne-am împăcat cu rușii este, îrt mare parte, și pentru că Hitler ne spunea că singura condiție pentru închegarea de raporturi bune româno-germane ar fi să nu ameliorăm situația cu Rusia. Ori de câte ori ne-am apropiat de Germania, Sovietele au reacționat. După constituirea guvernului Goga, au rechemat pe ministrul lor, Ostrowski, iar acum ne răpesc din nou Basarabia, la care au adăugat Bucovina de Nord, ce n'a fost niciodată a lor. Ce va face acum Germania? Un coleg (Ragip, ambasadorul Turciei) îmi spunea deunăzi că, „Dacă intrăm în apele Germaniei, vom fi atacați de ruși". Cu o franchețe brutală Mackensen, după ce se uită la hărțile etnografice ce i-am adus, îmi dă dreptate, dar observă că nu dreptatea, ci „die Realpolitik** este hotărâtoare și că, pentru interesele germane, este indiferent ca Basarabia să aparțină României sau Rusiei. Altceva este restul țării, nucleul central, pe care Germania n'ar tolera să fie încălcat, căci are acolo mari interese economice. Ne dă sfatul să cedăm, dat fiind că este exclus să se mai poată negocia. De altfel, după informațiile sale, Regele a și cedat, iar trupele sovietice au intrat în Basarabia. ‚Dacă împrejurări viitoare vă vor fi favorabile**, încheie el (ca și Ciano), „vă veți folosi de ele spre a lua înapoi Basarabia, și nici un factor determinant nu vă va putea obiecta că ați consimțit la pierderea acelui ținut, căci toți știu că ar fi fost o nebunie să riscați nimicirea țării fără rezultat. „Cât despre Ungaria și Bulgaria, îmi spune: „în Moskau haben wir keinen grossen Einfluss, in Budapest und Sofia haben wir aber Einfluss genug um ihnen sagen zu konnen, dass sie ruhig bleiben sollen... Die Ungam schreien um so mehr weil sie doch nichts anders tun konnen.**[206] Tocmai atunci este chemat la

206 La Moscova nu avem influență prea mare, dar la Sofia și Budapesta avem influență destul de mare și vă putem spune

telefon. Se întoarce: „Ciano hat mich eben angerufen um mir zu bestätigen, dass die Ungam und Bulgaren sich nicht bewegen werden/*[1] La plecare, strângându-mi mâna tare, Mackensen îmi spune: „Das sind harțe Tage fur Sie.“[207] [208] Iată și textul telegramei mele la Externe:

„Am avut acum o lungă întrevedere cu Mackensen. I-am expus, cu hărți etnografice și statistici, drepturile noastre asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord, părți integrante ale Moldovei. Părea convins de dreptatea noastră, dar mi-a mărturisit că în ceasul de față nu are cuvânt hotărâtor justiția, ci politica realistă și că, din punctul de vedere al intereselor germane, este indiferent dacă Basarabia aparține României sau Uniunii Sovietice. L-am întrebat dacă este indiferent ca bolșevismul să înainteze în Europa și să ia poziții noi contra Germaniei. Mi-a observat că este vorba de kilometri și că o diferență de câteva zeci de kilometri nu joacă mare rol pentru Reich. A recunoscut că altfel s’ar prezenta situația dacă Rusia ar încerca să treacă Prutul. Germania nu ar tolera ca Sovietele să încalce nucleul central al României, cu care întreține atât de strânse și importante legături economice. Dar Basarabia ar fi o chestiune aparte, care n’ar intra în complexul problemelor balcanice.

Ambasadorul Germaniei consideră că nu mai este timp de negociat cu Moscova și că raționamentul rece se opune unei rezistențe inutile.

L-am rugat să’mi arate dacă nu crede că lipsa unei rezistențe ar putea fi interpretată ca o învoire tacită care să ne fie opusă dacă am ridica din nou chestiunea Basarabiei în anumite eventualități istorice viitoare. Mi-

---

să stați liniștiți... Ungurii fac atîta caz pentru că știu că_nu aveți altceva de făcut.

207 Ciano. m-a chemat chiar acum pentru a-mi confirma că ungurii și bulgarii nu se lasă înduplecați.

208 Sînt zile grele pentru dumneavoastră.

a declarat categoric: „Dacă împrejurările vor fi vreodată favorabile pentru reluarea Basarabiei, vă veți folosi de ele și fiți sigur că nici un factor determinant nu vă va împiedica s'o faceți sub cuvânt că ați fi consimțit de bună voie la cesiunea acestui ținut. Toată lumea știe că cedați în fața unei forțe covârșitoare și numai spre a evita măceluri și distrugeri zadarnice.»

Am întrebat dacă guvernul german mai poate îndemna Uniunea Sovietică la moderație. Mi-a explicat că este exclus și că Moscova nu va ceda asupra hotărârilor sale.

Am abordat atunci chestiunea atitudinii Ungariei și Bulgariei. Mackensen este convins că ele nu au nici o înțelegere cu Rusia și că nu vor mișca. A adăugat: «La Moscova nu avem putința să schimbăm lucrurile, dar la Budapesta și la Sofia avem atâta trecere ca să'i facem să se astâmpere.» Am atras atenția asupra tonului îndrăzneț de la Budapesta la adresa României. Ambasadorul Germaniei mi-a răspuns: «Cu cât strigă mai tare, cu atât dovedesc că nu pot face nimic.» în acel moment am fost întrerupți, interlocutorul meu fiind chemat la telefon de ministrul afacerilor străine italian. Când s'a întors, mi'a spus: «Ciano mi-a telefonat spre a'mi confirma convingerea lui că ungurii și bulgarii nu vor mișca.»

La plecare, Mackensen mi-a arătat adânca sa părere de rău pentru zilele dureroase prin care trece România."

Suntem, prin urmare, părăsiți de lumea întreagă. Ce este mai revoltător este că reiese, fără nici o îndoială, că Moscova pusese la curent Berlinul și Roma cu voința sa de a lua stăpânire cu forța pe ținuturile Basarabiei și Bucovinei de Nord încă la 24 iunie, deci cu trei zile înainte de prezentarea ultimatumului, și că nici guvernul german, nici cel italian nu au găsit cu cale să prevină guvernul român, jucând astfel un rol de complicitate!

Sovietele, cum era de prevăzut, au refuzat să negocieze și au cerut evacuarea în termen de patru zile a teritoriilor revendicate. Guvernul din București a cerut, prin Davidescu, o prelungire a termenului de

evacuare, dar Molotov nu a acordat decât câteva ore în plus, urmând ca, după ocuparea ținuturilor noastre, să se întrunească o comisie mixtă la Odessa pentru stabilirea amănuntelor de transferare a dominației. Astă-noapte, la ora 2, trupe sovietice masive au trecut frontiera pe toată întinderea ei; la ora 2 după-amiază au fost ocupate Chișinău, Cetatea-Albă și Cernăuți. Cu adâncă amărăciune trebuie consemnat că populația evreiască a acestor orașe, care s'a bucurat' întotdeauna de un tratament omenos sub administrația românească, a avut lașitatea de a ataca cu pietre pe soldații noștri,

în cursul retragerii lor forțate, în bucuria ei de a vedea sosind oficialitățile comuniste în rândurile cărora erau numeroși evrei!

*

Vremurile zbuciumate prin care trecea biata noastră țară îndemnau guvernul să proclame mobilizarea generală. Unei cereri de explicații din partea Budapestei, noul nostru ministru al afacerilor străine, C. Argetoianu, îi răspunde foarte demn că „aceasta privește numai guvernul român și națiunea română". Cum ungurii stârnesc incidente continui pe frontiera noastră, tot Argetoianu le trimite vorbă, prin reprezentanții Germaniei și Italiei la noi, că „dacă vor cu tot dinadinsul război, îl vor avea".

Prăpăd mare la bieții francezi. Mittelhäuser și Puaux, în Siria, ca și Noguds, în Tunisia, declară, potrivit instrucțiunilor guvernului lor, refugiat la Bordeaux, că încetează lupta. Japonezii amenință Indochina franceză, ca și, de altminteri, Indiile neerlandeze și Hong-Kong.

Ocuparea de către trupele sovietice a Basarabiei noastre și a Bucovinei de Nord devine o adevărată tragedie. Exodul populației române ar fi o dramă de nedescris fără admirabilele eforturi ale organelor noastre administrative. Locuitorii evrei organizează pretutindeni — și până în Galați — adevărate rebeliuni cu jafuri și omoruri. Le țin piept corpuri de voluntari

localnici.

La 3 iulie sunt primit de Ciano. Este o zi deosebit de tragică pentru noi, căci s'a desăvârșit pierderea Basarabiei, a Bucovinei de Nord și a ținutului Herța (deosebit de jalnică pentru mine, căci în acel ținut se afla moșia strămoșească Bossia, de lângă Șendriceni). Pun să se ridice steagul „en beme" în semn de doliu pe fațada legației și iau doliul împreună cu colaboratorii mei. Iată cum raportam lui Argetoianu conversația mea cu ministrul afacerilor străine al Italiei:

„Ciano și-a manifestat satisfacția față de hotărârea guvernului român de a renunța la garanțiile franco-britanice din 13 aprilie 1939. Presa italiană laudă noul curs al politicii externe române. Ciano îmi declară că, în urma demersurilor

făcute de guvernele din Roma și Berlin, este exclusă orice eventualitate a unor agresiuni ungare sau bulgare contra noastră. Incidentele grave stârnite la frontiera româno-ungară au nemulțumit profund cele două mari puteri ale Axei, care au intervenit cu toată autoritatea lor la Budapesta spre a potoli spiritele. Ciano a adăugat: «guvernul german, în special, a luat chestiunea cu toată seriozitatea și a vorbit la Budapesta atât de categoric și cu atâta energie încât nu cred să existe un singur ungur care să îndrăznească să ia răspunderea unei acțiuni necugetate, deoarece cred că s'a înțeles acolo, în sfârșit, că, dacă guvernul ungur ar provoca un conflict armat în Balcani, ar comite un act în directă contradicție cu interesele Germaniei și ale Italiei.» Am avut impresia că, de data aceasta, guvernul italian a fost realmente iritat de atitudinea ungurilor, despre care niciodată nu se exprimase până acum atât de liber... Cele două guverne sunt tot atât de hotărâte și de energice în împotrivirea lor la o aventură maghiară...

întreruperea de către autoritățile militare sovietice a navigației pe Dunărea maritimă impresionează adânc pe ministrul de externe italian, care mi-a spus că se va

consulta cu guvernul german asupra acestei grave chestiuni, care lovește în primul rând interesele Reichului... Ciano și-a reînnoit dorința de a păstra contactul cu mine în aceste zile de criză."

La 4 iulie se anunță demisia guvernului Tătărescu, înlocuit printr'un minister prezidat de Ion Gigurtu și din care fac parte naționali creștini, Garda de Fier, câțiva tehnicieni, totul încadrat de trei generali. Mihail Manoilescu preia portofoliul Externelor.

La 6 iulie, Ciano este convocat la Berlin, unde se deplasează împreună cu șefii de serviciu de la Palazzo Chigi. S'ar părea că se vor discuta condițiile de pace de impus Franței. Despre reacțiile Italiei față de răpirea ținuturilor noastre de către ruși, comunicam următoarele la București:

„Răpirea Basarabiei și Bucovinei de Sud, precum și împrejurările în care s'a produs tragica și nemeritata lovitură suferită de neamul românesc, au avut un adânc răsunet atât în cercurile largi ale opiniei publice italiene, cât și la guvernanții Italiei.

Cu sufletul veșnic deschis ideilor de dreptate, cu ura înnăscută față de tot ce este silnicie, haos și răsturnare a principiilor ce stau la temelia societății civilizate, italianul de azi nu putea să nu considere înaintarea bolșevismului ca o atingere adusă însuși crezului pentru care luptă. întrebarea firească ce'și pune este: ce folos că am zdrobit comunismul de Apus — în Italia și în Spania — dacă el va putea pătrunde în Europa pe la Răsărit.

Dar aceeași adâncă tulburare și vădită îngrijorare cuprinde și pe diriguitorii țării. Față de atitudinea de dârză împotrivire a guvernului fascist contra bolșevismului, anexarea brutală a ținuturilor noastre mărginașe de către regimul stalinian constituie, fără îndoială, o înfrângere. înfrângere cu atât mai dureroasă cu cât, luni de zile întregi, purtătorii de cuvânt ai fascismului proclamaseră că Italia nu va tolera nici o

atingere a *statu* quo-ului în Balcani și se va cpune, chiar cu forța, unei pătrunderi rusești în acea zonă a Europei.

Azi însă, toate problemele trec pe planul al doilea spre a nu stânjeni eforturile ce se fac pentru atingerea țelului primordial al Axei: nimicirea Angliei! Una din aceste probleme — a căror rezolvare se amână pe mai târziu — este tocmai aceea rusească. Iar noi suntem recunoscuți ca jertfele momentane ale acestei serieri a problemelor. Și, ca jertfirea noastră să nu ia inutil proporții catastrofale, am fost sfătuiți să ne închinăm în fața fatalității clipei actuale, lăsându-ni-se totuși nădejdea unor îndreptări viitoare.

în conversațiile particulare, factorii cei mai autorizați mi-au arătat via lor compătimire pentru țara noastră lovită de vitregia vremurilor, cât și solidaritatea completă a intereselor Italiei cu acelea ale României în această latură a politicii internaționale..."[209]

Contrar părerii colegilor mei din înțelegerea Balcanică — mai ales a celui turc, care se crede în relații bune cu Moscova —, nu încetez a le împărtăși convingerea mea — pe care bineînțeles o comunic și guvernului meu, că rușii nu se vor opri în năzuințele lor de pătrundere în Sud-Est, eventual până la Dardanele.

Ciano, plecat în Germania, se va întâlni la Miinchen cu Hitler și Ribbentrop și apoi ei laolaltă vor primi pe Teleki și Csăky, care vin să'și valorifice pretențiile. Capece de la Regino, fost prim secretar al Legației italiene la București și atașat acum Cabinetului ministrului, îmi spune că, între alte năzbâtii, ungurii ar cere județele secuiești de la noi cu un coridor care să treacă prin inima Ardealului. Se pare că li s'a pus în vedere să se astâmpere cât timp ține atacul contra Angliei, promi- țându-li-se ulterior o parțială satisfacție a revendicărilor lor. Dar Teleki, geograf de meserie,

209 La 9 iulie, Manoilescu îmi telegrafia spre a-mi mulțumi, arătându-mi „cît de mult sunt apreciate informațiile" pe care le dau. El adăuga: „în special m-a interesat foarte mult ultimul dvs raport și vă rog să binevoiți a continua a fi foarte activ și a ne da informații cît mai multe.** (tel.cif. nr.41442).

stăruie pentru una din următoarele soluții: fie coridorul în chestiune, fie o împărțire a Transilvaniei în două zone de la sud-est la nord-vest; cea de la nord ar cuprinde și județele secuiești. Raportând cele de mai sus la Externe (tel. cif. nr. 3897 din 10 iulie), adaug: „Pentru eventualitatea în care această informație ar corespunde realității, cred că ar trebui să se pună de urgență la dispoziția guvernului Axei întreg materialul etnografic și economic care să'-i convingă de imposibilitatea morală și materială a unor asemenea formule".

De abia s'a întors Ciano și cer să'l văd. Iată conversația noastră, raportată de mine guvernului, la 15 iulie:

„Am fost primit chiar acum de ministrul afacerilor străine al Italiei și l-am întrebat dacă este exact că, la Miinchen, guvernul ungar a prezentat un memoriu cerând aproape reconstituirea regatului Sf. Ștefan și dacă bucuria exuberantă ce se afișează la Budapesta indică într'adevăr că s'ar fi luat unele decizii.

Ciano a început prin a mă ruga să'mi reamintesc portretul psihologic al președintelui consiliului ungar și al ministrului său de afaceri străine, pe care am avut prilejul îndelungat de a'i cunoaște la Budapesta. Csăky tânăr, pasionat, doritor de

succese,[210] și Teleki mai în vârstă, mai inteligent, mai moderat, geograf cunoscător al posibilităților practice. Cum Teleki conduce guvernul și este de o incontestabilă superioritate intelectuală față de celălalt, el este acela care dă nota determinantă revendicărilor maghiare. Aceste revendicări, după impresia lui Ciano, ar fi moderate.

Memoriul unguresc va fi examinat la vremea sa, împreună cu toate chestiunile privind Sud-Estul european. Deocamdată, Germania și Italia au luat o

210 Ciano a folosit termenul de „prostuf* (,,b8tichon").

hotărâre de principiu, dar așteaptă momentul oportun pentru a trece la studierea concretă a problemei. Vom fi înștiințați la timp despre vederile guvernelor Axei.

Confidențial, Ciano mi-a arătat părerea sa că soluția cea mai bună ar fi conversații directe București-Budapesta, fără drame și amenințări de o parte nici de alta și doar cu gândul de a statornici o pace definitivă.

Am răspuns că, după convingerea mea personală asemenea contacte ar putea fi utile numai dacă s'ar întemeia pe principiul schimbului de populații, singur în măsură a înlătura faimoasele chestiuni minoritare care au otrăvit Europa timp de două decenii.

Fără a'mi răspunde direct, ministrul afacerilor străine al Italiei a observat că atât noi cât și ungurii vom fi chemați a face jertfe, noi față de situația noastră actuală, iar ungurii față de situația lor dinaintea războiului mondial și față de aspirațiile lor. Totuși, întreaga chestiune ar fi încă prematură și nu se pune în conjunctura actuală, și nici nu va fi pusă de un act nesăbuit al ungurilor. Hitler le-a spus răspicat că nu vrea război în Balcani și ei au înțeles. Ciano mi-a repetat: «ungurii nu vor mișca».

Am rugat pe Ciano să'mi arate dacă este în măsură a'mi da aceleași asigurări liniștitoare și în ceea ce privește Răsăritul. Mi-a răspuns că situația acolo este cu totul alta, căci «înotăm în mister»... și nu are informații directe...

Ciano mi-a confirmat că pleacă din nou în Germania mâine, dar mi s'a părut decepționat de ritmul desfășurării evenimentelor. Discursul lui Churchill de aseară rupe punțile și va împiedica pe Hitler să facă în discursul său de poimâine propunerile de pace la care se gândea. Cuvântarea ținută acum două zile de președintele de consiliu al Turciei ar avea, de asemenea, un ton ostil Germaniei"...

*

I

La întoarcerea dintr'o scurtă ședere în sudul Italiei,

cu familia mea, ascult la radio uluitoarea cuvântare a lui Hitler, care face în același timp „avansuri" Angliei și Rusiei, lăudând această din urmă putere — care ne-a răpit Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herții! — pentru că „nu ar fi depășit zona ei de interese". între timp, se urmăresc de aproape în Italia, cu un înfrigurat interes, proiectele care se elaborează în Germania cu privire la un viitor statut european, ce ar urma să fie întocmit în urma unei izbânde militare a Reichului. Deși alianța ei cu Berlinul ar trebui să asigure Romei un rol în orânduirea unor așezări noi în lume, Mussolini n'ar dori ca acest rol să fie pur nominal și reprezentativ. De aici, eforturile făcute spre a desprinde visul real și consecințele concrete pentru Italia ale reformelor plănuite la Berlin. Nu se cunoaște, de pildă, proiectul la care lucrează Schacht și care are drept obiectiv prefacerea Europei într'o vastă entitate politică și economică, într'un fel de State Unite ale Europei, sub conducere germană. Ideea în sine nu era nouă. Ea a stat la temelia Societății Națiunilor și a fost reluată în planul de „confederație europeană" al lui Aristide Briand, fără a mai aminti și de «Paneuropa» a precursorului Richard Coudenhove- Kalergi. Dar, în mintea megalomană a lui Hitler, ar fi fost vorba să se constituie — după cum îmi destăinuia corespondentul unui ziar oficios german, pe când eram ministru la Budapesta — un sistem sud-est european. După calapodul imperiului britanic de atunci, „diferitele State mijlocii și mici din acea regiune urmând să aibă față de Reich poziția dominicanelor față de Anglia; fiecare țară și-ar păstra șeful de stat

și forma de guvernământ pe care o vrea, dar, din punct de vedere politic și economic, ar rămâne în cadrul fixat la Berlin.[4'211]

211 A.Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor.* București, Ed. Științifică, 1965, pp. 229-230.

Principiile călăuzitoare ale înjghebării concepute de Fiihrer erau să fie, după câte se putuse afla la Palazzo Chigi, specializarea și descentralizarea. Specializarea ar fi cdnstat din atribuirea unui rol economic anumit fiecărei țări. Țările agricole din centrul și sud-estul Europei ar urma să renunțe la industrializarea lor — scop urmărit mai târziu de faimosul „C.A.E.R." (COMECOM) sovietic, dar care nu a fost atins din cauza dârzei împotriviri românești. In schimb, economiștii naziști voiau să silească țările industriale să nu mai protejeze în mod excesiv agricultura lor națională în detrimentul statelor pentru care cultivarea pământului era îndeletnicirea de căpetenie. în ceea ce privește țările cu caracter „eminamente agricol", specializarea obligatorie ar fi mers și mai departe, căci oficii de studii „de la centru" — adică de la Berlin — ar indica fiecărei națiuni în parte căror culturi de cereale urmează să'și închine activitatea și îh ce proporții, spre a se evita concurența și supraproducția. Europa s'ar fi asemănat astfel — dacă visurile lui Hitler s'ar fi realizat — cu o vastă uzină, în care fiecare atelier are o atribuție diferită spre a asigura eficiența rezultatului general. Pe de altă parte, descentralizarea în executarea controlului și a dirijării activității europene ar fi asigurată prin două centre de administrație regională: unul la Berlin, celălalt — sperau italienii — la Roma. Primul ar fi avut în competența sa zona de nord și est, inclusiv Polonia, al doilea, zona de sud și sud-est, adică țările latine și Balcanii. De fapt însă, Berlinul ar fi avut conducerea supremă. Că, în linii mari, astfel înțelegeau germanii să croiască noua Europă, reieșea atât din articolele lui Rosenberg, cât și din acelea ale lui Magerl, redactorul politic al lui *Berliner Boersenzeitung.* Ochii conducătorilor fasciști erau ațintiți cu speranțe, dar și cu firești îngrijorări, spre aceste perspective ce păreau a se profila.

Rugat de Ciano, la 23 iulie, să trec pe la dânsul, el îmi spune că Ghigi, ministrul Italiei la București, i-a

transmis propunerea guvernului român ca președintele de consiliu, Ion Gigurtu, și ministrul de externe, Mihail Manoilescu,.în urma vizitei ce vor face lui Hitler, la Salzburg, să vină și la Roma spre a se întâlni cu Mussolini. Ciano îmi arată că guvernul italian este cu totul de acord cu această propunere, regretând numai că împrejurările grave ale momentului îl vor împiedica să acorde oaspeților români recepția oficială ce li s'ar fi rezervat în alte circumstanțe.

Aici trebuie intercalat un episod regretabil — deși destul de comic — cauzat de neîmpăcata dorință a lui Petrescu Comnen de a juca un rol politic chiar din postul său, relativ șters, de la Vatican. El telegrafiază lui Manoilescu că „o personalitate foarte importantă din jurul guvernului italian" i-ar fi dat a înțelege că, dacă România și-ar alinia complet politica cu aceea a lui Mussolini, Italia ar fi dispusă să părăsească atitudinea ei pro-maghiară și să ne asigure integritatea frontierelor. Adică o repetiție a cazului Zamfirescu! Manoilescu mă însărcinează să verific această stranie informați^. Cer lui Petrescu Comnen să'mi divulge numele „personalității importante" care i-ar fi făcut senzaționala destăinuire, spre a fi în măsură să verific la Palazzo Chigi autenticitatea ei. Petrescu Comnen, vizibil jenat că nu mă pusese în prealabil la curent cu chestiunea, se codea să'mi indice numele interlocutorului său.

Față de insistențele mele însă și de arătarea că voi răspunde la București că nu pot verifica informația cât timp nu știu cine i-a vorbit în acest sens reprezentantului nostru de la Vatican, Petrescu Comnen, strâns cu ușa, îmi comunică identitatea pretinsei „înalte personalități": era vorba de generalul Bodrero de mult în retragere și care cu zece ani în urmă fusese ministru la Belgrad! O persoană, desigur, foarte onorabilă, dar complet ștearsă și fără nici o legătură cu sferele guvernamentale. Folo- sindu-mă de prilejul întrevederii mele cu Ciano, și potrivit instrucțiunilor precise ce primisem, îl întreb dacă aceste sugestii ce ar fi fost făcute lui Petrescu Comnen corespundeau vede-

rilor reale ale guvernului italian. Ciano îmi răspunde cu un hohot de râs: „Ce i-a trecut în cap colegului dtale de la Vatican și de ce nu’și vede de treburile lui?“ Ministrul afacerilor străine al Italiei descrie toată această vorbărie drept o pură fantezie, căci el nu a însărcinat pe nimeni să facă asemenea sugestii atât de contrare nezdruncinatei alianțe cu Ungaria. ,,în orice caz“, adaugă el, „dacă am fi avut sugestii de orice fel de făcut guvernului român, le-am fi făcut direct, fie prin dta aici, fie prin Ghigi la București, iar nu printr’un diplomat de pe lângă Vatican și încă mai puțin prin intermediul unui bătrân general în retragere, pe care nu l-am mai întâlnit de ani de zile. De altminteri, nu este locul să ne ocupăm acum de rolul vostru în Europa de mâine, căci faza actuală a desfășurării evenimentelor nu permite calcule de viitor asupra rolului destinat diferitelor țări." Am fost dator, firește, să comunic cele de mai sus la Externe și, din loialitate, și bietului Petrescu Comnen.

La 26 iulie, plec la Brennero întru întâmpinarea șefului guvernului român și a ministrului său de externe, sosiți din Salzburg. Ei mă pun la curent cu întrevederile avute cu căpeteniile hitleriste. Ribbentrop li s’a părut foarte bățos și maghia- rofil. A găsit necesar să le reamintească de politica dusă de România pe vremea lui Titulescu. Nimic prietenesc sau expansiv la omul acesta. Hitler, dimpotrivă, care i-a primit la ceai la Berghof, li s’a părut mult mai înțelegător și conciliant. Pare să deteste pe unguri și „diese abscheuliche Oesterreichisch-Ungarische Monarchic*'[1]. Dacă n’ar fi fost „Titulescu, Gafencu und die andem"[212] [213], declară el, nici n’ar fi luat ființă apropierea germano-maghiară. Ungurii, adaugă mai departe, sunt veșnic nemulțumiți, protestează întruna, chiar după arbitrajul de la Belvedere „unde li s’a dat mult prea mult din Slovacia". Totuși, stăruie Hitler, în vederea liniștirii spiritelor,

212 și această oribilă monarhie austro-ungară
213 Titulescu, Gafencu și ceilalți

România trebuie să se înțeleagă cu Ungaria prin negocieri directe. Dar puterea care ar rupe acele negocieri, sau ar provoca un război, ar fi privită drept „dușmană a Axei". Guvernul român ar putea ține la curent guvernul german cu mersul tratativelor și acesta ar putea eventual „pune o vorbă bună". Berlinul nu vrea însă să intervină direct. Miniștrii români l-au întrebat pe Fiihrer dacă, în eventualitatea în care s'ar ajunge la un acord cu Ungaria pe baza schimbului de populații, ar fi posibil ca trupe germane să prezideze executarea acordului. Hitler răspunde negativ și propune, în schimb, trupe italiene sau spaniole. în general, impresia lui Gigurtu și Manoilescu nu este prea pesimistă.

A doua zi, 27 iulie, sosim la Roma, fiind primiți în gară de Ciano, de alți înalți demnitari și de o gardă de onoare. De abia ajungem la „Grand Hotel", unde sunt găzduiți Gigurtu și Manoilescu, și plecăm îndată tustrei la Palazzo Chigi, unde avem o întrevedere de un ceas și jumătate, la care, în afară de mine, mai asistă și Ghigi, ministrul Italiei la București. începutul convorbirii nu este prea reușit. în loc de a căuta să creeze un ambiant favorabil, Ciano ia o atitudine bătăioasă, căutând să'l imite pe socrul său cu ochi fulgerători și o falcă aruncată parcă în afară. Commediante! Amintește, fără rost, de faimoasele sancțiuni decretate de Societatea Națiunilor contra Italiei pe vremea agresiunii ei împotriva Etiopiei, apoi de garanțiile franco-engleze ce ni s'au acordat. Cu glas răspicat și prefăcută mânie, declară: „II y a des Roumains dont le nom est ă jamais inscrit dans le livre noir de l'histoire de 1 'Italie. Je veux parler de Titulescu, qui a os6 nous traiter de sauvages. Je sais qu'il ne doit pas etre confondu avec la Roumanie, cependant il la reprd- sentait officiellement quand il prenait cette attitude."[214] Foarte loial, Gigurtu amintește că acest Titulescu nu a semnat niciodată un pact de

214 Sint români al căror nume e scris în cartea neagră a istoriei Italiei. Vorbesc despre Titulescu care a îndrăznit să ne considere sălbatici. Știu că nu trebuie confundat cu România; cu toate acestea, o reprezenta oficial atunci cînd lua această atitudine.

natură să'l poată târâ într'o acțiune potrivnică Germaniei sau Italiei. Iar Manoilescu adaugă: „Sans vouloir dăfendre Titulescu — qui a tâchă cependant d'attenuer la rigueur des sanctions contre l'Italie, du moins en ce qui concemait la Roumanie — est qui a dispăru maintenant de notre vie politique, je crois devoir remarquer que Ia politique se fait en regardant vers l'avenir, non vers le pass6.“* Ciano se potolește brusc și întreabă ce socotim că am putea face spre a ne împăca definitiv cu vecinii noștri. Gigurtu răspunde că guvernul său este dispus să înceapă neîntârziat negocieri pe baza schimbului de populații, „căci nu vrem să dăm nici un român Ungariei“. Minoritarii maghiari din Ardeal, continuă el, ar putea fi consultați printr'un plebiscit asupra voinței lor de a trece sub stăpânirea Ungariei și, în caz afirmativ, li s'ar putea ceda poate o zonă adecvată în vederea reinstalării lor, zonă de maximum 12000 km^2, dar într'o regiune din cele mai bogate din punctul de vedere agricol. Manoilescu întreabă atunci care este motivul pentru care se consideră atât de urgentă problema reglementării litigiilor teritoriale cu țările vecine. Răspunsul lui Ciano este următorul: România, care a câștigat atât de mult în urma războiului din 1914-1918, trebuie să pună capăt diferendelor, acum când toate așezările vechi se schimbă și se delimitează pretutindeni frontiera nouă. Manoilescu prezintă atunci numeroase hărți și statistici care demonstrează că granițele trase în 1918 sunt depășite, în fapt, de întinderea populației românești. El caută să se informeze dacă, în cazul încheierii unui acord cu Ungaria și a sabotării acelui acord de către guvernul din Budapesta, Italia ar spune un cuvânt hotărâtor, sau s'ar

[1] Fără a vrea să-l apăr pe Titulescu — care a încercat totuși să atenueze rigoarea sancțiunilor împotriva Italiei, cel puțin în ceea ce privește România — și care a dispărut acum din viața noastră politică, cred că trebuie să remarc că politica se face privind spre viitor, nu spre trecut.

abține, ca Germania. Ciano se asociază punctului de vedere german, căci a interveni sau a da o sentință arbitrară este a te face dușman cu amândouă părțile, cum a fost cazul cu arbitrajul de la Belvedere când toate părțile îh cauză — inclusiv ungurii — au fost nemulțumite. Manoilescu pune atunci altă întrebare: în eventualitatea încheierii unui acord cu Ungaria, guvernul din Roma s'ar arăta oare dispus să procedeze la o ocupare militară provizorie a teritoriului în chestiune de către trupe italiene pentru a supraveghea și garanta executarea schimbului de populații? Pentru o dată, Ciano se desparte de vederile Berlinului, arătându-se favorabil trimiterii unei forțe de poliție italiene pentru garantarea executării clauzelor eventualului acord, deoarece, subliniază el, „germanii au numai interese economice în Balcani, pe când Italia are și interese politice, fiind astăzi o mare putere balcanică". Deși Italia nu vrea să intervină între România și Ungaria, spune mai departe Ciano, ea ar putea fi ținută la curent cu desfășurarea negocierilor, ceea ce i-ar permite să rostească uneori un cuvânt moderator. Apoi gazda noastră ne arată fotografii ale realizărilor italienești în Albania și ne conduce la Villa Madama, unde are loc un dejun. Mă aflu la masă între Thaon de Revel, ministrul finanțelor, și Pavolini, ministrul culturii populare. După aceea, obișnuitele depuneri de coroane și înscrieri în registrele palatului regal.

Ca și în Germania, întrevederea cu șeful guvernului a fost mai cordială decât aceea cu ministrul de externe. Manoilescu i-a spus, între altele: „dacă ungurii nu se arată oameni de înțeles, ne întoarcem iar la Roma!" Mussolini a răspuns râzând: „da, da!" S'a cam plâns „Ducele" de exigențele nelimitate ale ungurilor. A recunoscut că nu se poate stabili o ordine europeană cu Rusia uriașă în spate și că „problema aceea trebuie rezolvată".

Seara, mare dineu la mine, la legație. Toți par entuziasmați de vederea minunată asupra Romei ce se desfășoară în fața ochilor 'de pe terasa unde are loc

dineul. Ciano este încântat de toate: de panoramă, de aranjamentul mesei, de icre și, cum este așezat la masă lângă mine, îmi șoptește la ureche: „ji'am avut oare dreptate să te îndemn să'ți instalezi legația la Villa Ruspoli?" în cursul conversației noastre, care ia o întorsătură politică se arată însă „prooroc mincinos", căci mă încredințează că războiul va lua sfârșit în octombrie prin distrugerea Angliei și a imperiului ei! După cină, Gigurtu și Manoilescu pleacă la gară spre a se întoarce în țară, conduși fiind până pe peron de Ciano și de mine.

Misiune oficioasă la Budapesta

Chemat telegrafic la București „spre a mi se încredința o misiune confidențială la Budapesta", sunt primit în ziua de 5 august de către ministrul de externe, Mihail Manoilescu, care

îmi spune că „Regele având o înaltă părere" despre mine, „părere ce se suprapune aceleia a guvernului", s'a hotărât a mi se încredința următoarea însărcinare: este vorba de „o misiune de încredere și foarte delicată", anume de a lua primul contact cu guvernul ungar pentru a rupe gheața și a iniția negocieri. Misiunea constă din cinci puncte: 1) a arăta guvernului ungar că dorim să intrăm în tratative asupra tuturor chestiunilor pendinte între cele două țări: 2) scopul acestor tratative trebuie să fie statornicirea unei prietenii trainice între România și Ungaria, încadrată mai târziu într'un sistem stabil, politic și sufletesc, reciproc; 3) începerea tratativelor ar putea să aibă loc cât mai curând într'o localitate din vechiul Regat, care va fi indicată ulterior; 4) un sondaj asupra atitudinii pe care guvernul ungar înțelege s'o adopte în legătură cu acele tratative; 5) declarația categorică că guvernul român nu ar admite o eventuală modificare a situației actuale, decât bazată pe principiul

unui schimb de populații, fiind bine înțeles că nici un român, și în nici un caz, nu ar urma să treacă sub stăpânire ungurească. Manoilescu îmi spune că mi se va indica ulterior data plecării mele la Budapesta, unde, după câte relatează Cru- țescu, Csăky i'a spus: „Bossy sera reţu on ne peut plus cor- dialement et amicalement par nous."[215]

Mă folosesc de răgazul ce mi se lasă spre a mă întâlni cu prietenul Grigore Gafencu, numit de guvernul Gigurtu ministru la Moscova. îmi arată cât de ușurat se simte că a părăsit Ministerul Afacerilor Străine, deoarece, în conjunctura actuală, trebuie o apropiere necondiționată a României de Germania, politică pe care sentimentele sale personale îl împiedică de a o urma. A aflat că italienii îl învinovățesc de a fi acceptat garanțiile franco-engleze în ciuda sfaturilor lui Mussolini și Ciano. Gafencu ține să precizeze că nu s'a întâlnit cu „Ducele" și cu ginerele său decât o lună după ce guvernul din Paris și Londra ne acordaseră garanțiile. El aprobă ideea unor tratative cu Ungaria, dar bazate pe schimbul de populații. N'ar vrea să conducă el acele tratative, pentru care mă socotește pe mine — care am fost stimat și prețuit la Budapesta — mult mai \
indicat. îi răspund că nimic nu mi-ar fi mai penibil și mai neplăcut decât să fiu însărcinat cu asemenea negocieri, care ar trebui conduse de un membru al guvernului actual. în țară, liberalii, național-țărăniștii, ardelenii cu Maniu în frunte, tineretul, presa, opinia publică, armata sunt hotărât potrivnici unei soluții ce ar risca să ducă la o modificare a frontierei cu Ungaria. Totul este ca Regele și guvernul să păstreze moralul!

A doua zi, la 6 august mi se cere să plec la Budapesta, chiar în acea seară. La 7 august sosesc în capitala ungară, unde sunt primit în gară de succesorul meu în post, Gheorghe Cruțescu, cu colaboratorii săi, dar, vai! și de o mare adunare de reporteri și fotografi unguri

215 Bossy va fi primit de noi cum nu se poate mai cordial și mai amical.

veniți să'l vadă pe „solul României[1]*, și aceasta cu toată hotărârea luată în comun de a se da vizitei mele un caracter cu totul particular și confidențial. Este drept că toată presa europeană semnalase și comentase călătoria mea la Budapesta. *Le Journal de Geneve* scria: „M. Bossy, ancien ministre de Roumanie ă Budapest, sera certainement bien accueilli comme năgociateur, car ce diplomate, malgră les dif- ficultds de sa situation, a laissd dans les milieux hongrois le souvenir d'un homme correcte et sympathique.**[1] în *Neue Ziiricher Zeitung* se specifica: „Die Bukarester Regierung will zuerst den Bericht des Gesandten Bossy fiber die Haltung Ungams abwarten.**[216] [217] [218] în *Gazette de Lausanne* se putea citi: „Le voyage ă Budapest de M. Bossy, ministre de Roumanie ă Rome, est consid6r6 par la presse comme un premier pas... La personne de M. Bossy este prise en consideration, car il a 6t6 longtemps ministre de son pays ă Budapest. On n'dmet aucune supposition sur les propositions que le representant roumain fera ă Budapest, toutefois on presume qu'il s'agira d'entretiens tendant ă ătablir la date et le lieu des prochaines negotiations."[3] Din Roma, corespondentul ziarului *Curentul* raporta: „Numirea domnului Bossy ca negociator oficial pe lângă guvernul din Budapesta a produs un ecou favorabil în cercurile competente italienești. Se menționează că dl Bossy se bucură de simpatii numeroase la Budapești încă de pe timpul când

---

216 DI Bossy, fost ambasador al României la Budapesta, va fi, desigur, bine primit ca negociator, căci acest diplomat, în ciuda dificultății posturii sale, a lăsat în mediile ungare amintirea unui om corect și simpatic.

217 Guvernul de la București va aștepta mai întîi raportul ministrului plenipotențiar Bossy despre poziția ungurilor.

218 Călătoria la Budapesta a dlui Bossy, ambasador al României la Roma, este considerată de presă ca un prim pas... Persoana dlui Bossy este înconjurată de considerație, căci el a fost .mult timp ambasador al țării sale la Budapesta. Nu se emite nici o presupunere asupra propunerilor pe care reprezentantul român le va face la Budapesta; se bănuie,

a funcționat acolo ca diplomat. Dl Bossy este cel mai indicat în ducerea la bun sfârșit a tratativelor de la Budapesta, dat fiind că domnia sa, pe baza cunoștințelor sale exacte, va ține seamă și de punctul de vedere al Italiei." In *Giomale d 'Italia* se afirmă că: „L'arrivo del ministre Bossy a Budapesta e suoi colloqui con i reppresentanti del suo Govemo sono considerati come un segno di imminente apertura di negoziati con l'Ungaria... II Ministre Bossy, che ă stato lun- gamente a Budapest prima di essere transferito a Roma, ă un profondo conoscitore dei problemi romeni-ungheresi ed d anche considerata a Budapest como un abile e sereno diplomatico romeno. Egli, dopo avere fissato i preliminări degli conversazioni romeno-ungheresi, fără anche parte della delegazione ufficiale romena che tratteră a fondo il problema delle rela- zioni fra i due Paesi vicini."[1] Cu o viziune mai exactă a situației reale, *Coniere della Serra* preciza: „II Govemo rumeno, agendo con estrema circospezione, a date al Sig. Bossy poteri assai limitati... La visita avrebbe dunque un valore piti che [219] [220] [221] altro simbolico come un sigillo apposto alia

---

219totuși, că va fi vorbă* de convorbiri care vor avea drept țintă stabilirea datei și locului viitoarelor negocieri.

220 Sosirea ambasadorului Bossy la Budapesta, împreună cu reprezentanții guvernului său, pentru întîlnirile ce vor avea loc aici, este considerată ca un semn de deschidere iminentă a negocierilor cu Ungaria... Ambasadorul Bossy, care a stat mult timp la Budapesta înainte de a fi transferat la Roma, e un profund cunoscător al problemelor româno- ungurești și e considerat la Budapesta drept un abil ,și calm diplomat român. După niște preliminarii la întrevederile româno-ungare, el va face parte și din delegația oficială care va trata în profunzime problema relațiilor dintre cele două țări vecine.

221 Guvernul român, acționînd cu extremă circumspecție, a dat domnului Bossy puteri destul de limitate... vizita nu ar avea, deci, decît o

valoare simbolică, un sigiliu pentru bunăvoința ambelor părți de a ajunge la o soluție amicală.

[1] Sosirea lui Bossy nu e întîmplătoare sau datorată unor simpatii personale. Vrea să demonstreze o anumită bunăvoință

buona volontâ di ambedue le parti di addivenire a una amichevole soluzione.“[2] Remo Cenci, corespondentul ziarului roman *II Messaggero* raporta din București: „La selta di Bossy non ă state fatta a caso o per simpatia personale. Essa vuole dimostrate una certa buona volontă da parte romena. Raoul Bossy, che attualmente d ministro di Romania presso il Quirinale, e difatti in grado di conoscera perfettamente anche il pensiero dell ’Italia nella fac- conda ungaro-romena perche ha partecipato direttamente alle recenti conversazioni che Gigurtu e Manoilescu abbero col Duce e col conte Ciano. Inoltre egli eră stato, prima di essere trasferito a Roma, proprio a Budapest e in quella capitala si eră create pure nel difficile momento di allora una atmosfera di viva simpatio. Inoltra egli ă un profondo conoscitore dei rap- porti ungaro-romeni ed ha quindi tutte le possibilită di portare a termine con successo la nouva alta missione che il suo govemo gli affida.“' In același fel se exprimau și ziarele *Popolo di Roma, Tribuna, II Tevera, Lavoro Fascista, II Picolo,* ca și organul Vaticanului *Osservatore Romano.*

Nu este de mirare că, după atâta vâlvă în presa internațională ca și în ziarele ungurești, gara din Budapesta era înțesată de public la sosirea mea, fapt pentru care mi-am exprimat neplăcuta surprindere față de șeful protocolului, contele luliu Teleki, venit să mă salute în numele guvernului.

---

din partea română. Raoul Bossy, care este actualmente ambasador al României pe lângă Quirinal, este în măsură să cunoască perfect și gîndurile Italiei față de relația ungaro-română pentru că a participat direct la recentele convorbiri pe care Gigurtu și Manoilescu le-au avut cu „Ducele** și cu contele Ciano. Intre altele, el a fost, înainte de a fi transferat la Roma, chiar la Budapesta și a creat în capitala Ungariei, în acele momente dificile de atunci, o atmosferă de vie simpatie. De asemenea, este un profund cunoscător al relațiilor ungaro-române și caută toate posibilitățile de a duce la bun sfîrșit, cu succes, această nouă și înaltă misiune pe care i-a încredințat-o guvernul.

Trec întâi la palatul regal spre a mă înscrie în registrul Regentului Horthy ca „ancien ministre de Roumanie ă Budapest"[1], și apoi la palatul Sándor, sediul președinției consiliului, unde sunt îndată introdus în sală unde mă așteaptă primul ministru, Teleki (sortit unui sfârșit atât de tragic), și ministrul de externe, Csáky. După frazele protocolare de rigoare, expun obiectul misiunii mele oficiale „qui ne correspond pas au grand nombre de joumalistes et de photo- graphes m'entourant ă ma descente du train."[222] [223] Este vorba doar, precizez eu, de o primă luare de contact între guvernele noastre în vederea examinării unei posibilități de ameliorare a relațiilor noastre. Adaug că, în urma cutremurului care zdruncină din temelii așezământul vechii Europe, guvernul meu este sincer domic să contribuie la reclădirea pașnică a Sud-Estului european și dorește, în acest scop, aplanarea diferendelor ce există cu vecinii țării. Interesat în prim rând la stabilirea unor relații de prietenie trainică și temeinică între națiunile noastre, guvernul român este dispus să examineze cu guvernul ungar, dacă acesta este însuflețit de aceleași sentimente, toate chestiunile pendinte dintre cele două țări, obiectivul final fiind statornicirea unei colaborări leale

222 fost ambasador al României la Budapesta

223 care nu justifică numărul mare de ziariști și fotografi ce m-au înconjurat la coborîrea din tren

[1] cutia de scrisori

' Textul memoriului înmînat de Bărdossy lui Manoilescu nu privea atât procedura de urmat pentru tratative, cit ataca fondul problemei într'o formă arogantă și inacceptabilă, promițînd, în schimbul unor concesii teritoriale de formulat ulterior, „amiciția Ungariei, de care nimeni nu ar fi avut a se plînge!" Dovadă, părăsirea de către Ungaria a prietenelor ei. Austria și Polonia!!

[1] după părerea cercurilor politice ungare vizita ministrului plenipotențiar Bossy nu însemna un progres important.

între România și Ungaria. Nu suntem oare singurele popoare neslave, pierdute îhtr'o masă crescândă de slavism? Aceleași primejdii ne amenință pe unii mai devreme, pe alții mai târziu. Dacă guvernul din Budapesta vede situația în același mod ca noi, îmi conchid eu argumentarea, sunt autorizat să'l invit să'și trimită delegații într'o localitate din vechiul Regat — pe care o vom indica ulterior — spre a se întreține cu delegații noștri asupra tuturor problemelor care despart cele două state. Am propus ca aceste tratative să fie inițiate cât mai neîntârziat. Teleki ia primul cuvântul spre a răspunde scurtei mele expuneri. El se declară de acord cu vederile guvernului român, ale cărui sentimente privitoare la o colaborare viitoare între țările noastre le împărtășește în totul. Apoi Csăky propune să'mi remită un „aide-mămoire" conținând sugestiile guvernului ungar în legătură cu procedura de urmat pentru ducerea tratativelor. Mi-am exprimat regretul de a nu putea primi un asemenea document, mandatul meu fiind limitat la sondarea guvernului ungar spre a afla dacă dorește să procedeze îndată la tratative pentru luarea în cercetare a tuturor chestiunilor pendinte între noi. Modalitățile de procedură, precizez eu, vor urma, după părerea mea, să facă obiectul discuțiilor celor două legații în prima ședință în care se vor întruni. Csăky îmi arată, în replica sa, că procedura propusă în memoriul său ar da și aspectul colorat al întregilor tratative. Răspund că este un motiv mai mult ca eu să nu pot primi un document cu un astfel de conținut. Ministrul de externe ungar mă roagă atunci să îndeplinesc oficiul de simplu transmițător, predând memoriul în chestiune ministrului afacerilor străine al României, Mihail Manoilescu. Am refuzat și această modalitate, arătând că nu am căderea să fac o asemenea transmisiune, atâta timp cât România are un ministru la Budapesta, iar Ungaria un ministru la București, în a căror competență se află comunicările între cele două guverne. Csăky a stăruit, în fine, să'i fac serviciul de a fi ‚Ja boîte aux

lettres“‘ și să înmânez lui Manoilescu un plic, eventual chiar sigilat, conținând memorandul, de care astfel nici n’aș lua cunoștință. Am respins și această formulă, arătând că era mult mai nimerit ca Băr- dossy, ministrul Ungariei la București, să îndeplinească acest oficiu. Csăky nu mai insistă și îmi comunică doar că va trimite pe șeful său de cabinet, Ujpeteri, la București spre a remite memoriul lui Bărdossy, care, la rândul său, va urma să’l predea lui Manoilescu.*

Atunci, președintele de consiliu ungar adaugă că ar avea două sugestii de făcut, pe care eu le-aș putea transmite la București fără a depăși limitele mandatului meu. în primul rând, în loc de o localitate din vechiul Regat ar prefera să se aleagă un oraș de la frontiera româno-ungară, soluție ce ar fi mai lesnicioasă pentru comunicările delegației maghiare cu guvernul ei. în al doilea rând, ar dori ca tratativele să înceapă în ziua de sâmbătă 10 august. Răspund că, în ceea ce privește primul punct, pot asigura pe Teleki că toate înlesnirile vor fi făcute spre a facilita comunicațiile delegației maghiare cu Budapesta, deși sediul tratativelor ar fi fixat în vechiul Regat și că, pe de altă parte, data de 10 august mi se pare prea apropiată pentru a permite chiar pregătirea tehnică a întrunirii. Totuși, am făgăduit că voi supune guvernului meu, spre examinare, sugestiile lui Teleki.

In încheiere, am declarat că, întrucât guvernul ungar îmi declară că este dispus să intre în tratative cu guvernul român, consider misiunea mea oficioasă terminată. *Pester Lloyd* sublinia, la 11 august, că această misiune avusese un caracter pur informativ, și că, în realitate „nach Ansicht ungarischer politischer Kreîse der Besuch des Gesandten Bossy keinen Fortschritt bedeutet hatte.“*

întoarcerea mea la București a avut loc în condiții cam neplăcute. Urma să zbor cu un avion bimotor Douglas, pilotat de vărul meu, Constantin Cantacuzino, cunoscut mai ales sub porecla de „Bâzu“. Până la Arad, unde facem escală, totul merge bine. După Arad însă,

uleiul începe să curgă dintr'unul din motoare. După câtăva vreme, radio-telegrafistul anunță că, supus la o sforțare prea mare, și cel de al doilea motor „se defectează[4]* și pierde uleiul. Trebuie recurs la o aterizare forțată, pe care trebuie recunoscut, că „Bâzu" o realizează la perfecție, fără zdruncinături. Suntem într'un câmp din preajma satului Topolovăț, între Lugoj și Timișoara. Jandarmii previn de accident postul de Răcaș și mi se pune la dispoziție de prefect un automobil care mă transportă la Timișoara, de unde îmi continui drumul la București cu trenul.

Sosesc deci în dimineața de 9 august la București, salutat în gară de șefii de Cabinet ai ministrului, care mă conduc direct la minister, unde sunt îndată primit de Manoilescu și îi raportez rezultatul misiunii mele. îl găsesc pe ministrul de externe adânc amărât de atitudinea ostilă a lui Hitler care atât în cursul întrevederii de la Salzburg, cât și prin intermediul ministrului său, Fabritius, a stăruit pentru concesiuni teritoriale substanțiale în favoarea Ungariei și a Bulgariei. Plec cu Manoilescu la Gigurtu, căruia îi repet raportul meu, apoi suntem primiți, toți trei împreună, de Rege. Pentru a treia oară, refer în fața lui Carol rezultatul misiunii mele la Budapesta. Dacă ungurii mențin tonul adoptat în memoriul lor, Carol consideră că este vorba de „une fin de non-recevoir."[224] Vorbind de pretențiile bulgărești, el nu admite să putem ceda Balcicul și județul Caliacra, care sunt importante puncte strategice. Carol pare vizibil abătut și își dă seama că faimoasa lui frază „nici o brazdă de pământ" este goală de conținut și că poziția sa țanțoșă din trecut se năruie. Dă impresia unui om decăzut, total sfârșit. Presimțeam că se pusese capăt domniei lui. De atunci nu l-am mai întâlnit niciodată.

Manoilescu îmi mulțumește călduros pentru modul în care am îndeplinit misiunea ce'mi fusese încredințată.

224 un refuz

Pare deznădăjduit că soarta i-a hărăzit tocmai lui sarcina de a discuta granițele țării cu adversarii de ieri. îl doare că soarta Balticului — la care ține mult și pe care ar fi voit să'i prefacă într'un fel de Hock van Holland, adică un punct de plecare a liniilor maritime și aeronautice spre Orient — este acum primejduită. A trimis un memoriu la Berlin și la Roma pentru a încerca să salveze Silistra și Balcic. Mă roagă să plec îndată la Roma spre a pleda cauza noastră. Găsesc scris în jurnalul meu personal: „Părăsesc țara cu inima frântă, căci încrederea în cârmuirea actuală a dispărut, iar prestigiul Coroanei scade văzând cu ochii. Este tragic de constatat cum ceasurile grele prin care trecem nu ne găsesc uniți în simțiri. Multe greșeli vechi se plătesc acum pe spinarea bietei țări. îmi vine în minte celebra apostrofă a lui P. P. Carp: «păcat de țara aceasta, care au făcut-o boierii și o agiuns azi pe mâna țiganilor!»

Poate cam tare expresia de «țigani», dar este drept că nu mai avem icoanele mari din trecut. Poate că din rândurile urmașilor noștri vor răsări români mari cum i-a avut neamul nostru la răspântii și în vremuri de restriște.*'

*

întors în Roma la 14 august, sunt primit în aceeași zi de Ciano. îi adresez un apel călduros ca să ne sprijine în chestiunea Cadrilaterului și să ne ajute să salvăm Silistra și Balcicul. Dar interlocutorul meu nu vrea să se angajeze formal, căci „Ducele[4]* și Fiihrerul au decis să nu intervină în negocierile noastre directe cu vecinii. Totuși, adaugă că va căuta un prilej spre a sfătui moderație la Sofia, căci îi crede pe bulgari „oameni de înțeles**. Ciano se lansează, pe de altă parte, într'un atac violent contra Greciei, aliată activă a Angliei. îl întreb dacă s'ar putea ajunge până la complicații serioase. Nu le exclude dacă Grecia nu se îndepărtează de Anglia și nu cedează Albaniei Cia- muria. Nori întunecați par deci să se adune deasupra relațiilor dintre Roma și Atena. Colegul grec, Jean Politis, se

așteaptă la un atac armat al Italiei contra țării sale în relativ scurtă vreme.

între timp încep tratative directe româno-ungare la Tumu- Severin. Ungurii, care dau dovadă că au pierdut orice urmă de bun simț, propun o linie demarcațională pornind de pe Mureș la sud de Arad, trecând la nord de Blaj și Sighișoara pentru a coborî la est de Brașov, care ar reveni Ungariei. Cu alte cuvinte, cer două treimi din Ardeal cu patru milioane de locuitori, dintre care peste 2200000 de români. Trec la Palazzo Chigi spre a'i exprima lui Ciano toată indignarea noastră față de această atitudine a delegației maghiare. Iată textul telegramei ce adresam guvernului nostru după această întrevedere:

„Am arătat fără înconjur lui Ciano surprinderea și indignarea noastră față de cererile ungurești, care nu pot constitui

nici măcar o bază pentru conversații serioase. Surprinderea este datorată mai ales faptului că el însuși, Ciano, mi-a spus de atâtea ori că pretențiile maghiare sunt cât se poate de moderate și că Teleki este ungurul cel mai înțelegător pe care l-am întâlnit. Indignarea noastră este firească dat fiind că ungurii, care de douăzeci de ani se plâng că au peste un milion de conaționali ai lor sub suzeranitatea statului nostru, preconizează acum o formulă care ar trece peste două milioane de români sub stăpânire maghiară. L-am întrebat dacă guvernul din Budapesta nu își închipuie cumva că ar fi susținut chiar dincolo de marginile rezonabile, spre a'și îngădui o asemenea atitudine arogantă.

Ciano s'a ferit a face vreo apreciere asupra propunerii ungare, care, ajunsă indirect de la Budapesta, ar fi putut părea ca o dezaprobare a guvernului italian. Dar din surâsurile sale ironice când expuneam soluția înfățișată de delegația ungară, am avut impresia limpede că o găsea și el exorbitantă și neserioasă. Tot ce mi-a spus au

fost următoarele: «Tulburarea voastră este explicabilă, dar trebuie să vă păstrați tot calmul și sângele rece. Propunerea ungară nu are caracter ultimativ, ci este doar o primă formulă, pe care se poate discuta. Noi nu putem interveni direct căci, cum v'am mai spus, «Ducele» și Fiihrerul vor să rămână în afara acestor tratative, dar voi vedea ce gândesc germanii. Spun drept că nu am avut vreun contact direct cu ungurii în zilele din urmă.»

Am făcut observația că, dacă linia demarcațională prezentată de delegația ungară nu este decât o tactică, cum rămâne cu declarația din primul memoriu ce ne-a remis ministrul Ungariei că guvernul din Budapesta nu dorește să adopte metoda «tocmelilor». Am revenit apoi asupra temeiniciei și echității principiului că modificări teritoriale nu se pot concepe decât în funcție de schimb de populații.

Ciano avea aerul să aprobe punctul nostru de vedere. Am vrut însă să am un răspuns mai precis și l-am întrebat direct dacă nu socotește acest principiu just și logic. A ezitat puțin, ca spre a'și cântări cuvintele, și apoi a spus: «desigur că este logic, dar noi nu putem interveni». Am replicat că, fără a inter-

veni, s'ar putea recomanda moderația și bunul simț. Ciano mi-a răspuns că nu se poate angaja deocamdată, dar că urmărește chestiunea și că se va consulta cu Berlinul.

La plecare, m-a invitat să vin să'l văd ori de câte ori voi găsi util."

Relațiile italo-iugoslave păreau a se răci, pe de altă parte. Colegul meu, Cristici, se arăta îngrijorat de prezența a vreo două milioane de soldați italieni la frontierele din țara sa și Italia și Albania. El nu excludea ca, într'un viitor mai mult sau mai puțin apropiat, să se pună pe tapet chestiuni teritoriale privind Iugoslavia. Ar spori necontenit aluziile la un pretins iredentism albanez în regiunea Kossovo. Iugoslavia n'ar putea însă

consimți la această cesiune și ar prefera să lupte, după cum ar lupta dacă i s'ar cere Macedonia pentru formarea unei Bulgarii mari în Balcani. S'ar putea eventual concepe mici rectificări de frontieră în folosul Ungariei și al Bulgariei, îmi destăinuie Cristici, ca, de pildă, o restabilire a granițelor din 1914. Dar s'ar părea că guvernul din Sofia ar fi foarte exigent, având cțpar aspirații asupra Salonicului, în credința că Grecia va pierde acest port și că Germania n'ar accepta să fie anexat de Italia.

Arbitrajul de la Viena și mișelia nazisto-fascistă

Secretarul de legație, Metta, mă trezește la 27 august la ora 4 dimineață, spre a-mi comunica textul unei telegrame de la minister, pe care tocmai a descifrat-o. Guvernul nostru își exprimă îngrijorarea față de chemarea subită a lui Fabritius, la Salzburg, și a lui Ghigi, la Roma, temându-se că ar putea fi vorba de un arbitraj italo-german, între România și Ungaria, cu privire Ia problema Transilvaniei, pe care noi nu l-am putea accepta fără a ne expune teza în prealabil. Mi se cere să aduc acest punct de vedere la cunoștința guvernului italian. Ciano se ferește să mă primească personal, invocând scuza că trebuie să plece îndată la Viena și mă roagă să'l văd în schimb pe Anfiiso, căruia îi fac comunicarea ce mi-a fost prescrisă.

Anfuso uni răspunde doar atâta că șeful său se va întâlni cu Ribbentrop la Viena „spre a examina problema româno-ungară" și că nu s'ar proiecta deocamdată un arbitraj. îi observ că dacă s'ar ajunge la așa-zișe „recomandări amicale", ca acelea din 31 iulie ale lui Hitler în privința Cadrilaterului, tot arbitraj camuflat ar fi, ceea ce guvernul meu nu poate admite. Potrivit in-

strucțiunilor ce primisem, i-am cerut, așadar, să împărtășească lui Ciano cerința stăruitoare a guvernului român ca, înainte de emiterea chiar numai a unei recomandări, reprezentantul României să poată fi ascultat spre a putea apăra drepturile țării. De abia întors la legație, primesc telefonic de la Anfuso rezultatul demersului meu: Manoilescu va fi invitat la Viena spre a i se da prilejul de a mai expune încă o dată și în amănunt punctul de vedere al României. Era o făgăduială tot atât de mincinoasă ca cele precedente, căci după cum se va vedea mai jos, ministrul de externe al României nici nu a fost consultat sau măcar ascultat. A doua zi, 28 august, Manoilescu îmi tele- grafiază să vin și eu la Viena unde urmează să fie prezent și Ghigi, ministrul Italiei la București.

La 29 august sosesc în Viena, unde mai sunt adunați și alți colegi ai mei: Alexandru Romalo, ministru la Berlin, Gheorghe Cruțescu, ministru la Budapesta, Nicolae Em. Lahovari, ministru la Bratislava, Mihail E. Pencovici, consul general la Viena, Dinu Hiott, Blaga, Baltă, Poloni, din centrala ministerului. Delegația română este compusă din Manoilescu și Vaier Pop, însoțiți de Comățeanu, fost ministru. Sabin Manuilă, șeful Serviciului Statistic și Etnografic al statului, generalul Dragalina, maiorul Tilichi. De partea germană sunt de față la Viena: Ribbentrop, Mackensen, Fabritius, Baldur von Schirach (ca guvernator al Vienei). Ca italieni, găsim pe Ciano, Ghigi, Talamo (ministru la Budapesta).

După dejunul pe care noi, românii, îl luăm împreună la „Grand Hotel", Fabritius vine să-l ia pe Manoilescu ca să-l conducă la „Hotel Imperial", unde este găzduit Ribbentrop. După un ceas și jumătate de convorbire cu ministrul de externe al Reichului, Manoilescu se întoarce complet abătut, cu fața lividă și descompusă. Ne spune că a fost primit împreună de

Ribbentrop și Ciano, care i-au pus în vedere că nu sunt

prevăzute negocieri, ci că — contrar declarațiilor solemne date anterior — va avea loc un arbitraj între România și Ungaria, pe care guvernul român trebuie să hotărască dacă îl primește sau nu până la ora 10 seara din aceeași zi, de unde nu România va fi atacată simultan de unguri și de ruși, „iar statul român va dispărea de pe hartă"! Ambii miniștri ai Axei au adăugat că acest arbitraj germano-italian cu privire la Transilvania va căuta să formuleze o sinteză a principiului etnic și a situației geografice și că teritoriul pe care România va trebui să-l cedeze va fi o medie între 24 și 69 mii de km^2. Manoilescu ne arată că a protestat cât a putut, reamintind că, la Salzburg, i se declarase lui și Jui Gigurtu, că baza eventualelor cesiuni teritoriale ale României urma să fie stabilită pe principiul schimbului de populații, iar nu pe „o sinteză între principiul etnic și cel geografic[41]. Ribbentrop ar fi replicat că cele două guverne ale Axei s'au convins că un schimb de populații ar fi cu neputință în Transilvania și că, de altfel, „dacă sașii se învoiesc să rămână sub o stăpânire străină, o pot face și alte neamuri[44]! Toate insistențele lui Manoilescu par să fi fost zadarnice, Ciano spunându-i chiar că „un refuz âl României ar trece-o automat printre dușmanii Axei[44]. Ribbentrop și Ciano s'ar fi purtat, în tot timpul conversației, într'un mod rece și tăios ajungând până la ostilitate deschisă, repetând întruna că, „dacă românii refuză arbitrajul, țara lor va fi desființată[44]. Ei au invocat, pe de altă parte, pentru a justifica oarecum intransigența lor, că Gafencu, ministrul nostru la Moscova, ar fi destăinuit colegului său iugoslav că politica actuală a României nu este decât aparentă și că, de îndată ce Anglia „va prendre la dessus[441], România, ca și Iugoslavia, vor ajuta Rusia contra Germaniei. Au adăugat că numirea lui Gafencu la Moscova a fost o mare greșeală, dar că ar fi una și mai mare de a-I rechema în împrejurările actuale. Spre a mai atenua cruzimea hotărârii lor, Ribbentrop și Ciano l-

au încredințat pe Manoilescu că din momentul în [225] [226] care România va accepta arbitrajul, o garanție solemnă a integrității și inviolabilității teritoriului ei *erga omnes*[227] îi va fi dată din partea Germaniei și a Italiei, Ribbentrop a precizat apoi: „Și nu este vorba de o garanție model englez, ci de una efectivă: v'am trimite în ajutor escadre de aviație și armată."

Uluit și năucit, nenorocitul de Manoilescu, căruia soarta îi rezervă un rol atât de tragic, redactează o dare de seamă a acelei dramatice întrevederi, care se cifrează și se transmite telefonic guvernului la București. Este ora 7 și la 10 trebuie transmis răspunsul!

La rândul său, Vaier Pop cere să fie primit de miniștrii Axei și ne spune că a stăruit și el pentru aplicarea principiului schimbului de populații, dar tot fără rezultat, bineînțeles, făgăduindu-i-se și lui o garanție germano-italiană dacă România primește arbitrajul. în caz contrar i s'a repetat și lui că vom fi atacați îndată de unguri și aproape cu siguranță de ruși, Germania și Italia dezinteresându-se de soarta statului român care va dispărea Cu totul. „Veți fi pierdut astfel", ar fi încheiat Ribbentrop, „nu numai ultimul petic de pământ din Transilvania, dar însăși ființa statului vostru."

întâlnind pe Ghigi, îi spun fără înconjur că am fost înșelați de două ori: întâi când ni s'a afirmat de Axă că baza concesiunilor noastre teritoriale ar fi schimbul de populații și a doua oară când ni s'a declarat personal că delegația română este poftită Ia Viena nu pentru un arbitraj, ci pentru o examinare a situației. Guvernele Axei fac României o situație mai oribilă încă decât Uniunea Sovietică: aceasta din urmă a fixat guvernului din București un termen de 24 ore pentru a se pronunța

---

225[1] va prelua cîrma

226

227 față de toată lumea

asupra ultimatumului, pe când Berlinul și Roma cer un răspuns în timp de trei ore ultimatumului lor. Adaug că se rezervă nefericitului Manoilescu rolul lui Hacha în Cehoslovacia. Ghigi pare foarte jenat și încurcat și caută să nege evidența. îmi reamintește că puterile Axei au declarat întotdeauna că vor să distrugă complexul tratatelor de pace încheiate în 1919. „Al tuturor dispozițiilor conținute în acele tratate[4]*, întreb eu, „inclusiv Trieste și Fiume?“ „Nu“, răspunde Ghigi, „căci noi, italienii, am trecut la timp de partea germanilor.[4]* „Va să zică[44], replic eu, „nu se face «pace giusta»[1], ci «vendetta»[228] [229]![44] Cât despre Mackensen, nu izbutesc să pun mâna pe el. Nu vrea desigur să dea ochii cu mine după declarațiile ce mi-a făcut că nu se va ajunge la arbitraj și că eventualele concesii ce am face nu vor avea de ținut seama de fantasmagoriile lui Csăky, un *minus habens.*[230]

La ora 9 seara vine o comunicare de la București arătând imposibilitatea de a se da un răspuns în termenul indicat, dat fiind că pentru o hotărâre de asemenea importanță este necesară consultarea nu numai a Consiliului de Miniștri, dar și a unui Consiliu de Coroană, care nu s’ar putea întruni decât mâine dimineață. Se acordă însă un răgaz numai până la ora 12 noaptea. Apoi, răgazul este prelungit până la ora 3 noaptea. Cruzimea „arbitrilor[44] siniștri ce vor decide — sau care, mai bine zis au și decis — soarta noastră depășește orice margini în noaptea aceasta tragică. Doar la ora 3 și 40 de minute sosește răspunsul definitiv de la București: Consiliul de Coroană primește arbitrajul cu 19 voturi contra 11. Este o dramă zguduitoare impusă unei țări care nu este învinsă, nici măcar în stare de război cu nimeni.

30 august 1940. Ziua cea mai neagră — până atunci —

228 pace dreaptă
229 răzbunare
230 inteligență subnormală, handicapat mintal

a istoriei Românilor.- Manoilescu și Vaier Pop sunt conduși de Fabritius la Castelul Belvedere, unde, la ora 4, li se comunică textul sentinței arbitrate. Aflăm că, auzind'o, Manoilescu a leșinat și că a trebuit chemat un medic spre a'i face o injecție (întocmai ca în cazul lui Hacha). Harta cu noua delimitare nu ne este comunicată, ci, conținută într'un plic sigilat, va fi dusă Regelui de către Romalo, care pleacă la București cu avionul. Totuși, stărui pe lângă Fabritius ca să-mi precizeze care este linia care va spinteca trupul țării mele. încolțit, îmi destăinuie: „Sie verlieren das*Szeklerland. Leider verlieren Sie auch Cluj. Es bleibt Ihnen aber die Garanție der zwei Grossmächte, die soli man nicht unterschätzen/'[231]

în sfârșit, se află public tristul adevăr, comunicat reprezentanților presei de către protagoniștii dramei. Rămânem cu toții înmărmuriți de durere. Ni se spune că, de față cu delegații noștri și ai ungurilor, Ribbentrop ar fi declarat: „Vreau ca, în fața dlui Csăky, să afirm solemn că problema națiunii române ce va trece acum la Ungaria este o problemă care privește direct Germania și Italia." Ungurul s'ar fi înclinat, spunând: „Iau act și garantez că nu se va ivi nici o plângere/' Omorurile și violențele de orice fel, nu numai tolerate, dar chiar organizate de autoritățile maghiare împotriva populațiilor românești trecute sub vremelnica stăpânire ungurească, au dat o crudă și nemiloasă dezmințire angajamentului luat de Csăky în numele guvernului din Budapesta.

întors la hotel, cu fața albă ca varul și cu ochii înlăcrimați, Manoilescu povestește desfășurarea dramei. Sosit în fața lui Ribbentrop și a lui Csăky, i s'a spus că nu mai este nevoie să pledeze cauza patriei sale, situația fiind bine cunoscută de arbitri.

231 Pierdeți Țara Secuilor. Din păcate, pierdeți și Clujul. Dar vă rămîne garanția celor două mari puteri că nu trebuie să mai fiți niciodată sub- apreciați.

După ce Ribbentrop se scoală spre a citi sentința, de față fiind Ciano, Manoilescu, Vaier Pop, Teleki și Csăky, ministrul de externe român cere cuvântul. I se răspunde că va putea vorbi după ce se va fi terminat citirea sentinței arbitrale. Venindu-i rău lui Manoilescu, Ribbentrop întrerupe citirea și cere să se dea un pahar cu apă ministrului român. Se arată harta, Manoilescu se clatină, gata să se prăbușească. își revine apoi în fire și cere iar cuvântul. I se arată că trebuie semnat mai întâi protocolul de acceptare și că apoi numai se vor putea face declarații. Năucit, bietul Manoilescu semnează, dar este din nou înșelat de cei doi arbitri care, contrar făgăduielii date, arată acum că, faptul fiind împlinit, declarațiile părților în cauză devin inutile!!! în momentul acela, Manoilescu leșină și este dus pe brațe într'o odaie alăturată și întins pe o canapea, unde i se face o injecție spre a'l reanima.

în modul acesta, mișelește, prin fraudă și surprindere, ca de tâlhari în miez de codru, a fost vremelnic ucisă România Mare, mai întâi de Stalin, apoi de Hitler și Mussolini prin uneltele lor, Ribbentrop și Ciano. Dar dreapta așezare a Istoriei a adus o primă vindecare a rănilor suferite de România și Ardealul întreg s'a întors la matca patriei-mame, în așteptarea zilei când și celelalte ținuturi rupte din trupul țării își vor găsi locul fixat de Istorie.

Cât despre Germania hitleristă și Italia fascistă, ele au avut soarta pe care o pregăteau României: Germania, frântă în două, și'a pierdut pe veci teritoriile ei răsăritene, după cum Italia a pierdut nu numai țările a căror independență o răpise — ca Albania și Etiopia, dar încă toate posesiunile ei africane, și chiar Fiume. Cât despre cei doi călăi care, cu atâta cinism și în mod atât de neomenos au executat ordinele primite pentru sugrumarea României, soarta le-a dat osânda pe care o meritau: amândoi au fost condamnați la moarte la sfârșitul războiului. Ciano a fost împușcat de un detașament militar la Verona, iar Ribbentrop a fost spânzurat ca un criminal la Nuremberg.

*

Evenimentelor tragice care au îmbucătățit țara noastră nu putea să nu le urmeze și adânci prefaceri interne. La 5 septembrie se instaurează un regim politic nou în România. Carol a fost silit să renunțe la un mare număr din prerogativele sale în favoarea noului prim-ministru, generalul Ion Antonescu, care devine de fapt dictatorul țării, însărcinat oficial să „cârmuiască statul român", pe când Regele va domni fără să mai guverneze. Se caută eliminarea „camarilei regale", prima victimă fiind Urdăreanu, îndepărtat din slujba sa la Palat. Toată noaptea care a urmat, s'au desfășurat manifestații în București, cerând abdicarea lui Carol. Toate partidele politice — inclusiv, firește. Garda de Fier — pun aceasta ca o condiție pentru eventuala lor intrare în guvem. Generalul Antonescu a cerut atunci

Regelui să abdice. I'a adresat, la 6 septembrie, o scrisoare în acest sens, atrăgându'i atenția asupra gravității răspunderii ce ar lua asupra sa dacă n'ar pleca imediat. în sfârșit, în zorii zilei, s'a hotărât să renunțe la tron în favoarea fiului său care, pentru a doua oară în scurta lui existență, a fost proclamat: Mihai I, Rege al României. După care, generalul Antonescu a îndreptat un călduros apel către mama tânărului suveran, principesa Elena, „ale cărei suferințe iau acum sfârșit", de a se întoarce cât mai curând în România, spre a rămâne alături de fiul ei. Presa italiană salută în unanimitate noul regim de la noi.

întrucât guvernul Gigurtu mai girează temporar diferitele departamente, Manoilescu, aflat încă în fruntea Ministerului Afacerilor Străine mă cheamă la telefon în dimineața zilei de 8 septembrie, spre a mă informa că trenul îndreptat spre Elveția, în care călătorește fostul Rege Carol, trece astăzi prin Italia, dar că toate formalitățile fiind îndeplinite de la București, nu am a mă ocupa de această chestiune. Adaugă că guvernul elvețian acordă dreptul de azil lui Carol

numai timp de o lună. Guvernul francez a fost întrebat dacă ar îngădui stabilirea în Franța a suveranului detronat, dar nu a transmis nici un răspuns până acum. Guvernul spaniol nu admite decât tranzitul. Singur guvernul portughez ar autoriza stabilirea definitivă a lui Carol pe teritoriul său pentru că bunica sa fusese regină a Portugaliei, dar chiar aceasta sub condiția formală că regescul exilat să declare că nu va activa politicește. Manoilescu mă roagă totodată să însoțesc pe noua Regină-Mamă Elena atunci când se va întoarce în țară (deocamdată ea este în Dresda, la „Weisser Hirsch“, dar urmează să sosească în Florența zilele acestea).

Din Lugano, îmi telefonează Urdăreanu, la 10 septembrie, spre a mă ruga, din partea lui Carol, să intervin pe lângă autoritățile italiene ca să i se dea voie să tranziteze din nou prin teritoriul italian, singura cale — din pricina ruperii unui pod pe teritoriul francez aproape de frontiera elvețiană — ce’i rămâne deschisă pentru a ajunge — via Modena — în Franța, și de acolo în Portugalia. Fac demersul cerut, care este soluționat favorabil, și transmit rezultatul la Lugano. Carol îmi

mulțumește și’mi cere „vești din țară". Ce vești să’i dau? Că i-a fost vagonul ciuruit de gloanțe la trecerea prin Timișoara? Aceasta o știe mai bine ca mine! Și, de fapt, nici eu nu am primit știri precise din București, în afară de zvonul ce circulă după care ar fi avut loc o adevărată hecatombă de generali și de șefi de misiuni „outsiders" (adică neaparținând cadrelor ministerului), ca și înlocuirea primului președinte și a procurorului general ai Curții de Casație.

După depunerea, de către întregul personal al legației, a legiuitului jurământ față de Mihai I, trec la Ciano (11 septembrie), ca să’i pun la curent cu desfășurările de la noi. Trebuie să fac un efort psihologic ca să dau cu ochii de unul din cei doi călăi sinistri și cinici care au sfărâmat trupul țării mele. Dar datoria e datorie! Ministrul de externe al Italiei mă

asigură de interesul cu care guvernul său urmărește actuala consolidare a statului român sub conducerea generalului Antonescu — despre a cărui personalitate nici el, nici eu pe atunci, nu știm prea mult. „Deși mai redusă ca întindere", îmi spune Ciano, ^România este astăzi mai compactă în adâncime. Singura problemă ce ne despărțea până acum era angajamentul pe care'l luasem față de unguri. De aceea spuneam eu întotdeauna că drumul de la București la Roma trece prin Budapesta. Acum că ne-sm plătit datoria față de unguri și că le-am obținut ceea ce le făgăduisem, nimic, nici direct, nici indirect, nu mai stă în calea apropierii dintre noi." Răspund că rana ce ne-a fost adusă este prea crudă și prea recentă ca să mă simt în stare să mai comentez asupra celor petrecute, mai ales că amărăciunea ce resimt, ca și toți compatrioții mei, oricât de profundă ar fi, nu poate să mai modifice astăzi ceea ce s'a făcut ieri. Singura observație ce'mi îngădui să fac este că arbitrajul de la Viena, departe de a fi consolidat pacea în Sud-Est, va stârni dimpotrivă, după părerea mea, uri neîmpăcate și tulburări ce se vor ține lanț. într'un raport pe care'l înaintam ministerului, la 10 septembrie, scriam între altele: „Toate guvernele, mai ales cele mai apropiate de noi — ca cele din Berlin și Roma — erau perfect informate asupra situației din Transilvania, atât prin reprezentanții lor la fața locului, cât și prin bărbații de stat

și diplomații care vorbeau în numele României. Erau destul de lămuritoare, pe de altă parte, admirabilele monografii ale Academiei Române asupra fiecăruia din noile noastre ținuturi, remarcabila *Revue de Transylvanie,* pe același nivel cu revistele străine cele mai de seamă, colecțiile de cărți geografice, lucrările de înaltă ținută științifică ale lui Silviu Dragomir și Sabin Manuilă, toate din belșug răspândite în cercurile cele mai diferite. Deosebirea dintre propaganda noastră și aceea a adversarilor era că, pe când noi am rămas pe

terenul strict științific și concret, cum este firesc din partea unui popor care are dreptatea și adevărul de partea sa, ungurii s'au îndeletnicit cu o reclamă mai mult zgomotoasă și aș spune aproape „comer- cială" (restaurante pitorești „Hungaria", muzica de culoare locală, păpuși în costume naționale etc.) care, dacă nu dovedea întru nimic că Transilvania ar fi fost locuită în majoritate de maghiari, avea însă darul de a atrage atenția necunoscătorilor asupra Ungariei. De altminteri, la Viena, nu s'a susținut că am fi pierdut o atât de întinsă parte a Ardealului pentru că ar fi fost etnicește maghiară, ci s'a afirmat că sentința de la castelul Belvedere a fost dată «pe baza unor urgente și importante motive politice». în rezumat, nu am fost loviți pentru că s'ar fi ignorat situația etnică a Transilvaniei, ci pentru că împrejurările politice ar fi impus să nu se țină seama de ea. Luând act de această explicație — pe care periodicul oficios italian *Relazione internaționale,* a confirmat-o în numărul său din 7 septembrie — ne putem îngădui, în taina sufletului nostru, nădejdea că vor veni și vremuri când, fie din cauza împrejurărilor internaționale, fie prin atitudinea noastră, «motivele politice urgente» invocate nu vor mai exista și se va putea reveni la vechiul principiu al naționalităților care, în ciuda afirmațiilor recente, nu a adus numai nenorociri Europei/'

Era foarte greu de precizat, pe vremea aceea, cauza pentru care Hitler, care declarase în atâtea rânduri că se va abține de la orice intervenție în aplanarea diferendului româno-maghiar relativ la Transilvania, s'a decis deodată să ia calea opusă și să impună un pretins arbitraj care, în realitate, dă satisfacție pretențiilor ungurești în dauna României. Privitor la substratul

acestei schimbări de atitudine prezentam guvernului, printr'un raport din 19 septembrie, ipoteza cea mai acreditată în cercurile diplomatice. Dau câteva pasaje din acest raport: „Ultimatumul sovietic privitor la

Basarabia și la Bucovia meridională, precum și acceptarea exigențelor Moscovei au fost pentru guvernul ungar prilejul căutat spre a dezlănțui o acțiune mai energică. Cunoscând interesul Germaniei de a evita o conflagrație în sud-estul Europei, guvernul din Budapesta a jucat pe față cartea rusească, arătând că opinia publică maghiară îi forțează mâna spre a'l sili să atace România, concomitent cu o nouă înaintare a Armatei Roșii în țara noastră și cu un atac din partea Bulgariei. Față cu această amenințare de lărgire a conflictului în direcția Balcanilor, guvernele Axei și-au modificat atitudinea de până atunci, hotărând să dea o satisfacție parțială Ungariei încă înainte de pacea generală... Se pare că se profila într'adevăr, în acele clipe, o nouă amenințare rusească împotriva teritoriului nostru (primele obiective fiind Galații și Dobrogea în vederea unui contact direct cu Bulgaria), la care ungurii ar fi declarat categoric că s'ar ralia pornind un atac contra României. Incidentele simultane ce s'au produs în ajunul întâlnirii de la Viena pe frontierele noastre dinspre Răsărit și Apus puteau fi interpretate ca semnul stabilirii unei coeziuni între Soviete și Ungaria. în unele cercuri se credea chiar că un acord secret ar fi fost încheiat între Mos- oova și Budapesta, cu ocazia prezenței în capitala sovietică a unei delegații pseudoeconomice ungare. Chiar dacă nu s'a ajuns atât de departe, pare probabil că ungurii, informați de intențiile agresive ale Moscovei asupra României, s'au folosit de conjunctură spre a exercita un șantaj la Berlin amenințând cu o ofensivă împotriva noastră, care ar fi dus fatal la o conflagrație mai întinsă și la distrugerea zonei noastre petrolifere.

Germania nu avea decât două alternative: sau să impună tăcere Ungariei cu forța, efectuând eventual o ocupare militară, sau să'i acorde o satisfacție destul de substanțială pentru a o liniști și chiar a o câștiga în cazul unui conflict cu Rusia. Din aceste două alternative, prima era nerealizabilă din cauza strânselor legături italo-maghiare. Nu rămânea deci decât a doua

alternativă, aceea a unei parțiale satisfaceri a revendicărilor Ungariei, care s'o împiedice să se miște... Cum se întâmplă adesea cu șantajuri, șantajul unguresc a reușit...

în ceea ce privește fixarea liniei demarcaționale în Transilvania, fostul secretar de legație italian la București, marchizul della Rosa, membru al comisiei însărcinate de Ciano cu formularea unei soluții concrete în chestiunea delimitării unei frontiere între România și Ungaria, mi-a destăinuit că linia la care se opriseră pe care o pregătiseră pentru a fi propusă de Ciano guvernului german, lăsa de partea noastră Secuimea și Clujul. Della Rosa conchide că trebuie să se fi ivit, la Obersalzberg și la Viena, un motiv nou și puternic pentru a se modifica linia într'un mod atât de dăunător României.[232']

Ciano era să'mi confirme indirect spusele lui della Rosa, atunci când mi-a spus, în ajunul plecării mele de la Roma: „II y a eu deux formules en presence pour la delimitation de votre frontiere: l'une proposee par l'Allemagne, l'autre par 1 'Italie. Tout ce que je puis vous dire e'est que la moins defavorable pour vous ătait celle de 1'Italie."[1] Am putut afla, în urmă, că formula germană fusese impusă de Statul Major al Reichului, din motive strategice. Se știa Ungaria mai legată de Axă, în urma arbitrajului ce o favorizase, decât România, unde era firesc să dăinuiască resentimente. Apropiind Ungaria de Carpați se asigura oricând armatei germane posibilitatea de a ajunge la crestele acelor munți.

întoarcerea în țară a Reginei-Mame Elena

232 Au existat două formule pentru delimitarea frontierei dumneavoastră: una propusă de Germania, alta de Italia. Tot ceea ce pot să vă spun este că cea mai puțin defavorabilă pentru dumneavoastră era cea propusă de Italia.

Potrivit instrucțiunilor guvernului, plec la Florența, la 12 septembrie, spre a invita pe mama noului Rege a se întoarce în țară, ca „Regină-Mamă" cu titlul de „Majestate" și a o însoți până la frontiera italo-iugoslavă. Transcriu întocmai și fără a modifica sau traduce pe românește conversația noastră — notele luate în jurnalul meu personal:

„Pe la ora 10 și jumătate, sosesc în fermecătoarea Villa Sparta de la San Domenico di Fiesole și sunt imediat primit de Regina-Mamă Elena, tot frumoasă și încântătoare, deși au trecut zece ani de când n'am mai văzut'o. îi spun: «May it please Your Majesty to accept my respectful and heartiest wishes for the reign of King Michael, and may I express, Ma'am, the joy and happiness with which all Romanians greet the return in their country of the Queen they have so long been deprived of.»[1] La auzul cuvântului: «Your Majesty», se strâmbă puțin («elle fait la moue»): «Must you really call me like that?»[233] [234] Răspund că titlul ei oficial este «Her Majesty the Queen Mother of Romania».[235]

Regina Elena: «But to be a Queen, you have to be married to a King, and I cannot marry my son. You know very well that when Carol became a King, we were divorced.»[236]

Eu: «The Romanians would be so happy. Ma'am, if you allowed to call you their Queen. They miss a Queen so badly. We all want to look up at you.»[237]

Elena: «But can't you look up at me if I don't wear

---

233 Binevoiește Maiestatea Sa să accepte cele mai respectuoase și călduroase urări pentru domnia Regelui Mihai. îngăduiți-mi să exprim. Doamnă, bucuria cu care toți românii întîmpină întoarcerea în țara lor a Reginei de care au fost atîta timp lipsiți.

234 Chiar trebuie să mă numești așa?

235 Maiestatea Sa, Regina-Mamă a României

236 Dar ca să fii Regină trebuie să fii căsătorită cu un Rege și eu nu mă pot căsători cu fiul meu. Știi foarte bine că, atunci cînd Carol a devenit Rege, eram divorțați.

237 Românii ar fi foarte fericiți. Doamnă, dacă le-ați permite să vă numească Regina lor. Le lipsește atît de mult o regină! Toți vă dorim în țară.

that tittle?»[238]

Eu: «II think your authority and influence, Ma'am, would be greater to the masses if you wore the titlle of Queen-Mother.»[239]

Elena: «Do you really think so? Well then call me as you want! I am so sorry you took all that trouble to come from Rome just only to see me.»[1]

Regina-Mamă, după ce îmi cere veşti despre familia mea, începe să vorbească de evenimentele de la noi cu o vădită sforţare de a se arăta obiectivă. îmi spune că, după părerea ei, s'a făcut rău să se îndepărteze pe Carol tocmai în momente atât de grele, căci «he was clever and had experience, and I think he did his best».[240] [241] Este îngrozită la gândul răspunderilor ce vor apăsa pe umerii fiului ei: «He is just a child, you know, and he knows nothing. Not even foreign languages. He can't speak English properly, he speaks 'ă la vai, madam', as I call it, and his father never let him speak privately to anybody, not even to his ministers. He told me he had even to bribe servants in order to get a newspaper, so they prevented him to get any knowledge of what was getting on.»[242] Arăt că tocmai ea este chemată să'i desăvârşească educaţia. îmi răspunde: «But it is too late now. When Micky was a child and needed me badly,

238 Dar nu m-aţi putea primi la fel de bine dacă nu aş avea acel titlu?

239 Cred că autoritatea şi influenţa dumneavoastră, Doamnă, ar fi mai mari în rîndul maselor dacă aţi purta titlul de Regină-Mamă.

240 Aşa crezi? Atunci numeşte-mi cum vrei! îmi pare rău să ai venit de la Roma numai ca să mă vezi.

241 era inteligent şi avea experienţă şi cred că s'a descurcat bine

242 Este doar un copil şi nu ştie nimic. Nici măcar limbi străine. Nu vorbeşte bine engleza, vorbeşte „ă la vai, madam**, cum spun eu, şi tatăl lui nu l-a lăsat niciodată să vorbească în particular cu cineva, nici măcar cu miniştrii lui. Mi-a spus chiar că a trebuit să mituiască servitorii ca să facă rost de ziare, într-atît îl împiedicau să afle ce se întîmplă.

they drove me out. Now they call me back, when I can be of no use whatever. He is 19 now. How can I make him do 'dieses' with a French teacher: 'J'ai, hi as, il a', and so on? As for the political part, I will be no good, as I don't want to meddle in politics.»[243]

Eu: «You were very needed, Ma'am, when your son was a child, but I am afraid your presence is just as necessary now to help the young King, who is quite alone, with not a single member of his family near him«.'

Elena-. «And then, how will I get on with my sister'in-law, Elisabeth, who is in Romania. You know she slapped me once, the last time we met.»[244] [245] (Schițez un gest de incredulitate.) «Yes, she did. She told me I had wanted to drive the family away during the Regency and had tried to suppress her mother's influence. And then she added: 'now, get this from me' and gave me such a hard blo;w in the face that I nearly Yell down.»[246] Nu'ți vine să crezi: «Whât manners!»[247]. îmi exprim părerea că fosta Regină Elisabeta a Greciei va încerca să.se apropie de ea, acum că a devenit, «the first lady in the

---

243 Dar acum e prea târziu. Cînd Micky era copil și avea mult nevoie de mine, m-au îndepărtat. Acum mă cheamă înapoi, cînd tot nu mai sînt de folos. Are 19 ani. Pot să-1 pun să facă dictări cu un profesor francez? Conjugări? „eu am, tu ai" și așa mai departe? în ceea ce privește aspectul politic, nu sînt bună, nu vreau să mă amestec în politică.

244 A fost nevoie de dumneavoastră, Doamnă, cînd fiul dumneavoastră era copil, dar mi-e teamă că prezența dumneavoastră e la fel de necesară și acum, pentru a-1 ajuta pe tînărul Rege care este singur, neavînd nici un membru al familiei pe lîngă el.

245 Și cum o să mă descurc cu cumnata mea, Elisabeta, care e în România? Știi că m-a pălmuit o dată, ultima dată cînd ne-am întîlnit?

246 Da, așa a făcut. Mi-a spus că am urmărit să izgonesc familia în timpul Regenței și am încercat să suprim influența mamei sale. Și a adăugat: „și acum, poftim de la mine** și mi-a dat o palmă atît de grea peste obraz încît aproape am căzut.

247 Ce maniere!

country»[248], și că de altfel, chiar ciuntită, România este destul de întinsă spre a se putea evita întâlniri prea frecvente. Dar cu sentimentul ei înnăscut de demnitate, Regina-Mamă îmi spune că n'ar vrea să dea poporului spectacolul unor disensiuni familiale. Mă roagă apoi să'i fac o expunere a situației interne și externe a țării. Pare emoționată reauzind povestirea tragediei prin care a trecut România. Ea vrea să ducă o viață cât mai modestă și simplă. Ar dori să se facă economii peste tot, mai ales la Curte. Față cu fastul domniei precedente, foarte abil vrea să ia «le contre- pied» și îmi mărturisește că ar vrea o Curte cât mai redusă: un mareșal, poate două doamne de onoare, aghiotanții primeniți la trei luni, spre a nu căpăta influență, și din personalul trecut ar rămâne eventual numi bătrânul Mocsonyi. Nimic care să îngăduie formarea unei noi clici sau camarile. Adaugă: «At my father's in Ahthens, we used to lead a very quiet and modest life. Our 'train de maison' was much below that of, let us say, a simple duke in England!»[1] Uitându-se apoi, aproape cu jale, la casa ei atât de frumoasă, îmi spune: „1 do hope Antonescu won't force me to give up this place and will let me come here sometimes. Anyhow, I will leave it to my son, and he may always want a rest up here. You see, these years have been dreadful for me, but still I can say 1 spent happy and quiet days here.»[249] [250] Caut s'o liniștesc asupra acestui punct: «I don't think any of us want to make our Queen

248 Prima Doamnă [a] țării

249 în Atena, la tatăl meu, duceam o viață foarte modestă și liniștită. Cheltuielile casei noastre erau mult sub cele, să spunem, ale unui simplu duce din Anglia.

250 Sper ca Antonescu să nu mă fdrțeze să renunț la acest loc și să mă lase să vin aici uneori. Oricum, las asta în seama fiului meu și lui îi place întotdeauna să vină să se odihnească aici. Vezi, anii aceștia au fost îngrozitori pentru mine, totuși pot să spun că am petrecut zile fericite și liniștite aici.

a prisoner!»[251] Găsește că fac prea mult «fuss»[252] despre întoarcerea ei. Ii explic că vrem să simtă «how sorry we feel for all that has happened.»[253] Dar, foarte «grande dame»[254] [255], răspunde: «But the Romanians did no wrong to me. Not even Carol, he was quite decent to me (?) It is only the horrid Lupescu, who was jealous and tried to suppress me, even in the heart of my child. How could the Romanians stand her? Why did no Romanian tell Carol: we want to keep you as king, but throw that woman out! Yon know she taught the child that, once he is married, he can still keep a lady-friend, because it is always done. She used to tell him: 'If ever you want anything from your father, ask it through me, as I make him do whatever I want to'. She used always to come in his room, and when he was ill in bed; she sat on his bed. The child hated her. He never saw his father alone, and when he said anything, Carol used to tell him: 'Shut up'. Carol does not love his son. When my mother-in- law, whom I really was devotet to, told me once: 'Carol has many defects, but one quality: he loves his son', I answered that Carol had lots of qualities, excepting one: he did not love his son.»[7] Mai vorbim multă vreme, și'mi arată toată casa și terasele. Vine și Nelly Catargi, din nou doamnă de onoare, și tustrei laolaltă stăm de vorbă ca trei prieteni vechi.

După amiază, fac o plimbare cu automobilul,

---

251 Nu cred că cineva dintre noi ar avea să facă din Regina noastră un prizonier!

252 multe povești

253 cât de rău ne pare de tot ceea ce s-a întîmplat

254 mare doamnă

255 Dar românii nu mi-au greșit cu nimic. Nici măcar Carol, s-a purtat decent cu mine. Doar îngrozitoarea aceea de Lupeasca, geloasă și încercînd să mă suprime, pînă și în inima copilului meu. Cum au putut românii s-o suporte? De ce nici un român nu i-a spus lui Carol: te vrem rege, dar înlătur-o pe femeia aceea! Știți că l-a învățat pe copil că, atunci cînd va fi mare, va putea avea o doamnă-prietenă, chiar dacă este căsătorit,

împreună cu Nelly prin Florența. Ea se teme de influența medicului german Wamekros asupra lui «Sitta», cum i se spune Reginei în intimitate. El i-a băgat în cap că suferă de nervi și că nu trebuie să ia asupra ei rolul unei suverane, spre a nu se istovi și, cum dânsa este puțin hipocondră, ia orice îi spune acel doctor «ca buche de Evanghelie». Ar face impresie rea la noi dacă ea s'ar da la o parte de la îndatoririle ce'i incumbă. Sunt de acord cu Nelly.

A doua zi, 13 septembrie, regina Elena pleacă spre țară, însoțită de mine până la frontiera iugoslavă. Până la Veneția, călătorește cu noi sora ei, Irina, Ducesă de Spoleto. La Veneția se urcă în vagon fostul Prinț Nicolae, care coboară la Trieste. Invit pe Regină și pe Nelly să prânzească cu mine în vagonul restaurant între Trieste și Postumia. Conversație foarte deschisă și intimă. Regina ne spune că Prințul Nicolae pare a fi om de înțeles și s'ar mulțumi să i se recunoască acum căsătoria morganatică și să fie autorizat a se instala din nou în țară.

căci așa se obișnuiește. îi spunea: „Daci vrei vreodată ceva de la tatăl tău, cere-i-o prin mine, pentru că pot să-l determin să facă orice vreau eu.“ Obișnuia să vină în camera lui, cînd era bolnav la pat și se așeza pe patul lui. Copilului nu-i plăcea deloc. Niciodată nu-1 vedea pe tatăl lui între patru ochi și cînd spunea ceva, Carol zicea: „Taci“. Carol nu-și iubește fiul. Cînd soacra mea,' la care țineam mult, mi-a spus: „Carol are multe defecte, dar are o calitate: își iubește fiul“ i-am răspuns că are multe calități, în afară de una: nu-și iubește fiul.

Pentru primul an, s'ar învoi chiar să se întoarcă fără soția lui. Regina ne vorbește de micile «flirturi» inocente ale fiului ei și de tulburarea lui când trebuia să asiste la certuri violente între tatăl său și «duduia» (cum i se spunea Lupeaschii). Crede că ar fi bine ca Mihai să nu întârzie prea mult cu căsătoria. Ea ar fi de părere să se însoare cu o fată de casă mare boierească de la noi, de pildă o Cantacuzino. Dacă ar fi însă să ia o străină, ar fi

de ales între vara lui Alexandra a Greciei* («but she is not dever enough for somebody in that position»[1]) și Anastasia de Nesklemburg-Schverin (care pare să fie îndrăgostită de dânsul de când l-a cunoscut la nunta diadocului Paul, și*i ține fotografia pe masa ei de lucru).

Sosim, în sfârșit, în Postumia, unde se prezintă Cădere, ministrul nostru la Belgrad, care mă va înlocui până la granița română. La plecare, Regina îmi spune: «Thanks so much for your kindness and I hope to see you soon."[256] [257] [258] Nelly îmi șoptește în treacăt: «elle m'a dit qu'elle vous trouvait trds sympa- thique».[259] Răspund: «Eh bien, c'est rdciproque, s'il m'est permis de m'exprimer si peu protocolairement! '[260]

Ca să rezum impresiile mele, am găsit-o pe Regina Elena foarte «cocoană mare», ceea ce, din păcate, nu se poate spune de toate principesele din case domnitoare, căci s'a exprimat cu atâta demnitate și generozitate despre suferințele și umilințele ei trecute. Mi s'a părut însă foarte sceptică și «desenchantee»[261]. Este sigură că fostul ei soț («mon ex», cum spune) va încerca să reia a doua oară tronul fiului său și că totul se va repeta de la început. Amărâtă și speriată apoi de a părăsi existența ei tihnită pe visătoarele coline florentine pentru a se arunca în viesparul politic de la București."

Atrocitățile ungurilor în Transilvania

între timp, începuseră atrocitățile ungare în ținuturile românești din Ardeal, dobândite prin sentința

256* Fiica defunctului Rege Alexandru al Greciei și al Aspasiei Mano, căsătorită ulterior cu Regele Petru al Il-lea al Iugoslaviei.

257 dar nu e destul de inteligentă pentru un asemenea rol

258 Mulțumesc mult pentru amabilitate și sper să te revăd curînd.

259 Mi-a spus că te găsește foarte simpatic.

260 Ei bine, e ceva reciproc, dacă-mi este permis să mă exprim atît de puțin protocolar.

261 deziluzionată

Ribbentrop-Ciano. Toată populația de gen bărbătesc din satul Ip, de pildă, fusese ucisă și se publicaseră fotografii arătând mormanul cadavrelor, în tot cuprinsul acelei nenorocite regiuni se înregistrau cele mai monstruoase cruzimi. Cum la 14 septembrie se proclamase România „stat legionar[44] deci bine văzut de Axă, m'am crezut dator să telegrafiez noului ministru de externe al guvernului legionar prezidat de Antonescu, Mihail R.Sturdza (Lucă) următoarele, la 20 septembrie:

„Supun aprecierii guvernului dacă nu este cazul, față cu veștile ce parvin despre persecuțiile la care este supusă populația română rămasă în teritoriul cedat Ungariei, să reamintesc lui Ciano declarația pe care a făcut-o, împreună cu Ribbentrop, după arbitrajul de la Viena, delegaților noștri în prezența dele- gaților maghiari că orice atingere a libertăților și drepturilor naționalității române din Ungaria privește direct Italia și Germania. Un atare demers, efectuat în momentul de față, ar prezenta și avantajul că cei doi miniștri de externe ai Axei se află întruniți în Roma.[44]

La 26 septembrie Sturdza îmi răspundea: „Am remis astăzi miniștrilor Germaniei și Italiei o scrisoare, după sfatul Excelenței Voastre, prin care protestam formal și energic contra exceselor ungurești din Transilvania, semnalând în special cazurile de la Trăsnea și Ip, unde, după informațiile ce le avem, populația masculină a fost aproape în întregime măcelărită.[44]

Se confirmă într'adevăr îngrozitoarele măceluri ale românilor din partea Ardealului cedată Ungariei. Nu numai populația, dar și poliția și armata exterminează sistematic elementul românesc. Sunt semne de oroare și sălbăticie asiatică. Preoți, funcționari, foști deputați sunt schingiuiți sau uciși. în sfârșit, deși cu neexplicabilă întârziere, primesc autorizația ministerului de a protesta și eu la Palazzo Chigi, cu toate că instrucțiunile lui Sturdza se mărginesc la fraza „de acord, dar în mod cu totul amical[44] (?); sunt ferm hotărât să'mi arăt întreaga

indignare față de aceste nelegiuiri, tolerate de Guvernul Axei, în ciuda garanțiilor solemne ce ne fuseseră date cu privire la populația română pe care o trecuseră Ungariei. Trec să'l văd pe Ciano, dar nu'l pot găsi, căci este prins cu vizita la Roma a lui Ribbentrop. Mă duc atunci să'mi prezint protestul pe lângă directorul politic, Buti. îi expun grozăviile pe care le au de suferit frații noștri rămași dincolo de hotarul ce ni s'a fixat prin arbitrajul de la Viena. Reamintesc declarația miniștrilor de externe ai Axei că atingerea libertăților și drepturilor românilor de pe teritoriul ungar este o chestiune privind direct Italia și Germania și cer să transmită lui Ciano apelul nostru de a se ține de angajamentul luat. Buti a început prin a'mi face strania și neomenoasa observație că este bine ca, în primele zile, ungurii „să'și verse focul", și că apoi lucrurile se vor liniști. Cum însă îi arăt că această „vărsare a focului unguresc" echivalează cu sistematica prigonire și, dacă e posibil, suprimare a elementului românesc și îi dau noi amănunte, directorul politic de la Palazzo Chigi pare în sfârșit impresionat și îmi făgăduiește că va pune la curent pe șeful său cu convorbirea noastră.

în sfârșit, terminându-se vizita lui Ribbentrop, sunt primit de Ciano la 24 septembrie. îi relatez și lui atrocitățile comise de populația, poliția și armata ungară contra romârîîor din partea Transilvaniei cedată Ungariei și îi remit un rezumat al celor expuse în această privință de emisiunile noastre de radio și de ziarele noastre. Am relevat adânca tulburare sufletească provocată la noi de un atât de neomenos tratament aplicat sistematic fraților noștri intrați acum în hotarele Ungariei și al căror număr întrece un milion trei sute de mii. Ministrul afacerilor străine al Italiei îmi declară că împărtășește cu totul sentimentele noastre și că, potrivit cererii ce'i transmisesem prin Anfuso, a discutat chestiunea împreună cu Ribbentrop, în timpul ședерii acestuia la Roma. Deși ministrul afacerilor străine al

Germaniei a arătat că nu fusese încă sesizat de noi, a fost totuși de acord ca de la Roma și de la Berlin să pornească avertismentul cel mai categoric la Budapesta. Cât privește Italia, Ciano m'a asigurat că a vorbit în modul cel mai

aspru lui Villani, ministrul Ungariei (care tocmai ieșea de la dânsul când intram eu), declarându-i că puterile Axei erau direct și personal responsabile de bunul tratament ce urmează să fie rezervat naționalității române din Ungaria și că nu vor tolera cu nici un chip persecuțiile. Ministrul Ungariei trebuie să fi recunoscut implicit nelegiuirile săvârșite întrucât le-a atribuit elementelor extremiste. Ciano îmi spune că i-a răspuns că guvernul Teleki este destul de tare, mai ales după succesele purtate, spre a fi în stare să stăpânească situația. I-ar fi adăugat chiar textual: „Teleki are destulă armată și poliție în Transilvania ca să aresteze imediat și să arunce în închisoare pe acești extremiști căci, în orice caz, Italia și Germania au luat asupra lor traiul liniștit al românilor din Ungaria și se vor ține de cuvânt.*' Pe de altă parte, Ciano a telegrafiat ministrului Italiei la Budapesta să vorbească foarte hotărât guvernului ungar în această chestiune și a autorizat pe ministrul Italiei la București să trimită la nevoie delegați la fața locului pentru a constata oficial cele comise. Ciano a subliniat însă necesitatea să intervenim în acest sens și la Berlin. Am atras atenția convorbitorului meu și asupra masărilor de trupe maghiare în teritoriul ocupat. El sfătuiește să nu dăm prea mare importanță faptului, deoarece „ungurii nu pot mișca dat fiind că garanția teritorială dată României de Italia și Germania se referă la toate hotarele românești astfel cum au fost trasate de aceste două mari puteri*[4].

Am întrebat de asemenea pe Ciano dacă, în convorbirile sale cu Ribbentrop, a fost vorba și de noi, sau de regiunea geografică ce ne interesează mai de aproape și, mai ales, dacă s'a examinat din nou

problema rusă, având în vedere obiecțiile Moscovei cu privire la reglementarea regimului Dunării. Fără a'mi da un răspuns precis, Ciano mi-a spus că relațiile Axei cu Uniunea Sovietică sunt „foarte vagi[44], dar că noi nu avem de ce avea grijă deoarece „Axa consideră că România face parte acum definitiv din zona ei de interese și că orice atingere ce i s'ar aduce ar fi o atingere adusă Axei[44].

Nu trec patru zile și mă duc iar să semnalez la Palazzo Chigi noile atrocități maghiare în Ardeal. în lipsa lui Ciano, plecat

în Germania, văd pe Anfuso și'l pun în cunoștință de ultimele știri. Ungurii spânzură, spintecă și răstignesc în toate satele. La Trăsnea și Ip au ucis toată partea bărbătească. La Târgu-Mu- reș au împușcat 18 membri ai Gărzii de Fier. La Tirimia, în județul Bihor, au spânzurat în fața bisericii pe preot, dascăl, notar și fiul notarului. Atrag atenția lui Anfuso că, în ciuda demersurilor guvernelor Axei, guvernul din Budapesta rămâne impasibil față de această prigoană sălbatică, dacă nu o încurajează chiar, pe sub mână, pentru a extermina pătura conducătoare și a teroriza restul populației. Anfuso îmi răspunde că guvernul fascist cunoaște situația și că ministrul Italiei la București este în contact, în această problemă, cu guvernanții noștri. Cum, după întrevederea cu mine, Anfuso se ducea la Mussolini, mă asigură că'i va prezenta memoriul ce i-am predat și că va raporta fidel cele ce i-am spus.

Vorbind cu Buti despre aceste tragice întâmplări datorate unei sentințe arbitrare care nu soluționează problema minoritară maghiară, și, în schimb, deschide problema mult mai vastă și gravă a minorității române din Ungaria, directorul politic, neputând critica opera șefului său, a preferat să critice pe guvernanții maghiari. Mi-a arătat că, pe când Teleki se bucură de stimă la Roma, Csăky a lăsat, în schimb, o impresie lamentabilă din cauza șovinismului său lipsit de măsură

și de inteligență care n'are de scop decât crearea unei situații personale în politica internă. De asemenea, există o adâncă nemulțumire față de îndărătnicia cu care pătura conducătoare maghiară se împotrivește reformelor sociale, în primul rând exproprierii latifundiilor.

La 8 octombrie, înmânez lui Ciano următorul memorandum (citez principalele pasaje):

„Le Gouvemement Royal de Roumanie a proposd au Gouvemement hongrois d'ătablir des commissions mixtes rou- mano-hongroises en vue de procăder â des enquetes au sujet des innombrables massacres et actes d'atrocită conunis contre

[1] Guvernul Regal al României a propus Guvernului ungar să se stabilească comisii mixte româno-ungare pentru a se face anchete pe tema numeroaselor masacre și acte de atrocitate comise împotriva populației

299 la population roumaine de Transylvanie et d'dtablir une surveillance pour empccher tous crimes ou abus dans cette region. Le Gouvemement Royal italien a ete mis au courant par les soins de la Legation de Roumanie ă Rome, de cette proposition.

Le Gouvemement Royal de Roumanie vient d'etre inform^ que le Gouvemement hongrois a repoussd catdgoriquement la proposition en question...

Un nouveau massacre de la population roumaine a eu lieu dans la commune de Mureșeni, apres les massacres de Trăsnea et d'Ip, ou non seulement les hommes, mais aussi les femmes et les enfants ont ete tues. Ce cas n'est pas isol£. De nom- brcuscs informations parviennent ă Bucarest sur d'autres nou- veauv massacres de Roumains par les Hongrois.

En outre, le 5 octobre, 283 intcllectuels roumains, dont Mgr. Popovici, Eveque d'Oradea, ont ete chasses de leurs demeures aprds un preavis de seulement trois heures, entassds dans des wagons de marchandises, plombes, et envoyds ă la frontiăre roumaine de Curtici...

Le 6 octobre, trois autres vagons, remplis de

Roumains chasses de Transylvanie, sont egalement arrives en Roumanie.

A Cluj, 300 families d'intellectuels roumains ont chassees

românești din Transilvania și să se organizeze o supraveghere pentru împiedicarea oricăror crime și abuzuri în această regiune. Guvernul Regal italian a fost pus la curent, prin grija Legației României la Roma, cu această propunere.

Guvernul Regal din România a fost informat că Guvernul ungar a respins categoric propunerea în • auză.

Un nou masacru al populației românești a avut loc în comuna Mureșeni, după masacrele de la Trăsnea și Ip, unde nu numai bărbații dar și femeile și copiii au fost uciși. Acest caz nu e izolat. La Bucureșt' parvin numeroase informații asupra unor noi masacrări ale românilor de către unguri.

Mai mult, la 5 octombrie, 283 de intelectuali români, printre care preotul Popovici, episcop de Oradea, au fost alungați din localitățile lor după un preaviz de numai trei ore, înghesuiți în vagoane de marfă și trimiși la frontiera românească de la Curtici...

La 6 octombrie, alte trei vagoane, pline cu români alungați din Transilvania, au sosit în România.

La Cluj, 30Q.de familii de intelectuali români au fost alungate

300

de leurs maisons, aprăs un prăavis de seulement trois heurcs, et dirigdes vers la frontiere roumaine.

17 wagons, charges d'cnviron 700 intcllectuels roumains, se trouvent en ce moment ă Lokozhase, d'oO ils doivent aussi etre dirigds vers la frontiere roumaine. Les personnes enfer- mdes dans ces vagons se trouvent dans un etat pitoyable.

Ces mdthodes d'expulsion en masse, dignes d'un autre siăcle et en contradiction absolue avec les engagements solcn- nels que la Hongrie avait pris ă Vienne, ne sauraient etre tole- răes davantage par le Gouvemement roumain, qui prie instamment le Gouvemement italien d'intervenir afin d'obtcnir du Gouvemement hongrois que ces Roumains soient ramcnes chez eux et mis en libertd.

Le rdgime de terreur continue. Les attrocitcs perpdtuecs par les Hongrois en Transylvanie depassent tout ce qu'on pou- vait craindre. Des centaines de paysans, des villages entiers, y compris les femmes et les enfants, ont 6t6 froidement massacres. L'action d'extermination de la population roumaine se poursuit selon un programme systdmatiquc comportant la destruction integrale des dldments dirigeants de cette population, afin de pouvoir plus librement annihiler la masse paysanne.

din casele lor, după un preaviz de numai trei ore, și îndreptate către granița românească.

17 vagoane încărcate cu 700 de intelectuali români se află acum la Lokozhase, de unde vor fi îndreptate către frontiera românească. Persoanele închise în aceste vagoane se află într-o stare mizerabilă.

Aceste metode de expulzare în masă, demne de un alt secol și în totală contradicție cu angajamentele solemne pe care și le-a luat Ungaria la Viena, nu mai pot fi tolerate de Guvernul român care roagă insistent Guvei.tul italian să intervină pentru a obține de la Guvernul ungar ca acești români să fie trimiși acasă și repuși în libertate.

Regimul de teroare continuă. Atrocitățile comise de unguri în Transilvania depășesc orice ne-am fi putut teme înainte că se va întîmpla. Sute de țărani, sate întregi, inclusiv femei și copii, au fost masacrați cu sînge rece. Acțiunea de exterminare a populației românești continuă după un program sistematic ce cuprinde distrugerea integrală a elementelor conducătoare ale acestei populații, pentru a putea fi •'poi anihilată mai ușor masa țăranilor.

301

Le Gouvemement roumain est informi d'une maniăre cer- taine et ne laissant aucun doute que le Gouvemement de Budapest est fermement d6cid6 ă continuer ă mettre en application ce programme dans un rythme acceldre: persecutions, expulsion en masse, executions; C'est 1'image fiddle du sort qui attend un milion et demi de Roumains ddtachds par la sentence de Vienne de leur patrie...

Jusqu'ă present, ă 1'arbitraire, aux expulsion, aux

massacres en masse, ă la terreur ddchaînes par les Hongrois en Transyl- vanie, la Roumanie n’a rdpondu que par de graves mais calmes protestations. Les minoritds hongroises de Roumanie, comme ont pu le constater les autoritäs diplomatiques et consulaires dtrangdres, n’ont eu ă se plaindre de rien...

Le gouvemement roumain prie instamment le Gouvemement italien de bicn vouloir intervenir â Budapest, afin que sa proposition d’etablissement des comissions mixtes soit acceptee.[4'1]

Predând acest memoriu lui Ciano, fac apel la dânsul, în numele guvernului român pentru ca să caute să pună capăt stării tragice'a românilor din Ungaria, prin încetarea masacrelor, expulzărilor și prigoanelor de tot felul, eliberarea celor închiși și să obțină instituirea unor comisii mixte de anchetă, îl rog, de asemenea, în mdd stăruitor să pună la curent și pe Mussolini cu această gravă problemă, reamintindu-i declarația făcută la Viena îri fața delegaților români și unguri, că „pro-

Guvemul român este informat în mod sigur și fără nici o îndoială că Guvernul de la Budapesta este ferm hotărît să continue punerea în aplicare a acestui program într-un ritm accelerat: persecuții, expulzări în masă, execuții. Este imaginea soartei care așteaptă un milion și jumătate de români, rupți, prin sentința de la Viena, de patria lor...

Pînă în prezent România n-a răspuns arbitrarului, expulzării, masacrelor în masă, teroarei dezlănțuite de unguri în Transilvania decît prin grave, dar calme proteste. Minoritățile ungurești din România, așa cum au putut constata autoritățile diplomatice și consulare străine, nu au avut a se plînge de nimic...

Guvernul român roagă insistent Guvernul italian să binevoiască să intervină la Budapesta pentru ca propunerea sa de stabilire a unor comisii mixte să fie acceptată.

302 blema națiunii române din Ungaria privește direct Italia și Germania". Ciano părea impresionat de cele ce'i arătam. îmi declară textual: „Fără îndoială, Guvernul ungar poartă răspunderi în această privință. Intervin permanent pentru a potoli pe unguri și încă și azi dimineață am vorbit în acest sens cu Bărczy, subsecretarul de stat al Ungariei, aflat în Roma. Dar este de neapărată nevoie să puneți la curent și Guvernul german, căci Ribbentrop pare a ignora situația din Transilvania ocupată, cum îmi este descrisă mie. Am avut multe prilejuri de a întâlni pe Ribbentrop în ultima vreme și, de câte ori am încercat să'i vorbesc de situația românilor din Ungaria, l-am găsit neinformat sau numai parțial informat asupra chestiunii. Am impresia că, pe când ai venit de mai multe ori să'mi atragi atenția asupra acestor fapte, nimeni din partea României nu vorbește în același sens cu Ribbentrop. Or, dat fiind completa solidaritate a „Axei" eu nu pot face nimic decât împreună cu Guvernul german. Totuși, mă voi pune chiar azi în legătură cu Ribbentrop, spre a vedea ce măsuri putem lua în comun."

Am arătat, a doua zi, și lui Mackensen întinderea nelegiuirilor ungurești în Ardeal. Mi-a răspuns că: „îndată după victoria finală asupra Angliei" (!!), Fiihrerul va stabili o pace trainică în Europa, și Germania va asigura „poliția" în bazinul dunărean, împiedicând excesele.

încă o dată, la 17 octombrie, am cerut lui Ciano să urgenteze rezolvarea favorabilă a cererii noastre de a institui o comisie de anchetă italo-germană îh Transilvania ocupată, la care să fie admis și un observator român. Ar fi utilă și crearea de comisii militare permanente italo-germane de control pe județe. Ciano mă asigură că aceste propuneri vor fi examinate în spiritul noii legături ce se încheagă acum între țările noastre.

Sunt satisfăcut că eforturile mele par să fie prețuite de guvernul meu. într'o circulară cifrată a ministerului nostru (nr.6431 din 13 octombrie), citesc fraza: „Domnul Ministru Bossy a organizat, după arbitrajul de la Viena,

un serviciu excelent de informații zilnice pentru personalitățile italiene, expunând toate ororile ungurești."

în același timp se iveau incidente noi cu Rusia, care voia sa ne oprească de a naviga pe brațul Chilia.

Cer lui Anfuso (28 septembrie) să înfățișeze lui Mussolini stadiul actual al tratativelor noastre cu Moscova, relativ la .delimitarea frontierei între țările noastre. Anfuso găsește chestiunea foarte gravă, dată fiind tendința străvezie a Sovietelor de a ne tăia orice legătură cu marea, și mă asigură că va pune la curent pe „Duce". îi înmânez și lui Buti un memoriu în aceeași privință, destinat lui Ciano. Directorul politic îmi arată că Italia nu va admite, în orice caz, să renunțe la rolul ei la gurile Dunării și destăinuicște, în aceeași ordine de idei, că deși pactul tripartit semnat la Berlin nu are vreo tendință anti-rusă, conține totuși o luare de poziție și față de eventualitatea unei noi accentuări a imperialismului Moscovei sau Internaționalei a treia.

Vorbind cu Mackensen de planul rusesc pentru acapararea gurilor Dunării (8 octombrie), colegul meu german mă asigură că, „după terminarea războiului cu Anglia" (!), Uniunea Sovietică va trebui să accepte la Dunăre regimul fixat de Germania: rușii nu vor face ce vor pe Dunăre, ci ce vor fi lăsați să facă!

Din informațiile ce'mi parvin și pe care le transmit Ministerului, rezultă că Germania organizează un sistem întreg de apărare militară de-a lungul tuturor frontierelor europene ale Rusiei. S'ar părea că trupele germane care trec prin Finlanda spre Norvegia ar înainta foarte încet și că prezența forțelor Reichului pe teritoriul finlandez tinde să capete un caracter permanent, spre a fi gata de orice eventualitate. Cercurile ucrainene din Roma pretind că detașamente germane s'ar afla și în Rusia subcarpatică pe frontiera cu Uniunea Sovietică, și că ofițeri germani ar fi fost văzuți pe străzile din Uzhorod.

Se întrezăresc astfel, în mod din ce în ce mai limpede,

intențiile lui Hitler, de a proceda la o acțiune militară decisivă contra Uniunii Sovietice, la momentul ce i se va părea nimerit.

Sfârșitul misiunii la Roma. Ministrul legionar al afacerilor străine, Mihail R. Sturdza, mă înștiințează că, dat fiind că România s'a proclamat „stat legionar" spre a se alătura și mai

mult de puterile Axei, este logic ca posturile de miniștri ai României la Berlin și la Roma să fie încredințate unor membri ai Gărzii de Fier. In consecință, Costi Grecianu va fi numit la Berlin, iar Vojen la Roma. Mie mi se va da o altă destinație: Vichy sau Bema. Interesant este că vestea apăruse în ziarele italiene înainte de a'mi fi comunicată mie! In urma stăruințelor lui Dinu Hiott, sprijinit de Manoilescu, de a se duce el la Vichy, mi se oferă Berna, ceea ce, de fapt, îmi convine și mai bine, atât din punctul de vedere politic (căci regimul Petain, acuzat de a colabora cu inamicul, ar fi dat un colorit neplăcut misiunii mele), cât și din punctul de vedere personal (copiii îmi erau la școli în Elveția și soția mea și cu mine avem legături strânse cu acea frumoasă țară încă de pe vremea copilăriei). De altfel, telegrama lui Lucă Sturdza, din 27 septembrie, prin care îmi anunță transferarea este redactată în termeni foarte calzi și afectuoși și îi răspund pe același ton.

încep așadar vizitele de plecare. Mai întâi la Ciano care îmi exprimă călduros regretul lui pentru plecarea mea, pe care o aflase prin Ghigi, față de care se pare că Sturdza mă lăudase foarte mult, ca fiind „unul din cei mai capabili diplomați, căruia i se va încredința curând o misiune importantă'[4]. Apoi, trec pe la toți membrii guvernului și pe la toți colegii, care au gentilețea de a mă pofti la mese date în onoarea soției mele și a mea. Prietenii Roffredo și Margaret Cactani di Bassiano ne oferă un dejun în minunata lor „Nirfa", după care luăm ceaiul în străvechiul palat de la Palestrina al soților

Enrico Barberini. între timp, sosește, aproape pe neașteptate, Manoilescu, care vrea să'i vadă pe Mussolini și Ciano. Mă acoperă dc flori: „Ești singurul ministru pe care'l avem, nu dau întreg ministerul pe dta. îți citeam rapoartele ca Evanghelia[44] și așa mai departe.[262] Mergem împreună la Ciano, unde Manoilescu descrie și el atrocitățile maghiare. Ciano ne anunță instituirea comisiei dc anchetă italo-germană, din care vor face parte Roggicri și Altenburg. La un moment dat, Manoilescu face aluzii la rolul său tragic de la Viena. Ciano îi amintește de Cavour, care a trebuit să semneze cedarea Nizzei și Savoiei. „Ce qui n'a pas empechă", încheie el, „que, 70 ans plus tard, un autre Italien est entre ă Nice!!*'[1] Crede el oare serios că Italia va anexa Nizza??

Sosește și succesorul meu, Vojen, fin, simpatic, bine crescut. îi urez tot succesul în noua lui misiune pentru care îmi mărturisește că se simte prea puțin pregătit. Este îndată primit de Ciano care se pare că s'a dedat la o aspră critică a lui Petrescu-Comnen, lăudându-mă în schimb pe mine, care aș fi fost „singurul ministru al României de care s'a simțit mai apropiat**. Foarte gentil din partea lui Ciano și încă mai gentil din partea lui Vojen de a'mi repeta aceste aprecieri.

înainte de audiența de plecare la Regele Victor-Emmanuel, Anfuso îmi aduce însemnele marelui cordon al ordinului „Corona d'Italia**, pe care suveranul a binevoit să mi'l confere. Suveranul mă primește în ziua de 22 octombrie. Simplu, plin de umor și de farmec personal, ca întotdeauna. îmi vorbește de amintirile lui din Elveția (pentru că sunt transferat la Berna) de război

262 Dacă este să'l cred pe prea amabilul Manoilescu, Puccio de la *Tribuna* i'ar fi spus că ziariștii italieni sunt „nemângâiați[44] de plecarea mea, căci, până la mine nreuecesorii mei ignorau pe gazetari și că sunt, dc fapt, „adevăratul întemeietor al Legației României la Roma" (!!).

(„dont personne ne peut prevoir la fin**[263] [264]) și despre rezerva pe care Italia este silită s'o păstreze în ceea ce privește activitatea ei navală („nous n'avons que cinq croiseurs, on ne peut pas les risquer**[265] [266]). Atinge și chestiuni mai gingașe: „Si le roi Carol ne s'est rendu coupable que de la centiăme pârtie seulement de ce dont on l'accuse dans vos joumaux, il est certain qu'il devait sauter. II a eu, en outre, de vouloir etre son propre premier ministre. Or, on ne peut pas etre ă la fois roi et premier ministre. Quand on est le premier magistrat d'un pays, on ne doit pas prendre sur soi tout ce qui se fait, car il y a forc^ment des fautes commises et comme on n'a pas le moyen d'etre partout ă la fois et de tout surveiller, il vaut mieux dviter de les endosser.**[4] îmi vorbește apoi și de tânărul Rege Mihai, care fiind lăsat odată de mama sa, când era copil, cu familia regală italiană, a plâns când a trebuit să părăsească Italia. „C'est le cas de son reprdsentant, aujourd'hui, Sire![4]*[1], spun eu. Râde și mă bate pe umăr. îi mulțumesc pentru bunăvoința ce mi-a arătat în timpul misiunii mele. „Mais je n'ai eu l'occasion de rien faire pour vous**[267] [268], îmi răspunde el. îi reamintesc că mi-a conferit marea cruce a Ordinului Coroana Italiei. „C'est

263' Ceea ce n-a împiedicat ca, 70 de ani mai tîrziu, un alt italian să intre în Nisa.

264 căruia nimeni nu-i poate prevedea sfîrșitul

265 nu avem decît cinci crucișătoare, nu mai putem să riscăm cu ele

266 Chiar dacă Regele Carol nu este vinovat decît de a suta parte din acuzațiile care i se aduc în ziarele dumneavoastră, este sigur că trebuia să abdice. A mai vrut, pe deasupra, să-și fie propriul prim-ministru. Or, nu poți să fii, în același timp, rege și prim-ministru. Cînd ești primul

267magistrat într-o {ară nu trebuie să iei asupra ta tot ceea ce se face, căci există obligatoriu și greșeli și, cum nu ai posibilitatea să fii peste tot în același timp și să supraveghezi totul, este mai bine să eviți să-ți asumi totul.

268 Așa i se întîmplă și reprezentantului său, astăzi, Sire!

vrai**[269] [270], spune Regele, strângându-mi prelung mâna, de plecare, și făcând urări pentru viitorul meu. Am păstrat o trainică și frumoasă amintire a acestui suveran, pe care nu era să'l mai întâlnesc și a cărui viață și domnie au luat sfârșit într'un mod atât de trist.

A doua zi, pornesc pe drumul de întoarcere în țară înainte de a'mi lua în primire noul post de la Bema. Ne mai oprim pe 4rum, cu familia, în locurile ce ne erau cele mai dragi: Assisi, Gubbis, Perugia, Arezzo, Florența, Veneția. La 28 octombrie, sosesc în București.

269 Dar n-am avut ocazia să fac nimic pentru dumneavoastră

270 E adevărat

INDICE*

— Nume de persoane —

ALBRECHT, arhiduce — voi. 1/284; voi. D/238^
ALEXANDRI, VASILE —1/22.
ALEXANDRU I, regele Serbiei — 1/44, 131, 193, 195, 198, 223, 225, 244.
ALEXANDRU I, împărat (țar) al Rusiei —1/256.
ALEXANDRU al Il-lea, împărat (țar) al Rusiei — 1/85, 222.
ALEXANDRU al III-lea, împărat (țar) al Rusiei — 1/56.
ALEXANDRU DE HOCHBERG . — 1/160.
ALFIERI, DINO — 11/179, 234.
ALFONS al XIII-lea, rege al Spaniei —1/132; 11/238, 239, 240.
ALIMĂNEȘTIANU, DUMITRU - 1/92.
ALTIERI —1/55.
ABDUL-HAMID al Il-lea, sultan otoman —1/56.
ANDREI, principe —1/77.
ANDRICI — 11/66, 67, 132.
ANFUSO — n/247, 250, 297, 299, 304, 306.
ANGELESCU, CONSTANTIN dr. — 1/139, 234.
ANTON DE HABSBURG-TOS- CANA — 1/14, 183, 186, 187, 221 224.
ANTONESCU, EFTIMIE — 1/81.
ANTONESCU, MIHAI — 1/17, 18.
ANTONESCU, ION —.1/17, 18, 230; 11/284, 285, 286, 293, 296.
ANTONESCU, VICTOR — 1/262, 263, 269, 270, 276, 312, 313, 319, 320, 321, 322, 326, 327, 335; 11/21.
APPONYI, ALBERT — 1/189,190. APOR, GABOR — 1/271,272, 334; n/48, 60, 64, 65, 66, 76, 80, 85, 88.
ARAS, RUSTU — 1/279, 314·

*** Indicele de față la întocmirea căruia a colaborat Liliana Saraev-Bărbulescu — cuprinde nume de persoane existente în ambele volume ale *Amintirilor din viața diplomatică (1918-1940).***

ARION, CONSTANTIN C. — 1/38. ARION, MIHAIL A. — 1/173, 174. ARSACHE, APOSTOL — 1/55, 121.
ASSAN, GEORGICÂ —1/92.
ASSMUS, ERIC — 1/238, 245. ATHANASESCU, IOAN —1/166. AURIȚI —1/203.
AVERESCU, ALEXANDRU — 1/8,10,11, 36,40,42,47,49,50, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 124, 129, 135, 136, 140, 141, 142, 148, 156, 157, 159, 208, 241.
AVRAM, IANCU —1/151.

BABINGER —1/262.
BADOGLIO, PIETRO — 1/11,121. BAKÂCH-BESSENYEY — n/14, 15, 66, 67, 83, 86, 98, 103, 153.
BALDUR, SCHIRACH — II/279. BALOCH, ELEMER —1/296, 305. BANFFY, NICOLAE -r- 1/290, 313, 318; II/ 11, 27, 28, 87, 91, 100, 111, 112, 113, 115, 118, 153.
BAAR-BAARENFELS — H/8,13. BARBERINI, ENRICO —11/305.
BĂRDOSSY, LADISLAU — 1/268, 291, 315, 320, 321, 322, 326,327,334, 335; n/12,24,29, 46, 48, 59, 78, 79, 82, 83, 85, 123, 124, 125, 128, 168, 273.
BARET, I. —1/5.
BARR&RE, CAMILLE — 1/61,62, 63, 84, 85.
BĂDULESCU, VICTOR — 11/108. ’ BĂLCESCU, NICOLAE — 1/26; 11/200.
BĂLEANU, ECATERINA — VI0.
BĂLEANU, NICOLAE — V10.
BEATTY, DAVID — 1/102, 103, 104, 105, 224.
BEATTY, Lady — 1/102,104,105.
BECK, JOSEF —1/236, 259; B/ 92, 93, 99, 101, 102, 104, 105, 133, 172.
BEKZADYAN, ALEX. — V278.
BENEDICT al XV-lea, papă — 1/80.
BENEȘ, EDUARD — 1/151, 182, 183, 193, 194, 259, 260; 11/72, 76, 78, 82.
BENOIST, CHARLES —1/35.
BERCHTOLD, LEOPOLD — 1/232.
BERENSON, BERNARD — IV247.
BERINDEI, ANTON — VI37.
BERINDEI, DIMITRIE — V137.
BERTHELOT, HENRI-MĂTHIAS — V40.
BETHLEN, contesă — V145.
BETHLEN, GEORGE — V290; IV100.
BETHLEN, ȘTEFAN — 1/282, 283, 285, 288, 289, 300, 301, 302, 303, 307, 308; II/7, 28, 30, 34, 43, 96, 97, 100, 101, 108, 111, 112, 113, 114, 115, .116, 117.
BIANCA, arhiducesă —1/184, 203.
BIBESCU, ECATERINA —1/11.
BIBESCU GHEORGHE — VI1.
BIBESCU, GEORGE — V60.

BLAGA, LUCIAN —1/318.
BLANC, IRINA —1/93.
BLUM, LfiON — 1/176; B/71.
BOAS DE JOUVENEL, CLAIRE — 1/191,259.
BOBRIKOV —1/237.
BOERESCU, MIHAI —1/262.
BOILĂ, ZAHARIA —1/225.
BONCOUR, PAUL — 1/176,
BOSSY, SENTA (fostă CANTA- CUZINO) — 1/10, 11, 31; n/5.
BOSSY, VASILE — V5, 6.
BOSSI-FEDRIGOTTI, LEOPOL- DINA —1/232.
BOURGEOIS, EMILE —1/34.
BRĂTESCU-VOINEȘTI, AL. — 1/130.
173,234, 235.
BRĂTIANU, GHEORGHE I. — 1/140, 167, 178, 261,262.
BRĂTIANU, ION I. C. — 1/8, 9, 10,12, 13,22, 32,40,43,44,45, 50,72, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 104, 105, 106, 107, 108, 113, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 124, 125, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 156, 159, 167, 172, 173, 175, 188, 209, 222, 262, 320; 11/79, 82.
BRĂTIANU, LIA — V92.
BRĂTIANU, SABINA —1/92.
BRĂTIANU, VINTILĂ I. C. — 1/82, 83, 92, 140, 141, 142, 147, 148,149, 156,163, 164, 179.
BREDICEANU, CAIUS —

BREDICEANU, TIBERIU — 1/106, 199.
BRIAND, ARISTIDE — 1/56, 84, 177, 190, 229, 259.
BUMMERSKIRCH, MARIANNE —1/203.
BUTI — 11/180,181,248,297,299, 304.
BUZDUGAN, DIMITRIE — n/170.
BUZDUGAN, GHEORGHE — 1/12,13,113, 123,131,134, 136, .138, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 162.
BULLOW, BERNHARD — 1.43, 236.
BUSING — 1/240, 242.

CĂDERE, VICTOR — 1/213, 214, 216; 11/295.
CAETANI DI BASSIANO, MARGARET —11/305.
CAETANI, ROFREDO — 11/247, 305.
CÂLINESCU, ARMAND — 11/28, 118, 130, 131, 133, 143, 145, 161, 162, 167.
CÂMPINEANU, ION —1/137.
CĂPITĂNEANU —1/270.
CANINI — V26.
CANTACUZINO, ALEXAN-. DRINA —1/190, 191.
CANTACUZINO, ALEXANDRU — 11/162.
CANTACUZINO, CONSTANTIN —1/92; 11/274. -
CANTACUZINO
CANTACUZINO, IOAN dr. — 1/180.
CANTACUZINO, NICOLAE — 1/10, 241.
CANTEMIR, DIMITRIE — 1/50.
CARBONNEL, ERIC —1/232.
CAROL I, rege al României —1/60, 208, 222, 225, 261; 11/87, 184. CAROL al Il-lea, rege al României — 10, 12, 13, 14, 16,51,53,77, 83,107,108,109,110,111,112, 113, 114, 115, 126, 130, 136, 138, 141, 142, 146, 147, 154, 157, 160, 161, 162. 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, l[7]s, 179, 180, 183, 184, 189, 195, 196, 197, 198, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 215, 216, 219, 220, 221, 7Tț 771 77Ș 77ft 777 77R 230, 231, 234, 236, 261, 269, 279, 289; 11/30, 31, 87, 95, 98, 108, 109, 137, 154, 167, 168. 249, 275, 284, 285, 290, 291, 293, 294, 306.
CAROL QU1NTUL, rege al Spaniei — B/136.
CARP, ION P. —1/37, 38.
CARP, PETRE P. — 1/22, 38; 11/276.
CARTOJAN, NICOLAE — 1/262. CASTELLANE, BONICHON — 1/35.
CATARGIU, BARBU — 1/55,121, 271,289.
CATARGIU, LASCĂR — 1/6, ' 1/4

CAVOUR, BENSO —1/26; n/306. CAVRIANI — 1/57.
CECIL, ROBERT —1/188.
CEDERCREUTZ, AXEL — 1/250, 266.
CESIANU, DINO —1/207.
CHAMBERLAIN, NEVILLE — n/70, 71, 72, 76, 77, 78,95, 106, 128, 134, 135, 144, 147, 149, 150.
CHARLES, NOEL — 11/222, 243. CHARMASSE,
CHRISTIAN — n/27, 65, 143.
CHARWAT —1/240, 243.
CHRISSOVELONI, ION — 1/211 CHRISSOV ELONI,
N1KY — n/166.
CHURCHILL, WINSTON — B/261.
CHWALKOWSKY — 11/91, 119.
CIANO, EDDA —n/211.
CIANO, GALEAZZO — 1/17, 63, 67, 263, 285, 296,298, 311.312; n/8, 9, 10, 11,45,92, 103, 105, 106, 107, 113, 132, 135, 139, 116, 149, 166, 170, 171, 172, ft3, 174, 178, 179, 181. 183, 187, 192, 197, 198, 203, 204, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 218, 219, 220, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 235, 236, 237, 241, 242, 243, 244, 247, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 263, 265, 266, 267, 268, 271, 276, 277, 278, 279, 280, 286, 289, 296, 297, 298, 302, 303.
(ISAR, arhiepiscop — 11/39.
CIUNTU, EDMOND - 1/258,264. CLAIN, IOAN
M1CU — 1/29. CLAUZEL, contesă — 1/203, 259.
CLEMENCEAU, GEORGE — 1/44.
CLODIUS, CARL 11/196, 220.
COANDĂ, CONSTANTIN — 1/8, 40
CODREANU-ZELEA, CORNELIU — 11/28, 100, 107, 112.
COLONNA, ASCANIO — 1/68. COLONNA,
PROSPERO —1/67. COLRAT —1/84, 87.
CONDEESCU, NICOLAE — 1/165, 166.
CONDURACHI, ION — 1/262. CONDYLIS —1/76.
CONSTANTIN, rege al Greciei — . 1/51,76,88.
CONSTANTIN-CONSTANTINO- VICI, mare duce — 1/252. 256, 257.
CONSTANTINESCU, ALEXANDRU—1/81.
CONSTANTINESCU, ATTA — 1/81, 84, 97, 104.
CONSTANTINESCU, NICOLAE —1/226.
CONTARINI —1/57.
COPPfeE, FRANCOIS —1/6.
COSTIESCU, MATILA — 1/99. COSTIN, MIRON —1/5.
COUDENHOVE, MARIETTA — 1/232.
COUDENHOVE-KALERGI.

CREȚIANU, ALEXANDRU — 1/19, 172, 173, 174; H/109, 130, 133, 134, 143, 159, 169.
CREȚULESCU, ALEXANDRINA —1/52.
CREȚULESCU, ANA —1/55.
CREȚULESCU, LUXANDRA — 1/10.
CREȚULESCU, NICOLAE — 1/22, 55.
CRISTEA, MIRON patriarh — 1/12, 113, 123, 132, 133, 138, 167, 168, 169,170; B/12, 28, 29, 118.
CRISTICI BOCHKO— 11/181,278. CROZIER, PHILIPPE — 1/259.
CRUȚESCU, CONST. —1/37.
CRUȚESCU, GHEORGHE — D/158, 167, 269, 279.
CRUȚESCU, RADU — 1/7, 36; n/107, 109, 143, 144, 145, 162.'
CSÂKY, STEFAN — 1/270; II/2), 41,73, 74, 76,91,95, 101, 104. 105, 106, 110, 111, 113, 114, 117, 121, 123, 124, 125, 126, 128, 130, 131, 133, 135, 137, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 159, 161, 162, 165, 171, 192, 198, 199, 210, 211, 212, 213, 215, 226, 259, 268, 272, 273, 282, 283, 284, 299.
CUZA, ALEXANDRU IOAN, domnitor al Principatelor Unit^ și al statului național român — 1/21,22.
DANTE, ALIGHIERI —1/86.
DARĂNYI KÂLMÂN — 1/275, 276, 282, 283, 284, 285, 290, 299, 302, 307, 310, 313, 315, 317, 334, 336; II/8, 20, 32, 33, 34, 35,91,92.
DAVIDESCU. GHEORGHE — 1/258; n/230, 231, 250, 255.
DAVILA, CAROL AL. — 1/116.
DĂRESCI, NICOLAE — 11/237.
DELBOS, YVON — 1/ 279.
DIAMANDI, CONSTANTIN — 1/81, 83, 85, 157, 174, 176, 177, 230, 231.
DJUVARA, RADU — n/68.
DOBROGEANU-GHEREA, CONST ANTIN —1/103.
DOCAN, NICOLAE — 1/7, 37, 38, 40, 41, 42.
DOLLFUSS, ENGELBERT — 1/201, 202, 209, 214, 232; 11/18.
DORNBRG —11/92.
DRAGA, regină a Serbiei — 1/195. DRAGALINA, CORNEL —11/279. DRAGO, MARCELLING —1/63.
DEAGO, MARIA CHRISTINA — 1/66, 67.
DRAGO, URBANO —1/67.
DRAGOMIR, SILVIU — 11/47, 287.
DUCA, ION G. — 1/84, 97, 104, 115, 117, 129, 136, 137, 139, 142, 144, 147, 209, 226, 229, 230, 234, 236

ECATERINA a H-a CEA MARE, împărăteasă a Rusiei — 1/20, 256.
ECKHARDT, TIBOR — 1/282, 291,305, 306,310; H/14,18,26, 43, 100, 114, 115, 116, 147.
EDEN, ANTHONY —1/259.
EDINBURGH, duce — 1/77, 222.
EDNAM, EARL —1/103.
EDUARD al VIII-lea, rege al Angliei —1/103.
EHRENROOTH, ALEXANDRU — 1/250, 265.
ELENA, principesă a Greciei, apoi regină a României —1/8,51, 53, 76, 77, 110, 112, 113, 130, 154, 218, 219, 222, 224, 225, 226; n/285, 290, 291, 294, 296.
ELENA, regină a Italiei — 1/58,59, 60; 11/189.
ELISABETA, regină a României — 1/51,130,155,189,205,222, 232.
ELISABETA I PETROVNA, împărătească a Rusiei — 1/256.
ENESCU, GEORGE —1/29.
ERDMANNSDORF — 11/91, 92, 94, 97, 100, 102, 121, 122, 147, 156, 165.
ERKIN, BEHIȘ —1/278.
ERZHERZOG, KARL —
FABRICIUS, WILHELM — 11/145, 154,204, 275, 278, 282.
FACTA —1/84.
FERDINAND I, rege al României — 1/9, 10, 11,12,23,40,53,68, 72, 75, 96, 97, 102, 105, 106, 107, 109, 111, 112, 114, 115, 116, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 133, 142, 146, 159, 175, 261.
FESTETICS, ALEXANDRU — 1/305, 306.
FESTETICS, DOMINIC — 11/11, 41.
FILALITI, GHEORGHE — 1/47, 48, 49, 50, 173, 192.
FILIP DE FLANDR A — 1/21.
FILIP DE STESSA —1/59.
FILIPESCU, ANASTASIA — 1/109.
FILOTTI, EUGEN —1/258.
FILIPESCU, GRIGORE N. — 1/116, 163, 197.
FILIPESCU, NICOLAE — 1/42, 55, 109.
FIȘA — n/92, 122, 124.
FLEVA, NICOLAE —1/57.
FLORESCU, ALEXANDRU G. — 1/99.
FLORESCU, ECATERINA — 1/10, 11.
FLORESCU, IOAN EM. — 1/11, 270.
FLORESCU, MANOLACHE — I/IL .
FLORESCU, MARGA — 11/39.

FRANȚOIS-PONCET, ANDRE — n/175, 176, 177, 178, 179, 183, 195, 197, 198, 207, 210, 219, 221, 224, 235, 236, 242, 243.
FRANGULEA —1/194.
FRANGULIS, GENEVIEVE — 1/260.
FRANZ FERDINAND, arhiduce — 1/199, 225; 11/111.
FRANZ JOSEPH, împărat al Austriei și rege al Ungariei — 1/56, 201, 205, 275, 279; n/22, 37.
FRANZ JOSEPH, arhiduce — 1/198, 203, 204.
FREDERIC al Il-lea CEL MARE, rege al Prusiei — 1/20.
FREDERIC, arhiduce — 1/284. FRENCKELL, ERICH —1/250. FRIEDRICH DE HOHENZOL- LERN —1/131.
FUAD I AHMAD, rege al Egiptului — 1/161.
FUGGER, NORA —1/203.
FURSTENBERG, KARL-EMIL — 1/225; 11/71.
FURSTENBERG, MARIA — 1/225.

GAFENCU, GRIGORE — 1/19, 29, 153, 211, 212, 213, 214, 216; 11/92, 100, 105, 108, 109, 111, 112, 122, 123, 124, 125, 130, 131, 133, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 156, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 198, 199, 211,243.
GAVRILESCU —1/79.
GAWRONSKI, IAN — 1/225, 232.
GAYDA, VIRGINIO — 11/173, 182, 192, 218,219, 233.
GÂRBEA, ZOE —1/81.
GEORGE al Il-lea, rege englez — 1/51,76,155,278.
GEORGE al V-lea, rege englez — 1/102, 221.
GERLISZY, ELSA —1/270.
GERMANI, NICOLAE D. — 1/37, 38.
GHERGHEL, MARIA —1/5.
GHICA, ALEXANDRA, — 1/133.
GHICA, DIMITRIE I. — 1/14, 32, . 42,179, 180, 181,182, 183, 184, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 198, 215; 11/169.
GHICA, ECATERINA — 1/65, 270.
GHICA, ELISABETA — 11/39, 169.
GHICA, EMIL —1/10, 65, 199.
GHICA, GEORGETTA —1/10.
GHICA, GRIGORE V. — 1/65, 261.
GHICA, IOANA —1/83.
GHICA, ION — 1/10, 26, 137, 138.
GHICA, MARGARETA — 1/42, 43.
GHICA, VLADIMIR 1/187.
GHICA-BRIGADIER, ALEXANDRU V. — 1/8 J.
GIACOMO BARONE RUSSO — 1/57, 58.

GOMBOS, GYULLA — 1/281, 282, 283, 285, 286; B/33.
GORING, HERMANN — 1/268, 286, 298, 299, 317, 320, 336; n/19, 23, 28, 69, 109, 109, 115, 141, 144, 154, 162.
GRAHAM, SYBIL — 1/76.
GRECIANU, COSTIN — 1/17; n/305.
GREGORIAN, ALEXANDRU — n/244.
GRIGORCEA, GHEORGHE — 1/187, 287; 11/143.
GRIPENBERG, BERTIL — 1/250.
GRIPENBERG, GEORGE — 1/250.
GRIPENBERG, PEGGY — 1/250.
GUERLET, PIERRE — 1/278; H/118, 146, 157, 165.
GUNAR1S — 1/77, 84, 88.
GURĂNESCU, ALEXANDRU — 1/223.
GURELKIN —11/249, 250.
GUSTAV al IH-lea, rege al Suediei —1/266.

HÂCHA, EMIL — H/119, 155.
HACKZELL, ANDREI — 1/237, 238, 239, 240, 243, 245.
HAKKARAINEN, RAFAEL — V237, 238.
HALIFAX, EDUARD — 1/337; D/14,95, 96,133,134,141,143, 147.
HISINGER-JUGERSKJOLD — V250.
HERRIOT, EDOUARD — 1/176, 212,214,259.
HESS, RUDOLF —1/317.
HIOTT, CONSTANTIN — 1/111, 112, 121, 124, 155, 157, 163, 165, 167, 169.
HIOTT, DINU — 1/172, 173; 11/159, 279, 305.
HITLER, ADOLF — 1/17, 18, 64, 202, 210, 228, 268, 275, 285, 292, 298, 300, 302, 306, 308, 314,315,336, 337; 11/12,13, 14, 15,18,19,22, 23,24,28,34, 38, 43,45, 68, 69, 70,71, 72,75, 76, 77, 84, 91, 99, 105, 107, 108, 109, 113, 114, 115, 118, 119, 123, 133, 135, 137, 140, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 153, 154, 157, 158, 162, 164, 172, 176, 177, 179, 182, 183, 200, 204, 206, 216, 219, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 233, 235, 236, 240, 241, 247, 249, 250, 253, 259, 260, 261, 262, 263 , 264, 265, 275 , 279, 284, 287, 304.
HOARE, REGINALD —11/31.
HODZA, MILAN — 1/151, 152, 304; 11/71.
HOHENLOHE-SCHILLING-SFURST, ALEXANDRU — 1/225.
HOHENLOHE-SCHILLING-SFURST, ERWIN —1/225.
HORSTMANN, FREDDY — 1/38. HORSTMANN, LALLY — 1/39, 266.

HRYOS, ALEXANDRU — 1/232. HUBRECHT, YAN — 11/243.
HUNYADY, FRANCISC — B/27.

ISLAVIEVICI, CONSTANTIN — 1/207, 208.
ILEANA, principesă — 1/14, 160, 183, 184, 185, 186, 203, 205, 206, 208, 220, 221, 222, 226, 232,279.
IMRfiDY, BfiLA — 11/26, 33, 34, 39,40,42,44,45, 68, 88, 91,98, 103, 104, 105, 114, 115.
INCULEŢ, ION —1/234.
IONESCU, BESSY —1/42.
IONESCU, TAKE — 1/8, 32, 42, 43,44,45, 49, 50, 55, 143, 151, 153, 179; H/71.
IORGA, MIRCEA —1/78.
IORGA, NICOLAE —1/14, 35,46, 69, 96, 109, 113, 140, 141, 142, 148, 158, 161, 179, 183, 196, 256, 268.
IOSIF al II-lea de Austria — 1/20.
IOSIF-FRANCISC, arhiduce — n/39,41.
IOSIKA, IOSIF — n/98.
IUNIAN, GRIGORE —1/153.

JEFTICI, BOSKO —1/229.
JONSSON, ANDERS —1/255.

KÂNYA, KÂLMÂN —1/270, 278, 285, 286, 287, 288, 290, 292, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 71, 78,79, 80, 81, 82, 85,86, 88, 90, 95, 98, 102, 104, 105, 115, 118, 138, 183.

KARAHAN — 1/47, 48, 49, 50. KÂROLYI, DAISY — n/136. &AROLYI, IULIU — 11/34.
KAUFMANN, OSCAR — 1/228. KAUNITZ, WENSEL —1/200. KEITEL, WILHELM —11/40, 41. KIRIACESCU, OSCAR —1/81. KIRILEANU, GHEORGHE — 1/106.
KINDERLEN-WÂCHTER — 1/43. KINSKY, ULRICH — 1/227. KIVI, ALEKSIS — 1/24, 244. KIVIMÂKI, TOIVO MICHAEL — 1/239, 246.
KLAPKA, GYORGY —1/26.
KNOX, GEOFFREY — 1/291,292; 11/75, 90, 91, 93, 114, 122, 123, 132,135, 136, 137.
KOBR, MILOŞ —1/278, 287, 302; 11/27, 71,87, 88,94, 122, 124.
KORNGOLD, JULIUS — 1/202. KOSSUTH, LÂJOS — 1/26.
KOTTULINSKY, JAROSLAW — 1/225.
KOZMA, NICOLAE —1/284, 286, 299.
KRAUSS, CLEMENS — 1/203.
KROFTA, KAMIL — 1/263, 321, 327; n/30,49, 65, 66, 67, 76, 85 KRUPENSKI, ANATOL —1/69.

KUNZL-JIZERSKI —1/259.

LAHOVARI, ALEXANDRU EM. —1/9, 36,45,55, 56, 57, 58, 65, 66, 67, 69, 70, 75, 76, 78, 79, 117, 118, 119, 120; n/169.
LAHOVARI, ALEXANDRU N. — 1/56.
LAHOVARI, GEORGE —1/55.
LAHOVARI, MAGDALENA — n/170.
LAHOVARI, NICOLAE EM. — 1/261; 11/279.
LALOUETTE, ROGER — 1/203, 232.
LAMB RING, IOANA (ZIZI) — 1/109, 110, 197.
LANCKORONSKA, CHARLES — 1/203.
LANZA DI MITRO — 11/200.
LAPE DATU, ALEXANDRU — 1/22.
LAVAL, PIERRE —1/259.
LAVRENTIEV, ANATOLI — n/249.
LĂPUȘNEANU, BARBU — 1/6.
LfiGER, ALEXIS —1/214.
LEININGEN, KARL —1/224.
LENIN, VLADIMIR ILICI — 1/69, 85, 86.
LEONIDA, PAUL —1/271.
LEOPOLD al II-lea, rege al Belgiei — 1/333; 11/141, 240, 341.
LEOPOLD, arhiduce 1/126, 203.
LIECHTENSTEIN, MARITZA
LITIVINOV, MAXIM — 1/47, 48, 212, 213, 214, 216, 227, 235, 242, 243, 245, 259, 295; 11/70.
LLOYD, GEORGE — 1/44, 84, 85, 87.
LONNROT, ELIAS —1/245.
LORRAIN, CLAUDE —1/55.
LORRAINE, PIERCY — 11/175, 219, 221,222, 235,242,243.
LOUIS-FERDINAND — 1/105. LUCACIU, VASILE — 1/292. LUDOVIC al II-lea, rege al Bava- riei — 1/233.
LUDOVIC-FILIP, rege al Franței —1/280.
LUPESCU, ELENA — 1/110, 112, 113, 161, 197, 216, 231, 234; 11/293.
LUPU, NICOLAE —1/179.
LUYNES —1/176.

MACKENSEN, STANSGEORG — 1/39, 64, 65, 268, 278, 287, 299; 11/17, 182, 183, 195, 196, 204, 206, 207, 2’22, 223, 224, 225, 237, 238, 248, 249, 253, 254, 255, 282, 303, 304.
MACKENSEN, WINNIFRED — 1/64.
MADGEARU, VIRGIL — 1/153, 157.
MAIORESCU, TITU —1/170.
MANIU, IULIU —1/13, 14, 95, 96, 113, 115, 116, 134, 136, 140, 141, 142, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 179,

MANOILESCU, MIHAIL — 1/12, 13, 136, 137,178,179, 182,263; D/257, 263, 265, 266, 267, 268, 271, 273, 275, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 305.
MANUILĂ, SABIN —11/279, 287. MARCU, ALEXANDRU —1/262. MARGARETA, regină — 1/60, 61. MARGARETA de HOHENZOL- LERN — 11/41, 99, 109.
MARGHILOMAN, ALEXANDRU — 1/6, 37, 83,92, 159.
MARIA, regină a României — 1/40, 47, 53, 68, 69, 72, 96, 97, 101, 102, 105, 113, 125, 128, 134, 135, 139, 149, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 163, 165, 166, 175, 196, 197, 204, 205, 207, 208 220 221 222 223 224, 225, 226, 234, 249, 279; n/183.
MARIA-THERESA —1/105; 11/37.
MARINI-CLARELLI — 11/183, 189.
MARINESCU, GAVRILÂ — 1/22, 198, 220, 230, 231; 11/162.-
MARINKOVICI, VOJISLAV — 1/182, 183, 192, 193, 195.
MARCOVIC, CINCAR — 11/135, 137, 139, 142, 153.
MÂRTON, BELA — 1/232, 283.
MAVROCORDAT, VLADIMIR — 1/78.
MAVRODI, ELENA —1/97.
MĂRĂCINE, ȘTEFAN —1/6.
MĂRGĂRITESCU, ELENA — I'b. MÂTĂSARU, ION — 1/271.
MEISSNER, CONSTANTIN — 11/109.
MENSDORFF-POULLY-BIE- TRICHSTEIN, ALBERT — 1/215, 222.
MESKO, ZOLTÂN —1/305.
METAXAS, PETRE — 1/76, 78; 11/181.
METTERNICH, KLEMENS — 1/200, 201.
METTERNICH, PAULINE — 1/281.
MICESCU, ISTRATE — 11/7, 8, 9. MIHAI I, rege al României — 1/7, 8, 12, 13,53,110,113, 129, 130, 155, 162, 165, 166, 168, 169, 175, 198, 207, 217, 218, 219, 225, 261, 279; II/100, 179, 285, 286, 290, 295, 307.
MIHAI VITEAZUL — 1/9, 24, 53, 129, 256.
MIHALACHE, ION — 1/116, 141, 153, 157, 168, 220, 261.
MIKLAS — 1/201,233.
MIKES, ARMIN — 1/289, 290.
MIKKOLA — 1/247.
MILENA, regină —1/59.
MIRONESCU, GHEORGHE — 1/153, 168, 169, 172,

MOCSONYI, ANTON — 1/97,98. MOCSONYI, GENNY —1/300. MOISIL, CONSTANTIN —1/262. MOLOTOV, VIACESLAV — n/147, 227, 229, 230, 231, 232, 250, 255.
MONTBAS, HUGUES — 1/203, 232, 260.
MONTGOMERY, JOHN — 1/278, 290.
MOSCICKI, IGNACY — 11/77, 160.
MUSSOLINI, BENITO — 1/11,16, 17, 73,74, 75,76,119,120, 121, 275, 276, 285, 287, 300, 308, 309; 11/23, 34,44,46, 70, 72, 75, 77, 84, 91, 95, 106, 134, 135, 137, 139, 142, 149, 153, 160, 166, 172, 174, 177, 179, 180, 183, 190, 191, 192, 193, 194, 201, 203, 209, 211, 212, 217, 218, 219, 220, 221, 224, 225, 226, 227, 229, 233, 234, 235, 236, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245 , 247, 248, 250, 252, 261, 267, 268, 284, 299, 302, 304, 305.
MUTI, ETTORE — H/179, 217, 219.

NANU, CONSTANTIN G. — 1/37, 41.
NANU, FREDERIC, C. —1/7, 36.
NAPOLEON I, împărat al Franței — 1/21,75,202.
NICOLAE I PAVLOVICI, împărat al Rusiei — 1/21.
NICOLAE al 11-lea, imru-at al Rusiei — 1/68, 240, 249, 256, 257.
NICOLAE, principe al României — 1/12, 13,51, 123, 125, 131, 132, 136, 138, 149, 155, 156, 157, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 197, 198, 224; 11/167, 189, 190.

ORLOWSKI, LEON —1/278, 304; II/7, 11, 69, 70, 73, 74, 75, 77, 85, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 107, 121, 122, 124, 135, 148, 150, 157, 161.
OSTROWISKI, MIHAIL — IV253. OTIG, arhiduce— 1/192, 193, 194, 284.

PALLADY, THEODOR — 11/237.
PAMLfiN, JOHANN — 1/250.
PANAITESCU, P. P. — 1/262.
PASICI, NICOLA — 1/44, 45, 151.
PAPEN, FRANZ —1/299.
PAUL al V-lea, papă — 1/68.
PAUL I PETROVICI —1/256, 257, 276.
PAUL, principe — 11/95, 96, 135, 136, 144.
PAVOLINI —11/267.
PĂCLEANU, MIHAIL M. — 1/36. PÂRVAN, VASILE — 1/69,-70.
PEEL, ROBERT — 1/80.

PETRU CEL MARE, împărat (țar) al Rusiei —1/255.
PETRU I KARAGHEORGHVICI, rege al Serbiei — 1/59.
PETRU ȘCHIOPUL, domn al Moldovei —1/226.
PETSCHE, MAURICE — 1/34. PHEREKYDE, MIHAIL —1/98. PILLAT, NICOLAE — 1/92.
PIPINELIS, PANAYOTIS — 1/278; n/8, 76, 97, 107, 118, 132, 134, 135, 142, 148, 155, 156, 165.
PIUS al X-LEA, papă — 1/80.
PIUS al Xl-lea, papă —1/81, 184. PLESSIA, IONEL — 1/36, 81. PLEȘOIANU, ȘTEFAN —1/81. PLINIU CEL BĂTRÎN — 1/267.
POINCARfc, RAYMOND — 1/55, 84, 176.
POLIGNAC, PIERRE —1/35.
POLITIS, JEAN —11/276.
POINIATOWSKJ, STANISLAS — 1/101.
POP, VALER — H/279, 281, 282, 283.
POPESCU, STELIAN — 1/129, 268.
POPOVICI, MIHAI — 1/13, 153, 160, 161.
POTÎRCĂ, VIRGIL —1/261.
POTEMKIN, GRIGORI ALEX AN - DROVICI —1/20.
POTOCKI, ALFRED, —1/100.
POTOCKI, JOSEPH —1/101.
POTOCKI, HENRY —1/101.
POTOCKI, ROMAN —1/101
PREZIOSI, GABRIELE — 1/58, 224,232.
PROCOPfi, HJALMAR — 1/254, 265:
PROCOPfi, MARY —1/254.
PRIZIERZDIECKI, RENAUD — 1/101.
PSYCHAS, P. G. — 1/39.
PUAUX, GABRIEL — 1/203, 232, 233; 11/16.

RĂDICI, ȘTEFAN —1/152.
RAMSAY, CONSTANTIN — 1/250.
RAMSAY, HENRY —1/250.
RASPUTIN, GRIGORI E. — 1/68, 257.
RAȘCI, SVETOSAR — 1/278; 11/93,95,98, 107, 118, 132,137, 142, 153, 156, 157, 161, 163.
RATHENAU, WALTER — 1/84, 86.
RĂDULESCU, ANDREI — 1/22.
RĂDULESCU, SAVEL — 1/15, 225, 258.
RÂDULESCU-POGONEANU, VICTOR — n/149.
RÂMNICEANU, MANOLESCU CORNELIU —1/113, 220.
REMfiNYI-SCHNELLER — 11/41, 135.
RENAULT, LOUIS —1/34.
RENNER, KARL —1/151.
REYNAUD, PAUL — 11/242.
RIBBENTROP, JOACHIM — 1/17; n/69, 91, 92, 95, 105, 108, 109, 121, 141, 143,

ROCHEFOUCAULD, EDMfeE — VI89, 259.
ROMANESCU, MARCEL — V99.
ROSENBERG, ALFRED — V285, 299, 300; H/97, 262.
ROOSEVELT, FRANKLIN — n/77, 135, 137, 151, 225, 236, 238, 243.
ROSETO, RADU —11/107.
ROSETO-RÂDUCANU, RADU — 1/93.
ROSETO-TESCANI, RUXAN— DRA — V5.
ROUX, FRANCOIS-CHARLES — V63.
RUDOLF al Il-lea, împărat german♦ —1/24.
RUMMERSKIRCH, KARL — V232.
RUSSO, BARONE —1/76.

SADELER, AEGIDUS — V24.
SAIN-AULAIRE —1/144.
SALAZAR, ANT6NIO — 11/34, 42.
SALINGRE, GOSTA — 1/236,237, 266.
SALVATI, LEOPOLD — VI84.
SAND, GEORGES —1/54.
SAPIEHA, EUSTACHE — 1/45, 46.
SARACIOGLU, SUCRU — B/218.
SAUERWEIN, JULES — H/123.
SĂRĂȚEANU, CONSTANTIN — 1/13, 158, 159, 160, 164, 166, 167, 168, 170, 171.
SĂVEANU, NICUȘOR N. — V148, 197.
SCHMIDT, GUIDO — 1/310; H/8, 9.
SCHUSCHNIGG — 1/202, 309, 310; H/8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 18,23,45, 119.
SEIPEL, ISGNAZ — 1/201, 209.
SIBICEANU, CONSTANTIN — V6, 289.
SIEGRIED, ANDRfi — V242.
SIGRAY, ANTON — IV18.
SION, CONSTANTIN —1/5.
SKRZYNSKI, ALEXANDRU — 1/45, 46.
SLĂVESCU, VICTOR — 1/81; IV169.
SOBIESKI, IOAN — 1/100, 101.
SOLA, UGO —1/319, 334.
SPERLING, ROWLAND — V240. STALIN, IOSIF VISARIONOVICI — V17; 11/146, 147, 159, 182, 223, 224, 247, 248, 284.
STAMBOLHSKI, ALEKSANDĂR — V84, 88.
STĂNESCU, MIHAI —1/271.
STÂNGACIU — 1/230, 231.
STÂRCEA, ION — V97, 166, 167. STEIN, BORIS — 1/235, 241, 242, 244, 245, 259.
STERIADE, J. A. —11/237.
STERE, CONSTANTIN — 1/133, 156,157.
STOIADINOVICI, MILAN — 1/263, 297, 314, 321, 327; IV46, 65, 66, 67, 78, 80, 81,82, 83, 86, 93,95,98, 103, 115, 134.
STOIANOVICI

STURDZA, DIMITRIE A. — 1/137.
STURDZA, GRIGORE M. — 1/38, 104.
STURDZA, IONIȚÂ —1/33.
STURDZA, MIHAIL R. — 1/41, 42; 11/296, 304, 305. .
STURDZA, ZOE —1/82.
SUTHERLAND, EILEEN — 1/103, 104, 105.
SVINHUFVUD — 1/237,238,247, 264, 265.
SZALANY, FERENC —1/305.
SZÂSZ, PÂL —II/91, 111.
SZÂSZ, PAUL —11/97, 98.
SZfiCHENYI, CAROL — 11/100,. 117.
SZfcCHENYI, GEORGE — 11/20, 41.
SZfiCHENYI, LÂSZL6 — 1/281.
SZEMBEK, IAN —1/264.
SZENT-KERESZTY, MARIA — 1/270, 271.

ȘAGUNA, ANDREI —1/335.
ȘEICARU, PAMFIL —11/169.
ȘENDREA, ANASTASIA — 1/5, 107.
ȘTEFAN CEL MARE — 1/5, 46; n/37.
ȘTEFĂNESCU, NAE —1/81.
ȘTIRBEI, BARBU — 1/12, 113, 114, 116, 121, 122, 124, 131, 150, 156, 157, 163, 172, 228, 230.
ȘTIRBEI, NADEJDA —1/93.

TAMARO, ATTILIO —1/240.
TĂTĂRĂSCU, GHEORGHE — TELEKI, IULIU — n/27, 41, 88, 147, 271, 272, 274, 283, 298, 299.
TELEKI, LADISLAU —1/26.
TELEKI, PAUL — II/l 17, 164.
TEVFIK RUȘDI BEY — 1/229, 235.
TILEA, VIOREL V. — B/100, 108, 122, 131, 133, 141, 147.
TnTONI, TOMMASO — 1/23,58, 70, 71.
TTTULESCU, NICOLAE — 1/14, 15, 16, 29, 50, 130, 142, 143, 147, 149, 153, 178, 179, 183, 188, 189, 190, 193, 195, 196, 200, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 234, 235, 236, 239, 240, 241, 243, 245, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 269, 320; II/264, 265.
TOMELLINI, LUIGI —1/81, 89.
TRUELLE, JACQUES —1/34.
TZIGARA-SAMURCAȘ, ALEXANDRU —1/247.

UICĂ, NICOLAE — 1/230, 231.
UMBERTO I —1/60, 61.
UMBERTO al D-lea —1/59; 11/189, 233.

VAIDA VOIEVOD, ALEXANDRU — 1/8, 13,40, 46, 47, 96, 115, 116, 152, 153, 160, 161, 168. 206. 211. 217. 219.

VĂCĂRESCU, IRINA —1/10.
VĂLIMĂRESCU, GHEORGHE — V258.
VENIZELOS, ELEFTERIOS — 1/77.
VERTESSYI, ALEXANDRU — 1/271.
VICTOR EMMANUEL al H-lea, rege al Sardiniei — 1/21,26, 55.
VICTOR-EMMANUEL al IH-lea, rege al Italiei — 1/58,59, 60, 74, 311; n/180, 184, 185, 186, 187, 188, 198, 229, 238, 306.
VICTORIA, regină —1/222.
VINCI —1/271, 288; 11/75, 76, 80, 94,102,145, 146,149,156, 163, 165.
VIȘOIANU, CONSTANTIN — 1/264.
VLAD ȚEPEȘ, domn al Țării Românești —1/226.
VLADIMIR ALEXANDROVICI, mare duce —1/256.
VOJEN, VICTOR —1/17.
VORNLE — n/H9, 120 121, 122, 125, 126, 161, 165.
VUKICEVICI, ALEXANDRU — 1/278, 286, 287, 296, 297, 312; 11/39,40, 73, 86.

WALTER, BRUNO —1/203.
WELS, SUMNER — 11/221, 224, 225.
WILHELM al H-lea, rege al Prusiei —1/51,52,53, 204, 249; 11/239.
WILHELM HOHENZOLLERN — 1/126.
WILLHELMINA, regină — 1/51; 11/240,241.
WTTOS — 1/98, 99, 152.
WITTING, ROLF —1/239
WOJCIECHOWSKI, STANISLAV — 1/98.

YUSSUPOV, FELIX — 1/68, 69.

ZALESKI, AUGUST —1/68.
ZAMFIRESCU, DUILIU — 1/7, 8, 32, 37, 40, 41, 228; H/166, 167, 169,170.
ZĂNESCU, PAUL — H/166.
ZWIEDENEK —1/198.

CUPRINS

Notă asupra ediției.....5

Budapesta (1936-1939).....7

2. 1938.....7

Conferința de la Sinaia a Micii înțelegeri (4—5 mai).....29

întrevederea cu Regentul Horthy.....35

Congresul Euharistie.....37

Ultima Conferință a Micii înțelegeri.....65

3. 1939.....108

Tratativele cu contele Ștefan Bethlen.....111

Capitolul al X-lea

Roma (1939-1940)..... 166

1. 1939..... 166

2. 1940.....209

Misiune oficioasă la Budapesta.....267

Arbitrajul de la Viena și mișelia nazisto-fascistă 278

întoarcerea în țară a Reginei-Mame Elena.....289

Atrocitățile ungurilor în Transilvania.....296

Indice. 309

Apărut 1993
Culegere și paginare HUMANITAS

Tiparul executat la
S. C. ROMCART S. A.

[1] Pentru Danzig va fi altceva, va fi război!

* Bănffy și Szász vin să mă vadă la legație spre a'mi arăta indignarea lor față de expozeul lui Csăky și a se desolidariza cu totul de aserțiunile mincinoase privitoare la pretinse prig«ine contra ungurilor din Ardeal, care ar fi bazate pe un articol incendiar și ridicol al fiului lui Bethlen în *8 Orai ujsag* (despre care Bănffy are cuvinte tari: „cette fripouille dont les intrigues ont brouillă son pere avec le gouvemement

hongrois[4]*[1 2 3].)

[2] acest netrebnic ale cărui intrigi au determinat cearta tatălui său cu guvernul ungar